7592

శ్రీః

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్య పదవాక్య ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యానధారణ సమాధ్యష్టాంగ యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్య నాద్యవిచ్ఛిన్న గురు పరంపరాప్రాప్త షడ్దర్శనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సింహాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయ సాంఖ్య త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమార్గ ప్రవర్తక సర్వతంత్ర స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ కర్ణాటక సింహాసన ప్రతిష్ఠాపనాచార్య శ్రీమద్రాజాధి రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీశ్వర తుంగభద్రాతీరవాసి శ్రీమద్విద్యాశంకర పాదపద్మారాధక శ్రీమన్ నృసింహభారతీస్వామి గురు కర కమలసంజాత శృంగేరి శ్రీసచ్చిదానంద శివాభినవ నృసింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన శ్రీమతాఽనుగ్రహేణ విజయతేతరాం మఠం.

శ్రీ ర స్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్ర ధా న పో ష కు లు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజా శ్రీమహారాజా సాహేబు

మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్ఫిక్ ఖదరదాన్ కరంపమాన

యమొగలీషాన్ మీర్జా రాజా దీ హానరేబిల్ హిజ్ హైనస్సు

మన్నెసుల్తాన్ బహద్దూర్, కె, సి, ఐ, ఇ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళీ విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

రూ (౫౦౦) అయిదువందలురూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసహాయముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

పోషకులు.

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

౧ శ్రీరంగస్థలంశ్రీపరాశరభట్టరైన శ్రీమాన్ మహామహోపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టర్ అయ్యంగారులుగారు.
౨ దీ, ఆనరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావుపంతులుగారు. సి-ఐ-ఇ.
౩ దివాన్ బహాదర్ పలికె, శ్రీనివాసరావుగారు స్మాల్ కాస్ కోర్టుజడ్జిగారు.
౪ సి, జి, కుప్పుసామిఅయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రసిడెన్సీమ్యాజిస్ట్రేట్ గారు.
౫ పెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజస్ట్రారాఫ్ బుక్సుగారు.
౬ చిత్రకుల, రామయ్యగారు-మద్రాస్ టౌన్ తహశ్శీలుదారులుగారు.
౭ చిత్రకులసుబ్బయ్యశాస్త్రులుగారు, విజయనగరమునసఫ్ గారు.
౮ రాజా-దిఆనరేబల్, టి, రామరావుగారు, హైకోర్టువకీలుగారు.
౯ సి, వి, సుందరంశాస్త్రులుగారు, బి, ఎ, బి, ఎల్, హైకోర్టువకీలుగారు.
౧౦ రాయబహదూర్- పి అనంతాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, హైకోర్టువకీలుగారు.
౧౧ తల్లాప్రగడ, సుబ్బారావుగారు- బి, ఎ, బి.ఎల్, హైకోర్టువకీలుగారు.
౧౨ శ్రీరాజా, కావలి - వేంకటపెద్దసీతారామయ్యగారుజాగీదార్ ఆఫ్ తిన్ననూరు.
౧౩ శ్రీరాజా, కావలి- వేంకటచిన్నసీతారామయ్యగారు, జమీందార్ ఆఫ్ విస్సన్నపేట
౧౪ సాహుకారు, అంబాశంకరదవేజీగారు.
౧౫ మాడభూషి, విద్వాన్ వేంకటాచార్యులుగారు.
౧౬ ఏ, కే, రంగాచార్యులుగారు.
౧౭ మండపాటిరామకృష్ణయ్యపంతులుగారు-
౧౮ నాగరాజువీరరాఘవరావుగారు-నెల్లూరురంగనాయకులపేట.
౧౯ అడివి, శ్రీరామపంతులుగారు, బి, ఎ, గవర్నర్మెంట్ సెక్రటేరిఆఫీస్ క్లర్కు-గారు
౨౦ జి, సుబ్బరామయ్యగారు, కొంగనపురంముతాశంకరిదుగర్వం
౨౧ జక్కరాజు, లక్ష్మీనారాయణప్పగారు. సంజంపేట, పుంగనూరు.
౨౨ కున్నత్తూరు, తిరువేంగడాచార్యులవారు.
౨౩ నేటూరు, వెంకటరంగాచార్యులుఅయ్యంగారు, పడార్ పల్లెశ్రోత్రియ దారుల రంగనాయకులపేట. నెల్లూరు
౨౪ విశ్వనాథయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ హైకోర్టువకీలుగారు.
౨౫ జడ్డుపూర్ణయ్యగారు, సబ్ రిజస్ట్రార్, ఆఫ్ గుంటూరు.
౨౬ ధూళిపాటిసుబ్బరాయలుఅయ్యగారు ధూళిపాటికృష్ణయ్యగారిఅన్నకుమారులు.
౨౭ కోరివి, సుందరరామయ్యగారు. సూపరెంటెండింగ్ ఇంజనీయర్స ఆఫీస్.
౨౮ కుందవరం, సుందరయ్యగారు.
౨౯ చిన్నపాకం సుందరాచార్యులుగారు.
౩౦ సాతులూరు, శ్రీవేంకటేశ్వరాచార్యులుగారు. కోర్టుప్లీడరుగారు. చెక్కాలి
౩౧ శ్రీపాలవలస, ఘనశేనపండితులుగారు.

౩౨ రామచంద్రరావుగారు - అంబూరుపేటమిరాశీదారులుగారు, ఆమూరివర్ధగు త్రిప
టూరుజిల్లా చిత్తూరు.
౩౩ నాగేశ్వరశాస్త్రులువారు, మిడిల్‌స్కూల్ హెడ్‌మాస్టరుగారు. పుంగనూరు.
౩౪ బావాలశ్రీనివాసయ్యగారు- తాలూకాకచ్చేరి గుమస్తా, వాలిల్ పాడు-
మహారాజరాజశ్రీ
౩౫ కొల్లావెంకటకన్నయ్యసెట్టిగారు.
౩౬ సాహుకార్, కృష్ణదాస్ బాలముకుందదాసుగారు-
౩౭ సాహుకారుచతుర్భుజదాసు కుశాల్‌దాసుగారు-
౩౮ పి, వి, కృష్ణస్వామిసెట్టిగారు, బి, ఎ, అకౌంటెంటు జనరల్ ఆఫీస్-
౩౯ సమ్మర్థి, రంగయ్యసెట్టిగారు, బి-ఎ, ప్రొఫసర్ క్రిస్టియన్ కాలేజ్.
౪౦ పి-కృష్ణస్వామిసెట్టిగారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ హైకోర్టు వకీలుగారు.
౪౧ అజ్జినణ్ముఖప్పగారు, ప్రొప్రైటర్, ఎమ్ప్రెస్ ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్-
౪౨ తెల్ల నాకులమల్లయ్యసెట్టిగారు-
౪౩ విడవలపాటి, సుబ్బరామయ్యసెట్టిగారు-
౪౪ నాళం, అప్పలరాజువారు-
౪౫ శిరంకోటిలింగంగారు-
౪౬ సూరంపల్లి, రెడ్డిగారు.
౪౭ తాటికొండ, నంబెరుమాళ్ సెట్టిగారు, బి, ఎ
౪౮ పిట్టి, త్యాగరాయసెట్టివారు-బి, ఎ,
౪౯ గానుగుంట్ల, నారాయణవారు-
౫౦ కామిసెట్టి, చిన్నకొండయ్యసెట్టివారు-
౫౧ శ్రీశైలం, మనవాళయ్యవారు-బళ్లారిసబ్‌జడ్జివారు-
౫౨ మాంబళం, సుందరరామాంజుల నాయుడువారు - తంజావూరిరామానాయుడి
సత్రముయజమానులు-
పి, రంగయ్యనాయుడువారు, హైకోర్టువకీల్ వారు-
బి, బాలయ్యనాయుడువారు, హైకోర్టు-
వంకాయలకుప్పయ్యసెట్టివారు, (ను-
రాయబహదూర్ ఆర్కాడు, ధనకోటిముదల్యారిగారు- మేల్‌పాకం, జమీందారుగా
బండ్లరామస్వామినాయుడువారు-బళ్లారిడిస్ట్రిక్టుమునసఫ్‌వారు-
శివంగలు, కృష్ణస్వామినాయుడుగారు, రెయిల్ వేకంపెని-కంట్రాక్టర్ రేణిగుంట.
అల్లత్తూరు, నారాయణసెట్టిగారు.
పుదుచ్చేరితిరువేంగడస్వామిపిళ్ల గారు. అటర్నీగారు.
మణ్ణూరుపేట, రామస్వామినాయుడుగారు.
యస్, రామస్వామిమొదలారిగారు- హైకోర్టువకీల్ గారు.
యస్, గోపాలస్వామిమొదలారిగారు-మిరాశీదారుగారు, సేలం-
ది, హానరెబిల్ శ్రీరాజాగొడెనారాయణ గజపతిరాయనింగారు, విశాఖపట్నం-
నరహరి-రాజామణిసెట్టిగారు, కర్నూలు-
గ్రంథే, రామయ్యసెట్టివారు-
కా.

—(*) చందాదారులు (*)—

మహారాజరాజశ్రీ.

౬౭ సి-వి-సుందరంశాస్త్రులువారు-
౬౮ కోపల్లె, కృష్ణరావువారు-
౬౯ ముట్లూరు ఆదినారాయణయ్యగారు-
౭౦ అమంచెర్ల, సూరయ్యగారు-
౭౧ వెమలి, మాడభూషి సుబ్రహ్మణ్యయ్య వారు-
౭౨ కొప్పగస్ప, రంగరావుగారు-
౭౩ పువ్వాడ, సూర్యనారాయణ రావు గారు
౭౪ పిడుగు, సుబ్బరామయ్యగారు-
౭౫ పడకల్, కిష్టరావుగారు-
౭౬ మాచవరం రామకృష్ణయ్యగారు-
౭౭ వసంగురుస్వామయ్యగారు-
౭౮ దేవళ్ల, రామస్వామయ్యగారు-
౭౯ బరూరు, త్యాగరాయశాస్త్రులువారు
౮౦ కి, లక్ష్మణరావుగారు-
౮౧ ఆ, పరశురామయ్యగారు-
౮౨ ధూళిపాటి, కృష్ణయ్యగారు-
౮౩ క, సీతాపతయ్యవారు-
౮౪ టి, వెంకటకన్నయ్యవారు.
౮౫ పులుగు, వెంకట్రామయ్యవారు-
౮౬ ధూళిపాటి సుబ్బరామయ్యవారు-
౮౭ పేరత్తూరు, శ్రీనివాసాచార్యులువారు
౮౮ పంచాంగం, శ్రీకాకుళాచార్యులవా రు-
౮౯ దిగవిల్లి, తిమ్మరాజువారు-
౯౦ జనమంచి, వెంకట్రామయ్యవారు,
౯౧ పతసాల, సుబ్బరామయ్యవారు-
౯౨ ఎక్క, రాఘవయ్యవారు-
౯౩ కోడూరు, వెంకటకన్నయ్యవారు-
౯౪ మ, బుచ్చయ్యపంతులువారు-
౯౫ అద్దేపల్లి రఘునాథరావువారు-
౯౬ ములుమూడి, సుబ్బయ్యవారు-
౯౭ ముఖకట్ల, వెంకటప్పయ్యగారు-
౯౮ మైసూరు వెంకట్రావువారు-
౯౯ ముడిమెం, నాగేశ్వరరావువారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

౧౦౦ పరహాభట్ల, అణ్ణాజిరావువారు-
౧౦౧ కోట, వెంకటకృష్ణయ్యవారు-
౧౦౨ పి, అనంతాచార్యులవారు-
౧౦౩ మాంబట్టు, లక్ష్మీనరసయ్యవారు-
౧౦౪ వర్త్యం, సుబ్రహ్మణ్యయ్యవారు-
౧౦౫ చివుకుల జానకిరామయ్యవారు-
౧౦౬ గుండ్లపూడి, రామకృష్ణయ్యవారు-
౧౦౭ చీరకుతిల, సుబ్బరావువారు.
౧౦౮ ముంగమూరు, నరసింహ పంతులు వారు
౧౦౯ నివర్తి రామస్వామయ్యవారు-
౧౧౦ వెంపటి, వెంకటాచలంపంతులువా రు-
౧౧౧ వెన్నెలగంటి, హనుమంతరావువారు
౧౧౨ బ్రహ్మసముద్రం, శేషగిరిరావువారు
౧౧౩ నెమలి, పట్టాభిరామరావువారు.
౧౧౪ తిరువళ్లూరు, వీరాస్వామయ్యవా రు-
౧౧౫ ఏ, త్యాగరాజయ్యవారు-
౧౧౬ దేశిరాజు, కృష్ణయ్యవారు-
౧౧౭ పరికుంట వెంకటసుబ్బారావువారు
౧౧౮ భోగరాజు, రామచంద్రరావువారు
౧౧౯ గుడిపాటి, వెంకట్రావువారు
౧౨౦ గుండావఝుల రామకృష్ణయ్యవారు-
౧౨౧ కోరంగి రామలింగయ్యవారు-
౧౨౨ తిమ్మావఝుల కాళహస్తిశాస్త్రులు-
౧౨౩ దొడ్డి, యోగప్పవారు-
౧౨౪ సరిపల్లి గోపాలకృష్ణమ్మవారు.
౧౨౫ వైడిపాటి వీరాస్వామయ్యవారు.
౧౨౬ పూండ్ల శేషయ్యవారు-
౧౨౭ మహంకాళి, సుబ్బరాయలువారు-
౧౨౮ య-అప్పయ్యపంతులువారు-
౧౨౯ నరసరాజవారు-
౧౩౦ వడిగెపల్లి, శేషయ్యవారు-
౧౩౧ హల్లూరు వాసుదేవప్పవారు-
౧౩౨ మల్లిరెడ్డి కొండప్రాయుడువారు.

మహారాజరాజశ్రీ

౧౩౩ బుర్రా వెంకటశాస్త్రులువారు.
౧౩౪ గాదె, బలరామదాసుగారు-
౧౩౫ జంగంకోట, శ్రీనివాసరావువారు-
౧౩౬ గుండు, గురుస్వామయ్యవారు
౧౩౭ గురుజాడ, శ్రీరామమూర్తివారు-
౧౩౮ బ్రహ్మాండం, రామయ్యవారు-
౧౩౯ మూర్తిరాజు స్వామయ్యవారు-
౧౪౦ ఓరుగంటి, లక్ష్మీనారాయణయ్యవారు
౧౪౧ నైదాము రుద్రరాఘవాచార్యులు-
౧౪౨ కూనపరాజు, శేషాద్రిరావువారు.
౧౪౩ రోజుకుతి, తిరుమలరావువారు-
౧౪౪ రేవూరు, లక్ష్మీనర్సుపంతులవారు-
౧౪౫ కృత్తివెంటి, కృష్ణమూర్తివారు-
౧౪౬ సరస్వతుల, సుబ్రహ్మణ్యంవారు-
౧౪౭ శింకవరం, వరదాచార్యులవారు-
౧౪౮ నాచేరి రామానుజాచార్యులవారు
౧౪౯ అడ్డెపల్లి-గురుస్వామయ్యవారు-
౧౫౦ పొట్టపల్లి, వెంకటప్పారావువారు-
౧౫౧ కోట, సూర్యనారాయణయ్యవారు-
౧౫౨ వసంతవాడ, రామలింగయ్యవారు-
౧౫౩ వెన్నేటి-గోపాలరావువారు.
౧౫౪ అక్కిరాజు-చెంగల్రావువారు
౧౫౫ మగెల్లపరం-వెంకట్రావువారు
౧౫౬ తేనాలి, వెంకట్రావువారు
౧౫౭ శివరాజు-రంగయ్యవారు
౧౫౮ కానుగోలు-నాగేశ్వరరావువారు-
౧౫౯ వాసమూమల నరసింహాచార్యులువారు-
౧౬౦ మోకా-వెంకటాద్రిశాస్త్రులువారు
౧౬౧ కరణంవెంకట్రావువారు-
౧౬౨ శ్రీపూసపాటి-వెంకటపతిరాజువారు-
౧౬౩ అడ్డంకికేశవాచార్యులువారు-
౧౬౪ వళాంబుప్పం, కృష్ణమాచార్యులువారు
౧౬౫ రావుసాహేబు, పోమారుకోటయ్యవారు-

మహారాజరాజశ్రీ

౧౬౬ అరిబాకం, సామయ్యవారు-
౧౬౭ ఆర్, సత్యనాథరావువారు-
౧౬౮ పూండి, వెంకటవరదాచార్యులువారు-
౧౬౯ ధర్మవరపు, వెంకోబరావుగారు.
౧౭౦ రాయబహదూర్-సి-నరసింహాచార్యులుగారు
౧౭౧ యల్, సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్ వారు-
౧౭౨ పి-గోపాలాచార్యులువారు.
౧౭౩ ఉప్పలధడియం, వెంకయ్యవారు
౧౭౪ వేలామూరు, శింగరాచార్యులవారు
౧౭౫ గోటేపతి, కృష్ణయ్యగారు-
౧౭౬ జట్టు, నారాయణయ్యగారు-
౧౭౭ యమ్, పార్థసారథిఅయ్యంగారు.
౧౭౮ వి-సామయ్యవారు.
౧౭౯ కరణం-వెంకోబరావువారు-
౧౮౦ లక్ష్మణశర్మగారు-
౧౮౧ కే-రామానుజాచార్యులవారు-
౧౮౨ ము-విశ్వనాథశాస్త్రులుగారు-
౧౮౩ తిరుమలనల్లాన్ చక్రవర్తి, శ్రీనివాస వెంకటరాఘవచక్రవర్తిగారు-
౧౮౪ త్రింగళిలింగయ్యవారు-
౧౮౫ పూసల పినతిమ్మన్నవారు, భీమునిపట్నం.
౧౮౬ పంగులూరు మునుస్వామిసెట్టివారు
౧౮౭ మండి శ్రీసరాబు వరదప్పసెట్టివారు-
౧౮౮ కసెట్టి, వెంకట్రామసెట్టివారు-
౧౮౯ కరాలపాటి, రామానుజయ్యవారు
౧౯౦ గిద్దె, కృష్ణస్వామిసెట్టివారు-
౧౯౧ చిలముత్తూరు, సంబరుమాళ్లసెట్టివారు-
౧౯౨ గ్రంధి, సుబ్బయ్యసెట్టివారు-
౧౯౩ వంకాయల కృష్ణస్వామిసెట్టివారు
౧౯౪ ఇ-భానుమూర్తివారు
౧౯౫ మున్నలూరు, నరసింహులుసెట్టివారు

మహారాజరాజశ్రీ-

౧౯౬ భువనగిరి, చెన్నకేశవులుసెట్టివారు-

౧౯౭ సత్రసాల, వెంకటకృష్ణమసెట్టివారు-

౧౯౮ నాగులకొండ, శ్రీరాములు వారు-

౧౯౯ సమ్మశిల, అన్నుసెట్టివారు-

౨౦౦ మాఘుం. వెంకట్రామానుజసెట్టివారు-

౨౦౧ శింగంసెట్టి, వెంకటకృష్ణమ సెట్టివారు-

౨౦౨ వేమూరువెంకటకృష్ణమసెట్టివారు-

౨౦౩ ఉమ్మడిసెట్టిగురవప్పసెట్టి గారు-

౨౦౪ యం, వెంకట్రామయ్యగారు.

౨౦౫ కామిశెట్టి, శేషయ్యగారు.

౨౦౬ పాలూరు, రాజంశెట్టిగారు.

౨౦౭ మన్నారు, వెంకట్రామస్వామిశెట్టిగారు.

౨౦౮ చల్లా, గురుస్వామిశెట్టిగారు,

౨౦౯ చుండూరు, పురుషోత్తమశెట్టిగారు,

౨౧౦ పోతూరు, తిరువెంగడత్తాన్ శెట్టిగారు.

౨౧౧ పంగులూరు, గురునాథంశెట్టిగారు.

౨౧౨ గంధపాతి, చెంగలార్యశెట్టిగారు.

౨౧౩ కలవల, తిరువెంగడత్తాన్ శెట్టిగారు.

౨౧౪ రత్నశింగులాలాగారు.

౨౧౫ సి, సాంబశివశెట్టిగారు.

౨౧౬ ఎస్-సుబ్బయ్యశెట్టిగారు,

౨౧౭ జి, విజయరాఘవులుశెట్టిగారు

౨౧౮ మద్దిఅప్పయ్యగారు,

౨౧౯ శింగిరి, భాష్యంశెట్టిగారు.

౨౨౦ కోటానమ్మాళ్వాగయ్యగారు

౨౨౧ టి, రామశింగుగారు.

౨౨౨ మాధవరాజుగారు,

౨౨౩ టి, రామయ్యశెట్టిగారు.

౨౨౪ కాకాణి, కృష్ణయ్యగారు.

౨౨౫ రాజాశ్రీరంగ భూపాలబాళేరావుగారు.

౨౨౬ కంబినాయనిజవ్వాజీ, రామప్పనాయనింగారు కంగొంది జమీందారు.

౨౨౭ కుప్పాలకృష్ణస్వామినాయుడుగారు.

౨౨౮ ముప్పాళ్లసుబ్బారెడ్డిగారు.

౨౨౯ బి-వాసుదేవనాయుడుగారు

౨౩౦ కొటిబోయిన, భాష్యంపిళ్లగారు.

౨౩౧ నీలిజగన్నాయకులు నాయుడుగారు.

౨౩౨ కావనూరుమంత్రాల, పద్మనాభరెడ్డిగారు.

౨౩౩ రేపాకుల వరదరాజుల సెట్టిగారు.

౨౩౪ సైదాపేట, అప్పాసామిసెట్టిగారు.

౨౩౫ పమ్మి, చిన్నసామిసెట్టిగారు.

౨౩౬ గోనుగుంట, నారాయణస్వామిసెట్టిగారు.

౨౩౭ యం, సీతారామయ్యనాయుడుగారు.

మహారాజరాజశ్రీ-

౨౭౩ శేలంహుజూర్‌శిరస్తేదార్, లక్ష్మణరావుగారు.

౨౭౪ పశితీర్థం- సుబ్బరావుగారు.

౨౭౫ పింగళగణపతిరావుగారు.

౨౭౬ కొక్కొండ, వెంకటరత్నం పంతులుగారు

౨౭౭ ధరణికోటనరసయ్యగారు.

౨౭౮ ఘడియారంరామయ్యగారు.

౨౭౯ సంబరాజు శేషగిరిరావుగారు

౨౮౦ టి.యస్.నరసింగరావుగారు

౨౮౧ యస్, విజయరాఘవాచార్యులుగారు.

౨౮౨ హెచ్, వెంకటసుబ్బయ్యగారు.

౨౮౩ వీరవల్లి, నాదమునిఅయ్యంగారులుగారు.

౨౮౪ పెద్దినాయుడిపాలెం సీతారామయ్యగారు.

౨౮౫ కర్వదిరాఘవయ్యగారు.

౨౮౬ అణ్ణంగా నెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు.

౨౮౭ మా, రామబ్రహ్మంగారు.

౨౮౮ టి, నారాయణరావుగారు.

౨౮౯ సి, రంగనాథరావుగారు.

మహారాజరాజశ్రీ-

౨౯౦ కామరాజు గడ్డ సుబ్బరామయ్యగారు.

౨౯౧ ఆ, రామకృష్ణనాయుడుగారు

౨౯౨ సీ, కృష్ణస్వామినాయుడు గారు.

౨౯౩ రాజగోపాలనాయుడువారు

౨౯౪ యస్, శ్రీనివాసులనాయుడు గారు.

౨౯౫ సుబ్బలింగుఠాకూరు గారు.

౨౯౬ శ్రీనివాస వెంకట్రంగయ్యగారు.

౨౯౭ వి, వెంకట్రావు గారు- ప్రఫసర్ ఆఫ్ మోరల్స్ మహారాజాస్ కాలేజ్ విజయనగరం.

౨౯౮ మోచర్ల, రాఘవయ్యగారు

౨౯౯ ధారాపురం కొండలుసెట్టి గారు.

౩౦౦ శాత్తునూరు, కళ్యాణసుందర శాస్త్రిలు

౩౦౧ చిరివెళ్ల, గుర్వరాజుగారు, బరెవాళ్లపల్లెగ్రామకరణం

౩౦౨ వెలవలి భాస్కరప్పగారు బొమ్మయ్యగారిపల్లెకరణం

౩౦౩ బెంగుళూరు, పుట్టాసాని.

౩౦౪ బళ్లారి, రంగాసాని.

శ్రీరామచంద్ర శ్శ్రితపారిజాతః, సమస్తకల్యాణ గుణాభిరామః
సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరంమంగళమాతనోతు.

శ్రీలక్ష్మణస్వామి.

శ్రీ రామస్వామి.

శ్రీసీతాదేవి.

శ్రీరామాయణవైభవం.

౧ శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంగృణన్
ముక్తింప్రాప్నోతి మనుజః కింపున ర్బుద్ధిపూర్వకమ్.

౨ రాశబ్దో చ్చారణాదేవ పాతకా దేహపఞ్జరాత్
నిర్యాన్త్యాయాన్తి పాపాని మవద్వారే దర్శనాత్మనః.

౩ రాశబ్దో చ్చారణేజాతే వక్త్రాత్పాపం విగచ్ఛతి
మకార శ్రవణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి.

౪ రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుమ్
యావజ్జీవం జప న్మర్త్యో జీవన్ముక్తో నసంశయః.

౫ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వర్షశతైరపి
అశక్యం విస్తరా ద్వక్తుం సంక్షేపా ద్వచ్మి సాంప్రతమ్.

౬ రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పదమేవవా.
భక్త్యైతైతు ప్రయుంజానో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.

ఇత్యుమాసంహితాయాం శ్రీ రామాయణవైభవంసమాప్తం.

బాలకాణ్డస్థ శ్లోకసర్గాదీనాం పారాయణ

శ్రవణాదిఫలం.

ఉమాసంహితాయాం.

౧ తపస్స్వాధ్యాయ నిరతమితి శ్లోకస్యవై శ్రుతేః
తపసాంసిద్ధి మాప్నోతి స్వాధ్యాయస్యచ మానవః.
౨ శ్రుత్వాసంక్షేపకం కావ్యం ప్రత్యహం శ్రావయేతవా
పఠేద్వా ప్రత్యహం మర్త్యో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే.
౩ పఠన్ద్విజఇతి ప్రోక్త శ్లోకస్య పఠనాత్సదా
సర్వజ్ఞత్వ మవాప్నోతి నాత్రకార్యావిచారణా.
౪ మానిషాదప్ర తిష్ఠాంత్వ మితిశ్లోకస్య వైశ్రుతేః
వాగ్మినాంప్రవరోమర్త్యో లోకేభూత్వా చరిష్యతి.

బ్రహ్మాణ్డపురాణే.

౫ తస్మాదిదం బాలకానాం పాఠ్యమాదరతఃపురా
కృత్స్నశాస్త్రేషు నిపుణో భవిష్యతి నసంశయః.
౬ వక్తాసభాసు సర్వత్ర భవిష్యతిచ వల్లభః
అయోధ్యా వర్ణనంశ్రుత్వా ముచ్యేత సకలాఘతః.
౭ మహాభూత సముత్థానం యేశృణ్వంతి మహీతలే
తేషాం భూతాదిసంభూతా నాస్తిపీడా కదాచన.
౮ నృపాంగనానాం రాజ్ఞాతు పాయసస్య ప్రభేదనమ్
శృణోతి యాస్త్రీ పుత్రంసా లభతే నచిరాదిహ.
౯ రామాదీనాం చతుర్ణాంతు ప్రసూతిం యశ్శృణోతిహి
సపుత్రపౌత్రై స్సంయుక్త స్థిత్వారామపదం వ్రజేత్.

౧౦ ఋషేఃపూజాం సమాకర్ణ్య ఋణాన్ముక్తో భవేన్నరః
తాటకాఖ్యాన మాకర్ణ్య పాపం తరతి మానవః.

౧౧ తాటకావధ మాకర్ణ్య హ్యవిద్యానాశ మాప్నుయాత్
సహత్వా రాక్షసాన్సర్వా నితిశ్లోకాది వర్ణనః.

౧౨ శ్రవణేన సకారస్య గూరతోయాన్తి పాతకమ్
శైలేంద్రో హిమవాన్నామ ధాతూనామాకరో మహాన్.

౧౩ ఇత్యుపక్రమ్య గంగాయా వైభవస్య శ్రుతేనరః
విముక్త భవబంధస్తు గంగాసాయుజ్య మాప్నుయాత్.

౧౪ సగర స్యాశ్వమేధస్య శ్రుత్వా విధి మనుత్తమం
బ్రహ్మహత్యాదిపాపేభ్యో ముక్తాస్స్యు శ్శ్రద్ధయానరాః.

౧౫ సగత్వా నగరంరాజా ఇత్యుపక్రమ్య శృణ్వతః
పితర స్స్వర్గ మాయాంతి నిరయస్థా అనూదకాః.

౧౬ శ్రుత్వా రుద్రస్య చరితం రుద్రలోకం గమిష్యతి
కుమారసంభవం భక్త్యా యశ్శృణోతి నరోత్తమః.

౧౭ భక్తశ్చయః కార్తికేయే కాకుత్స్థ భువి మానవః
ఆయుష్మాన్పుత్రపౌత్రైశ్చస్కందసాలోక్యతాంవ్రజేత్.

౧౮ శాపముక్తిశ్చ భార్యాయా శ్శ్రుత్వాచే ద్గౌతమస్యహ
నరఃపాపా ద్విముచ్యేత నారీవావ్యభిచారణాత్.

౧౯ ఇమాకుమారా విత్యాది జనకేన సుభాషితమ్
హరే స్తవం సమాకర్ణ్య ముచ్యతే సర్వబంధనాత్.

౨౦ విశ్వామిత్రస్తు ధర్మాత్మే త్యత్రాద్యక్షరసంశ్రవాత్
నష్టపాపో విదోషస్స న్సోమలోకే మహీయతే.

౨౧ ప్రపామధ్యే త్యుపక్రమ్య జానక్యా మంగళోత్సవమ్
శ్రుత్వావివాహసమయే భర్తాదీర్ఘాయురాప్నుయాత్.

౨౨ రామ దాశరథే వీర వీర్యంతే శ్రూయతేఽద్భుతమ్
ఇత్యాది శ్రవణాత్పుంసాం బ్రహ్మతేజోఽభివర్ధతే.

౨౩ కాణ్డాన్తం శ్రావయేద్వాపి శృణుయాద్వానరర్షభః
ఉపేత్య భార్యాం హృద్యాంచ రమతే ప్రీతిపూర్వకమ్.

ఇతిబాలకాణ్డఫలశ్రుతిః.

ఆంజనేయులు

అథాంజనేయస్తోత్రప్రారంభః.

౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రంసర్వభయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదం నౄణాంహనూమత్ స్తోత్రముత్తమమ్.

౨ తప్తకాంచన సఙ్కాశం నానారత్న విభూషితమ్
ఉద్యద్బాలార్క వదనం త్రిణేత్రం కుణ్డలోజ్జ్వలమ్.

౩ మాఞ్జీకాపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్
పిఙ్గళాక్షం మహాకాయం టఙ్కశైలేన్ద్ర ధారిణమ్.

౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరుశైలాగ్ర సంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్.

౫ హనూమన్తం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమసన్నిభమ్.
౬ నానాభూషణ సంయుక్త మాఞ్జనేయం నమామ్యహమ్
పఞ్చాక్షర స్థితందేవం నీలనీరద సన్నిభమ్.
౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాన్తం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సఙ్కాశం సర్వాలఙ్కార భూషితమ్.
౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకమ్
తప్తస్వర్ణమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితమ్.
౯ సున్దరం సాబ్జనయనం త్రిణేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవర్ణ సముజ్జ్వలమ్.
౧౦ నమామి జనతావన్ద్యం లఙ్కాప్రాసాదభంజనమ్
అతసీపుష్ప సఙ్కాశం దశవర్ణాత్మకం విభుమ్.
౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకమ్
ద్వాదశాక్షర మన్త్రస్య నాయకం కున్తధారిణమ్.
౧౨ అఙ్కుశఞ్చ దధానఞ్చ కపివీరం నమామ్యహమ్
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖ నివారణమ్.
౧౩ పీతవర్ణం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవ మన్త్రిణమ్
మాలామన్త్రాత్మ కందేవం చిత్రవర్ణం చతుర్భుజమ్.
౧౪ పాశాఙ్కుశాభయకరం ధృతటఙ్కం నమామ్యహమ్
సురాసుర గణైస్సర్వై స్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహమ్.
౧౫ ఏవంధ్యాయేన్నరోనిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చిన్తితంకార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.
౧౬ అష్టమ్యాంవాచతుర్దశ్యాం మర్కవారే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.

౨౨ రామ దాశరథే వీర వీర్యం తే శ్రూయతేఽద్భుతమ్
ఇత్యాది శ్రవణాత్పుంసాం బ్రహ్మతేజోఽభివర్ధతే.

౨౩ కాణ్డాన్తం శ్రావయేద్వాపి శృణుయాద్వానరర్షభః
ఉపేత్య భార్యాం హృద్యాంచ రమతే ప్రీతిపూర్వకమ్.

ఇతిబాలకాణ్డఫలశ్రుతిః.

ఆంజనేయులు

అథాంజనేయస్తోత్రప్రారంభః.

౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రంసర్వ భయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదం నౄణాంహనూమత్ స్తోత్రముత్తమమ్.

౨ తప్తకాంచన సఙ్కాశం నానారత్న విభూషితమ్
ఉద్యద్బాలార్క వదనం త్రిణేత్రం కుణ్డలోజ్జ్వలమ్.

౩ మౌఞ్జీకౌపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్
పిఙ్గళాక్షం మహాకాయం టఙ్కశైలేన్ద్ర ధారిణమ్.

౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరుశైలాగ్ర సంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్.

౫ హనూమన్తం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమసన్నిభమ్.
౬ నానాభూషణ సంయుక్త మాఞ్జనేయం నమామ్యహమ్
పఞ్చాక్షర స్థితందేవం నీలనీరద సన్నిభమ్.
౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాన్తం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సఙ్కాశం సర్వాలఙ్కార భూషితమ్.
౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకమ్
తప్తస్వర్ణమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితమ్.
౯ సున్దరం సాబ్జనయనం త్రినేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవర్ణ సముజ్జ్వలమ్.
౧౦ నమామి జనతావన్ద్యం లఙ్కాప్రాసాదభఞ్జనమ్
అతసీపుష్ప సఙ్కాశం దశవర్ణాత్మకం విభుమ్.
౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకమ్
ద్వాదశాక్షర మన్త్రస్య నాయకం కున్తధారిణమ్.
౧౨ అఙ్కుశఞ్చ దధానఞ్చ కపివీరం నమామ్యహమ్
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖ నివారణమ్.
౧౩ పీతవర్ణం లసత్కాయం భజేసుగ్రీవ మన్త్రిణమ్
మాలామన్త్రాత్మ కందేవం చిత్రవర్ణం చతుర్భుజమ్.
౧౪ పాశాఙ్కుశాభయకరం ధృతటఙ్కం నమామ్యహమ్
సురాసుర గణైస్సర్వై స్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహమ్.
౧౫ ఏవంధ్యాయేన్నరోనిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చిన్తితంకార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.
౧౬ అష్టమ్యాంవాచతుర్దశ్యా మఙ్గవారే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.

[illegible]మూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రీతిమాం సుధీః
పూజయేత్తత్ర విద్వాన్యో రక్తవస్త్రేణ వేష్టయేత్.
౧౮ బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చా త్తత్ప్రీత్యై సర్వకామదామ్
యఃకరోతి నరోభక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.
౧౯ నశస్త్ర భయమాప్నోతి భయంవాప్యన్త రిక్షజమ్
అక్షాదిరాక్షస హరందశకణ్ఠదర్ప
నిర్మూలనస్థరఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తమ్
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖ నివారకంతం
వాయోస్సుతం గలిత భానుమహం నమామి.
౨౦ మాంపశ్యపశ్య హనుమన్ నిజ దృష్టిపాతైః
మాంరక్షరక్ష పరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానామ్
మేదేహిదేహి మహతీం వసుధాంశ్రియంచ.
౨౧ ఆపద్భ్యోరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయ నమోస్తుతే
బన్ధనం ఛేదయాజస్రం కపివీర నమోస్తుతే.
౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్చాటయ రిపూన్సర్వా న్మోహనం కురు భూభుజామ్.
౨౩ విద్వేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సఞ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాక్షాసురాన్తక
ఏవం స్తుత్వా హనూమన్తం నరశ్శ్రద్ధాసమన్వితః.
౨౫ పుత్రపౌత్రాదిసహితో సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్.

ఇత్యుమాసంహితాయాం ఆంజనేయ
స్తోత్రం సమ్పూర్ణం.

శ్రీ రామాయనమః.

శ్రీమద్రామాయణ పారాయణారంభక్రమః.

సద్గురు సకాశాల్లబ్ధోపదేశో వక్ష్యమాణరీత్యా శ్రీరామాయణ పారాయణంకుర్యాత్ - దేశకాలౌ సంకీర్త్య:—

అస్యశ్రీరామాయణమహామంత్రస్య; వాల్మీకిర్భగవాన్ ఋషిః; అనుష్టుప్ఛందః; శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామ చంద్రోదేవతా; రాం బీజం; శ్రీం శక్తిః; మం కీలకం; మమశ్రీసీతా లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే పారాయణజపేవినియోగః; రాం అంగుష్ఠాభ్యాన్నమః; రీంతర్జనీ భ్యాం స్వాహా; రూం మధ్యమాభ్యాంవషట్; రైం అనామికాభ్యాం హుం; రౌం కనిష్ఠికాభ్యాంవౌషట్; రః కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంఫట్; రాంహృదయాయనమః; రీం శిరసేస్వాహా; రూం శిఖాయై వషట్; రైం కవచాయహుం; రౌం నేత్రత్రయాయవౌషట్; రః అస్త్రాయ ఫట్; లోకత్రయేణ దిగ్బంధః.

ధ్యానం.

కాలాంభోధర కాంతికాంత మనిశం వీరాసనా ధ్యాసినం,
ముద్రాంజ్ఞానమయీందధాన మపరంహస్తాంబుజం జానుని;
సీతాంపార్శ్వగతాంసరోరుహకరాంవిద్యున్నిభాంరాఘవం,
పశ్యంతం మకుటాంగదాదివివిధాకల్పోజ్జ్వలాంగం భజే.

అథమానసికపూజా.

లం పృథివ్యాత్మనే శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేగంధం సమర్ప యామి - హం ఆకాశాత్మనేశ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే పుష్పంసమ

ర్పయామి - యం వాయ్వాత్మనే శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే ధూప మాఘ్రాపయామి - రం అగ్న్యాత్మనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే దీపందర్శయామి - వం అమృతాత్మనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే అమృతోపహారం సమర్పయామి - సం సర్వాత్మనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే సర్వోపచార పూజా స్సమర్ప యామి - ఇతిమానసికపూజా.

మూలమంత్రః.

ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథి ర్యది
పౌరుషేచాప్రతిద్వంద్వ శ్శరై నం జహి రావణిమ్.

ఇతి, యథాశక్తిజపిత్వా, శ్రీరామాయణపారాయణంకుర్యాత్. అనంతరం, పునః, ధ్యానం, మానసికపూజాం, హృదయాదిన్యాసంచ కుర్యాత్ - లోకత్రయేణదిగ్విమోకః.

గుహ్యాతిగుహ్య గోప్తాత్వం గృహాణాస్మత్కృతం జపమ్
సిద్ధి ర్భవతు మేదేవ త్వత్ప్రసాదా ద్రఘూద్వహ.

ఇతిపారాయణం శ్రీరామచంద్రాయ సమర్పయేత్.

శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు.

శ్రీగురుభ్యోనమః.

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

దేవతాప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచన్ద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయే నమః

వాల్మీకిప్రార్థన.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకేర్మునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వన్రామకథానాదం కోనయాతి పరాంగతిమ్.

ఆంజనేయ ప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశమక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలా రత్నం వందేఽనిలాత్మజమ్.
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాంవరిష్ఠమ్
వాతాత్మజంవానరయూథముఖ్యంశ్రీరామదూతంశిరసానమామి.

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసాదాసీ త్సాక్షా ద్రామాయణాత్మనా.
శ్రీమద్రామ్నాతదేవబీజ మమలం యస్యాఙ్కుర శ్చిన్మయః
కాండైస్సప్తభిరన్వితోతివితతో ఋష్యాలవాలోదితః.
పత్రైస్తత్త్వసహస్రకైస్సువిలస చ్ఛాఖాశతైఃపంచభిః
స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదోవిజీయతే రామాయణస్స ్తరుః.
యఃకర్ణాంజలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా
ద్వాల్మీకేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యంమధు.
జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యన్తసోపద్రవం
సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుమా న్విష్ణోఃపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంభూతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భువనత్రయమ్.

మూలం, తపస్స్వాధ్యాయ నిరతం తపస్వీ వాగ్విదాం వరమ్
నారదం పరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకి ర్మునిపుంగవమ్.

అవతరణిక.—చతుర్ముఖాంశసంభూతులును సర్వజ్ఞులునగు వాల్మీకిమహాముని, "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనాః, సయత్ప్రమాణంకురుతేలోక స్తదనువర్తతే" (ఎద్దాని శ్రేష్ఠుఁడాచరించునో, దానినేయితరజనులునాచరింతురు ; ఆశ్రేష్ఠుఁ డెద్దానిఁబ్రమాణముగాఁజేయునో, దానిలోకమంతయు ననుసరించును.) అనున్యాయంబున, లోకులందఱును గురూపగమనపూర్వకముగఁ దాపత్రయవిముక్తినొందుదురుగాకయని యనుగ్రహించి, తాముపరమజ్ఞానులైనప్పటికిని, బరమదయాళువులుగావున, నారదముఖమునఁ దాపత్రయవిమోచనంబును బరమప్రాప్యంబునగు బ్రహ్మస్వరూపమును దెలిసికొని, యప్పరమార్థంబందఱకును దెల్లంబగునట్లు, రామాయణాఖ్యమహాకావ్యరూపమునఁ బ్రచురింపఁదలంచినవారై, యయ్యది నిర్విఘ్నంబుగఁ బరిసమాప్తినొందుటకొఱకు, గురూపదిష్టవస్తుస్మరణేష్టదేవతానమస్కారలక్షణమంగళమును శ్లోకరూపముగా నాచరించుచున్నవారు.

టీక ॥ తపస్వీ=కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది నిత్య నైమిత్తిక వ్రతానుష్ఠానముగల; వాల్మీకిః=వాల్మీకియనుమహర్షి; తపస్స్వాధ్యాయనిరతం,తపః= (తపఆలోచనేఅనుధాతువునఁబుట్టినది) జ్ఞానమందును,స్వాధ్యాయ=వేదములయందును, నిరతం=మిక్కిలియాసక్తుఁడును;లేక, తపః=బ్రహ్మప్రతిపాదకమగు, స్వాధ్యాయ=వేదములయందు,అనఁగా,వేదాంతములయందు, నిరతం; లేక, తపః=చాంద్రాయణాది నిత్యనైమిత్తిక వ్రతానుష్ఠానమందును,స్వాధ్యాయ=అర్థావబోధపర్యంత వేదాధ్యయనమందును,నిరతం; వాగ్విదాం, వాక్=బ్రహ్మమును, విదాం=ఎఱింగినవారిలోపల, వరం=శ్రేష్ఠుఁడును, లేక, వాక్=శబ్దప్రతిపాదకమగు వ్యాకరణము, ఇదియితరాంగములకుపలక్షణము;షడంగములనెఱింగినవారిలోశ్రేష్ఠుఁడును; లేక, వాక్=అష్టాదశవిద్యలు; వాటినెఱింగినవారిలోశ్రేష్ఠుఁడును;లేక,వాక్=వివక్షితమగుదాని బయలుపఱుపసమర్థమగువాక్యము; దానిఁదెలిసినవారిలోశ్రేష్ఠుఁడును; మునిపుంగవం,ముని=మననశీలురయందు, అనఁగా, బ్రహ్మానుసంధానముసేయువారలయందు, పుంగవం=శ్రేష్ఠుఁడును; అగు; నారదం=నారదమహాముని; పరిపప్రచ్ఛ=(వక్ష్యమాణప్రశ్నమును)విశేషించి (ఏలాగడిగిన బైన వారికిఁగృపపుట్టునోఆలాగు) అడిగెను.

విశేషార్థములు—తపస్వీ=శ్రేష్ఠమైనతపస్సుగలవాఁడు; "తపః" అనుదానిపైని, మత్వర్థీయ మైన విన్ ప్రత్యయమురాఁగా, "తపస్వీ" అనిద్మైనది. "భూమనిందాప్రశంసాసునిత్యయోగేతిశాయనే, సంసర్గేస్తివివక్షాయాం భవంతిమతుబాదయః" అనియుండుటవలనమత్వర్థీయమునకు భూమాదులర్థములు.ఇచ్చటఁబ్రాశస్త్యమర్థము. తపస్సుజ్ఞానసాధనమని వేదము చెప్పుచున్నది.అట్టితపస్సేసాధనచతుయసంపత్తి. అదియే వేదాంతశాస్త్రాధికారిలక్షణము. అదికలవారిలోనుత్తముఁడనియర్థము. వాల్మీకిః=వల్మీకమందు, అనఁగా, పుట్టయందుఁ,బుట్టినపురుషుఁడు.బ్రహ్మ

కైవర్తము "అథాబ్రవీన్మహా తేజా
బ్రహ్మా లోకపితామహః। వల్మీకప్ర
భవో యస్మాత్తస్మాద్వాల్మీకిరిత్య
సౌ" (మహాతేజుండును లోకపితా
మహుండు నగు బ్రహ్మ "యీ ఋ
షుఁడు, వల్మీకమందుఁ బుట్టినవాఁ
డగుటవలన, వాల్మీకియని చెప్పఁబ
డు" నని పలికెను) అనివాల్మీకిశబ్దా
ర్థమును జెప్పుచున్నది. "ఋక్షో
భూద్భార్గవ స్తస్మా ద్వాల్మీకి
ర్యోభిధీయతే" (అతనివలన (అనఁ
గా, ఆప్రచేతసునివలన) వాల్మీకి
యనిప్రసిద్ధుఁడైన భార్గవుఁడగు
ఋక్షుఁడు పుట్టెను) అనువిష్ణుపురా
ణవచనము, వాల్మీకి, ఋక్షుఁడను
నామాంతరము కలవాఁ డనియు,
భృగువంశమునందుఁ బుట్టినప్రచేత
సునకుఁగుమారుఁడనియుఁ, దెల్పు
చున్నది. "చక్రే ప్రచేతసః పుత్రః" అ
నువచనము దీనికుపష్టంభక మగు
చున్నది. ఇందువలన, వాల్మీకి, భృ
గువంశోత్పన్నుఁడైన ప్రచేతసునకు
జనించి, ఋక్షుఁడనునామము గలిగి
యుండెననియు, నటువెనుక స్థాణు
వువలె పలక మెదలక నిశ్చలదే
హుఁడై తపముసేయుచుండ, నతని
చుట్టును వల్మీకము మొలిచిన, నంత
నావల్మీకగర్భమునుండి తపస్సు
చేయుటంబట్టి "వాల్మీకి" యను పౌ
రుషనామంబునఁ బ్రసిద్ధుఁడయ్యెనని
యుఁ, దెలియవచ్చుచున్నది. ఇట్లు
ఋక్షాదినామములున్నను, వాల్మీకి
యను పౌరుషనామంబున నిర్దేశిం
చుటంబట్టి, శమాదిసంపత్తియుఁ ద
పఃప్రాచుర్యమును, సూచితమగుచు
న్నది. "తపస్వీ, వాల్మీకిః" అనునీశబ్ద
ములచేత వాల్మీకియందు వేదాంత
శాస్త్రాధికారిలక్షణము సూచింపఁ
బడినది. "తపస్స్వాధ్యాయ నిర
తం, వాగ్విదాంవరం, మునిపుంగ
వం, నారదం" అనునవి నారదుని
యందు గురులక్షణమును సూచింపు
చున్నవి. "సాధనచతుష్టయ సంప
న్నుఁడగువాఁడు, బ్రహ్మస్వరూప
మును దెలిసికొనుటకు, సమిత్పాణి
యై, శ్రోత్రియుఁడును బ్రహ్మనిష్ఠుఁ
డునగు గురువును, బొందవలయు"
నని వేదమందుండుటంబట్టి, "గురు
వు" అనఁగా, శ్రోత్రియత్వమును బ్ర
హ్మనిష్ఠత్వమును గలవాఁడు. "శ్రో
త్రియశ్ఛందోధీతే" అనుననుశాస
నమువలన, శ్రోత్రియుఁ డనఁగా,

వేదవేదార్థములు దెలిసినవాఁడని యర్థము. అట్టిశ్రోత్రియ శబ్దార్థమును, "తపస్స్వాధ్యాయనిరతం" అనుశబ్దము చెప్పుచున్నది. బ్రహ్మనిష్ఠ శబ్దార్థమును, "వాగ్విదాం వరం, మునిపుంగవం" అనునవి, చెప్పుచున్నవి, "గుశబ్దస్త్వంధకారస్స్యాద్రుశబ్దస్తన్నిరోధకః, అంధకార నిరోధిత్వా ద్గురురిత్యభిధీయతే" ("గుః" అనఁగా, అంధకారము; "రుః" అనఁగా, దానినిరోధించువాఁడు; అంధకారమును బోఁగొట్టుటవలన "గురుః" అని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు) అనఁగా నజ్ఞానమును బోఁగొట్టువాఁడని యర్థము; ప్రకాశమును గలుగఁజేయక చీఁకటిని బోఁగొట్టుట శక్యము గానట్లు, జ్ఞానమును గలుగఁజేయక యజ్ఞానమును బోఁగొట్టుట శక్యము కాదు కావున, అజ్ఞానమును బోఁగొట్టి జ్ఞానము నిచ్చువాఁడని గురుశబ్దార్థము. "గాయన్నారాయణకథాం సదా పాపభయాపహాం, నారదో నాశయన్నేతి నృణామజ్ఞానజం తమః" (పాపభయంబులఁ బోఁగొట్టు నారాయణకథ నెల్లప్పుడును బాడుచు, మనుష్యుల యజ్ఞానజన్యమగు నంధకారమును నశింపఁజేయుచు, నారదుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు) అను నారదీయము రీతిని; నరసంబంధి నారం- అనఁగా నజ్ఞానము, దాని, దః (ద్యతి, దో అవఖండనే) ఖండించువాఁడు కాఁగా, నారదుఁడని చెప్పఁబడును; అనఁగా నజ్ఞానమును బోఁగొట్టువాఁడని యర్థము. లేక; "నరతీతి నరః ప్రోక్తః పరమాత్మా సనాతనః" (ప్రపంచమునందు సృష్టిస్థితిలయముల నయించువాఁడు నరుఁడనఁబడును (నరతీతి నరః, నృ నయే, అను ధాతువునఁ బుట్టినది) అట్టి నరుఁడే సనాతనుఁడగు పరమాత్మ) అను ప్రమాణమునుబట్టి 'నారం' (నరసంబధి) అనఁగా బరమాత్మ విషయకమగు జ్ఞానము, దాని, దః (దదాతి, డుదాఞ్ దానే) ఇచ్చువాఁడు, పరమాత్మ విషయకమగు జ్ఞానము నిచ్చువాఁడని యర్థము; అనఁగా, నజ్ఞానమును బోఁగొట్టి జ్ఞానము నిచ్చువాఁడని, నారద శబ్దార్థ మేర్పడుచున్నది. కావున, "నారదం" అను శబ్దము చేత గురుశబ్దార్థము చెప్పఁబడినది "పరిపప్రచ్ఛ" అని పరిపూర్వకమగు ప్రచ్ఛ ధాతువు ప్రయోగించు

టవలన "తద్విద్ధిప్రణిపాతేనపరిప్రశ్నేనసేవయా" అనుశాస్త్రముఁబట్టిశాస్త్రోక్తవిధానముననేపృచ్ఛించిరని తెలియఁజేయఁబడుచున్నది.ఇట్లు,ఈశ్లోకమున,శిష్యలక్షణమును, గురులక్షణమును,శాస్త్రోక్తగురూపగమనరీతియును,సూచింపఁబడినవి-"శ్లోకేచ ప్రతిసాహస్రంప్రథమే ప్రథమేక్రమాత్ । గాయత్ర్యక్షరమేకైకంస్థాపయామాస వై మునిః" (ప్రతిశ్లోకసహస్రముసకును, మొదటిశ్లోకమందు మొట్టమొదట,వాల్మీకిమహాముని,యొక్కొక గాయత్ర్యక్షరమునుగూర్చెను) అనియుండునట్లు,ఇచ్చట, గాయత్రీప్రథమాక్షరమగు తకారముఁగూర్పఁబడినది.

వాల్మీకిమహాముని, తపోవిశేషముచేతనిష్కల్మషుఁడై, వేదాంతపరమార్థమును దెలిసికొనఁగోరి, మహాశ్రోత్రియుఁడును బ్రహ్మనిష్ఠాగ్రగణ్యుఁడునగు నారదమహామునిని, భక్తితోనిట్లని,యడిగెను;అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.—తపస్వీ;వాల్మీకిః; స్వాధ్యాయనిరతం, స్వాధ్యాయ— అర్థజ్ఞానపర్యంత వేదాధ్యయనమందు,నిరతం — మిక్కిలియాసక్తుఁడును;వాగ్విదాం;వరం; మునిపుంగవం;నారదం;తపః=(తపఆలోచనే అను ధాతువునఁబుట్టినది)బ్రహ్మమును;పరిపప్రచ్ఛ.

వాల్మీకి మహాముని నారదులవారినిబ్రహ్మమెట్టిదనియడిగెనని తాత్పర్యము.(శేషము-పై.)

కోన్వస్మింత్సాంప్రతం లోకే గుణవాన్కశ్చ వీర్యవాన్ ।
ధర్మజ్ఞశ్చకృతజ్ఞశ్చ సత్యవాక్యో దృఢవ్రతః. ౨.

అ ॥ ఆప్రశ్నమునేవివరింపుచున్నారు.—

టీక ॥ అస్మిన్‌లోకే=ఈభూలోకమందు;సాంప్రతం=ఇప్పుడు; గుణవాన్=ప్రశస్తములైనగుణములుకలవాఁడు; కోను — ఎవ్వఁడు? ("నుఃపృచ్ఛాయాంవికల్పేచ" అనియమరము.)వీర్యవాంశ్చ=వీర్యవంతుఁడును, దేనిచేఁదనకుక్షతికలుగకుండఁబురుషుఁడు పరులజయించునోఅదివీర్యమనిచెప్పఁబడును, అట్టిశక్తికలవాఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? (చకారంబుక్త సముచ్చాయకము, "గుణవంతుఁడును వీర్యవంతుఁడు

నగువాఁడెవ్వఁడు?" అనుసముచ్చితార్థమునుగలిగించుచున్నది. ఇట్లుత్తరస్థలములయందును దెలిసికొనునది.) ధర్మజ్ఞశ్చ,ధర్మ=సామాన్యవిశేషరూపంబగునలౌకికశ్రేయస్సాధనమును,జ్ఞశ్చ=ఎఱింగినవాఁడును;కః=ఎవ్వఁడు? (ఇచ్చట,చకారం బనుక్త సముచ్చాయకము, "అధర్మమునుగూడఁదెలిసినవాఁ"డనునర్థమునిచ్చుచున్నది."కః" అనునదియధ్యాహృతము. "కః"అనియొకమాటుప్రయోగమేచాలియున్నను, ఆదరాతిశయమునఁ బలుమఱుఁబ్రయుక్తమైనది. ఈశబ్దములేనిస్థలములయం దంతట నిట్లేయధ్యాహృతమగును.) కృతజ్ఞశ్చ, కృత=ఇతరులచేఁదనకుఁజేయఁబడినస్వల్పమగునుపకారమును; జ్ఞశ్చ=అధికముగాఁదెలిసికొనువాఁడును;కః=ఎవ్వఁడు?సత్యవాక్యః, సత్య=అతిప్రయాస కాలములయందైన సన్నృతశూన్యమగు,వాక్యః=పలుకుగలవాఁడు;కః=ఎవ్వఁడు?దృఢవ్రతః, దృఢ=ఫలపర్యంతము విడువఁ బడని, వ్రతః=సంకల్పముగలవాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు.

విశేషార్థము.— లోకాంతరమందు,నారాయణాదులుండుట, ప్రసిద్ధమగుటవలనఁ, దెలిసినదికాఁబట్టి,యడుగవలసినదిలేదని "భూలోకమందు" అనిచెప్పఁబడినది-కాలాంతరమందు, నరసింహాద్యవతారములు,ప్రసిద్ధములుకాఁబట్టి,యవియు,జిజ్ఞాసావిషయములుకావుకావున,"ఇప్పుడు" అనిచెప్పఁబడినది-చకారములు ప్రయోగించుటవలన, గుణవత్త్వాదివిశేషణ సముదాయవిశిష్టత్వముసూచితమగుచున్నది-ఒకచకార ప్రయోగముననే అట్టిసముచ్చయము సిద్ధించుచున్నను, మాటిమాటికిఁబ్రయోగించుట,ఉక్తవిశేషణసముదాయ విశిష్టునందలి యాదరాతిశయమునుసూచించుచున్నది. "గుణవాన్" ఇత్యాది విశేషణములువేదోక్తమహాపురుషలక్షణమునుచెప్పుచున్నవి.

చారిత్రేణచ కోయుక్త స్సర్వభూతేషు కోహితః
విద్వాన్కః కస్సమర్థశ్చ కశ్చైకప్రియదర్శనః॥ ౩.

టీక ॥ చారిత్రేణ = కులక్రమాగతాచారముతో (చరిత్రం అనఁగా, కులక్రమాగతాచారము; చరిత్రమేవచారిత్రంస్వార్థేణ్, చరిత్రమేచారిత్రమనినైనది.) యుక్తశ్చ=కూడియుండువాఁడును;కః= ఎవ్వఁడు? సర్వభూతేషు=సమస్తప్రాణులవిషయమై, అనఁగా, సాపరాధులవిషయమైగాని యనపరాధులవిషయమైగాని,యనియర్థము; హితః=హితమును జేయువాఁడు (హితశబ్దముపైని, తత్కరోతీతిణిచ్, పచాద్యచ్, ణిలోపము, రాఁగా,నీయర్థముకలిగినది); కః=ఎవ్వఁడు?విద్వాన్=తెలిసికొనఁదగినవాని నన్నిటిని దెలిసి కొనినవాఁడు;కః=ఎవ్వఁడు? సమర్థశ్చ=ఇతరులకు నిర్వహింప నశక్యమగు కార్యమును నిర్వహించువాఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? ఏకప్రియదర్శనశ్చ, ఏక = ఒకటేరీతిగ నుండునట్టి, ప్రియ=సంతోషజనకమగు, దర్శనశ్చ= చూడఁబడుటకలవాఁడును, అనఁగా, "క్షణేక్షణే యన్నవతాముపైతితదేవరూపంరమణీయతాయాః" (ప్రతిక్షణమును ఏదినూతనమగుచుండునో;అదియెరమణీయతకుస్వరూపము)అనిచెప్పఁబడినట్లు, ఎల్లప్పుడును జూడఁబడుచుండినప్పటికిని క్రొత్తగాఁ జూడఁబడువానియట్లు,విస్మయమునుగలుగఁజేయువాఁడునని యర్థము;లేక, ఏక=సరిలేని,ప్రియ= సంతోషజనకమగు, దర్శనశ్చ= చూడఁబడుటకలవాఁడును;కః=ఎవ్వఁడు?

తాత్పర్యము సులభము.

ఆత్మవాన్కోజితక్రోధో ద్యుతిమాన్కోనసూయకః
కస్య బిభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే. ౪

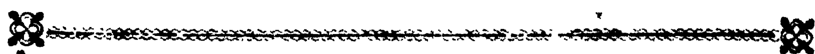
టీక ॥ ఆత్మవాన్=ధైర్యముకలవాఁడు ("ఆత్మాజీవేధృతౌదేహేస్వభావేపరమాత్మని" అనియమరము);కః= ఎవ్వఁడు? జితక్రోధః;జిత=జయింపఁబడిన,క్రోధః= కోపముకలవాఁడును,క్రోధశబ్దము కామాద్యుపలక్షకము, వశీకృతమైనయరిషడ్వర్గముకలవాఁడని యర్థము;కః= ఎవ్వఁడు?ద్యుతిమాన్=ప్రశస్తమైనకాంతికలవాఁడు;కః=

ఎవ్వఁడు? అనసూయకః= గుణములయందుదోషారోపణము "అసూయ" అని చెప్పఁబడును ("అసూయాతుదోషారోపోగుణేష్వపి" అనియమరము) అది లేనివాఁడు; కః= ఎవ్వఁడు? జాతరోషస్య, జాత=పుట్టిన, రోషస్య= రోషముగల, అనఁగా, రుష్టుఁడైన; కస్య=ఎవ్వనికి; సంయుగే = యుద్ధమునందు; దేవాశ్చ = (చకారమసురాది సముచ్చయార్థము) దేవాసురాదులును; బిభ్యతి=భీతిలుదురు? లేక; జాతరోషస్య, కస్య, సంయుగే, దేవాశ్చ=(చకారమప్యర్థకము) మిత్రులైన దేవతలును, బిభ్యతి; (కోపమువచ్చినవుడుమిత్రులకుఁగూడ భయముపుట్టఁగా శత్రువులకు భయముపుట్టుటచెప్పవలసినది లేదనియభిప్రాయము.) అనియడిగెనని, "పరిపప్రచ్ఛ" అను క్రియతో సంబంధము.

ఏతదిచ్ఛామ్యహం శ్రోతుం పరం కౌతూహలం హి మే
మహర్షే త్వం సమర్థోసి జ్ఞాతు మేవంవిధన్నరం. ౫

టీక ॥ ఏతత్ = ఇట్టిగుణములుగలమనుష్యరూపమయినవస్తువును; అహం=నేను; శ్రోతుం=వినుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరుచున్నాను. మే=నాయొక్క; కౌతూహలం = హర్షము; పరంహి= అధికముగదా. మహర్షే, మహత్=పూజ్యుఁడైన, ఋషే = జ్ఞానపారంగతుఁడా; అనఁగా, జ్ఞానపారంగతులలోనుత్తముఁడా; త్వం= నీవు; ఏవంవిధం=ఇట్టిగుణములుగల; నరం=మనుష్యుని; జ్ఞాతుం=ఎఱుంగుటకు; సమర్థః=నేర్పరివి; అసి = అగుచున్నావు.

విశేషార్థము.— ఋషతీతి ఋషిః ("ఋషగతౌ" అను ధాతువునఁబుట్టినది) జ్ఞానముయొక్క పారమును బొందుచున్నాఁడు కాఁగా, "ఋషిః" అని చెప్పఁబడును- 'ఇట్టిగుణములుగల పురుషునిఁదెలిసికొనఁగోరి తాము చెప్పఁగా వినవలెనని యడిగితిని గాని యాక్షేపింపలేదు' (అని "శ్రోతుం" అనునది సూచింపుచున్నది) "తామనుగ్రహించిచెప్పినట్లైనవినఁ గోరెదను, అవశ్యముగాఁ జెప్పవలయునని నిర్బంధింపఁ

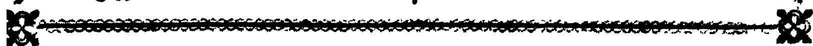
"జాలను" (అని "ఇచ్ఛామి" అనుదానిచేఁ దెల్పఁబడుచున్నది) "దీనియందు నాకుఁ జాలఁ గుతూహలమున్నదని యింగితాకారములచేఁ దమకును దెలియ వచ్చియే యున్నది" (అని "హి" అనుశబ్దము తెల్పుచున్నది.) మీరు జ్ఞానవంతులలో నుత్తములు కాఁబట్టి, యిట్టిలోకోత్తరుండగు మనుష్యునెఱుంగుటకు, మీకన్నమఱి యెవ్వరును సమర్థులు లేనందున, మీ రాకను ఇంతవఱకుఁ బ్రతీక్షించుచుంటిని (అని యుత్తరార్ధముచే సూచితమగుచున్నది.)

తాత్పర్యము సులభము.

శ్రుత్వా చైతత్త్రిలోకజ్ఞో వాల్మీకేర్నారదో వచః
శ్రూయతామితి చామంత్ర్య ప్రహృష్టో వాక్యమబ్రవీత్. ౬

టీక ॥ త్రిలోకజ్ఞః, త్రిలోక = మూఁడులోకములను, జ్ఞః = ఎఱింగినట్టి, లేక, త్రిలోక = భూర్భువస్సువః అనెడు మూఁడులోకములుగల బ్రహ్మాండమును, జ్ఞః; లేక, త్రిలోక = బద్ధముక్తనిత్యులనెడు త్రివిధజనులను, జ్ఞః; ("లోకస్తు భువనే జనే" అని యమరము.) నారదః = నారదమహాముని; ఏతత్ = ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన; వాల్మీకేః = వాల్మీకిమహామునియొక్క; వచః = వాక్యమును; శ్రుత్వా చ = వినియు; శ్రూయతాం = వినఁబడుఁగాక; ఇతి = అని; ఆమంత్ర్య చ = పిలిచియు; అనఁగా, వాల్మీకిని అభిముఖునిఁగాఁ జేసికొని; ప్రహృష్టః = సంతసించినవాఁడై; వాక్యం = (వక్ష్యమాణమగు) మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

లోకములనన్నింటిని ఎఱింగియున్న నారదమహర్షి, వాల్మీకిమహామునియొక్క ప్రశ్నమును విని, "ఇదిగో! వినవలసినది" అని వారిని అభిముఖీకరించుకొని, "ఈ వాల్మీకి, సమస్తగుణసంపన్నుఁడైన, మనుష్యునిఁ దెలిసికొనఁగోరెను, ఈ గుణములు సార్వభౌమసామాన్యునియందు దొరకొనవు- సమస్త జగద్రక్షణార్థము మనుష్య రూపముతో నవతరించిన సాక్షాన్నారాయణమూర్తియొక్కఁడే యిట్టి గుణములు కలిగినవాఁడు, కావున, భగవద్గుణ కీర్తనము ఘటిల్లె" నని సంతోషించి, ఇట్లని,

ప్రత్యుత్తరమును జెప్పెను- అని తాత్పర్యము.

బహవో దుర్లభాశ్చైవ యేత్వయా కీర్తితాగుణాః
మునేవక్ష్యామ్యహం బుద్ధ్వా తైర్యుక్తశ్శ్రూయతాన్నరః॥ ౭.

టీక ॥ బహవః = విపులములును, లేక, అనంతములును; దుర్లభాశ్చైవ = సాధారణుల కెంతమాత్రమును బొందఁగూడ నివియును, అగు; యేగుణాః = యేవీర్యాదిగుణములు; త్వయా = నీచేత; కీర్తితాః = వర్ణింపఁబడినవో; మునే = ఓవాల్మీకిమహామునీ! తైః = ఆగుణములతో; యుక్తః = కూడియున్న; నరః = మనుష్యుఁడు; శ్రూయతాం = వినఁబడుగాత; అహం = నేను; బుద్ధ్వా = తెలిసికొని; వక్ష్యామి = చెప్పెదను.

విశేషార్థము.— ఇప్పుడు వాల్మీకిచేనడుగఁబడినగుణములుకొద్దిగానే తెలియవచ్చుచున్నను, అవి, అనంత కల్యాణ గుణము లేపురుషుని యందుండునో, వానియందే యుండుటంబట్టి, "బహవః" అనుశబ్దము చేనిర్దేశింపఁబడినవి.

ఓవాల్మీకిమహామునీ, నీవడిగిన గుణములు అనంతములు, సాధారణులయందుదొరకొనవు- అట్టిగుణములతోఁగూడినమహాపురుషునినిశ్చయించి చెప్పెదను, సావధానముగావినుము; అని తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో రామోనామ జనైశ్శ్రుతః
నియతాత్మా మహావీర్యో ద్యుతిమాన్ధృతిమాన్వశీ॥ ౮.

టీక ॥ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవః; ఇక్ష్వాకు = ఇక్ష్వాకు మహారాజుయొక్క, వంశ = కులము, ప్రభవః = ఉత్పత్తిస్థానము గాఁగల; రామోనామ = రాముఁడుగదా! (అతఁడే మీరడిగిన గుణములతోఁగూడినవాఁడనుట.) సః (అధ్యాహృతము- ఇట్లుప్రతివిశేషణమందును అధ్యాహృతమగుచుండును) = ఆరాముఁడు; జనైః = లోకులచేత; శ్రుతః = గుణములచేత సాక్షాన్నారాయణుఁడనినిశ్చయింపఁబడినవాఁడు ("శ్రు

తం శాస్త్రావధృతయోః" అనియమరము), లేక, శ్రుతః = వినఁబడినవాఁడు; జనులందఱును దన్నెఱుంగునట్లుగుణసంపత్తి గలవాఁడని యభిప్రాయము. సః = ఆరాముఁడు; నియతాత్మా, నియత = నిశ్చితమగు, ఆత్మా = స్వభావముగలవాఁడు, నిర్వికారస్వరూపుఁడనుట. సః = ఆరాముఁడు; మహావీర్యః, మహాత్ = అచింత్యమగు, వీర్యః = శక్తికలవాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; ద్యుతిమాన్ = ప్రశస్తమగుప్రకాశముగలవాఁడు, స్వయంప్రకాశస్వరూపుఁడనుట. సః = ఆరాముఁడు; ధృతిమాన్ = ప్రశస్తధైర్యముకలవాఁడు; లేక, ప్రశస్తమగు నానందము కలవాఁడు; నిరతిశయానందస్వరూపుఁడనుట. ("ధృతిస్తుతుష్టిస్సంతోషః" అని వైజయంతి) సః = ఆరాముఁడు; వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహముకలవాఁడు; లేక, సమస్తప్రపంచమును దనవశములో నుంచికొనినవాఁడు; సర్వేశ్వరుఁ డనుట.

విశేషార్థము. — "రామో రమయతాంవరః" (రమింపఁజేయువారిలో రాముఁడు శ్రేష్ఠుఁడు) అనియుండుటంబట్టి, రమయతీతి రామః, రమింపఁజేయువాఁడని రామశబ్దార్థము, లేక, "రమంతే యోగినోనంతే సత్యానందే చిదాత్మని, ఇతి రామపదేనాసౌ పరం బ్రహ్మాభిధీయతే" (అనంతసచ్చిదానందాత్మకుఁడగువీనియందు యోగులురమింతురు. ఇట్లు రామశబ్దముచేఁ బరబ్రహ్మ చెప్పఁబడుచున్నది.) అనునగస్త్యసంహితావచనమువలన, రమంతేఽస్మిన్నితి రామః, వీనియందు యోగులురమింతురనిగాని, రామశబ్దార్థము. "రాముఁడు గదా" అని చెప్పుటంబట్టి "మీరును జిత్రకూటపర్వతమునందుండు నపుడు రామునింజూచియున్నా"రని జ్ఞాపకపఱచడమైనది.

తాత్పర్యము సులభము.

బుద్ధిమాన్నీతిమాన్వాగ్మీ శ్రీమాన్ శత్రునిబర్హణః

విపులాంసో మహాబాహుః కంబుగ్రీవో మహాహనుః. ౯

టీక ॥ సః=ఆ రాముఁడు; బుద్ధిమాన్ = ప్రశస్తమైనబుద్ధికలవాఁడు; సర్వజ్ఞుఁడనుట. సః=ఆ రాముఁడు; నీతిమాన్=ప్రశస్తమగునీతికలవాఁడు, లేక, సృష్టిస్థితిలయరూపమర్యాదలుకలవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; వాగ్మీ = సమస్తవిద్యలును దెలిసినవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; శ్రీమాన్ = అఖండమైనయైశ్వర్యముకలవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; శత్రునిబర్హణః, శత్రు=విరోధులను, నిబర్హణః = నశింపఁజేయువాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; విపులాంసః, విపుల = ఉన్నతములగు, అంసః = మూఁపులుకలవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; మహాబాహుః, మహత్ =బలిసిన, బాహుః=భుజములుగలవాఁడు. సః= ఆ రాముఁడు; కంబుగ్రీవః, కంబు=శంఖమువంటి, గ్రీవః=కంఠముకలవాఁడు. సః= ఆ రాముఁడు; మహాహనుః, మహత్ =ఉన్నతములగు, హనుః=చెక్కిళ్లమీఁదిభాగములు కలవాఁడు.

విశేషార్థము.— విపులాంసః= "కక్షః కుక్షిశ్చవక్షశ్చఘ్రాణస్కంధో లలాటికా, సర్వభూతేషునిర్దిష్టాఉన్నతాస్తు సుఖప్రదాః" (చంక, కడుపు, ఱొమ్ము, ముక్కు, మూఁపు, నొసలు, ఇవి, సమస్తప్రాణులయందును, ఉన్నతములైనట్టైన, సుఖప్రదములుగాఁ జెప్పఁబడినవి) అని సాముద్రికములోఁ జెప్పఁబడినట్లు; ఉన్నతములైన మూఁపులుగలవాఁడనుట- కంబుగ్రీవః= "కంబుగ్రీవశ్చ నృపతిర్లంబకర్ణోతిభూషణః" (శంఖమువంటికంఠముగలవాఁడు, రాజగును; వ్రేలాడు చెవులు గలవాఁడు, పెక్కుభూషణములు గలిగియుండును.) అనుసాముద్రిక వచనమురీతిని; శంఖమువలెనుండు కంఠముగలవాఁడనుట. మహాహనుః= "మాంసలే తుహనూయస్యభవతస్త్రీవ్వషదున్నతే, సనరోమృష్టమశ్నాతియావదాయుస్సుఖాన్వితః" (ఎవ్వనియొక్క, చెక్కిళ్లమీఁది భాగములు, బలిసియుండుటచేఁ, గొంచెమున్నతములుగానుండునో; ఆమనుష్యుఁడు, జీవితకాలమంతయు, సుఖముగలిగి, మృష్టాన్నమునుభుజింపుచుండును) అనియుండునట్లు, ఉన్నతములైన హనువులుగలవాఁడనుట.

తాత్పర్యముసులభము.

మహోరస్కో మహేష్వాసో గూఢజత్రు రరిందమః
ఆజానుబాహు స్సుశిరా స్సులలాట స్సువిక్రమః. ౧౦

టీక ॥ సః= ఆరాముఁడు; మహోరస్కః, మహత్ = విశాలమగు, ఉరస్కః=ఱొమ్ముగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; మహేష్వాసః, మహత్ =గొప్పదగు, ఇష్వాసః= విల్లుగలవాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; గూఢజత్రుః, గూఢ=మాంసమగ్నములగుటవలననగుపడనట్టి, జత్రుః=మూఁపులసంధి యెముకలు కలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; అరిందమః, అరిం=కామక్రోధాదిశత్రువులను, లేక, పాపములను, దమః=పోఁగొట్టువాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; ఆజానుబాహుః, ఆజాను= మోఁకాళ్లవఱకు నిడుదలైన, బాహుః=భుజములుగలవాఁడు. సః= ఆరాముఁడు; సుశిరాః=మంచిలక్షణముతోఁగూడినశిరముగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; సులలాటః=శుభలక్షణముగల నొసలుగలవాఁడు. సః= ఆరాముఁడు; సువిక్రమః = శోభన మగు పాదవిన్యాసముగల వాఁడు.

విశేషార్థము.— మహోరస్కః— "స్థిరంవిశాలంకఠినమున్నతమ్మాంసలంసమం, వక్షోయస్య మహీపాల స్తత్సమోవా భవేన్నరః" (దృఢమై, విశాలమై, కఠినమై, యున్నతమై, బలిసి, సమముగానుండుఱొమ్ము, ఎవ్వనికిఁగలదో; వాఁడు, రాజుగాని, రాజసముఁడుగాని, యగును.) ఇట్లుశాస్త్రోక్తవక్షోలక్షణముగలవాఁడనుట. 'మహేష్వాసః' ఈశబ్దముచే, "గొప్పధనువును ధరింపఁదగినంతదృఢమైన శరీరము గలవాఁడు" అనునర్థము సూచింపఁబడుచున్నది, కావునఁ, బ్రక్రమ భంగములేదు. గూఢజత్రుః— "విషమైర్జత్రుభిర్నిస్స్వా అతిసూక్ష్మైశ్చమానవాః, ఉన్నతైర్భోగినోనిమ్నైర్నిస్స్వాః పీనై నరాధిపాః" (మూఁపులసంధియెముకలు "జత్రువు" లనంబడును) మనుజులు, ఎచ్చుతక్కువలు గలిగిగాని, యతిసూక్ష్మములుగఁగాని, యుండు, జత్రువులచే, దరిద్రులగుదురు; ఉన్న

తములైన జంతువులచే భోగులగుదురు; లోఁతుగానుండు జంతువులచే బీదవాండ్రగుదురు; బలిసిన జంతువులచే, రాజులగుదురు.) అనునట్లు, మాంసాధిక్యము గలిగి బలిసియున్నందున, గూఢములగు, మూఁపులసంధి యెముకలుగలవాఁడనుట. అరిందమః= కామక్రోధాదిశత్రువర్గమునుబోఁగొట్టువాఁడనియర్థము; కామక్రోధాదులు లేక కర్మము గలుగదు, కర్మము లేకశరీరపరిగ్రహముసంభవింపదు; కాఁబట్టి, ఈ శబ్దముచే, "ఇప్పుడు, రామునిచేనంగీకరింపఁబడినమనుష్యశరీరము, కర్మ మూలకము గాదు; లోకానుగ్రహార్థమైయంగీకరింపఁబడినది" అనిసూచితమగుచున్నది. ఆజానుబాహుః = "ఆజానులంబినౌబాహూ వృత్తపీనౌ మహేశ్వరః" (గుండ్రముగాబలిసి మోఁకాళ్లవఱకు వ్రేలాడునట్టి బాహువులుగలవాఁడు, సార్వభౌముఁడగును.) అనుసాముద్రికవచనమురీతిని; సార్వభౌమలక్షణముగలబాహువులుగలవాఁడనుట. సుశిరాః= "సమవృత్తశిరాశ్చైవ ఛత్రాకార శిరాస్తథా, ఏకచ్ఛత్రాం మహీం భుఙ్క్తే దీర్ఘమాయుశ్చ జీవతి" (సమముగా గుండ్రమయియుండుశిరముగలవాఁడును, గొడుగువంటిశిరముగలవాఁడును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముసేయుచు, దీర్ఘకాలముజీవించును.) అనురీతిని, శుభలక్షణముగల శిరముగలవాఁడనుట. సులలాటః= "అర్ధచంద్రనిభస్తుంగం లలాటం యస్య సప్రభుః" (అర్ధచంద్రాకారముగలిగి యున్నతమైన లలాట, మెవ్వనికిఁగలదో; వాఁడు రాజగును.) అనిచెప్పఁబడిన లలాట లక్షణముగల నొసలుగలవాఁడనుట. సువిక్రమః= "సింహవృషభగజవ్యాఘ్రగతయో మనుజా మునే, సర్వత్రసుఖమేధంతే సర్వత్రజయినస్సదా" (సింహమువంటిగాని, వృషభమువంటిగాని, యేనుఁగువంటిగాని, బెబ్బులివంటిగాని, గమనముగలవారలు, సమస్తస్థలములయందును, ఎల్లప్పుడు, సుఖముగావృద్ధిఁబొందుచు, జయముగలిగి యుందురు.) అని జగద్వల్లభయందుండునట్లు, శుభలక్షణములుగలనడకగలవాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ సమ స్సమవిభక్తాంగ స్స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాన్
పీనవక్షా విశాలాక్షో లక్ష్మీవాన్ శుభలక్షణః. ౧౧

టీక ॥ సః = ఆరాముఁడు; సమః = అతిదీర్ఘమును అతిహ్రస్వమునుగాని దేహము గల వాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; సమవిభక్తాంగః, సమ=ఎచ్చుతక్కువలు లేని, విభక్త=విభజింపఁబడిన, అంగః=అవయవములుగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; స్నిగ్ధవర్ణః, స్నిగ్ధ=స్నేహముగల, వర్ణః=రంగుగల వాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; ప్రతాపవాన్=ప్రశస్తమగు, పరాక్రమముగలవాఁడు, లేక, తేజస్సు కల వాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; పీనవక్షాః, పీన=బలిసిన, వక్షాః=ఱొమ్ముగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు, విశాలాక్షః, విశాల=దీర్ఘములైన, అక్షః=నేత్రములు గలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; లక్ష్మీవాన్=ప్రశస్తమైన యవయవకాంతి గల వాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; శుభలక్షణః, శుభ=మంగళకరములగు, లక్షణః=సాముద్రికశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినలక్షణములుగలవాఁడు.

విశేషార్థము.— సమః="షణ్ణవత్యంగుళోత్సేధస్సార్వభౌమో భవేన్నృపః" (తొంబది యాఱంగుళముల పొడవుగలరాజు సార్వభౌముఁడగును.) అనిజగద్వల్లభయందుఁ జెప్పఁబడినట్లు, ఎచ్చుతక్కువలులేకతొంబది యాఱంగుళములపొడవు గలవాఁ డనుట. సమవిభక్తాంగః= "భ్రువౌనాసాపుటౌనేత్రేకర్ణావోష్ఠౌచ చూచుకే, కూర్పరౌమణిబంధౌచజానునీవృషణౌకటీ, కరౌపాదౌస్ఫిజౌయస్యసమాజ్ఞేయస్సభూపతిః" (కనుబొమలు, నాసికారంధ్రములు,కండ్లు, చెవులు, పెదవులు, చనుమొనలు, మోఁచేతులు, మనికట్లు,మోఁకాళ్లు,వృషణములు,కటిప్రదేశములు, హస్తములు, పాదములు , పిఱుఁదులు, ఇవి , యెవ్వనికి, సమములగునో;అతఁడురాజుగాఁగలఁడు) అనుసాముద్రికమురీతిని , ఎచ్చుతక్కువలులేక, సమములై, విభక్తములైన , కనుబొమలు మొదలగు

నవయవములుగలవాఁ డనుట. స్నిగ్ధవర్ణః="చక్షుస్స్నేహేనసౌభాగ్యందంతస్నేహేనభోజనం, త్వచిస్నేహేనశయ్యాచ పాదస్నేహేనవాహనం" (స్నేహమనఁగా , మెఱుఁగుగలిగియుండుట. నేత్రములయందు స్నేహముండిన , సౌభాగ్యముగలుగును ; దంతములయందు స్నేహముండిన , మంచిభోజనముగల్గును ; చర్మమందు స్నేహముండినసుఖశయ్యాగలుగును; పాదముల యందు, స్నేహముండిన, వాహనములుగలుగును)అనివరరుచిచెప్పినట్లు, నేత్రాద్యవయవములయందు, స్నేహముగలవాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ ధర్మజ్ఞ స్సత్యసంధశ్చ ప్రజానాంచ హితేరతః
యశస్వీజ్ఞానసంపన్న శ్శుచిర్వశ్యస్సమాధిమాన్. ౧౨

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు ; ధర్మజ్ఞః, ధర్మ=శరణాగత రక్షణాది ధర్మములను, జ్ఞః=ఎఱింగినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; సత్యసంధః, సత్య=యథార్థమైన, సంధః= ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడు (చకారము పాదపూరణార్థము. ("తుహిచస్మహవై పాద పూరణే "అని యమరము.) సః=ఆరాముఁడు; ప్రజానాం = ప్రాణులకు; హితే=హితము సేయుటయందు; రతః=ఆసక్తుఁడు. సః = ఆరాముఁడు ; యశస్వీ=ప్రశస్తమగుకీర్తికలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; జ్ఞానసంపన్నః, జ్ఞాన=సర్వవిషయకజ్ఞానముతో, సంపన్నః = కూడినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; శుచిః=పరిశుద్ధుఁడు. సః=ఆరాముఁడు; వశ్యః=గురుజనులకు లోఁకువ యగువాఁడు, లేక , ఆశ్రితపరతంత్రుఁడు . సః=ఆరాముఁడు;సమాధిమాన్=ఆశ్రితరక్షణచింత గలవాఁడు.

తాత్పర్యము సులభము

శ్లో ॥ ప్రజాపతి సమ శ్శ్రీమాన్ ధాతా రిపునిషూదనః
రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్య పరిరక్షితా. ౧౩

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు ; ప్రజాపతిసమః, ప్రజాపతి = బ్రహ్మతో, సమః=సమానుఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; శ్రీమాన్=సర్వమునతిశయించినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; ధాతా=సమస్త ప్రపంచమునుపోషించు వాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; రిపునిషూదనః, రిపు= శత్రువులను , నిషూదనః=నిరసించువాఁడు. సః= ఆరాముఁడు ; జీవలోకస్య=ప్రాణివర్గమునకు; రక్షితా=పాలకుఁడు. సః = ఆరాముఁడు ; ధర్మస్య= తత్తద్వర్ణాశ్రమధర్మమునకు; పరిరక్షితా= విశేషించి రక్షకుడు.

విశేషార్థము.—“జీవలోకస్య క్షితా” సార్వభౌమ మాత్రుఁడు , స్వజనములమాత్రము, రక్షించును, లేక, మనుష్యులనుమాత్రమురక్షించును. రాముఁడట్లుకాదు. ప్రాణివర్గమునంతయుఁ, బిపీలికాది బ్రహ్మపర్యంతము, రక్షించువాఁ డనుట. ప్రాణివర్గమునంతయురక్షించుపక్షమునఁ, బాపులనుగూడరక్షించునా ! అనిన; “ధర్మస్యపరిరక్షితా” ధర్మమునురక్షించుటవలనఁ బాపులనుగూడ రక్షించువాఁడే!ఎట్లనఁగా; ఏలాగు , చికిత్సకుఁడు , రోగికి, అప్పుడపకారిగానగుపడుచుండినను, రోగమును బోఁగొట్టుటచే, నుపకారియగునో; అలాగు, పాపులకు, శిక్షకుఁడగుటచే, నప్పటికిఁ గ్రూరుఁడుగానగుపడినప్పటికిని, అధర్మములోఁబడి,పాపములనాచరించుచు, నశించు చున్నవారి, నుద్ధరించుటంబట్టి, వారికే , విశేషించి రక్షకుఁడగును.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్యచ రక్షితా
వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞో ధనుర్వేదేచ నిష్ఠితః. ౧౪

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు; స్వస్య=తనదగు ; ధర్మస్య=శరణాగత రక్షణరూప దర్మమునకు , లేక, క్షత్రియ ధర్మమునకు; రక్షితా=రక్షకుఁడు , సః=ఆరాముఁడు. స్వజనస్యచ=ఆశ్రితబాంధవాదిస్వీయజనమునకును; రక్షితా=రక్షకుఁడు.సః=ఆరాముఁడు, వేదవే

దాంగతత్త్వజ్ఞః, వేద=ఋగ్యజుస్సామాథర్వణములనెడు చతుర్విధ వేదములయొక్కయు, వేదాంగ=శిక్షావ్యాకరణ చ్ఛందోనిరుక్తజ్యోతిషకల్పము లనెడు షడ్విధ వేదాంగములయొక్కయు, తత్త్వ=సిద్ధాంతమును, జ్ఞః=ఎఱింగినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; ధనుర్వేదే చ = ధనుర్విద్యను దెల్పు నుపవేదమందును, (చకారమనుక్తసముచ్చాయకము, ఇతరోప వేదముల గ్రహింపుచున్నది.) ఆయుర్వేదమునందును, గాంధర్వవేదమునందును, అర్థశాస్త్రమునందును; నిష్ఠితః=నిష్ఠగలవాఁడు.

విశేషార్థము.—ధర్మప్రవర్తకమాత్రుఁడు" ధర్మోపదేశసమయేజనాస్సర్వేపిపండితాః, తదనుష్ఠానసమయే మునయోపినపండితాః" (ధర్మోపదేశము సేయుటయందు సమస్త జనులును బండితులే; ఆధర్మమునసుష్ఠించు కాలమందు ఋషులు సగా పండితులు కాఁజాలరు.) అనిచెప్పఁబడినట్లు, పరులకుధర్మోపదేశము సేయసమర్థుఁడేకాని, తానసుష్ఠింపఁడు. రాముఁడట్లుకాదు అని తెల్పుటకుఁగా "రక్షితాస్వస్య ధర్మస్య" అని చెప్పఁబడినది. లేక, "ధర్మ" మనఁగా, ధనువు. (స్వామ్యస్వభావసుకృతేష్వస్త్రీధర్మంతు కార్ముకే" అని బాణనిఘంటువు.) తనదగు ధనువును రక్షించు కొనువాఁడు, (ధర్మశబ్దమురథాద్యుపలక్షకము.) యుద్ధమునందు, భంగములేకుండ, ధనువును, రథమును, సారథిని, గుఱ్ఱములను, ఛత్రకేతనములను, రక్షించుకొను నట్టియతిరథ శ్రేష్ఠుఁడనుట. లేక, శివధనుర్భంగ పరశురామ పరాజయాదులచేఁ దనదు శ్రీనారాయణావతారత్వరూపధర్మమునురక్షించువాఁడనుట. "స్వజనస్యచరక్షితా" అని, జీవలోకరక్షణములోనే, స్వజనరక్షణమంతర్భూతమైనను, మఱిలఁజెప్పుట, స్వజనులయందలిరామునకుఁగలయాదరాతిశయమునుసూచించుచున్నది. లేక, "దాస్యమైశ్వర్య భావేన జ్ఞాతీనాంచ కరోమ్యహం" (ఐశ్వర్యముగలిగినదనునహంకారముచేత, నేను, జ్ఞాతులకుసగా, దాస్యమును గలుగఁజేయు చు

న్నాను.) అని భగవంతునిచేఁ జె ప్పఁబడినట్లు, బాంధవాదులఁ దిర స్కరించుటప్రభువునకుసహజము, రామునకట్లు కాదు . "అత్యాస న్నంపరిత్యాజ్యమునే దఙత్తంతు ని ష్ఫలం" (ఆశ్రితుఁడుఁగాని బంధువును గాని విడిచి, మునీశ్వరు కివ్వఁబడిన వియు నిష్ఫలమగును.) అనుశాస్త్ర మురీతిని, ఆశ్రితబాంధవుల విశేషిం చిరక్షించు వాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞ స్స్మృతిమాన్ప్రతిభానవాన్
సర్వలోకప్రియ స్సాధు రదీనాత్మా విచక్షణః. ౧౫

టీక ॥ సః=ఆ రాముఁడు; సర్వ శాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞః, సర్వ=సమ స్తములైన, శాస్త్ర=ముంచుచెప్పఁ బడినవేదములు, వేదాంగములు, వీ టికంటె వ్యతిరిక్తములగు, ధర్మ శాస్త్రపురాణ మీమాంసాన్యాయ సాంఖ్యవైశేషిక యోగశాస్త్రము లయొక్క, అర్థ=అభిప్రాయము యొక్క, తత్త్వ= సిద్ధాంతమును, జ్ఞః=ఎఱింగినవాఁడు . సః=ఆరా ముఁడు; స్మృతిమాన్= జ్ఞప్తికల వాఁడు, అనఁగా, తెలిసినవిషయ మునకెంతమాత్రము మఱపు లేని వాఁడనుట. సః=ఆరాముఁడు; ప్ర తిభానవాన్=వ్యవహారమునందు, ఉత్తరోత్తర యుక్తిస్ఫూర్తి కల వాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; సర్వలో కప్రియః, సర్వ=సమస్తములైన, లోక=జనములకును , ప్రియః=ఇ ష్టుఁడు, లేక, సర్వ=సమస్తములై న, లోక=జనములు, ప్రియః=ఇష్టు లుగాఁగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁ డు; సాధుః=తనకపకారము చేసిన వారికిని ఉపకారముసేయువాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; అదీనాత్మా, అ దీన=అతిదుఃఖకాలమందైనను క్షో భమునొందనట్టి, ఆత్మా=మనస్సుక లవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; విచ క్షణః=వినువారికి హృదయానంద ముగ నానావిధములగు మాటలా డువాఁడు, లేక, ఆయాకాలముల యందుఁజేయవలసిన వాటిని జేయు టయందుఁజతురుఁడు.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ సర్వదాభిగత స్సద్భి స్సముద్ర ఇవ సింధుభిః
ఆర్య స్సర్వసమశ్చైవ సదైకప్రియదర్శనః. ౧౬

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు ; సద్భిః=సత్పురుషులచేత;సర్వదా=ఎల్లప్పుడు,అనఁగా, కాలత్రయమందును; సముద్రః=మున్నీరు; సింధుభిరివ = నదులచేతంబోలె; అభిగతః=పొందఁబడినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; ఆర్యః=పొందఁదగినవాఁడు,లేక,పూజ్యుఁడు;సఏవ=ఆరాముఁడే;సర్వసమః, సర్వ=జాతివర్ణాదితారతమ్యములులేక సమస్తభూతములయందును, సమః=వైషమ్యములేనివాఁడు.(చకారము పాదపూరణార్థము "తుహిచస్మహవై పాద పూరణే" అనియమరము) సః=ఆరాముఁడు; సదైకప్రియదర్శనః (ఇదిగోవిందరాజపాఠము.) సదా=ఎల్లప్పుడు,ఏక=ఒకటేరీతిగనుండు, ప్రియ=సంతోషజనకమగు,దర్శనః=చూడఁబడుటగలవాఁడు(దీనివిశేషార్థము, వాల్మీకిప్రశ్నశ్లోకములోవివరింపఁబడినది.)సదైవ(ఇదిమహేశ్వరతీర్థీయపాఠము) =ఎల్లప్పుడును (ఏవకారమవ్యర్థకము,) ప్రియదర్శనః, ప్రియ=సంతోషజనకమగు, దర్శనః=చూడఁబడుటగలవాఁడు.

విశేషార్థము.—"సర్వదా" అనుటవలన,"ఏలాగునదులకు సముద్రిని సేవించుటయందుఁ,గాలనియమమక్కఱలేదో,ఆలాగు, భక్తులకు,రాముని సేవించుటయందుఁ,గాలనియమమక్కఱలేదు" అనిదెల్పఁబడినది. "అభిగతః" అను శబ్దముచే, "సత్పురుషులకుఁ బరమ ప్రాప్యస్థానమీరాముఁ"డనిసూచితమైనది. "సముద్రః సింధు భిరివ"అనునుపమానముచే , "నదులకుసముద్రుఁడుతప్పవేఱుగతిలేనట్లు, సత్పురుషులకురాముఁడు తప్పగత్యంతరములేదు" అనిసూచింపఁ బడుచున్నది.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ సచ సర్వగుణోపేతః కౌసల్యానందవర్ధనః
సముద్రఇవగాంభీర్యే ధైర్యేణహిమవానివ. ౧౭

టీక॥ సచ=ఆరాముఁడే(చకారమేవకారార్థకము.); సర్వగుణోపేతః, సర్వ=సమస్తములైనఅనఁగా, ఇప్పుడుచెప్పఁబడినవియుఁ జెప్పఁబడనివియునైన, గుణ=గుణములతో, ఉపేతః=కూడికొనినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; కౌసల్యానందవర్ధనః, కౌసల్యా=కోసలదేశపురాజుయొక్క పుత్రికయగు, కౌసల్యాదేవికి, ఆనంద=సంతోషమును, వర్ధనః=కుమారుఁడగుటంబట్టి, వృద్ధిఁబొందించువాఁడు. సః=ఆరాముఁడు, గాంభీర్యే=తనహృదయములోనుండుదానిబైటికిఁ దెలియకుండఁజేయుటయందు, సముద్రఇవ = సముద్రుని వంటివాఁడు, అనగా, సముద్రుఁడు తనలోపలనుండురత్నాదులనుబైటకిఁదెలియకుండఁ జేయుచుండునట్లు, హృదయమునందుండుదానిబైటికిదెలియకుండఁజేయువాఁడనుట. సః=ఆరాముఁడు; ధైర్యేణ=దుఃఖ కారణమున్నను దుఃఖము నొందకయుండుటచేత, హిమవానివ=హిమవత్పర్వతమువంటివాఁడు, అనఁగా, "గిరయోవర్షధారాభిహన్యమానా నవివ్యథుః, అభిభూయమానా వ్యసనైర్యథాధోక్షజచేతసః" (ఏలాగు, నారాయణ భక్తులు, వ్యసనములచేఁ గొట్టుపడుచుండినను, దుఃఖింపరో; ఆలాగు, పర్వతములు, వర్షధారలచేఁ గొట్టు పడుచుండినను దుఃఖింపలేదు.) అనిచెప్పఁబడినట్లు వర్షము గురియుట, పిడుగులు పడుట మొదలగు దుఃఖము గలిగించు కారణము లున్నను, బర్వతములకు వ్యథకలుగదు; అట్టిపర్వతములనన్నింటికన్నను, హిమవంతుఁడు, పర్వతరాజు కావున, మిక్కిలిధైర్యశాలి; ధైర్యముచేనట్టి హిమవంతునితోసమానుఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ విష్ణునాసదృశోవీర్యే సోమవత్ప్రియదర్శనః
కాలాగ్నిసదృశః క్రోధే క్షమయాపృథివీసమః. ౧౮.

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; వీర్యే=పరాక్రమమునందు (దేనిచేఁదనకుక్షతి

గలుగ కుండఁబురుషుఁడు పరులజయించునో;అదివీర్యమనఁ బడును.) విష్ణునా=విష్ణుదేవునితో; సదృశః=సమానుఁడు;ఈరాముఁడే విష్ణువైనను, అవతారోపాధివలన, విష్ణువుకంటెభిన్నుఁడుకాఁబట్టి , "విష్ణువుతోసమానుఁ"డని చెప్పఁ బడెనది. లేక , "వీర్యవిషయమందు , విష్ణువగు తనతోనే సమానుఁడు , ఉపమానములేనివాఁ" డనియైనను జెప్పవచ్చును . సః=ఆరాముఁడు; సోమవత్=చంద్రుఁడువలె; ప్రియదర్శనః, ప్రియ=దుఃఖమునుబోఁగొట్టిసంతోషమును గలిగించునట్టి, దర్శనః=చూడఁ బడుట గలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; క్రోధే=కోపమునందు ; కాలాగ్నిసదృశః, కాల= ప్రళయకాలమందలి , అగ్ని=నిప్పుతో, సదృశః=సమానుఁడు.సః=ఆరాముఁడు; క్షమయా=ఓర్పుచే; పృథివీసమః, పృథివీ=భూమితో , సమః=సమానుఁడు, భూమి,తన్ను జనులు,త్రొక్కినను, త్రవ్వినను , ఏమిచేసినను , ఓర్చియుండునట్లు, తన కెంతయుపకారముచేసినను, అచేతనపదార్థమువలె మిన్నక యుండువాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ ధనదేన సమస్త్యాగే సత్యేధర్మ ఇవాపరః. ౧౮౪

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు; త్యాగే=ఈవియందు;ధనదేన=కుబేరునితో;సమః=సమానుఁడు.ఇచ్చటధనద (ధనము నిచ్చువాఁడు) శబ్దప్రయోగముచే గుబేరుని త్యాగవిశేషము సూచింపఁ బడినది.సః = ఆరాముఁడు,సత్యే=సత్య వచనమందు; అపరః=తనకన్న నితర మగుసుత్కృష్టవస్తువులేని , ధర్మ ఇవ=ధర్మదేవతవంటివాఁడు. (ఇదిగోవిందరాజమతము.) అపరః=రెండవదియైన; ధర్మ ఇవ=ధర్మదేవతయట్లున్నవాఁడు . (ఇదిమహేశ్వరతీర్థమతము.)

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ తమేవంగుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమం. ౧౯

జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠగుణైర్యుక్తం ప్రియం దశరథస్సుతమ్
ప్రకృతీనాం హితైర్యుక్తం ప్రకృతి ప్రియకామ్యయా. ౨౦
యౌవరాజ్యేన సంయోక్తు మైచ్ఛత్ప్రీత్యా మహీపతిః.

అవతరణిక.— నారదులవారు, మొదట; "ఇక్ష్వాకువంశప్రభవః" అనుశబ్దముచే, రామావతారమును జెప్పిరి, "మహర్షిస్వాశ్రమ నిబర్హణాని" అనుశబ్దములచే, దాటకామారీచవధ పరశురామ పరాజయముల, సూచించిరి, "లక్ష్మీవాన్, శ్రీమాన్" అనుశబ్దములచే, సీతారామ వివాహమును దెలియఁజేసిరి, "ధనుర్వేదేచనిష్ఠితః" అను వాక్యముచే గౌతమునివలన రామునకుఁగలిగిన సమస్తాస్త్రప్రాప్తిని దెలిపిరి. ఇట్లు బాలకాండకథను జెప్పి, యిప్పుడయోధ్యాకాండకథను జెప్పుచున్నారు.

టీక॥ మహీపతిః, మహీ—భూమికి, పతిః—ప్రభువైన; దశరథః= దశరథమహారాజు; ఏవం గుణసంపన్నం, ఏవంగుణ — ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన గుణములతో, సంపన్నం = కూడుకొనినవాఁడును; సత్యపరాక్రమం, సత్య—వ్యర్థముకాని, పరాక్రమం = వీర్యముగలవాఁడును; జ్యేష్ఠం—తనకుమారులలోఁ బెద్దవాఁడును; శ్రేష్ఠగుణైః, శ్రేష్ఠ—ఉత్తమములైన, గుణైః— గుణములతో; యుక్తం — కూడియుండు వాఁడును; ప్రియం—తన సుప్రీతికిఁ బాత్రభూతుఁడును; సుతం=పుత్రుఁడును; ప్రకృతీనాం— ప్రజలకు; హితైః=సౌఖ్యముగలిగించు కార్యములతో; యుక్తం=కూడుకొనినవాఁడును; తం—ప్రసిద్ధుఁడునగు; రామం=రాముని; ప్రకృతిప్రియకామ్యయా, ప్రకృతి—ప్రజలకు; ప్రియకామ్యయా— ప్రీతిసేయనిచ్చచేతను; ప్రీత్యా = ప్రేమచేతను, యౌవరాజ్యేన = యువరాజుదొరతనముతో; సంయోక్తుం—కూర్పుటకు; ఐచ్ఛత్—కోరెను.

దశరథమహారాజు, ప్రజలకు హితముసేయఁదలంచి, సమస్తగుణసంపన్నుఁడై, యమోఘమైన పరాక్రమముగల శ్రీరాముని,

ల్లప్పుడును బ్రజలకు హితము సేయుచున్న ప్రియుఁడైన తనజ్యేష్ఠపుత్రుఁడగు రాముని యువరాజుగాఁ జేయఁగోరెను; అని తాత్పర్యము.

తస్యాభిషేకసంభారాన్ దృష్ట్వా భార్యాథ కైకయీ. ౨౧
పూర్వం దత్త వరా దేవీ వరమేనమయాచత
వివాసనంచ రామస్య భరతస్యాభిషేచనమ్. ౨౨

టీక ॥ అథ=అటుపిమ్మట; తస్య=ఆరామునియొక్క; అభిషేకసంభారాన్, అభిషేక=రాజ్యాభిషేకముయొక్క, సంభారాన్=ఉపకరణములను; దృష్ట్వా=చూచి, (తెలిసికొనియనుట.); భార్యా=పత్నియు; దేవీ=రాణిగారునైన; పూర్వం=మునుపు; దత్తవరా, దత్త=ఇవ్వఁబడిన; వరా=వరములు గలది(గనుకనే) కైకయీ=కేకయరాజపుత్రి; ఏనం=ఈదశరథుని; రామస్య=రామునకు; వివాసనం=వనవాసముచేయించడమును; భరతస్య=భరతునకు; అభిషేచనంచ=రాజ్యాభిషేకము సేయించడమును; వరం=(ఈ)వరమును; అయాచత=యాచించెను.

దశరథుని రాణులలో నొకతెయగు కైకయి, రామాభిషేకమునకుగా నేర్పరిచిన యుపకరణములఁ దెలిసికొని, తనకుమున్ను దశరథుఁడు రెండువరములిచ్చియున్నందున, "అందొకవరమునకు, రామునరణ్యమునకుఁబంపవలెను; రెండవవరమునకు, భరతుని రాజ్యాభిషిక్తునిఁగాఁ జేయవలె"నని దశరథుని యాచించెను; అని తాత్పర్యము.

స సత్య వచనాద్రాజా ధర్మపాశేన సంయతః
వివాసయామాస సుతం రామం దశరథః ప్రియమ్. ౨౩

టీక॥ రాజా=సర్వజనులనురంజిల్లఁజేయునట్టి; సః=ఆ, (పూర్వము రామునకు రాజ్యమిచ్చిన); దశరథః=దశరథమహారాజు; సత్యవచనాత్=సత్యవాక్యమువలన; ధర్మపాశేన; ధర్మ=ధర్మమనెడు,

పాశేన = త్రాటిచే; సంయతః = కట్టఁబడినవాఁడై; ప్రియం = ప్రేమార్హుఁడైన; సుతం = కుమారుఁడగు; రామం = రాముని; వివాసయామాస = అరణ్యమునకంపెను.

సమస్తజనులను సంతోషింపఁజేయుచుండు నా దశరథమహారాజు, సత్యవాక్యుఁడు కావున, పూర్వము తాను కైకకిచ్చినవరద్వయమునంజేసి, ధర్మమునతిక్రమింపలేక, తనకుఁ బ్రియపుత్త్రుఁడైనను, రాముని, వనమునకుఁ బంపెను; అని తాత్పర్యము.

స జగామ వనం వీరః ప్రతిజ్ఞామనుపాలయన్
పితుర్వచననిర్దేశాత్ కైకేయ్యాః ప్రియకారణాత్. ౨౪

టీక ॥ వీరః = పరాక్రమశాలియగు; సః = ఆ రాముఁడు; కైకేయ్యాః = కైకయొక్క; ప్రియకారణాత్ = ప్రీతిహేతువైన; పితుః = తండ్రియొక్క; వచననిర్దేశాత్, వచన = మాటయనెడు, నిర్దేశాత్ = ఆజ్ఞవలన; ప్రతిజ్ఞాం = తనయొక్క ప్రతిజ్ఞను; అనుపాలయన్ = రక్షింపుచు; వనం = అరణ్యమునుగూర్చి; జగామ = వెళ్లెను.

ఆ రాముఁడు, అతిపరాక్రమశాలియైనను, కైకేయికి సంతోషముగలిగించుటకై, తండ్రిగారు మాటమాత్రము చెప్పినంతనె, తాను "తద్బ్రూహి వచనం దేవి రాజ్ఞో యదభికాంక్షితమ్, కరిష్యే ప్రతిజానే చ రామో ద్విర్నాభిభాషతే" (తల్లీ! రాజుగారికేదియిష్టమో; ఆమాటను జెప్పుము; దానిఁ జేసెదను; ఆప్రకారము ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను; రాముఁడు రెండువిధములుగ మాటలాడువాఁడు కాఁడు) అని కైకేయీసమ్ముఖమునఁ జేసిన ప్రతినను బాలింపుచు, వనముఁ గూర్చి వెళ్లెను; అని తాత్పర్యము.

తం వ్రజంతం ప్రియో భ్రాతా లక్ష్మణో నుజగామహ
స్నేహాద్వినయసంపన్నః సుమిత్రానందవర్ధనః. ౨౫
భ్రాతరం దయితో భ్రాతుః సౌభ్రాత్రమనుదర్శయన్.

టీక ॥ ప్రియః = రామునియందు సహజప్రీతిగల వాఁడును; భ్రాతా = రామునకనుజుఁడును; వినయసంపన్నః, వినయ = కైంకర్యముతో, సంపన్నః = కూడియుండువాఁడును; సుమిత్రానందవర్ధనః, సుమిత్రా = సుమిత్రాదేవికి, ఆనంద = సంతోషమును, వర్ధనః = వృద్ధిఁబొందించువాఁడును; భ్రాతుః = అగ్రజుఁడగు రామునకు; దయితః = ఇష్టుఁడును; అగు; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; సౌభ్రాత్రం = మంచితోడఁబుట్టుదనమును; అనుదర్శయన్ = చూపుచు; వ్రజంతం = అరణ్యమునకుఁ బోవుచున్న; తం = ఆ; భ్రాతరం = అగ్రజుఁడగు రామునిః స్నేహాత్ = భక్తివలన; అనుజగామ = వెంబడించి వెళ్లెను; హ = ఆశ్చర్యము ("హ విస్మయే విషాదే చ" అని బాణ నిఘంటువు).

ఆ రాముఁ డరణ్యమునకు వెళ్లుచుండఁగా, నతని కిష్టుఁడును అనుజుఁడునగు సుమిత్రా పుత్రుఁడై నలక్ష్మణుఁడు, రామునియందు సహజ ప్రీతిగలవాఁడు కావున, నతనికిఁ గైంకర్యము సేయఁగోరి, మంచి తోడఁబుట్టుదనమును జనులకుఁ దెలియఁజేయుచు, భక్తితో వెంబడించెను; అని తాత్పర్యము.

రామస్య దయితా భార్యా నిత్యం ప్రాణ సమా హితా ।
జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితా
సర్వలక్షణ సంపన్నా నారీణా ముత్తమా వధూః ॥ ౨౭
సీతాప్యనుగతా రామం శశినం రోహిణీ యథా.

టీక॥ రామస్య = రామునకు; దయితా = ఇష్టురాలును; భార్యా = పత్నియును; ప్రాణసమా, ప్రాణ = ప్రాణములతో, సమా = సమానురాలును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; హితా = హితము సేయునదియును; జనకస్య = జనకమహారాజుయొక్క; కులే = యజ్ఞగృహమునందు; జాతా = పుట్టినదియు; నిర్మితా = సుందోపసుంద మోహనార్థము దేవతలచే నిర్మింపఁబడిన; దేవమాయేవస్థితా ("స్థితా" అనునది

యథ్యాహృతము.) తిలో త్తమయట్లున్నదియు; లేక, నిర్మితా=అమృతమథనానంతరము రాక్షసమోహనార్థము తనచే నిర్మింపఁబడిన; దేవమాయేవ నిర్మితా=విష్ణుదేవుని యొక్క మాయా మోహినీరూపమువలెనున్నదియు; సర్వలక్షణసంపన్నా, సర్వ=సమస్తములైన, లక్షణ=సాముద్రికశాస్త్రముచేఁ జెప్పఁబడిన శుభలక్షణములతో, సంపన్నా=కూడినదియు; నారీణాం=స్త్రీలలోపల; ఉత్తమా=శ్రేష్ఠురాలును; వధూః=దశరథునికోడలునగు; సీతాపి=సీతాదేవియును; ("సీతా లాంగలపద్ధతిః." లాంగలపద్ధతిలోఁ బుట్టినదికాఁబట్టి "సీత" యనిపేరు కలిగినది.) శశినం=చంద్రుని; రోహిణీయథా=రోహిణీదేవివలె; అనుగతా=వెంబడించెను.

రామునకుఁ, బ్రియభార్యయుఁ బ్రాణసమానురాలును ఎల్లప్పుడు హితకారిణియునై, జనకకులమందుఁబుట్టినదిలో త్తమమైనసర్వోత్తర సౌందర్యశాలినియై, సర్వలక్షణములనుగలిగినదియు త్తమవనితయై వెలింగెడుసీతాదేవియును, చంద్రునిరోహిణివెంబడించునట్లు, రాముని, వెంబడించెను; అని తాత్పర్యము.

పౌరైరనుగతో దూరం పిత్రా దశరథేనచ. ౨౮

టీక ॥ సః=ఆ రాముఁడు; పౌరైః= అయోధ్యాపురవాసులగుజనులచేతను; పిత్రా=తండ్రియైన; దశరథేనచ=దశరథమహారాజుచేతను; దూరం=దవ్వు; అనుగతః=వెంబడింపఁబడెను.

"పునర్విశ్లేషభీరుత్వంపరమాభక్తిరుచ్యతే" (మఱలవియోగమునందుభయముగలుగుట "పరమభక్తి" యనిచెప్పఁబడుచున్నది.) అన్నట్టు, పరమభక్తివలన, బాలవృద్ధావిశేషముగ, సమస్తపౌరులును, దశరథుఁడును, దూరమువఱకు, రాముని వెంబడించిరి; అని తాత్పర్యము.

శృంగిబేరపురే సూతం గంగాకూలే వ్యసర్జయత్
గుహమాసాద్య ధర్మాత్మా నిషాదాధిపతిం ప్రియం. ౨౯
గుహేన సహితో రామో లక్ష్మణేన చ సీతయా.

టీక ॥ ధర్మాత్మా, ధర్మ = ఆశ్రిత రక్షణాది ధర్మములే; ఆత్మా = స్వభావముగాఁగల; రామః = రాముఁడు; గంగాకూలే, గంగా = గంగానదియొక్క, కూలే = తీరమందు; స్థితే (అధ్యాహృతము) = ఉండునట్టి; శృంగిబేరపురే = శృంగిబేరమను పట్టణమందు, స్థితం (అధ్యాహృతము) = ఉన్నట్టి, నిషాదాధిపతిం, నిషాద = బోయవాండ్రకు, అధిపతిం = ప్రభువైన; ప్రియం = తనయందుఁ బ్రీతిగల; గుహం = గుహుని; ఆసాద్య = చేరి; గుహేన = గుహునితోను; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునితోను; సీతయా చ = సీతాదేవితోను; సహితః = కూడుకొనినవాఁడై; సూతం = సారథియైనసుమంత్రుని; వ్యసర్జయత్ = అయోధ్యకనిచెను.

ధర్మాత్ముఁడైన రాముఁడు, గంగాతీరమందున్న శృంగిబేరమనెడుపట్టణమందు బోయ వాండ్రకుఁ బ్రభువైనగుహునిఁజేరి, సీతాలక్ష్మణగుహులతోఁ గూడికొనినవాఁడై తనసారథియగు సుమంత్రు నయోధ్యకుఁబంపెను; అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.— ధర్మాత్మా, ధర్మ = ఆశ్రితరక్షణాదిధర్మములే, ఆత్మా = స్వభావముగాఁగలరాముఁడు; గంగాకూలే; స్థితే; శృంగిబేరపురే; స్థితం; నిషాదాధిపతిం; ప్రియం; గుహం; ఆసాద్య; సూతం; వ్యసర్జయత్, సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునితోను; సీతయా చ = సీతతోను; సహ (అధ్యాహృతము) = కూడ; గుహేన = గుహునిచే; హితః = పంపఁబడెను, అనగా, గంగానదినిదరింపఁజేయఁబడెననుట.

ధర్మాత్ముఁడైన రాముఁడు, గంగాతీరమందున్న శృంగిబేరమనెడు పట్టణమందు, బోయవాండ్రకుఁబ్రభువగు గుహునిఁజేరి, తనసారథియగుసుమంత్రుని నయోధ్యకుఁబంపెను. ఆగుహుఁడు, రాముని, సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడ, గంగానదిని, దాఁటించెను; అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— శృంగిణాం, బేరాణి, యస్మిన్, తత్, శృంగిబేరం; జింకలుమొదలగుకొమ్ములుగలమృగములయొక్క, కృత్రిమశరీరములు అనఁగా వానివలెఁజేయఁబడి

నప్రతిమలు,ఎచ్చటనుండునో,అది, "శృంగిబేరం" అనఁబడును - అనఁగా,తమవంటి ప్రతిమలను జూచి యవియు మృగములేయనుభ్రాంతి చే,వానివద్దకురాఁగా,జింకలుమొదలగుమృగములను బట్టుకొనవచ్చునని,నిర్మింపఁబడిన, మృగములవలెనుండు, ప్రతిమలుగలదియనుట. ఈశబ్దముచే, నాపట్టణమునందుండువారల సాధారణవృత్తి, జీవహింసయని, సూచితమగుచున్నది. గుహతీతి,గుహః("గుహూసంవరణే"అనుధాతువునఁబుట్టినది.) పరద్రవ్యాదులను, దాఁచువాఁడుకాఁగా, గుహుఁడనంబడును - అనఁగాఁబరులహింసించి ధనము మొదలగుపదార్థములఁజూఱగొని, వానినితరులకుఁ దెలియకుండ దాఁచువాఁడనుట.

గుహుఁడు,స్వవృత్తిచేతనుదనకులవృత్తిచేతను,అతినీచుఁడైనను, దనయందుఁబ్రేమగలిగి వర్తించినమాత్రముననే, వానియందు, రాముఁడు,సీతాలక్ష్మణుల యందుంబలె, స్నేహమునుంచెను; అనుటచే, "ఆశ్రితుఁడెవ్వఁడైనను, ఆశ్రయణమాత్రిననే, రాముఁడు వానిరక్షించు"నని సూచితమగుచున్నది.

తేవనేన వనంగత్వా నదీస్తీర్త్వా బహూదకాః. ३०
చిత్రకూటమనుప్రాప్య భరద్వాజస్య శాసనాత్
రమ్యమావసథం కృత్వా రమమాణా వనేత్రయః. ३१
దేవగంధర్వ సంకాశా స్తత్ర తేన్యవస న్సుఖమ్

టీక ॥ తే=ఆసీతారామలక్ష్మణులు;వనేన=వనమునుండి (పంచమ్యర్థమందు,తృతీయ); వనం=వనమును;గత్వా=పొంది; బహూదకాః; బహు = అధికమగు, ఉదకాః=జలముగల;నదీః= నదులను; తీర్త్వా=దాఁటి;అను= అటువెనుక;భరద్వాజస్య= భరద్వాజమహర్షియొక్క;శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన; చిత్రకూటం= చిత్రకూటమనెడుపర్వతమును;ప్రాప్య=పొంది;రమ్యం=మనోహరమైన;ఆవసథం=పర్ణమయమగు గృహమును; కృత్వా=నిర్మించికొని; తే= ఆ,అనఁగా,నయోధ్యలో సమస్తసుఖములననుభవించిన;త్రయః=సీతారా

మలక్ష్మణులుముగ్గురును; తత్ర= ఆచిత్రకూట పర్వతమునందుండెడి; వనే= వనమునందు; రమమాణాః= క్రీడించుచు; దేవగంధర్వసంకాశాః, దేవ= దేవతలతోను; గంధర్వ= గంధర్వులతోను, సంకాశాః= సమానులై; సుఖం= సుఖముగా; న్యవసన్= ఉండిరి.

ఆసీతారామలక్ష్మణులు, ఒకవనమునుండి మఱియొక వనమునకుఁ జేరుచు, గొప్పగొప్పనదులు దాటుచు, భరద్వాజమహామునిని సందర్శించి, వారియాజ్ఞచే, చిత్రకూటపర్వతమునకుంబోయి, యందొక పర్ణశాల నిర్మించికొని, యయోధ్యలో సమస్త సుఖముల ననుభవించినవారైనను, వారుముగ్గురు, నాచిత్రకూటవనములో, దేవగంధర్వసమానులై, యెంత మాత్రమును దుఃఖములేక, సుఖముగాఁ గ్రీడించుచుండిరి; అనితాత్పర్యము.

అర్థాంతరములు.— తే= ఆ, అనఁగా, అయోధ్యలోసమస్తసుఖముల ననుభవించుచుండినట్టి; త్రయః= సీతారామలక్ష్మణులుముగ్గురు; అవనేన= పరస్పరరక్షణముచే; వనం= అరణ్యమును; గత్వా= పొంది; బహూదకాః; నదీః; తీర్త్వా; అను; భరద్వాజస్య; శాసనాత్; చిత్రకూటం; ప్రాప్య; రమ్యం; ఆవసథం; కృత్వా; తత్ర; వనే; తే= ఆ అయోధ్యలో నుండు వారుగానే; రమమాణాః = క్రీడారసమనుభవించుచు; (సీతారాములు, వనవిహారాదిక్రీడల ననుభవించుచు; లక్ష్మణుఁడు, తత్సేవారసము ననుభవించుచు, అనుట.) దేవగంధర్వసంకాశాః, దేవ= లక్ష్మీనారాయణులతోను, (దేవీచ దేవశ్చ= దేవౌ, పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః) గంధర్వ= ఎల్లప్పుడు సామగానపరుఁడగువిష్వక్సేనునితోను (గానం ధారయతీతి గంధర్వః; గానమును, ధరించుచుండును, అనఁగా బాడుచుండును, కావున, గంధర్వుఁడనఁబడును) ; సంకాశాః = సమానులై; (సీతారాములు, లక్ష్మీనారాయణులతోను, లక్ష్మణుఁడుసామగాన పరుఁడగువిష్వక్సేనునితోను సమానులై, యనుట.); సుఖం; న్యవసన్

ఆసీతారామలక్ష్మణులుముగ్గురును, పరస్పరమురక్షించుకొనుచు,

అరణ్యమునుబ్రవేశించి,నదులదాఁటుచు, భరద్వాజాజ్ఞవలనఁ జిత్రకూటపర్వతమునకుఁబోయి, యందొక పర్ణశాల నేర్పఱిచి కొని, తామయోధ్యలో నెట్లుసుఖముగానుందురో, అట్లే,సుఖముగానుండిరి;సీతారాములు,ఆచిత్రకూటవనమందుఁ,గ్రీడింపుచు, లక్ష్మీనారాయణులుంబలెఁబ్రకాశింపుచుండిరి. లక్ష్మణుండును,సాక్షాల్లక్ష్మీనారాయణరూపులగు, సీతారాముల సేవింపుచు, సామగానపరాయణుఁడగుజీవన్ముక్తునియట్లుసంతసంబునఁబొదలుచుండెను;అని తాత్పర్యము.

తే;త్రయః; అవనేనసహ ("సహ" అనునదియధ్యాహృతము.) స్థలప్రదేశముతోఁగూడ;వనం— అరణ్యమును; గత్వా—పొంది (అనఁగా,స్థలప్రదేశమును,అరణ్యమును, బొంది,యనుట.);బహూదకాః;నదీః;అను;తీర్త్వా; భరద్వాజస్య;శాసనాత్;చిత్రకూటం; ప్రాప్య; రమ్యం;ఆవసథం;కృత్వా; తే—వనవాసులుగానే, అనఁగా, నాగరికులుగానుండి నూతనముగా వనవాసులైనవారి కుండునట్టి వైలక్షణ్యములేక, యెప్పటికిని వనములోనే వాసముచేయుచుండు వారుగానే యనుట;తత్ర;వనే; రమమాణాః; దేవగంధర్వసంకాశాః; సుఖం;న్యవసన్,

ఆసీతారామలక్ష్మణులు, మువ్వురును,స్థలప్రదేశములకును వనప్రదేశములకునుం బోవుచు, భరద్వాజాజ్ఞవలనఁ జిత్రకూటపర్వతమునకుఁబోయి, యందుఁ బర్ణశాలనిర్మించికొని, నగరములో సుఖముల ననుభవించిన వారమను భేదమెంతమాత్రములేక,వనవాసులెట్లుసంతోషముతోనుందురో, ఆలాగుసంతోషముగలవారై యాచిత్రకూటవనములో విహరింపుచు, దేవగంధర్వ సమానులై, సుఖముగానివసించిరి; అని తాత్పర్యము.

తే;త్రయః; తేవనేన—క్రీడచే, ("తేవృ దేవనే" అనుధాతువునఁ బుట్టినది.) వనం—అరణ్యమును;గత్వా=ప్రవేశించి;(శేషము-పై).

ఆసీతారామలక్ష్మణులు క్రీడించునట్లుసుఖముగానరణ్యముఁబ్రవేశించి,నదులనుదాఁటుచు,భరద్వాజాజ్ఞవలనఁజిత్రకూట పర్వతమున

కుచుబోయి, యచ్చటఁ బర్ణశాల నిర్మించికొని, ఆవనమందుఁ గ్రీడించుచు, దేవగంధర్వసమానులై, సుఖముగా నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

తే=త్రయః; తేవసేన=కాలినడకచే ("తేవృ దేవనే" అనుధాతువునఁబుట్టినది.) వనం=అరణ్యమును; గత్వా=ప్రవేశించి;(శేషము,పై.)

ఆసీతారామలక్ష్మణులు పాదసంచారముచేనరణ్యమును బ్రవేశించి. (శేషము,పై.); అని తాత్పర్యము,

విశేషార్థము.—భరద్వాజః=బిభర్తి,వాజః, "వాజః" అనఁగా, "ప్రజ" యనివేదమందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది; ప్రజలభరించువాఁడుకాఁగా భరద్వాజుఁడనుట; లేక, "వాజః" అనఁగా "రేతస్సు" అనివేదమందుఁజెప్పఁబడియున్నది, రేతస్సును భరించినవాఁడు, నిత్యబ్రహ్మచారియనుట.

చిత్రకూటం గతే రామే పుత్రశోకాతుర స్తథా. ౩౨
రాజా దశరథ స్స్వర్గం జగామ విలపన్సుతమ్

టీక ॥ రామే=రాముఁడు; తథా(ఇదిగోవిందరాజపాఠము)=అట్లు,అనఁగా,ఉక్తప్రకారమున; చిత్రకూటం = చిత్రకూటపర్వతమునుగూర్చి; గతే=పోయినవెనుక; పుత్రశోకాతురః,పుత్ర=కుమారునిగుఱించిన, శోక = దుఃఖముచే, ఆతురః=పీడింపఁబడిన; రాజా=ప్రభువైన; దశరథః=దశరథుఁడు;సుతం=కుమారునిఁగూర్చి; విలపన్=ఏడ్చుచు; స్వర్గం=దేవలోకమును; జగామ=పొందెను.

రామే,చిత్రకూటం; గతే; పుత్రశోకాతురః; తదా (ఇదిమహేశ్వరతీర్థపాఠము) = అప్పుడు; రాజా;దశరథః;(శేషము.పై.)

రాముఁడుచిత్రకూటమునకు వెళ్లినవెనుక,దశరథమహారాజు, పుత్రశోకముచేఁబీడితుఁడై, పుత్రునిఁగూర్చి యేడ్చుచు,మృతిఁబొందెను; అని తాత్పర్యము.

మృతేతు తస్మిన్ భరతో వసిష్ఠ ప్రముఖై ర్ద్విజైః. ౩౩
నియుజ్యమానో రాజ్యాయ నైచ్ఛద్రాజ్యం మహాబలః

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; దశరథే=దశరథమహారాజు; మృతే=మృతిఁబొందినవెనుక; మహాబలః; మహత్=గొప్పదగు,బలః=శక్తిగల, అనఁగా,రాజ్యముసేయసమర్థుఁడైన;భరతస్తు=భరతుఁడును (తుకారమప్యర్థకము) ; వసిష్ఠప్రముఖైః;వసిష్ఠ=వసిష్ఠమహాముని; ప్రముఖైః = మొదలుగాఁగల; ద్విజైః=బ్రాహ్మణులచేత; రాజ్యాయ=రాజ్యముసేయుటకు; నియుజ్యమానః=నియోగింపఁబడినవాఁడైనను;రాజ్యం = దొరతనమును; నైచ్ఛత్ =కోరలేదు.

దశరథుఁడుమృతిఁబొందినవెనుక,భరతుఁడు, రాజ్యముసేయసమర్థుఁడైనను,వసిష్ఠాదులుగూడఁదన్నురాజ్యముసేయుమని నియోగించినను,రామునియందలి గౌరవముచే,రాజ్యమునకొప్పలేదు; అనితాత్పర్యము.

స జగామ వనం వీరో రామపాద ప్రసాదకః. ౩౪

టీక ॥ వీరః=రాగద్వేషాదిజయముగల;సః=ఆభరతుఁడు; రామపాదప్రసాదకః; రామపాద=పూజ్యుఁడైన రాముని యొక్క, ("పూజ్యేతు పాదనామాంకః" అనియమరము.), ప్రసాదకః= ప్రసన్నుఁగాఁజేయువాఁడై;(అనఁగా, పూజ్యుఁడైన రాముని, ప్రసన్నునిగాఁజేయుటకనుట.) లేక,రామ=రామునియొక్క, పాద=చరణములయొక్క,ప్రసాదకః=ప్రసన్నములుగాఁజేయువాఁడై, (రామునిచరణములఁ బ్రసన్నములుగాఁజేయుటకనుట.) వనం=అరణ్యమును; జగామ=పోయెను.

రాగద్వేషాదులను జయించిన యాభరతుఁడు, రాముని ప్రసాదమునుగోరి, యరణ్యమునకు వెళ్లెను; అనితాత్పర్యము.

గత్వాతు సుమహాత్మానం రామంసత్య పరాక్రమమ్
అయాచ ద్భ్రాతరం రామ మార్యభావ పురస్కృతః. ౩౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆభరతుఁడు;ఆర్యభావ పురస్కృతః, ఆర్యభావ=వినయముచే,పురస్కృతః=పూజింపఁబడినవాఁడై(వినయముగలిగియుండుటంబట్టి జనులచేఁ బూజింపఁబడినవాఁడై యనుట); లేక,పూజింపఁబడిన వినయముగలవాఁడై (విశేషణోత్తర పదకర్మధారయము, వినయముగలవాఁడై యనుట.);సుమహాత్మానం, సుమహత్=మిక్కిలిపూజ్యమైన,ఆత్మానం=హృదయముగల వాఁడును;సత్యపరాక్రమం,సత్య = నిజమునందు,పరాక్రమం= దృఢవ్రతముగలిగినవాఁడును; అగు; రామం=రామునిఁ;గత్వా=పొంది; (తుశబ్దము పాదపూరణార్థము); భ్రాతరం=తోడంబుట్టువగు; రామం=రాముని; అయాచత్ (తనయభీష్టమును)=ప్రార్థించెను.

సః;ఆర్యభావపురస్కృతః;సుమహాత్మానం; సత్యపరాక్రమం;రామం=సంతోషజనకుఁడును; భ్రాతరం= తోడంబుట్టువును; అగు; రామం=రామునిఁ;గత్వా= పొంది;అయాచత్;

ఆభరతుఁడు, వినయముతోఁ గూడుకొనినవాఁడై, పూజ్యంబగు హృదయమును ఎడతెగనిసత్యవ్రతమునుగలతనభ్రాతయగు రామునిఁ జేరి,యిట్లని, ప్రార్థించెను; అని తాత్పర్యము.

త్వమేవరాజా ధర్మజ్ఞ ఇతి రామం వచోఽబ్రవీత్.

అ,ఆప్రార్థనమునేవివరింపుచున్నారు.

టీక ॥ సః=ఆభరతుఁడు;ధర్మజ్ఞః,ధర్మ=శ్రేష్ఠుఁడుండఁగాఁగనిష్ఠుఁడు రాజ్యార్హుఁడుకాఁడనుధర్మమును; జ్ఞః=ఎఱింగి యున్నట్టి; త్వమేవ=నీవే; రాజా=రాజవు;ఇతి=ఇట్లని; రామం=రామునిఁగూర్చి;వచః=వాక్యమును;అబ్రవీత్=పలికెను.

"నీవుసమస్త ధర్మములనెఱిం గినవాఁడవు, జ్యేష్ఠుఁడుండఁగాఁగ నిష్ఠుఁడురాజు గాఁగూడదనుధర్మ మునీకుం డెలిసియే యున్నది, కాఁ బట్టినీవేరాజు, నీవుతప్పనఃఱియెవ్వ రును, రాజుకాఁబగరు" అనిభర తుఁడు రామునితోఁ జెప్పెను; అని తాత్పర్యము.

రామోపిపరమోదార స్సుముఖ స్సుమహాయశాః. ३८
నచైచ్ఛత్పితురాదేశాద్రాజ్యంరామో మహాబలః.

టీక॥ రామోపి=సమస్తజనుల నురంజిల్లఁజేయునట్టివాఁడైనను; ప రమోదారోపి (అపిశబ్దమన్నివిశే షణములయందునను వర్తించును)= స్వసాయుజ్యముమొదలగు సర్వా భీష్టముల నిచ్చువాఁడైనను; సుము ఖోపి=యాచకలాభముచేఁ, బ్రస న్నమగుముఖముగలవాఁడైనను; సు మహాయశాః, సుమహత్=మిక్కిలి గొప్పదగు, యశాః= దానాతిశ యమునఁగలిగిన, కీర్తిగలవాఁడై నను; మహాబలః=ఒకబాణముచేస మస్తరాక్షసుల సంహరించునంతబ లముగలవాఁడైనను, లేక, ఆశ్రితుల యభీష్టముసుబూర్ణముసేయసమ ర్థుఁడైనను; రామః=రాముఁడు; పితుః=తండ్రియొక్క; ఆదేశాత్= ఆజ్ఞవలన; రాజ్యం = దొరతనము ను; నైచ్ఛత్=కోరలేదు, చకారము చే "పితృనియోగకాలానంతరము, కోరెను"అనిసూచితమగుచున్నది.

రాముఁడు, తాను, సమస్తజను లకుసంతోషమునేగలిగించువాఁడై నను, తనయొక్క-సాయుజ్యముమొ దలగుసమస్తాభీష్టముల నాశ్రితులకి చ్చువాఁడైనను, "యాచితోమోద మాదత్తేవాంఛితాదధికప్రదః, అ నుస్మృత్యప్రియంబ్రూతే తస్మాత్క ర్ణోఽధికోఽర్జున"(యాచింపఁబడి నవాఁడైసంతోషమునొందును; కో రినదాని కన్న నెచ్చుగానిచ్చును; అ నుసరించి ప్రియముగామాటలాడు ను; కాఁబట్టి, ఓఅర్జునుఁడా! క ర్ణుఁడధికుఁడు.) అని భారతము నందున్నట్టుయాచనమాత్రముననే "యాచకులమనోరథమును బూర్ణ ముచేయునంతభాగ్యమునాకుఁ గ లిగెనుగదా!" అనిసంతోషమునొం దువాఁడైనను, "నహ్యర్థినఃకార్య వశాదుపేతాః కకుత్స్థవంశేవిము

ఖాః ప్రయాంతి" (కకుత్థ్సవంశము నందుఁ, గార్యార్థులై వచ్చినయాచకులు, విముఖులై పోవరుగదా.) అనివిష్ణుపురాణమునందున్నట్లు, పురాణప్రసిద్ధమైన దానజనితమగు కీర్తిఁగలవాఁడైనను, ఆశ్రితాభీష్టములనెల్లఁ జేయుటకు సమర్థుఁడైనను, భరతుఁడెంత ప్రార్థించినను, దండ్రిపనుపునం జేసి, రాజ్యమునుగోరలేదు. అని తాత్పర్యము.

పాదుకేచాస్య రాజ్యాయ న్యాసందత్వా పునఃపునః. ౬౭
నివర్తయామాస తతో భరతం భరతాగ్రజః

టీక॥ చ=మఱియేమన్ననుః భరతాగ్రజః, భరత=భరతునకు, అగ్రజః=అన్నయగు రాముఁడుః రాజ్యాయ=రాజ్యము సేయుటకుః అస్య=ఈభరతునకుః పాదుకే=తన పావకోళ్లనుః న్యాసం=ఇల్లడగా, దత్వా=ఇచ్చిః తతః=ఆవెనుకః పునఃపునః = మాటిమాటికినిః భరతం=భరతునిః నివర్తయామాస=మరలించెను.

అయితే, రాముఁడు, రాజ్యము సేయుటకుఁగాఁదన పాదుకలనుభరతునకుఁదానువచ్చునంతవఱకును దనకుఁ బ్రతినిధిగానుంచి కొనుమనియిచ్చి, అటువెనుకనతనినయోధ్యకుఁ బొమ్మని నానావిధముగా బోధించిపంపెనుఃఅనితాత్పర్యము.

సకామ మనవాప్యైవ రామపాదా వుపస్పృశన్. ౬౮
నందిగ్రామేఽకరో ద్రాజ్యం రామాగమన కాంక్షయా

టీక॥ సః=ఆభరతుఁడుః కామం=మనోరథమునుః అనవాప్యైవ=పొందకనేః రామపాదౌ, రామ=రామునియొక్క, పాదౌ(పాదశబ్దము పాదుకోపలక్షకము.)=పావకోళ్లనుః ఉపస్పృశన్=సేవించుచుః రామాగమన కాంక్షయా, రామ=రామునియొక్క, ఆగమన=వచ్చుటయందలి, కాంక్షయా=కోరికతో, రాజ్యం=రాజకార్యమునుః నందిగ్రామే=అయోధ్యకుసమీపమందుండు నందిగ్రామ

మనెడుగ్రామమందు; అకరోత్ = చేసెను.

ఆభరతుఁడు, రామ కైంకర్యము సేయవలెనను తన మనోరథము నుబొందకయే వెళ్లి, రామపాదుకలను సేవింపుచు, రాముఁడులేని యయోధ్యలోనుండరోసి, నందిగ్రామమందు, రామాగమనమును గోరుచు, రాజ్యముచేసెను; అని తాత్పర్యము.

గతేతు భరతే శ్రీమాన్ సత్యసంధో జితేంద్రియః. ౩౯
రామస్తు పునరాలక్ష్య నాగరస్య జనస్యచ
తత్రాగమన మేకాగ్రో దండకాన్ప్రవివేశహ. ౪౦

టీక॥ భరతే=భరతుఁడు; గతేతు=పోఁగానే; శ్రీమాన్=భరతాగమనముచేఁగలిగినప్రతిజ్ఞాభంగభయముపోయినందున, ప్రశస్త కాంతి గలవాఁడును; సత్యసంధః, సత్య=భరతుఁడునిర్బంధించినను, ఎంతమాత్రముచలింపని, సంధః=ప్రతిజ్ఞగలవాఁడును, జితేంద్రియః, జిత=జయింపఁబడిన, ఇంద్రియః=ఇంద్రియములుగలవాఁడును, అనఁగా, తల్లి, భరతుఁడు, వీరిప్రార్థనలు వ్యాజముగానున్నను, రాజ్యభోగమునందుఁ జాపలము లేనివాఁడును అగు; రామస్తు — తుకారముసముచ్చయార్థకము) రాముఁడును; నాగరస్య = పట్టణమందుఁగల; జనస్య చ= జనముయొక్కయు, భరతుని యొక్కయు (చకారమనుక్తసముచ్చాయకము, "భరతుని యొక్కయు" అనిసూచించు చున్నది); తత్ర=ఆచిత్రకూట పర్వతమునందు; పునః=మఱల; ఆగమనం= వచ్చుటను; ఆలక్ష్య=ఊహించి; ఏకాగ్రః= తండ్రిపనుపును జేయుటయందుసావధానుఁడై; లేక, విరోధులగు రాక్షసులున్నందున సావధానుఁడై; దండకాన్ = దండకారణ్యమును; ప్రవివేశహ = ప్రవేశించెను. (హకారముపాదపూరణార్థము).

భరతుఁడువెళ్లఁగానే, రాముఁడు, భరతుఁడువచ్చినపుడుతనకుఁగలిగినప్రతిజ్ఞాభంగ భయముపోవుటచేఁ, సర్వాతిశాయియగుకాంతిగలిగినవాఁడై, ప్రియానుజుఁడగుభరతుఁ

డెంతనిర్బంధించినను గొంచెమైనఁ దనస్థిరమైనప్రతినను జలింపనీయక, కౌసల్య,భరతుఁడు,వీరుచేసినప్రార్థనలు, రాజ్యాంగీకారమందవకాశమునకు వ్యాజముగానుండినను, రాజ్య భోగములం దెంతమాత్రమును జాపలమునొందక, యాచిత్రకూట పర్వతమునందుఁ దానుండడమంద ఱకును దెలిసియున్నందున, అయోధ్యలోనుండుజనులుగాని, భరతుఁడుగానిమఱల నచ్చటికివత్తురని ఊహించి,పితౄజ్ఞాపరిపాలనమందు సావధానుఁడై, దండకావనమును బ్రవేశించెను.అని తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్యతు మహారణ్యం రామో రాజీవలోచనః
విరాధం రాక్షసం హత్వా శరభంగం దదర్శహ. ౪౧
సుతీక్ష్ణం చాప్యగస్త్యంచ అగస్త్య భ్రాతరం తథా

అ, ఇట్లు,అయోధ్యాకాండకథను జెప్పియిప్పుడరణ్యాకాండకథను జెప్పుచున్నారు.

టీక ॥ రాజీవ లోచనః, రాజీవ=కమలములవంటి,లోచనః=కండ్లుగల; రామః=రాముఁడు; మహారణ్యం= దండకారణ్యమును; ప్రవిశ్యతు = ప్రవేశించుచునే; విరాధం=విరాధుఁడను; రాక్షసం=రక్కసునిః హత్వా=చంపి; శరభంగం = శరభంగమహామునిని; సుతీక్ష్ణంచాపి = సుతీక్ష్ణమహామునిని; అగస్త్యంచ=అగస్త్యమహాషిని;అగస్త్యభ్రాతరంతథా= అగస్త్యుని తమ్ముఁడగు సుదర్శనమహామునిని; దదర్శహ=చూచెను (హకారము పాదపూరణార్థము).

కమలములవంటి నేత్రములుగలరాముఁడుదండకారణ్యమును,బ్రవేశించుచునే, విరాధుఁడను రాక్షసునిఁ జంపి,శరభంగులవారిని, సుతీక్ష్ణమహామునిని, అగస్త్యమహాషిని,అగస్త్యభ్రాతయగు సుదర్శనమహామునిని,చూచెను. అని తాత్పర్యము.

అగస్త్య వచనాచ్చైవ జగ్రాహైంద్రం శరాసనమ్. ౪౨
ఖడ్గంచ పరమప్రీత స్తూణీచాక్షయ సాయకౌ

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; అగస్త్యవచనాచ్చైవ, అగస్త్య = అగస్త్యమహాముని యొక్క, వచనాచ్చైవ = వాక్యమువలననే; ఐంద్రం = ఇంద్రునిచేని వ్వఁబడిన; శరాసనం = విల్లును; ఖడ్గంచ = కత్తిని; అక్షయసాయకౌ, అక్షయ = నాశములేని, సాయకౌ = బాణములుగల, తూణౌచ = అమ్ములపొదులను; పరమప్రీతః, పరమ = అధికముగా, ప్రీతః = సంతసించినవాఁడై; జగ్రాహ = స్వీకరించెను.

అగస్త్యుఁడు, తన కింద్రునిచేని వ్వఁబడిన, విల్లు, కత్తి, యుద్ధములో నెంత ప్రయోగించినను దగ్గని బాణములుగలయమ్ముల పొదులు రెండు, వీటిని బుచ్చుకొనుమని చెప్పఁగా, రాముఁడు, తనపరాక్రమమునకుఁదగిన యాయుధములు దొరకొనినందుకు సంతసించినవాఁడై, వానిఁ, బుచ్చుకొనెను. అని తాత్పర్యము.

వసతస్తస్య రామస్య వనే వనచరైస్సహ. ౪౩
ఋషయో భ్యాగమ న్సర్వే వధాయా సురరక్షసామ్,

టీక॥ వనే = శరభంగమహర్షి యొక్క, తపోవనమునందు; తస్య = ఆ; రామస్య = రాముఁడు; వసతః = వాసము చేయుచుండఁగా; సర్వే = సమస్తులైన; ఋషయః = ఋషులు; వనచరైస్సహ = వానప్రస్థులగు, మునులతోఁగూడ; అసుర = అసురులయొక్కయు, రక్షసాం = రాక్షసులయొక్కయు; వధాయ = చంపుటను ప్రార్థించుటకొఱకు; అభ్యాగమన్ = (రామునిసమీపమునకు) వచ్చిరి.

ఆశరభంగ మహామునియొక్క తపోవనమునందు రాముఁడు వాసము సేయుచుండఁగాఁ, జుట్టుప్రక్కలనుండు సమస్తఋషులును, అసురులను రాక్షసులను వధింపుమని ప్రార్థించుటకొఱకు, రామునిసమీపమునకువచ్చిరి; అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.—వనే = శరభంగునితపోవనమునందు; వనచరైస్సహ = వనమునందు వసించుచుండు మునులతోఁగూడ, వసతః = వాసము చేయుచున్న; తస్య = ఆ; రామ

స్య=రామునకు; సర్వే; ఋషయః; అసురరక్షసాం, అసు=ప్రాణములను, ర=గ్రహించునట్టి; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; వధాయ=చంపుటకై; అభ్యాగమన్ = శరణాగతులైరి.

శరభంగతపోవనమందువనవాసులతోఁగూడవసించుచుండునారామునకు, దండకావనమందుండునట్టి సమస్తఋషులును, దమకుఁ బ్రాణహింసకులగు రాక్షసులనుజంపించుటకై, శరణాగతులైరి; అనితాత్పర్యము.

స తేషాం ప్రతిశుశ్రావ రాక్షసానాం తథావనే. ౧౧

టీక ॥ సః = ఆరాముఁడు; రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; వనే=నివాసమైన, దండకారణ్యమందు; తేషాం = ఆఋషులయొక్క; తథా=ఆప్రార్థనను; ప్రతిశుశ్రావ=అంగీకరించెను.

ఆరాముఁడు, రాక్షస నివాసభూతమైనదండకారణ్యమందు,ఋషులుతన్నుఁబ్రార్థించినట్లు, అంగీకరించెను; అనితాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాతశ్చ రామేణ వధ స్సంయతి రక్షసామ్
ఋషీణా మగ్ని కల్పానాం దండకారణ్య వాసినామ్. ౧౨

టీక ॥ రామేణ=రామునిచేత; అగ్నికల్పానాం, అగ్ని=నిప్పుతో, కల్పానాం=సమానులైన,దండకారణ్యవాసినాం, దండకారణ్య=దండకారణ్యమందు,వాసినాం=వసించుచున్నట్టి;ఋషీణాం = ఋషులకొఱకు (చతుర్థ్యర్థమందుషష్ఠి); సంయతి = యుద్ధమందు; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; వధశ్చ=చంపుటయును; ప్రతిజ్ఞాతః=తప్పకచేసెదనని చెప్పఁబడెను.

అగ్నిహోత్రమువలెఁ బరిశుద్ధస్వభావులైదండకారణ్యమందువాసము చేయుచుండు ఋషుల కొఱకు, "యుద్ధమునందురాక్షసులఁ దప్పకవధించెద"నని రాముఁడుప్రతిజ్ఞ చేసెను; అనితాత్పర్యము.

తేన తత్రైవ వసతా జనస్థాన నివాసినీ
విరూపితా శూర్పణఖా రాక్షసీ కామరూపిణీ. ౪౬

టీక॥ తత్రైవ=ఆదండకారణ్యమునందే; వసతా = వసించుచున్న; తేన=ఆరామునిచేత; కామరూపిణీ, కామ=ఇచ్ఛాధీనమగు; రూపిణీ=ఆకారముగలదియు; జనస్థాననివాసినీ, జనస్థాన=జనస్థానమను పేరుగల దండకారణ్యముతోఁ జేరిన, యొక ప్రదేశమందు, నివాసినీ= వాసముచేయుచుండునదియునగు; శూర్పణఖా=శూర్పణఖయనెడు; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; విరూపితా=వికృతమగురూపముగలదిగాఁ జేయఁబడెను.

విశేషార్థము.— శూర్పతుల్యానఖాః యస్యాః, సా శూర్పణఖా, యేస్త్రీకి, చేటలవంటి గోళ్లుగలవో; ఆస్త్రీ "శూర్పణఖ" యనఁబడును. శూర్పణఖను, లక్ష్మణుఁడే, విరూపిణిగాఁ జేసినను; "రామస్యదక్షిణోబహుః" అని, లక్ష్మణుఁడు రామునియొక్క దక్షిణబాహువుగాఁ జెప్పఁబడినందువలనను; లక్ష్మణుఁడు రామాజ్ఞఁబట్టియె అట్లు చేసినందువలనను "రామేణవిరూపితా" అని, రాముఁడే శూర్పణఖను విరూపిణిగాఁ జేసినట్లు, చెప్పఁబడినది.

రాముఁ, డాదండ కారణ్యములోనే వాసము సేయుచు, నాదండకారణ్యములో రావణుని సేనానివేశస్థానమగు జనస్థాన మందు వాసము చేయుచుఁ గామరూపిణియై యున్న శూర్పణఖయను రక్కసిని, ముక్కుఁ జెవులుఁ గోసి, విరూపిణిగాఁ జేసెను. అని తాత్పర్యము.

తత శ్శూర్పణఖా వాక్యా దుద్యుక్తా న్సర్వరాక్షసాన్
ఖరం త్రిశిరసం చైవ దూషణం చైవ రాక్షసమ్. ౪౭
నిజఘాన రణేరామ స్తేషాం చైవ పదానుగాన్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; శూర్పణఖావాక్యాత్, శూర్పణఖా=శూర్పణఖయొక్క, వాక్యాత్ = మాటవలన; ఉద్యుక్తాన్ = యుద్ధముసేయుటకు, సన్నద్ధులైన; సర్వరాక్షసాన్, సర్వ = సమస్తులైన,

రాక్షసాన్=రాక్షసులను;(ఎవ్వరి ననఁగా)ఖరం=ఖరుని;త్రిశిరసంచైవ=త్రిశిరసుని; దూషణం= దూషణుఁడను; రాక్షసంచైవ= రాక్షసుని; తేషాం=ఆఖరత్రిశిరోదూషణులయొక్క;పదానుగాంశ్చైవ= అనుచరులగువారిని; రణే=యుద్ధమునందు; రామః=రాముఁడు;నిజఘాన=చంపెను.

అర్థాంతరము.—తతః;శూర్పణఖా వాక్యాత్; ఉద్యుక్తాన్; ఖరం;త్రిశిరసంచైవ;దూషణం;రాక్షసంచైవ;తేషాం; పదానుగాంశ్చైవ; (ఇట్లు)సర్వరాక్షసాన్,సర్వ=సమస్తులైన,రాక్షసాన్=రాక్షసులను,రణే;రామః;నిజఘాన.

శూర్పణఖ విరూపితయైనపిమ్మట,ఆశూర్పణఖయొక్క మాటవిని యుద్ధమునకువచ్చిన,ఖరుని,త్రిశిరుని,దూషణుని, వారిసైన్యములను, నిశ్శేషముగా,రాముఁడు యుద్ధమునందుఁజంపెను; అనితాత్పర్యము.

వనే తస్మిన్నివసతా జనస్థాన నివాసినామ్. ౪౮
రక్షసా న్నిహతా న్యాస న్సహస్రాణి చతుర్దశ

టీక ॥ తస్మిన్=ఆ;వనే=దండకారణ్యమందు; నివసతా= వాసముచేయుచున్న;రామేణ (అధ్యాహృతము)=రాముని చేత;జనస్థాననివాసినాం, జనస్థాన= జనస్థానమందు, నివాసినాం= వసింపుచున్న;రక్షసాం=రాక్షసులలో;చతుర్దశ= పదునాలుగు; సహస్రాణి=సహస్రములు. (ఆసంఖ్యగలరక్కసులనుట) నిహతాని= చంపఁబడినవి;ఆసన్=అయినవి.

రాముఁడు, తానాదండకారణ్యములోనుండఁగా, జనస్థానమునందువాసముసేయువారలలోఁ,బదునాలుగువేలరాక్షసులను, జంపెను;అనితాత్పర్యము.

తతో జ్ఞాతి వధం శ్రుత్వా రావణః క్రోధమూర్ఛితః. ౪౯
సహాయం వరయామాస మారీచన్నామ రాక్షసమ్

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట;జ్ఞాతివధం,జ్ఞాతి= దాయాదులయొక్క, వధం=చావును;శ్రుత్వా=విని;రావణః=రావణుఁడు; క్రోధమూర్ఛి

తః, క్రోధ = కోపముచే, మూర్ఛితః=వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; మారీచన్నామ=మారీచుఁడనెడు; రాక్షసం=రాక్షసుని; సహాయం = తనకుఁదోడైనవానిఁగా; వరయామాస=కోరెను.

రామునిచే ఖరాదులు చచ్చిన వెనుక, రావణుఁడు, తనదాయాదులగుఖరాదులమరణమునువిని, చాలఁగోపముగలవాఁడై; సీతనపహరించుటయందుఁ దనకుఁ దోడుగా నుండుటకు, మారీచుఁడను రాక్షసునిఁ, గోరెను; అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— రావయతీతి, రావణః, "రుశబ్దే" అనుధాతువునఁబుట్టినది, ఈలోకము నంతయు, రోదనధ్వనిచే, శబ్దింపఁజేయువాఁడు, కాఁగా, రావణుఁడనఁబడెను, లేక, 'విశ్రవసోవిశ్రవణంరావణః' అను ప్రమాణముఁ బట్టి, విశ్రవసః అపత్యం పుమాన్, రావణః, విశ్రవసునకుఁ గుమారుఁడు, కాఁగా, రావణుఁడని చెప్పఁబడును.

వార్యమాణ స్సుబహుశో మారీచేన సరావణః. ౫౦
న విరోధో బలవతా క్షమో రావణ తేన తే

టీక॥ సః=ఆ, రావణః=రావణుఁడు, హేరావణ=ఓరావణుఁడా! తే=నీకు, బలవతా= ఖరాదిరాక్షసులనుజంపుటచేఁ బ్రసిద్ధమైన, బలముగల; తేన=ఆరామునితో; విరోధః=పగ, నక్షమః= తగినది కాదు, ఇతి (అధ్యాహృతము) = ఇట్లని, సుబహుశః= పలుమాఱు, వార్యమాణః=అడ్డగింపఁబడినవాఁడు, అభూత్ (అధ్యాహృతము)= ఆయెను.

ఆమారీచుఁడు "ఓరావణా! మహాబలవంతులైనఖరుఁడు మొదలగు పదునాలుగు వేలరాక్షసులను జంపినట్టిబలవంతుఁడైనయారామునితోటిపగనీకుఁదగదు, సీతనుఅపహరింపవలదు" అని పలుమాఱు రావణునడ్డగించెను, అని తాత్పర్యము.

అనాదృత్యతు తద్వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౫౧
జగామ సహమారీచ స్తస్యాశ్రమ పదం తదా

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు, కాలచోదితః, కాల=మృత్యువుచేత, చోదితః = ప్రేరింపఁబడినవాఁడై, తద్వాక్యం, తత్ = ఆమారీచుని యొక్క, వాక్యం=మాటను; అనాదృత్యతు = ఆదరింపకయే; సహమారీచః=మారీచునితోఁగూడుకొనినవాఁడై; తదా= అప్పుడు; తస్య=ఆరాముని యొక్క; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమునుగూర్చి; జగామ=వెళ్లెను.

రావణుఁడు, తనకుమృత్యువు సమీపములోనున్నందున, నామారీచునిమాటనెంతమాత్ర మొప్పుకొనక, ఆమారీచుని వెంటఁబెట్టుకొని, యప్పుడు రాముని యాశ్రమమునకు వెళ్లెను; అని తాత్పర్యము.

తేన మాయావినా దూర మపవాహ్య నృపాత్మజౌ. ౫౨
జహార భార్యాం రామస్య గృధ్రం హత్వా జటాయుషమ్

టీక ॥ సః—(అధ్యాహృతము) ఆరావణుఁడు; మాయావినా = మాయకాఁడగు; తేన=ఆమారీచునిచే; నృపాత్మజౌ= రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులను, దూరం= దూరముగా, అపవాహ్య=తొలంగిపోవునట్లు చేయించి, జటాయుషం=జటాయువను, గృధ్రం= గద్దను, హత్వా=చంపి, రామస్య=రాముని యొక్క, భార్యాం= పత్నియగు సీతాదేవిని, జహార= అపహరించెను.

విశేషార్థము.— "హత్వా" అను చోట, అపూర్వకాలమందు క్త్వాప్రత్యయము గలిగినది. "ముఖం వ్యాదాయస్వపితి" (నోరు తెఱచుకొని నిద్రించుచున్నాఁడు) అని, నిద్ర వచ్చిన వెనుక, నోరు తెఱవడమగుచున్నను, "నోరు తెఱచి నిద్రపోవుచున్నాఁ" డను వ్యవహారముండునట్లు, సీతనపహరించిన వెనుక, జటాయువునుజంపడమైనను, "జటాయువునుజంపి సీతనపహరించె" నని చెప్పఁబడినది.

మాయకాఁడైన మారీచుఁడుదన మాయచే రామలక్ష్మణులనుదూరముగొనిపోవఁగా, నారావణుఁడు రాముని భార్యయగు సీతాదేవినప

హరించి, యాసీతాదేవిని విడిపించుటకై, యుద్ధమునకు వచ్చిన జటాయువునుజంపెను; అని తాత్పర్యము.

గృధ్రంచ నిహతం దృష్ట్వా హృతాం శ్రుత్వాచ మైథిలీమ్. ౫౩
రాఘవ శ్శోకసంతప్తో విలలా పాకులేంద్రియః,

టీక ॥ నిహతం = చక్కఁగా కొట్టఁబడిన, గృధ్రం=గద్దను, దృష్ట్వాచ=చూచియును, మైథిలీం=మిథిలారాజపుత్రియగు సీతాదేవిని, హృతాం= అపహరింపఁబడినదానిఁగా, శ్రుత్వాచ=వినియును, రాఘవః=రఘువంశమునందుఁబుట్టినరాముఁడు; శోకసంతప్తః, శోక=దుఃఖముచే, సంతప్తః= మిక్కిలితపింపఁబడినవాఁడై; ఆకులేంద్రియః, ఆకుల=దుఃఖముచేఁ బరవశములైన, ఇంద్రియః= ఇంద్రియములుగలవాఁడై; విలలాప=ఏడ్చెను.

రాముఁడు, చచ్చుటకు, సిద్ధమై పడియున్న జటాయువునుజూచి, ఆ జటాయువువలన రావణుఁడు సీతాదేవినపహరించిన సంగతిని విని, మిక్కిలిదుఃఖితుఁడై, ఇంద్రియములను వశములోనుంచలేక, యేడ్వసాగెను; అని తాత్పర్యము.

తతస్తేనైవ శోకేన గృధ్రం దగ్ధ్వా జటాయుషమ్. ౫౪
మార్గమాణో వనే సీతాం రాక్షసం సందదర్శహ
కబంధన్నామరూపేణ వికృతం ఘోరదర్శనమ్. ౫౫

టీక ॥ తేన=ఆ; శోకేనైవ= దుఃఖముచేతనే; తతః=వ్యాపింపఁబడిన; సః (అధ్యాహృతము)= ఆ రాముఁడు; గృధ్రం=గద్దయైనను; జటాయుషం= జటాయువును; దగ్ధ్వా=దహించి; వనే= అరణ్యమందు; సీతాం=సీతాదేవిని; మార్గమాణః = వెదకుచు; రూపేణ=ఆకారముచే; వికృతం=వికారముగలవాఁడును; ఘోరదర్శనం, ఘోర= భయమునుబుట్టించు, దర్శనం=చూడఁబడుటగలవాఁడును; అగు; కబంధన్నామ=కబంధుఁడనెడు; రాక్షసం= రాక్షసుని; సందదర్శహ=

చూచెను.

అంత, రాముఁడు, ఆదుఃఖముతోనే, జటాయువు గద్దయైనను, దన తండ్రిగారికి మిత్రుఁడై తనకార్యమునకుఁగాయుద్ధముచేసి చచ్చినందున, నాజటాయువునకు, దహనసంస్కారముచేసి, అరణ్యమందు, సీతాదేవిని వెదకుచు, వికృతరూపుఁడైచూపరులకుభయముఁబుట్టించునట్టికబంధుఁడనురాక్షసునిఁ, జూచెను; అనితాత్పర్యము.

తన్నిహత్య మహాబాహు ర్దదాహ స్వర్గత శ్చసః

టీక ॥ మహాబాహుః, మహత్ = గొప్పబలము గలిగిన, బాహుః = చేతులుగల; సః (అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; తం=ఆకబంధుని; నిహత్య=చంపి; దదాహ=దహించెను. సచ=ఆకబంధుడును; స్వః= స్వర్గమును; గతః= పొందెను.

బలిష్ఠములైనబాహువులు గలయారాముఁడుకబంధునిఁజంపివానిని దహనక్రియతోసంస్కరించెను- ఆకబంధుఁడును, రామునిచేదహనసంస్కారమునుబొంది, స్వర్గమునకువెళ్లెను; అని తాత్పర్యము.

సచాస్య కథయామాస శబరీం ధర్మచారిణీమ్. ౫౬
శ్రమణీం ధర్మనిపుణా మభిగచ్ఛేతి రాఘవ

టీక ॥ సచ= స్వర్గమునకువెళ్లుచున్నయాకబంధుఁడును; అస్య= ఈరామునకు; రాఘవ=ఓరాముఁడా! ధర్మచారిణీం, ధర్మ=ధర్మములను, చారిణీం= ఆచరించుచున్నదియు; శ్రమణీం = సన్యాసాశ్రమమునుబొందియున్నదియు; ధర్మనిపుణాం, ధర్మ = ధర్మములయందు; నిపుణాం=సమర్థురాలును; అగు; శబరీం= శబరజాతిస్త్రీని గూర్చి; అభిగచ్ఛ=పొమ్ము; ఇతి= ఇట్లని, కథయామాస=చెప్పెను.

విశేషార్థము.— "చతుర్థమాశ్రమంప్రాప్తాశ్శ్రమణా నామ తే స్మృతాః" (నాలవయాశ్రమమును బొందినవారలుశ్రమణులని చెప్పఁ

బడుదురు)అనియుండుటవలన, "శ్రమణః" అనఁగా, నాలవ యాశ్రమమును బొందినవాఁడు; స్త్రీకావున "శ్రమణీ"అనిచెప్పఁబడినది. "నృపాయాం వైశ్యతో జాతశ్శబరః పరికీర్తితః, మధూనివృక్షాదానీయవిక్రీణీతే స్వవృత్తయే" (క్షత్రియస్త్రీయందు వైశ్యునివలనఁబుట్టినవాఁడు శబరుఁడనంబడును; అతఁడు, తనజీవనముకొఱకు, వృక్షమునుండి తేనెనుదీసి, విక్రయించును)అనునారదీయవచనమురీతిని, క్షత్రియస్త్రీకిని వైశ్యపురుషునకునుబుట్టినస్త్రీ "శబరీ" యనంబడును.

ఆకబంధుఁడు, స్వర్గమునకుఁ బోవుచు, "ఓరాముఁడా! ధర్మసూక్ష్మములనెఱింగి, సమస్తధర్మములనాచరించుచు, సన్యాసాశ్రమమునవలంబించియున్న, యొకశబరజాతిస్త్రీ, యున్నది; నీవాబిడవద్దకుఁ బొమ్ము; నిన్నుఁజాల సత్కరించును." అనిరామునకుఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

సోఽభ్యగచ్ఛన్మహాతేజా శ్శబరీం శత్రుసూదనః. ౫౭

టీక ॥ మహాతేజాః, మహత్ = ప్రశస్తమగు, తేజాః = కాంతిగలవాఁడైనను; శత్రుసూదనః, శత్రు= విరోధులను; సూదనః = బాధించువాఁడైనను; సః=ఆరాముఁడు; శబరీం=శబరజాతిస్త్రీనిగూర్చి; అభ్యగచ్ఛత్=వెళ్లెను.

ఆరాముఁడు, తానుమహాతేజుండునుసమస్తశత్రువులబాధించువాఁడునైనను, భక్త పరాధీనుఁడుగావున, నది నీచజాతిలోఁ బుట్టినదైనను, ఆశబర స్త్రీవద్దకుఁ బోయెను; అనితాత్పర్యము.

శబర్యా పూజిత స్సమ్య గ్రామో దశరథాత్మజః,

టీక॥ దశరథాత్మజః, దశరథ= దశరథ మహారాజునకు, ఆత్మజః= పుత్రుఁడైన; రామః=రాముఁడు; శబర్యా=శబరస్త్రీచేత; సమ్యక్= చక్కఁగా; పూజితః=పూజింపఁబడెను.

విశేషార్థము. "దశరథాత్మజుఁడగు రాముఁడు చక్కఁగాఁబూజింపఁబడెను" అనుటచే, "అఱువదివేలసంవత్సరములు సంతానములేకయుండియటువెనుక మహాప్రయత్నమున సంతానమునుబొందినదశరథుఁడు తనప్రియపుత్రుఁడగు రామునకిచ్చుభోజనముకన్నను, ఆశబరస్త్రీ,యిప్పుడు,వన్యాహారముచే నిచ్చిన యాతిథ్యము, రామున కెచ్చుగాఁబ్రీతినిగలిగించిన" దనిసూచితమగుచున్నది.

ఆశబరస్త్రీ, యాతిథ్యాదిపూజలచే, దశరథ పుత్రుఁడగు రామునిఁ,జక్కఁగా, సత్కరించెను; అని తాత్పర్యము.

పంపాతీరే హనుమతా సంగతో వానరేణహ. ౫౮

అ, ఇట్లు,అరణ్యకాండ కథను జెప్పియిఁకఁ గిష్కింధాకాండ కథనుజెప్పుచున్నారు.

టీక ॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; పంపాతీరే,పంపా= పంపయనెడుపద్మసరస్సుయొక్క, తీరే=గట్టునందు; హనుమతా=హనుమంతుఁడనెడు; వానరేణ=కోఁతితో; సంగతః=చేరెను; హ=సంతోషము.

విశేషార్థము.— హనుమాన్= ప్రశస్తములైన చెక్కిళ్లమీఁది భాగములుగలవాఁడు; పూర్వము, హనుమంతుఁడుపుట్టుచునే, సూర్యునిఁ జూచి, "యిదియొకఫలము, దీనిభక్షించెదను" అనితలంచి,యతనిపైకెగిరెను;ఇట్లు, సూర్యునివేఁడిమిని, ఎంతమాత్రములెక్కింపక,మున్నూఱు యోజనముల వఱకుఁ, బైకిలంఘింపఁగాఁజూచి,యింద్రుఁడు,కోపించి, యాహనుమంతునిపై, వజ్రమును వేసెను; ఆవజ్రముచేఁగొట్టఁబడినవాఁడై,యొకపర్వత శిఖరముపైఁబడఁగా,నప్పుడతని వామహనువుభగ్నమయ్యె. కాఁబట్టి,యతనికి హనుమంతుఁడనుపేరుగలిగె. అనికిష్కింధాకాండములోఁ జెప్పఁబడియున్నది- ఈశబ్దముచే,మహాపరాక్రమశాలియని సూచింపఁబడుచున్నది."సీతనుబోఁగొట్టుకొని,యతిదుఃఖితుఁడై యరణ్యములోసంచరింపుచుండు,రామునకు,మహాపరాక్ర

మహాబలియగు హనుమంతుని స్నేహము ఘటిల్లెను; సంతోషము!" అని యీశ్లోకమందుఁ గవితాత్పర్యము.

రాముఁడు, విరహిజనులకుఁ జాలబాధగలిగించునట్టి పంపాతీరమందుఁజరింపుచు, లోక ప్రసిద్ధమైనపరాక్రమముగల హనుమంతుఁ డను వానరునితోఁ జేరెను; సంతోషము! అని తాత్పర్యము.

హనుమద్వచనాచ్చైవ సుగ్రీవేణ సమాగతః,

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; హనుమ ద్వచనాత్; హనుమత్ = హనుమంతుని యొక్క, వచనాత్ =మాటవలన;సుగ్రీవేణచైవ= సుగ్రీవునితోనుగూడ;సమాగతః=చేరెను.

రామునకు, హనుమంతుని స్నేహమువలన, సుగ్రీవునితోఁ గూడ, స్నేహము, సమకూరెను; అనితాత్పర్యము.

సుగ్రీవాయచ తత్సర్వం శంస ద్రామో మహాబలః. ౫౯
ఆదిత స్తద్యథా వృత్తం సీతాయాశ్చ విశేషతః

టీక॥ మహాబలః, మహాత్ =గొప్పదగు, బలః= బలముగల; రామః=రాముఁడు; ఆదితః=తనపుట్టుక మొదలు;తత్ =ప్రసిద్ధమైన;సర్వం=సమస్తమైన దానిని;సుగ్రీవాయచ=సుగ్రీవునికొఱకును (చకారమువలన) హనుమంతుని కొఱకును;శంసత్ =చెప్పెను,మహాబలః= గొప్పబలముగల;రామః=రాముఁడు; సీతాయాశ్చ=సీతాదేవియొక్కయు; తత్ = ఆవృత్తాంతమును;యథావృత్తం=నడిచినదినడిచినట్లు;విశేషతః = అధికముగా;సుగ్రీవాయచ=సుగ్రీవునికొఱకును(చకారమువలన) హనుమంతునికొఱకును;శంసత్ =చెప్పెను,

మహాబలుఁడైన రాముఁడు,జన్మము మొదలు,తనవృత్తాంతమంతయును,సుగ్రీవునకును హనుమంతునకును జెప్పి; మఱివిశేషముగా,సీతావృత్తాంతమును, నడిచినది నడిచినట్లు,వారలకుఁ దెలియఁజేసెను.అని తాత్పర్యము.

సుగ్రీవశ్చాపితత్సర్వం శ్రుత్వారామస్య వానరః. ౬౦
చకార సఖ్యంరామేణ ప్రీతశ్చైవాగ్నిసాక్షికం,

టీక ॥ వానరః= కోఁతియగు; సుగ్రీవశ్చాపి=సుగ్రీవుఁడును; రామస్య=రామునియొక్క; సర్వం=సమస్తమైన; తత్= ఆవృత్తాంతమును; శ్రుత్వా=విని; ప్రీతః=సంతోషించినవాఁడై; అగ్నిసాక్షికంచైవ, అగ్ని= అగ్నిహోత్రుఁడే, సాక్షికంచైవ= సాక్షిగాగలుగునట్లుగానే; రామేణ=రామునితో; సఖ్యం=మైత్రిని; చకార=చేసెను.

సుగ్రీవుఁడు రామవృత్తాంతమంతయునువిని, తనవలెనేదుఃఖితుఁడైన మహాబలునితోటి మైత్రి గలిగినదని సంతోషించి, యగ్ని హోత్రుని సాక్షిగా నుంచికొని, రామునితో మైత్రిగావించెను; అని తాత్పర్యము.

తతో వానరరాజేన వైరానుకథనంప్రతి. ౬౧
రామాయావేదితం సర్వం ప్రణయాద్దుఃఖితేనచ

టీక॥ తతః=అటువెనుక; దుఃఖితేన=దుఃఖముగల; వానరరాజేనచ, వానర= కోఁతులకు, రాజేనచ= ప్రభువగుసుగ్రీవునిచేతను; వైరానుకథనంప్రతి, వైర=వాలితోటి విరోధముయొక్క, అనుకథనంప్రతి= ప్రశ్నమును గూర్చి; రామాయ= రామునికొఱకు; ప్రణయాత్ =స్నేహమువలన; సర్వం=సమస్తమును; ఆవేదితం=చక్కఁగాఁజెప్పఁబడినది.

అంతట, పరమ స్నేహితుఁడైనరాముఁడుసమీపమందుండుటచే, దుఃఖముబైటికుబ్బగాఁ దల్లడిల్లుచున్నసుగ్రీవునిఁజూచి, యారాముఁడు "నీకునువాలికినివిరోధమెట్లుకలిగె" నని యడిగెను; అందుకా సుగ్రీవుఁడు, స్నేహమువలన, రహస్యములను సగాచాఁపక, సమాచారమంతయు, రామునకుఁజక్కగాఁ దెలియఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాతంచ రామేణ తదా వాలివధంప్రతి. ౬౨

టీక ॥ తదా=అప్పుడు; రామేణ=రామునిచేః వాలివధం ప్రతి, వాలి=వాలియొక్క, వధం ప్రతి=చంపుటనుగుఱించి; ప్రతిజ్ఞాతం= ప్రతిన సేయడము; బభూవ (అధ్యాహృతము=) అయినది.

తనకును వాలికిని విరోధము గలిగి నరీతిని సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన వెనుక, రాముఁడు, "వాలిని దప్పక చంపెద" నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను; అని తాత్పర్యము.

వాలినశ్చ బలం తత్ర కథయామాస వానరః,

టీక ॥ తత్ర=ఆ ఋశ్యమూకమందు; వానరః=కోఁతియగు సుగ్రీవుఁడు; రామస్య= (అధ్యాహృతము)=రామునకు; వాలినః=వాలియొక్క; బలం = వీర్యమును; కథయామాస=చెప్పెను.

ఆఋశ్యమూకమందు, సుగ్రీవుఁడు, అరుణోదయము మొదలు సూర్యోదయములోపల నాలుగుసముద్రములయందును అర్ఘ్యములు విడుచుట మొదలగు వాలియొక్క బలమునంతయు రామునకుఁ జెప్పెను; అని తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ శ్శంకితశ్చాసీ న్నిత్యం వీర్యేణ రాఘవే. ౬౩

టీక ॥ సుగ్రీవశ్చ= సుగ్రీవుఁడును; రాఘవే=రామునివిషయమై; వీర్యేణ=పరాక్రమముచే; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; శంకితః=సందేహముగలవాఁడుగా; ఆసీత్ =ఆయెను.

సుగ్రీవుఁడు, రామునిఁ జూచినది మొదలుకొని, "యితఁడు వాలిని జంపసమర్థుఁడో, కాఁడో" యని సందేహించు చుండెను; అని తాత్పర్యము.

రాఘవప్రత్యయార్థం తు దుందుభేః కాయ ముత్తమమ్
దర్శయామాస సుగ్రీవో మహాపర్వత సన్నిభమ్. ౬౪

టీక ॥ రాఘవప్రత్యయార్థం తు, రాఘవ= రామునియందు, ప్రత్యయార్థం తు= నమ్మకముకొఱకు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; దుందు

భేః=దుందుభియను రాక్షసునియొక్క; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; మహాపర్వతసన్నిభం, మహాపర్వత=గొప్పకొండతో, సన్నిభం = సమానముగు; కాయం=కళేబరమును; రామస్య (అధ్యాహృతము)= రామునకు; దర్శయామాస=చూపెను.

సుగ్రీవుఁడు, రామునియందుఁదనకునమ్మకముగలుగుటకై, పూర్వమువాలిచే దూరముగావిసరివైవఁబడిగొప్పకొండవలెనున్న దుందుభియనురాక్షసునియొక్క కళేబరమును, రామునకుఁజూపెను; అని తాత్పర్యము.

ఉత్స్మయిత్వా మహాబాహుః ప్రేక్ష్యచాస్థి మహాబలః
పాదాంగుష్ఠేన చిక్షేప సంపూర్ణం దశయోజనమ్. ౬౫

టీక ॥ మహాబాహుః, మహత్=గొప్పవగు, బాహుః=చేతులు గలవాఁడును; మహాబలః, మహత్=లెక్కింపరాని, బలః=వీర్యము గలవాఁడునగు; రామః(అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; ఉత్స్మయిత్వా= గంభీరముగాఁగొంచెమునవ్వి; అస్థిచ=ఎముకను; ప్రేక్ష్య=చూచి; పాదాంగుష్ఠేన, పాద=అడుగులోని, అంగుష్ఠేన= బొటనవ్రేలిచే; దశయోజనం= పదియోజనములదూరము; సంపూర్ణము=తక్కువలేకుండునట్లు; చిక్షేప=చిమ్మెను.

అంగుళ్యగ్రమాత్రమున రాక్షసాదిసమస్తలోకవిరోధుల వధించుటకుసమర్థములైనబాహువులును లెక్కింపరాని వీర్యమును గల రాముఁడు, "నావిషయమై జ్ఞానులుసగా మోహమునొందెదరు; ఈయరణ్యములోని కోఁతి మోహమునొందుటకేమియాశ్చర్యము!" అనిగంభీరముగాఁ జిఱునవ్వునవ్వి, యస్థిమయమైపడియున్నయాదుందుభికళేబరమును జూచి, కొంచెమైనను దక్కువలేకుండఁ బది యోజనముల దూరముఁలోఁబడునట్లు, దానిఁ, దన పాదాంగుష్ఠముతోఁ, జిమ్మెను. అని తాత్పర్యము. ఇట్లు, మహేశ్వరతీర్థులవారు, వ్యాఖ్యానము చేసిరి.

మహాబాహుః; మహాబలః; రామః; అస్థిచ; ప్రేక్ష్య; స్మయిత్వా; చిఱునవ్వునవ్వి; పాదాంగుష్ఠేన; దశ

యోజనం; సంపూర్ణం; ఉచ్ఛిత్తే; ఎత్తి చిమ్మెను. ("ఉత్క్షిప్య" అనుచోటనుండు "ఉత్" అను నుపసర్గము "చిక్షేప" అనుదానితోఁ జేర్పఁబడియె.)

లెక్కింపరాని బలముగల వాఁడును ఆబలమునకుఁ దగినట్లుకార్యముసేయ సమర్థులైన బాహువులుగలవాఁడునగు రాముఁడు, అస్థిమయమైనయాదుందుభి కళేబరమునుజూచి, "ఇదియెంతమాత్రము" అనినవ్వి, కొంచెమైనను దక్కువ లేకుండఁ బదియోజనముల దూరములోఁబడునట్లు, దానిఁ, దనపాదాంగుష్ఠముతో నెత్తిచిమ్మెను. అనితాత్పర్యము. ఇట్లుగోవిందరాజులవారు, వ్యాఖ్యానముచేసిరి.

బిభేదచ పునస్సాలాన్ సప్తైకేన మహేషుణా
గిరిం రసాతలంచైవ జనయన్ ప్రత్యయంతదా. ౬౬

టీక ॥ తదా — అప్పుడు; పునశ్చ — మఱలను; రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; ప్రత్యయం = నమ్మకమును; జనయన్ = పుట్టించుచు; ఏకేన = ఒకటైన; మహేషుణా — గొప్పబాణముచేత; సప్త = ఏడింటిని; సాలాన్ = మద్దిచెట్లను; గిరిం = సమీపమందుండు, కొండను; రసాతలంచైవ — రసాతలలోకమునుగూడ; బిభేద — భేదించెను.

అప్పుడా రాముఁడు, దుందుభికళేబరమునుజిమ్ముటచేత సుగ్రీవునకుఁ దనయందునమ్మకము గలుగకపోవుటనుజూచి యతనికిఁ దనయందునమ్మకమును బుట్టించుటకై, ఏడుమద్దిచెట్లను, ఆసమీపమందుండు కొండను, అధోలోకములలోనాఱవదియగు రసాతలలోకమును, ఒకబాణముచే భేదించెను; అనితాత్పర్యము.

తతః ప్రీతమనాస్తేన విశ్వస్తస్సమహాకపిః
కిష్కింధాం రామసహితో జగామచ గుహాం తదా. ౬౭

టీక ॥ తతః= అటుపిమ్మట; తేన= రామునిచేఁజేయఁబడినయాసప్తసాలభేదనాదులచే; విశ్వస్తః= నమ్మకమును బొందినవాఁడును; ప్రీతమనాః, ప్రీత=సంతోషించిన, మనాః=మనసుగలవాఁడునైన; సః= ఆ; మహాకపిః= పెద్దకోఁతియగుసుగ్రీవుఁడు; తదా= అప్పుడు; రామసహితః, రామ=రామునితో; సహితః=కూడుకొనినవాఁడై; గుహాం= గుహావలెనుండునట్టి; కిష్కింధాం చ=కిష్కింధాపట్టణమును గూర్చియు; జగామ=వెళ్లెను.

సప్తసాలములను, సమీపపర్వతమును, రసాతలలోకమును, నొక బాణముచే భేదించిన వెనుక, సుగ్రీవుఁడు, రాముఁడు వాలినిజంపఁగలండని నమ్మినవాఁడై, తనకు శీఘ్రముగా రాజ్యము ప్రాప్తమగునని సంతోషించి, రాముని వెంటఁ బెట్టుకొని, తనకు, రామునితోడు లేక, యెంతమాత్రమును, జొరుటకశక్యమైన, కిష్కింధా పట్టణమును ప్రవేశించెను. అని తాత్పర్యము.

తతోఽగర్జ ద్ధరివర స్సుగ్రీవో హేమపింగళః,

టీక ॥ తతః=అటువెనుక; హరివరః, హరి = కోఁతులలోపల, వరః=శ్రేష్ఠుఁడును; హేమపింగళః, హేమ= బంగారువలె, పింగళః= గోరోచనవర్ణ ముగల వాఁడునగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; అగర్జత్ = సింహనాదముచేసెను.

కిష్కింధనుప్రవేశించుచునే, రామసాహాయ్యమునంజేసి, సంతోషాతిశయమున, బంగారువంటివన్నెగలిగి ప్రకాశించుచుఁ, దనకన్న నెచ్చనవానరుఁడు లేఁడనితలంచి, సింహనాదముచేసెను. అని తాత్పర్యము.

తేన నాదేన మహతా నిర్జగామ హరీశ్వరః. ౬౮

టీక ॥ మహతా= గొప్పదగు; తేన=ఆ; నాదేన= ధ్వనిచేత; హరీశ్వరః, హరి = కోఁతులకు, ఈశ్వరః=ప్రభువగువాలి; నిర్జగామ=బైలువెడలెను.

ఎప్పటి కన్నను విలక్షణముగా

నుండు సుగ్రీవునిసింహనాదమునువిని,వాలి,గృహమునుండిబయలువెడలివచ్చెను.అని తాత్పర్యము.

అనుమాన్య తదా తారాం సుగ్రీవేణ సమాగతః,

టీక ॥ తదా=బయలువెడలునప్పుడు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆవాలి;తారాం = తనభార్యయగుతారను;అనుమాన్య= ఒప్పించి;సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునితో;సమాగతః=చేరెను.

ఇంటినుంచి బయలు వెడలునప్పుడు, వాలి, "సుగ్రీవునకుబలవంతుఁడగురాముఁడుసహాయుఁడుగానున్నాఁడని మనయంగదునివలనఁదెలియవచ్చుచున్నది, కాఁబట్టినీవిప్పుడు యుద్ధమునకుఁబోవలదు" అనియడ్డగించు తనభార్యయగుతారను,"రాముఁడుపరమధార్మికుఁడు,కాఁబట్టి, నన్నేమియుఁ జేయఁడు" అని యొప్పించి, సుగ్రీవునితో యుద్ధము సేయ సాగెను- అనితాత్పర్యము.

నిజఘానచ తత్రైనం శరేణైకేన రాఘవః. ౬౯

టీక ॥ రాఘవశ్చ=రఘువంశమునందుఁబుట్టినరాముఁడును; తత్ర = ఆయుద్ధభూమియందు; ఏనం=ఈవాలిని; ఏకేన=ఒకటైన; శరేణ=బాణముచే;నిజఘాన=చంపెను.

అతిపూజ్యమగు రఘువంశమునందుఁబుట్టుటచే సకలధర్మసూక్ష్మములనెఱింగినరాముఁడు, యుద్ధభూమియందుఁజాల వరబలముగలిగి సుగ్రీవునితో యుద్ధముసేయుచున్న వాలిని, ఒకబాణముతోనే, చంపెను.అనితాత్పర్యము.

తత స్సుగ్రీవవచనా ద్ధత్వా వాలిన మాహవే
సుగ్రీవమేవ తద్రాజ్యే రాఘవః ప్రత్యపాదయత్. ౭౦

టీక॥ సుగ్రీవవచనాత్, సుగ్రీవ=సుగ్రీవునియొక్క,వచనాత్ =మాటవలన;ఆహవే=యుద్ధమునందు; వాలినం=వాలిని; హత్వా=

చంపి; తతః=అటుపిమ్మట; రాఘవః=రఘువంశమునందుఁబుట్టిన రాముఁడు; తద్రాజ్యే, తత్ = ఆవాలియొక్క, రాజ్యే=దొరతనమందు; సుగ్రీవమేవ= సుగ్రీవునే; ప్రత్యపాదయత్ =ప్రతిష్ఠించెను.

రాముఁడు సుగ్రీవుని ప్రార్థన ప్రకారము, సుగ్రీవునితో యుద్ధముసేయుచుండునపుడు, వాలినిజంపి, యావెనుక, నావాలిరాజ్యమందు, సుగ్రీవునే, పట్టాభిషిక్తుఁజేసెను. అని తాత్పర్యము.

సచ సర్వాన్ సమానీయ వానరాన్ వానరర్షభః
దిశః ప్రస్థాపయామాస దిదృక్షు ర్జనకాత్మజామ్. ౭౧

టీక ॥ సః=ఆ; వానరర్షభశ్చ = సుగ్రీవుఁడును; జనకాత్మజాం, జనక=జనకమహారాజుయొక్క; ఆత్మజాం=పుత్రియగుసీతాదేవిని; దిదృక్షుః = చూడ నిచ్ఛగలవాఁడై; సర్వాన్ = సమస్తములైన; వానరాన్=కోఁతులను; సమానీయ=రప్పించి; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; ప్రస్థాపయామాస=పంపెను.

వానరప్రభువైన యాసుగ్రీవుఁడును, రామునకుఁ బ్రత్యుపకరింపఁదలంచినవాఁడై, సీతాదేవిని వెదకి చూచి వచ్చుటకుఁగా, సమస్తవానరులనురప్పించినాలుగుదిక్కులకును బంపెను. అని తాత్పర్యము.

తతో గృధ్రస్య వచనా త్సంపాతే ర్హనుమాన్బలీ
శతయోజనవిస్తీర్ణం పుప్లువే లవణార్ణవమ్. ౭౨

అ, ఇట్లుకిష్కింధాకాండకథను జెప్పి యిఁకసుందరకాండ కథను జెప్పుచున్నారు.

టీక॥ తతః=అటువెనుక; బలీ=ప్రశస్తమైనబలముగల; హనుమాన్= హనుమంతుఁడు; సంపాతేః=సంపాతియనెడు; గృధ్రస్య=గద్దయొక్క; వచనాత్ = మాటవలన; శతయోజనవిస్తీర్ణం, శతయోజన = నూఱుయోజనములచే, విస్తీర్ణం= వెడల్పుగల; లవణార్ణవం=ఉప్పుసముద్రమును; పుప్లువే=దాఁటెను.

విశేషార్థము.— "బలీ, హనుమాన్" అనుశబ్దములచే, జాంబవంతుండుత్సాహము కల్పింపఁగాహనుమంతునకప్రమేయమైనబలముగలుగుట,సూచితమైనది.

సుగ్రీవుఁడు వానరుల నాలుగు దిక్కులకును బంపినపిమ్మట,బలవంతుఁడగుహనుమంతుఁడు, సంపాతియనెడుగద్దబోధించినప్రకారము, నూఱుయోజనముల వెడల్పుగలయుప్పుసముద్రమును, దాఁటెను. అని తాత్పర్యము.

తత్ర లంకాం సమాసాద్య పురీం రావణపాలితామ్
దదర్శ సీతాం ధ్యాయంతీమశోకవనికాం గతామ్. ౭౩

టీక॥ సః=(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; రావణ పాలితాం, రావణ= రావణునిచే, పాలితాం = రక్షింపఁబడిన;లంకాం= లంకయనెడు;పురీం =పట్టణమును; సమాసాద్య=చేరి;తత్ర=ఆలంకాపురియందు; అశోకవనికాం=అశోకవనికయనెడు రావణునియంతఃపురోద్యానమును; గతాం=పొందినదియు;ధ్యాయంతీం= రామునే,స్మరింపుచున్నదియునగు; సీతాం=సీతాదేవిని;దదర్శ=చూచెను.

విశేషార్థము.— నవిద్యతే శోకః,యస్యాః,సాఅశోకా, అశోకా చసావనికాచ;అశోకవనికా. దేనికి దుఃఖములేదో,అనఁగా, ఎచ్చోనుండువారికిదుఃఖములేదో;అది "అశోకా" అనఁబడును; అశోకయగువనికకాఁగా;"అశోకవనికా" అనిచెప్పఁబడుచున్నది."వనికా" అనఁగా,చిన్నవనము; అనఁగా, "అంతఃపురములోనుండువనము",అనుట.లేక; అశోకానాం వనికా,"అశోకవృక్షములవనము"అనుట.

ఆహనుమంతుఁడు, సముద్రమును దాఁటి,రావణునిచేఁబాలింపఁబడుచుండు,లంకాపురిఁజేరి, యచ్చట, నశోకవనికయనెడు రావణునియంతఃపురోద్యానమున నెప్పుడును రామునే స్మరింపుచున్న సీతా దేవిని, జూచెను-అని తాత్పర్యము.

నివేదయిత్వాఽభిజ్ఞానం ప్రవృత్తించ నివేద్యచ
సమాశ్వాస్యచ వైదేహీం మర్దయామాస తోరణమ్. ౪౪

టీక ॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; అభిజ్ఞానం= గుఱుతును; నివేదయిత్వా= సమర్పించి; ప్రవృత్తించ= వృత్తాంతమును; నివేద్యచ = విన్నవించియు; వైదేహీం= సీతాదేవిని; సమాశ్వాస్యచ=ఊఱడించియు; తోరణం= బహిర్ద్వారమును; మర్దయామాస= చూర్ణముచేసెను.

ఆహనుమంతుఁడు, రాముఁడు తనచేతికిచ్చిన యంగుళీయకమును, సీతాదేవికి, గుఱుతుగా సమర్పించి, సుగ్రీవునకును రామునకును సఖ్యము గలిగినది మొదలుగ వృత్తాంతమంతయును విన్నవించి, "రాముఁడుశీఘ్రముగా వచ్చును దుఃఖింపకు" మని యాబిడనూఱడించి; ఆయశోకవనబహిర్ద్వారమును, చూర్ణము చేసెను. అని తాత్పర్యము.

పంచసేనాగ్రగాన్ హత్వా సప్త మంత్రిసుతానపి
శూర మక్షంచ నిష్పిష్య గ్రహణం సముపాగమత్. ౪౫

టీక ॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; సేనాగ్రగాన్= సేనాపతులను; పంచ=ఐదుగురిని; మంత్రిసుతాన్, మంత్రి= మంత్రులయొక్క; సుతాన్=కుమారులను; సప్తాపి=ఏడ్వురను; హత్వా=చంపి; శూరం=యుద్ధమునకు భయపడనివాఁడగు; అక్షంచ=అక్షుఁడను రావణుకుమారుని, నిష్పిష్య= ముద్దచేసి; గ్రహణం= బంధనమును; సముపాగమత్ =పొందెను.

ఆహనుమంతుఁడు, సేనాపతులనైదువురను, మంత్రిపుత్రులనేడ్వురనుజంపి శూరుఁడగు నక్షకుమారు నివధించివానిశరీరమును ముద్దగాఁజేసి, యింద్రజిత్తుచేఁబ్రయుక్తమైన బ్రహ్మాస్త్రమునకుఁ గట్టువడెను. అని తాత్పర్యము.

అస్త్రేణోన్ముక్తమాత్మానం జ్ఞాత్వాపైతామహాద్వరాత్
మర్షయన్రాక్షసాన్వీరో యంత్రిణస్తాన్యదృచ్ఛయా. ౪౬

తతో దగ్ధ్వా పురీం లంకా మృతే సీతాంచ మైథిలీమ్
రామాయ ప్రియమాఖ్యాతుం పునరాయాన్మహాకపిః. ౭౭

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; మహాకపిః = హనుమంతుఁడు; పైతామహాత్ = బ్రహ్మచేనివ్వఁబడిన; వరాత్ =వరమువలన; ఆత్మానం=తన్ను; అస్త్రేణ=బ్రహ్మాస్త్రముచే; ఉన్ముక్తం=విడువఁబడినవానిఁగా; జ్ఞాత్వా=తెలిసికొని; యదృచ్ఛయా=మఱియొక కార్యమునందలియాపేక్షచే; యంత్రిణః=త్రాటిచేఁ దన్నుఁ గట్టి యీడ్చుచున్న; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; మర్షయన్=క్షమించుచు; తతః=ఆకార్యమైనవెనుక; మైథిలీం=మిథిలారాజ పుత్త్రియగు; సీతాం చ=సీతాదేవిని (చకారముచే)విభీషణగృహమును; ఋతే=విడిచి; లంకాం=లంకయనెడు; పురీం=పట్టణమును; దగ్ధ్వా=కాల్చి; రామాయ=రామునికొఱకు; ప్రియం=సంతోషవార్తను; ఆఖ్యాతుం=చెప్పుటకు; పునః=మఱల; ఆయాత్ = వచ్చెను.

సురాసురులకు సగా ప్రవేశింపఁగూడని లంకాపురిని బ్రవేశించి సీతం గాంచుటచేఁబ్రసిద్ధమగుపరాక్రమముగలహనుమంతుఁడు, పూర్వముతనకుబ్రహ్మదేవుఁడిచ్చినవరముయొక్కమహిమవలన, తన్నుబ్రహ్మాస్త్రబంధము వదలిపోవుట నెఱింగి, తన్నుఁద్రాటిచేఁగట్టి యీడ్చుకొనిపోవుచున్నరాక్షసులను వధించుటకుసమర్థుఁడైనను, రావణునిఁజూడఁగోరి, వారినిమన్నించుచు, తానురావణునితోమాటలాడినవెనుక, సీతాదేవియుండుప్రదేశమునువిభీషణగృహమునుమాత్రము విడిచి, లంకాపురినంతయుఁగాల్చి, రామునకీసంతోషవార్తనుజెప్పుటకై,మఱలరాముని సమీపమునకువెళ్లెను. అనితాత్పర్యము.

సోఽభిగమ్య మహాత్మానం కృత్వా రామం ప్రదక్షిణమ్
న్యవేదయ దమేయాత్మా దృష్టా సీతేతి తత్త్వతః. ౭౮

టీక॥ అమేయాత్మా, అమేయ=లెక్కింపరాని, ఆత్మా=బుద్ధిగల; సః=ఆహనుమంతుఁడు; మహాత్మానం, మహత్=గొప్పదగు, ఆత్మానం=ధైర్యముగల; రామం=రాముని; అభిగమ్య=పొంది; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; సీతా=సీతాదేవి; దృష్టా=చూడఁబడినది; ఇతి=ఇట్లని; తత్త్వతః=యథార్థముగా; న్యవేదయత్=విన్నవించెను.

విశేషార్థము.— "సీతాదృష్టా" (సీతాదేవిచూడఁబడెను) అని చెప్పఁదగియున్నను, అట్లుచెప్పక, "దృష్టాసీతా" (చూడఁబడినదిసీతాదేవి) అనినిర్దేశించుట, "సీతా" అనియుచ్చరించినమాత్రముననే, పైమాట నుచ్చరించుటకు మునుపు, "సీతబ్రతికియున్నదో లేదో, చూడఁబడెనో లేదో" అని రామునకుఁదోఁచునమంగళశంకనునివారించుటకై, చేయఁబడినది.

అతి బుద్ధిశాలియగు హనుమంతుఁడు, సీతావియోగము గలిగినను ఎంత మాత్రమును దగ్గని ధైర్యముగల రామునివద్దకుఁబోయి, యాతనివలగొని, "చూడఁబడెనుసీత" యని, యథార్థముగావిన్నవించెను. అనితాత్పర్యము.

తత స్సుగ్రీవసహితో గత్వా తీర మ్మహోదధేః
సముద్రం క్షోభయామాస శరై రాదిత్యసన్నిభైః. ౭౯

అ, ఇట్లు సుందరకాండకథను జెప్పి యిప్పుడుయుద్ధకాండ కథను జెప్పుచున్నారు.

టీక ॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; సుగ్రీవసహితః, సుగ్రీవ=సుగ్రీవునితో, సహితః=కూడుకొనినవాఁడై; మహోదధేః=సముద్రముయొక్క; తీరం=గట్టును; గత్వా=పొంది; ఆదిత్యసన్నిభైః, ఆదిత్య=సూర్యునితో, సన్నిభైః=సమానములైన; శరైః = బాణములచే; సముద్రం=సముద్రుని; క్షోభయామాస=కలఁతపడఁజేసెను.

హనుమంతుఁడు సీతావృత్తాంతమును జెప్పినవెనుకనే, రాముఁడు,

సుగ్రీవుని వెంటఁబెట్టుకొని సముద్ర తీరముఁజేరి, సముద్రుఁడుతనకువశము గాకుండుటఁజూచి కోపించి, సూర్యుని వలెఁ దీక్ష్ణములైన బాణములచే, నా సముద్రునిఁగలఁతపడఁ జేసెను. అని తాత్పర్యము.

దర్శయామాస చాత్మానం సముద్ర స్సరితాం పతిః
సముద్రవచనాచ్చైవ నళం సేతు మకారయత్. ౮౦

టీక ॥ సరితాం= నదులకు; పతిః=ప్రభువైన; సముద్రశ్చ=సముద్రుఁడును; ఆత్మానం = తనరూపమును; రామాయ (అధ్యాహృతము)=రామునికొఱకు; దర్శయామాస=చూపెను. సః (అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; సముద్రవచనాచ్చైవ, సముద్ర = సముద్రుని యొక్క, వచనాచ్చైవ=మాటవలననే; నళం=నళుని; సేతుం=సేతువును; అకారయత్ = చేయించెను.

నదీ నాయకుఁడగు సముద్రుఁడు, రామునికోపమునకు భయపడి, నిజరూపమును, రామునకుఁజూపెను; ఆరాముఁడును, సముద్రుని మాట ప్రకారము, నళునిచే, సేతువు కట్టించెను. అని తాత్పర్యము.

తేన గత్వా పురీం లంకాం హత్వా రావణ మాహవే
రామ స్సీతా మనుప్రాప్య పరాం వ్రీడా ముపాగమత్. ౮౧

టీక ॥ రామః= రాముఁడు; తేన= ఆ సేతువుచే, లంకాం = లంకయనెడు; పురీం=పట్టణమును; గత్వా= పొంది; ఆహవే= యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని; హత్వా=చంపి; సీతాం=సీతాదేవిని; ప్రాప్య= పొంది; అను=అటు వెనుక; పరాం= అధికమైన; వ్రీడాం= సిగ్గును; ఉపాగమత్ =పొందెను.

రాముఁడా సేతు మార్గమున నేలంకాపురిఁజేరి, యుద్ధమునందు రావణు వధించి, సీతాదేవినిబొందియటు వెనుక, "పరగృహములోఁ జాలఁగాలమువసించినభార్యనెట్లు పరిగ్రహింతు" ననియధికముగాసిగ్గుపడెను. అని తాత్పర్యము.

తా ముమవాచ తతో రామః పరుషం జనసంసది,

టీక ॥ తతః=అందువలన; రామః=రాముఁడు; తాం=ఆసీతాదేవినిగూర్చి; జనసంసది, జన=జనుల యొక్క, సంసది = సభయందు; పరుషం=క్రూరమగుమాటను; ఉవాచ=పలికెను,

అందువలన రాముఁడు, మహాపాతివ్రత్యముతోఁ గూడి యున్న యాసీతాదేవితో, దేవతలువానరులురాక్షసులువినుచుండఁ, గ్రూరముగా మాటలాడెను. అని తాత్పర్యము.

అమృష్యమాణా సా సీతా వివేశ జ్వలనం సతీ. ౮౨

టీక ॥ సతీ = పతివ్రతయగు; సా=ఆ; సీతా= సీతాదేవి; అమృష్యమాణా=సహింపలేనిదై; జ్వలనం=అగ్నిహోత్రమును; వివేశ=చొచ్చెను.

ఆసీతాదేవి, పతివ్రతకావున, రాముఁడు, తనయందు దోషముద లంచుటకు సహింప లేక, యగ్నిహోత్రముఁ జొచ్చెను.అని తాత్పర్యము.

తతోఽగ్ని వచనాత్సీతాం జ్ఞాత్వా విగతకల్మషామ్
బభౌ రామ స్సంప్రహృష్టః పూజిత స్సర్వ దైవతైః. ౮౩

తతః = ఆపిమ్మట; రామః= రాముఁడు; అగ్ని వచనాత్; అగ్ని = అగ్నిహోత్రుని యొక్క, వచనాత్=మాటవలన; సీతాం=సీతాదేవిని; విగతకల్మషాం, విగత=పోయినట్టి, కల్మషాం=దోషముగలదానిఁగా, జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి, సంప్రహృష్టః = సంతోషించిన వాఁడును; సర్వదైవతైః=ఎల్లదేవతలచేతను; పూజితః=పూజింపఁబడినవాఁడునై, బభౌ=ప్రకాశించెను.

సీతాదేవియగ్నిప్రవేశముచేసినవెనుక, రాముఁడగ్నిహోత్రుని మాటనుబట్టి, సీతాదేవిని గరణత్రయమందును ఎంతమాత్రము దోష గంధము లేని దానిఁగా నెఱింగి, "ప్రియురాలగు సీతాదేవి, పరిశుద్ధురాలై పరిగ్రహింపఁ దగి

యున్నదిగదా" యనిసంతోషించి, సమస్తదేవతలచేతను బూజింపబడినవాడై, ప్రకాశించెను. అని తాత్పర్యము.

కర్మణా తేన మహతా త్రైలోక్యం సచరాచరమ్
సదేవర్షిగణం తుష్టం రాఘవస్య మహాత్మనః. ౮౪

టీక॥ మహాత్మనః, మహత్ = అధికమగు, ఆత్మ = ధైర్యముగల; రాఘవస్య = రాముని యొక్క; మహతా = గొప్పదియగు; తేన = ఆ; కర్మణా = రావణవధరూపమగు, కార్యముచేత; సచరాచరం = జంగమస్థావరములతోఁ గూడినవియును; సదేవర్షిగణం, దేవ = దేవతలయొక్కయు, ఋషి = ఋషులయొక్కయు, స + గణం = సమూహములతోఁగూడుకొనినవియునగు; త్రైలోక్యం = మూఁడులోకములును; తుష్టం = సంతోషించినవి.

విశేషార్థము.— స్థావరములగు వృక్షాదులయొక్క సంతోషము, చిగిరించుట మొదలగు వానిచే తెలియ వచ్చుచున్నది. గనుకనే, "అంతస్సంజ్ఞా భవంత్యేతే" (ఈస్థావరములగు వృక్షాదులు సూక్ష్మములగు సంజ్ఞలు గలిగియున్నవి) అని విష్ణుపురాణమునందు, "స్థావరములు సగా, సంజ్ఞలచే, సంతోషాదిభావములను, సూచింపుచున్నవి" అని, చెప్పఁబడియున్నవి. ఆసంజ్ఞలు, చిగిరించుట మొదలగునవి.

మహాధైర్యశాలియగు రాముఁడు, దుర్జయుఁడును లోకకంటకుఁడునగు రావణునిఁ జంపుటచే, జంగమస్థావరాత్మకములైన మూఁడు లోకములును, దేవతాఋషిసమూహసహితముగా సంతోషించినవి. అని తాత్పర్యము.

అభిషిచ్య చ లంకాయాం రాక్షసేంద్రం విభీషణమ్
కృతకృత్య స్తదా రామో వి జ్వరః ప్రముమోద హ. ౮౫

టీక॥ రామః = రాముఁడు; రాక్షసేంద్రం, రాక్షస = రక్కసులకు, ఇంద్రం = ప్రభువగు; విభీషణం = విభీషణుని; లంకాయాం = లంకయందు; అభిషిచ్య =

లంకయందును; అభిషిచ్య=అభిషేకించి; తదా = అప్పుడు; కృతకృత్యః, కృత=చేయఁబడిన, కృత్యః=ప్రతిజ్ఞారూప కార్యముగలవాఁడును; విజ్వరః, వి=పోయిన, జ్వరః=అంతస్తాపముగలవాఁడునై; ప్రముమోద= సంతసించెను; హ=ఆశ్చర్యము.

రాముఁడు, పూర్వముతనచేస ముద్రతీరమందు రాక్షసరాజుగాన భిషిక్తుఁడైన విభీషణుని, మఱలలంకాపురియందును బ్రతిజ్ఞాప్రకారము, అభిషిక్తునిఁజేసికృతకృత్యుఁడైనందునఁ, "దనప్రతిజ్ఞనెఱవేఱునో, నెఱవేఱదో" అనెడితాపమించుకయులేక, సంతసించెను- రామునిస త్యవ్రతమత్యాశ్చర్యకరము ! అని తాత్పర్యము.

అథాఽంతరము.— రామః; రాక్షసేంద్రం; విభీషణం; లంకాయాంచ; అభిషిచ్య; తదా; కృతకృత్యః; విజ్వరః, వి=పక్షియగుజటాయువువిషయమై, జ్వరః=అంతస్తాపముగలవాఁడునై; ప్రముమోద; హ;

రాముఁడు, తనప్రతిజ్ఞాప్రకారము, విభీషణుని లంకాపురిలోరాక్షసరాజుగానభిషిక్తునిఁ జేసి, కృతకృత్యుఁడై, తండ్రి, ఒకకొడుకుచని పోయినపిమ్మట మఱియొకకొడుకునకు ఉత్సవకాలము వచ్చినప్పుడు సంతోషము నిండియున్నను చనిపోయిన కొడుకును దలంచుకొని దుఃఖము నొందునట్లు, రాజ్యాభిషేకమును బొందకయె చని పోయిన జటాయువునుదలంచుకొని దుఃఖించుచు, సంతసించెను. అని తాత్పర్యము.

దేవతాభ్యో వరంప్రాప్య సముత్థాప్యచ వానరాన్
అయోధ్యాం ప్రస్థితోరామః పుష్పకేణ సుహృద్వృతః. ౮౫

టీక॥ రామః=రాముఁడు; దేవతాభ్యః=వేల్పులవలన; వరం=వరమును; ప్రాప్య=పొంది; వానరాన్=కోఁతులను; సముత్థాప్య చ=లేపియు; సుహృద్వృతః, సుహృత్=స్నేహితులచే; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; పుష్పకేణ=పుష్పకమను విమానముచే; అయో

ధ్యాం=అయోధ్యనుగూర్చి; ప్రస్థితః=తర్లెను.

రాముఁడు, రావణ వధానంతరము విజయ లక్ష్మీవిరాజమానుఁడైనతన్నుఁజూడవచ్చిన దేవతలవలనవరముఁ బొంది, యావరముచే యుద్ధమునందుఁజచ్చినవానరులనందఱఁబ్రతికించికొని, సుగ్రీవవిభీషణాదిస్నేహితులతోఁగూడి, పుష్పకవిమానా రూఢుఁడై, యయోధ్యను గూర్చి పయనమైపోయెను. అని తాత్పర్యము.

భరద్వాజాశ్రమం గత్వా రామ స్సత్యపరాక్రమః
భరతస్యాంతికం రామో హనూమంతం వ్యసర్జయత్. ౮౪

టీక॥సత్యపరాక్రమః, సత్యే=సత్యమునందు; పరాక్రమః= దార్ఢ్యము గల; రామః=రాముఁడు; భరద్వాజాశ్రమం, భరద్వాజ= భరద్వాజమహర్షియొక్క; ఆశ్రమం= పర్ణశాలను, గత్వా=పొంది; రామః (క్రియాభేదముఁబట్టి మఱలఁజెప్పఁబడినది)=రాముఁడు; భరతస్య= భరతునియొక్క; అంతికం=సమీపమునుగూర్చి; హనూమంతం=హనుమంతుని; వ్యసర్జయత్= పంపెను.

సత్యవ్రతుండగు రాముఁడు, భరద్వాజమహామునియొక్క యాశ్రమమునకు వెళ్లి, వారియాజ్ఞచే నచ్చోట నొకదినముండఁగోరి, తన రాకభరతునకుఁదెలియుటకై, యతనియొద్దకు హనుమంతుని ముందు గాఁబంపెను. అని తాత్పర్యము.

పునరాఖ్యాయికాం జల్పన్ సుగ్రీవసహితశ్చ సః
పుష్పకం తత్సమారుహ్య నందిగ్రామం యయౌతదా. ౮౫

టీక ॥ పునః=మఱల; సః=ఆ రాముఁడు; సుగ్రీవసహితశ్చ, సుగ్రీవ=సుగ్రీవునితో, సహితశ్చ=కూడినవాఁడును (చకారముచే) విభీషణాదులతోఁ గూడిన వాఁడునై; తత్=ఆ; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును; సమారుహ్య=ఎక్కి; ఆఖ్యాయికాం= పూర్వవృత్తాంతమును;

జల్పన్=చెప్పుచు; నందిగ్రామం=నందిగ్రామమును; తదా=అప్పుడు; యయౌ=పొందెను.

ఆరాముఁడు, సుగ్రీవవిభీషణాదులఁగూడి, పుష్పకవిమానారూఢుఁడై, పూర్వవృత్తాంతములను జెప్పుకొనుచు నందిగ్రామమునకు వెళ్లెను. అని తాత్పర్యము.

నందిగ్రామే జటాం హిత్వా భ్రాతృభి స్సహితో ఽనఘః
రామ స్సీతా మనుప్రాప్య రాజ్యం పునరవాప్తవాన్. ౮౯

టీక॥ అనఘః=పాపరహితుఁడైన; రామః = రాముఁడు; భ్రాతృభిః=తోడఁబుట్టువులతో; సహితః=కూడినవాఁడై; నందిగ్రామే=నందిగ్రామమందు; జటాం= జటను; హిత్వా=విడిచి; సీతాం=సీతాదేవిని; అనుప్రాప్య=అనుకరించి; పునః=మరల; రాజ్యం=దొరతనమును; అవాప్తవాన్=పొందెను.

పాపరహితుఁడగు రాముఁడు, తోడఁబుట్టువులఁగూడి, నందిగ్రామమందు, జటను విడిచి, మునివేషమును విడుచుటచే, సీతాదేవిననుకరించుచు, మరల రాజ్యమునుబొందెను. అని తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టముదితో లోకః తుష్టః పుష్ట స్సుధార్మికః
నిరామయో హ్యరోగశ్చ దుర్భిక్ష భయవర్జితః. ౯౦

టీక॥ లోకః=జనము; ప్రహృష్టముదితః, ప్రహృష్ట=గగుర్పాటు గలిగినదియు, ముదితః= సంతసించినదియు; తుష్టః=కోరికలనుబొందుటచేఁగలుగు ప్రీతితోఁ గూడినదియు; పుష్టః = సంతోషముచే వృద్ధిఁబొందిన శరీరము గలిగినదియు; సుధార్మికః= చక్కఁగా ధర్మములనాచరించునదియు; నిరామయః= పీడలేనిదియు; అరోగః= వ్యాధిలేనిదియు; దుర్భిక్షభయవర్జితశ్చ, దుర్భిక్ష=క్షామమువలనఁ గలుగు; భయ=భయముచే; వర్జితశ్చ=విడువఁబడినదియు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఐనది; హి=ఆశ్చర్యము.

రాముఁడు రాజ్యాభిషిక్తుఁడగు

చుండఁగా, లోకమునకంతయు, నానందాతిశయమును గలుగఁజేయు గెను. "ఇక్ష్వాకూణాం మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలం, గజేన మహతా యాంతం రామం ఛత్రావృతాననం" (మహాబాహువును మహాబలుఁడును రఘువీరుఁడునగువాఁడును, పట్టాభిషిక్తుఁడై, మహాగజమునెక్కి శ్వేతచ్ఛత్రచ్ఛాయచేఁ గప్పఁబడినముఖము గలిగియుండఁగో రెదము) అనియయోధ్యాకాండము లోఁజెప్పఁబడినట్లు తనకోరికసఫలమగుట [illegible] శ్రీలయము [illegible] మున [illegible] జల [illegible] ప్రపం [illegible] తయు [illegible] బొం [illegible] జలంబులుఁజక్కఁగాధర్మము నాచరించుచుండిరి. లోకమందుఁబీడావ్యాధి దుర్భిక్షభయములును దొలంగిపోయెను. అనితాత్పర్యము.

నపుత్రమరణం కించి ద్ద్రక్ష్యంతి పురుషాః క్వచిత్
నార్య శ్చావిధవా నిత్యం భవిష్యంతి పతివ్రతాః. ౯౧

అ, ఇట్లు యుద్ధకాండకథను జెప్పియుఁక నుత్తరకాండకథను జెప్పుచున్నారు.

టీక ॥ పురుషాః = పురుషులు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటనైనను; కించిత్ = కొంచెమైనను; పుత్రమరణం, పుత్ర = కొడుకుయొక్క, మరణం = చావును; నద్రక్ష్యంతి = చూడఁబోరు. నార్యశ్చ = స్త్రీలును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; అవిధవాః = ముండమోపులు గానివారలును, లేక, అవిధవాః = వివిధులైనభర్తలుగలుగనివారలును, అనఁగా, వ్యభిచారిణులు కానివారలును; పతివ్రతాః = పతిభక్తిగలవారలునై; భవిష్యంతి = అగుదురు.

రాముఁడు పారశనము సేయునపుడు; తండ్రిబ్రతికియుండఁగాఁ బుత్రుఁడు చావఁబోఁడు; స్త్రీలందఱు విధవలు కాకుండఁబతివ్రతలై యుందురు. అనితాత్పర్యము.

నచాగ్నిజం భయం కించి న్నాప్సు మజ్జంతి జంతవః
నవాతజం భయం కించి న్నాపి జ్వరకృతం తథా. ౯౨
నచాపి క్షుద్భయం తత్ర నతస్కర భయం తథా

టీక॥ తత్ర=ఆరామరాజ్యమందు; అగ్నిజం, అగ్ని=నిప్పువలన, జం=పుట్టునట్టి; భయం=భయము; కించిత్=కొంచమైనను; నభవిష్యతి(“భవిష్యతి” అనునదియధ్యాహృతము; ఇట్లుత్తరస్థలములయందును దెలిసికొనునది.)= కలుగదు. జంతవః = ప్రాణులు; అప్సు=నీళ్లయందు; నమజ్జంతి=మునుఁగరు, అనఁగా, మునిఁగిచావరు. వాతజం, వాత=వాయువువలన, జం=పుట్టునట్టి; భయం = భయము; కించిత్=కొంచెమైనను; నభవిష్యతి=కలుగదు. తథా=అట్లు; జ్వరకృతం, జ్వర=జ్వరమువలన, కృతం=కలుగునట్టి; భయమపి (అధ్యాహృతము)=భయమును; నభవిష్యతి=కలుగదు. క్షుద్భయంచాపి, క్షుత్=ఆఁకలివలనఁ గలుగు, భయంచాపి=భయమును; నభవిష్యతి=కలుగదు-తస్కరభయంతథా, తస్కర=దొంగలవలనఁగలుగు, భయం తథా=భయమును; నభవిష్యతి=కలుగదు.

రామరాజ్యమందు, కొంచెమైన, నగ్నిభయముగలుగదు; ప్రాణులునీళ్లలోమునిఁగిచావరు; ఎంతమాత్రమునువాయుభయముకలుగదు; స్వల్పమైనను, జ్వరభయముజనింపదు; ప్రాణులు, ఎప్పుడునుసిద్ధభోజనులుగానున్నందున, ఆఁకలిదుఃఖమెట్టిదో యెఱుంగఁజాలరు; రాముఁడుదుష్టులఁగఠినముగాశిక్షించువాఁడుకావునఁబ్రజలకుదొంగలభయముకొంచెమైననుగలుగదు. అని తాత్పర్యము.

నగరాణిచ రాష్ట్రాణి ధనధాన్యయుతానిచ. ౯౩

టీక ॥ నగరాణి=పట్టణములును; రాష్ట్రాణిచ=దేశములును; ధనధాన్యయుతాని, ధన=ధనములతోను, ధాన్య=ధాన్యములతోను,

యుతాని=కూడినవిగా; (చకార ముపాదపూరణార్థము.) భవిష్యంతి(అధ్యాహృతము) = కాఁబోవు చున్నవి.

పట్టణములును దేశములును, ధనధాన్యములుగలిగి సమృద్ధములుగా నుండును. అని తాత్పర్యము.

నిత్యం ప్రముదితా స్సర్వే యథాకృతయుగే తథా

టీక॥ సర్వే=సమస్తజనులును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; కృతయుగే= కృతయుగమందు; యథా=ఎట్లు; (సంతోషించిరో) తథా= అట్లు; ప్రముదితాః= సంతోషించినవారలు; భవిష్యంతి(అధ్యాహృతము)= కాఁబోవుచున్నారు.

సమస్తజనులును, సంపూర్ణమైన ధర్మముగల కృతయుగమందు సంతోషముగలిగియుండునట్లు, రాముఁడు రాజ్యపాలనము సేయుచుండఁగాఁ త్రేతాయుగమందును, సంతోషముగలిగియుండెదరు; అని తాత్పర్యము.

అశ్వమేధ శతై రిష్ట్వా తథా బహు* సువర్ణకైః. ౯౪
గవాం కోట్ర్యయుతం దత్త్వా బ్రహ్మలోకం ప్రయాస్యతి
అసంఖ్యేయం ధనం దత్త్వా బ్రాహ్మణేభ్యో మహాయశాః. ౯౫

టీక॥ మహాయశాః, మహత్= పూజ్యమగు, యశాః= కీర్తిగల; రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; అశ్వమేధశతైః, అశ్వమేధ=అశ్వమేధయాగములయొక్క, శతైః=నూఱులచే; అనఁగా, అనేకశతసంఖ్యగల యశ్వమేధములచేతను; బహుసువర్ణకై స్తథా= బహుసువర్ణకములను యాగములచేతను; ఇష్ట్వా= దేవతలఁదృప్తినొందించి; గవాం=ఆవులయొక్క; కోట్ర్యయుతం=పదివేలకోట్లను; బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు; దత్త్వా=ఇచ్చి; అసంఖ్యేయం=లెక్కింపరాని; ధనం=ధనమును; బ్రాహ్మణేభ్యః(అధ్యాహృతము)=బ్రాహ్మణులకొఱకు; దత్త్వా=ఇచ్చి; బ్రహ్మలోకం, బ్రహ్మ=బ్రహ్మయగుతనయొక్క, లోకం=స్థానమును; ప్రయాస్యతి=పొందఁగలఁడు.

విశేషార్థము.—"సుబహుసువర్ణాని యత్రోపకరణానిసంతి, విదంతే క్రతవస్సద్భిస్సంబహుసువర్ణకాః" (ఏయాగమందు మిక్కిలి యధికములగు సువర్ణము ఉపకరణముగా నుండునో, ఆ యాగము"బహుసువర్ణక" మనఁబడును.) అనుప్రమాణమునుబట్టి; బహుసువర్ణకమనఁగా, అధికమైన బంగారముపకరణముగాఁ గల యొకయాగము."మహాయశాః" అనుశబ్దముచే, స్వల్పమగు నపవాదమునకుఁగానీ శాదేవిని విడిచిపెట్టుటసూచితమగుచున్నది.

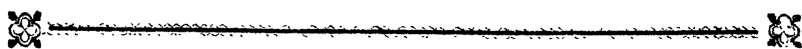
మహాయశుండగు రాముఁడు, అనేకశతాశ్వమేధములచేతనుఅనేకబహుసువర్ణకములచేతను దేవతలఁ బూజించి, పదివేలకోట్లగోవులనులెక్కింపరానిధనమును బ్రాహ్మణులకిచ్చి, శాశ్వతమగు తన స్థానమునుబొందఁగలఁడు. అనితాత్పర్యము.

రాజవంశాన్ శతగుణాన్ స్థాపయిష్యతి రాఘవః
చాతుర్వర్ణ్యంచ లోకేఽస్మిన్ స్వే స్వే ధర్మే నియోక్ష్యతి. ౯౬

టీక ॥ అస్మిన్=ఈ; లోకే=భూలోకమందు; రాఘవః= రాముఁడు; రాజవంశాన్, రాజ=క్షత్రియులయొక్క, వంశాన్=కులములను; శతగుణాన్=నూఱింతలైనవానిఁగా; స్థాపయిష్యతి= ప్రతిష్ఠింపఁగలఁడు-చాతుర్వర్ణ్యం= నాలుగు వర్ణములను; స్వే స్వే= తమతమవర్ణాశ్రమములకుఁదగిన; ధర్మే=ధర్మమునందు; నియోక్ష్యతి=ప్రవర్తింపఁజేయఁగలఁడు.

రాముఁడు క్షత్రియులకు రాజ్యములనిచ్చినూఱింతలుగా వారివంశమునువృద్ధిఁబొందించును; బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రులనువారివారివర్ణాశ్రమములకుఁదగినధర్మములలోఁబ్రవర్తింపఁజేయును. అని తాత్పర్యము.

దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతానిచ
రామో రాజ్య ముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం గమిష్యతి. ౯౭

టీక॥ రామః=రాముఁడు;దశవర్షసహస్రాణి = పదివేలసంవత్సరములును;దశవర్షశతానిచ=మఱి, వేయిసంవత్సరములును; అనఁగా, పదునొకండువేలసంవత్సరములు; రాజ్యం = రాజ్యమును;ఉపాసిత్వా=సేవించి ; బ్రహ్మలోకం, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ మగువిష్ణువుయొక్క, లోకం=స్థానమైన వైకుంఠమును; గమిష్యతి = పొందఁగలఁడు.

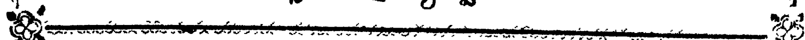
రాముఁడు, పదునొకండువేల సంవత్సరములు, రాజ్యమును,ప్రజలకుసుఖము గలుగునట్లు, పాలించి, వైకుంఠమును బొందఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

ఇదం పవిత్రం పాపఘ్నం పుణ్యం వేదైశ్చ సమ్మితమ్
యః పఠే ద్రామ చరితం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౯౮

టీక॥ పవిత్రం = పరిశుద్ధినిగలిగించునదియు; పాపఘ్నం = పాపములఁ బోఁగొట్టునదియు ; పుణ్యం = పుణ్యమును గలుగఁజేయునదియు; వేదైశ్చ=వేదములతోను; సమ్మితం = సమానమైనదియునగు;ఇదం=ఈ,పూర్వోక్తమైన; రామచరితం,రామ=రామునియొక్క , చరితం=చరిత్రమును; యః=ఎవఁడు;పఠేత్ = చదువునో;సః (అధ్యాహృతము) = వాఁడు; సర్వపాపైః, సర్వ= సమస్తములైన , పాపైః=పాపములచే; ప్రముచ్యతే=విడువఁబడును.

పరిశుద్ధి సాధనమును సమస్త పాపములఁబోఁగొట్టునదియుఁ బుణ్యప్రదమును సర్వవేదసదృశమునగు నీసంక్షేపరూపమైన రామచరిత్రమును, ఎవ్వఁడు, భక్తియుక్తుఁడై, వేదములఁబఠించునట్లు,నియమముతోఁ,బఠించునో, వాఁడు, సమస్త పాపములచేతను విడువఁబడును.అనితాత్పర్యము.

ఏత దాఖ్యాన మాయుష్యం పఠ న్రామాయణ న్నరః
సపుత్ర పౌత్ర స్సగణః ప్రేత్య స్వర్గే మహీయతే. ౯౯

టీక॥ ఆయుష్యం=ఆయుర్వృద్ధికరమును; ఆఖ్యానం=వాస్తవార్థముగలదియనగు;ఏతత్ = ఈ; రామాయణం, రామ = రాముని యొక్క, అయనం ("అయగతౌ" అనుధాతువునఁబుట్టినది)= చరిత్రమును;పఠన్=చదువుచున్న;నరః= మనుష్యుఁడు;సపుత్రపౌత్రః=కొడుకులతోనుమనుమలతోనుగూడినవాఁడును; సగణః = భృత్యబంధు సమూహముతోఁగూడిన వాఁడునై ; ప్రేత్య= దేహమునువిడిచి;స్వర్గే= స్వర్గలోకమందు;మహీయతే = పూజింపఁబడుచుండును.

ఆయుర్వృద్ధి కరంబును వాస్తవార్థప్రతిపాదకమునగునీరామాయణమునుబఠించు మనుష్యుఁడు,ఈ లోకమందుఁ,బుత్ర పౌత్రమిత్రభృత్యబంధువులతోఁ గూడిసమస్తభోగముల ననుభవించి, అంతమందు, స్వర్గ లోకమునుఁబొంది, దేవతలచేఁ బూజింపఁ బడుచుండును. అని తాత్పర్యము.

పఠన్ ద్విజో వాగృషభత్వ మీయాత్
స్యాత్ క్షత్రియో భూమిపతిత్వ మీయాత్
వణి గ్జనః పణ్యఫలత్వ మీయాత్
జనశ్చ శూద్రోపి మహత్త్వ మీయాత్. ౧౦౦

టీక ॥ పఠన్=ఈరామాయణమునుజదువునట్టి;జనః = మనుష్యుఁడు; ద్విజస్స్యాత్ = బ్రాహ్మణుఁడైనట్టైన; వాగృషభత్వం, వాక్=అష్టాదశవిద్యలయందును, ఋషభత్వం = శ్రేష్ఠుఁడగుటను, అనఁగా, అష్టాదశవిద్యాపారం గతుఁడగుటను ; ఈయాత్=పొందును. పఠన్ = (అధ్యాహృతము,ఇట్లుత్తరస్థలములయందును దెలిసికొనునది) ఈరామాయణమును జదువునట్టి; జనః (అధ్యాహృతము, ఇట్లుత్తరస్థలములయందును దెలిసికొనునది) = మనుష్యుఁడు; క్షత్రియస్స్యాత్= క్షత్రియుఁడైనట్టైన; భూమిపతిత్వం, భూమి=భూమండలమునకు, పతిత్వం= ప్రభువగుటను;ఈయాత్ =పొందును.పఠన్=

ఈ రామాయణమును జదువునట్టి; జనః=మనుష్యుఁడు; వణిక్స్యాత్= వైశ్యుఁడైనట్టైన; పణ్యఫలత్వం, పణ్య = క్రయవిక్రయార్హములగు వస్తువులవలన, ఫలత్వం=లాభము గలిగియుండుటను; ఈయాత్= పొందును. పఠక్=ఈ రామాయణమును జదువునట్టి;జనః=మనుష్యుఁడు; శూద్రోఽపిచస్యాత్= శూద్రుఁడైనట్టైనను;మహత్త్వం = పూజ్యుఁడగుటను; ఈయాత్ = పొందును.

ఈరామాయణమును, బ్రాహ్మణుఁడు పఠించినట్టైన, నష్టాదశ విద్యా పారంగతుఁడగును; క్షత్రియుఁడు పఠించినట్టైన, భూమండలాధిపత్యమునుబొందును; వైశ్యుఁడుపఠించినట్టైన, వాణిజ్యమునందులాభమును బొందును; శూద్రుఁడు పఠించినట్టైన, శూద్రకులము లోఁ బూజ్యుఁ డగును. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సంక్షేపోనామ ప్రథమస్సర్గః.

టీక॥ ఇతి = ఇట్లు;ఆర్షే = ఋషిప్రోక్తమైన, రామాయణే= రామాయణమనెడు; ఆదికావ్యే= ఆదికావ్యమందలి; బాలకాండే= బాలకాండమందు; సంక్షేపోనామ= సంక్షేపమనిప్రసిద్ధమైన; ప్రథమః= మొదటిదియగు;సర్గః = సర్గము; సమాప్తః (అధ్యాయ్యాత ము)= ముగిసినది.

ఇట్లు,ఋషిప్రోక్తమైన రామాయణమునునాదికావ్యమునందలి బాలకాండము నందు, రామాయణకథా సంక్షేపమని ప్రసిద్ధమైన మొదటిసర్గము ముగిసినది.అని తాత్పర్యము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండప్రథమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీరామాయనమః.

అథ ద్వితీయసర్గ ప్రారంభః.

నారదస్యతు తద్వాక్యం శ్రుత్వా వాక్య విశారదః
పూజయామాస ధర్మాత్మా సహశిష్యో మహామునిః. ౧

టీక॥ నారదస్య=నారదమహామునియొక్క; తత్=ముందుచెప్పఁబడిన; వాక్యం=వాక్యమును; శ్రుత్వాతు = వినినంతనె; వాక్యవిశారదః, వాక్య= వాక్యములయందు, విశారదః=పండితుఁడును; ధర్మాత్మా, ధర్మ = ధర్మమందు, ఆత్మా =బుద్ధిగలవాఁడునగు; మహామునిః = వాల్మీకిమహాముని; సహశిష్యః= శిష్యునితోఁగూడినవాఁడై; పూజయామాస= పూజించెను.

వాల్మీకిమహాముని, తానుధర్మబుద్ధిగలవాఁడును వాక్యములవిశేషమునెఱింగిన వాఁడును గావున, నారదులుచెప్పిన సంక్షేప రామాయణరూపమగు వాక్యమును వినినంతనె, శిష్యసహితుఁడై, దానిశ్లాఘించెను. అనితాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—వాక్యవిశారదః,వాక్య = వాక్యరూపమగుసమస్తశాస్త్రములయందును, విశారదః = పండితుఁడును ; ధర్మాత్మా,ధర్మ = ధర్మమునందు , ఆత్మా = బుద్ధిగలవాఁడును,అనఁగా, ధర్మము నాచరించు వాఁడును, అగు; వాల్మీకిః (అధ్యాహృతము)=వాల్మీకిమహర్షి; నారదస్య= "నరతీతినరఃప్రోక్తః పరమాత్మా సనాతనః" (సనాతనుఁడగుపరమాత్మ, ప్రపంచమునందు సృష్టిస్థితిలయములనయించునుగావున , నరుఁడనంబడును) అనుప్రమాణమును బట్టి; "నరః" అనఁగా, పరమాత్మ, నరసంబంధి, నారం,పరమాత్మ సంబంధిజ్ఞానము "నారం" అనఁబడును ; నారందదాతీతి నారదః ; పరమాత్మ విషయకమగు జ్ఞానమునిచ్చు వాఁడుకావున నారదుఁ డనఁబడును ; ఆశ్రితులకు బ్రహ్మోపదేశముసేయునట్టి నారదమహర్షియొక్క ; తత్ = ఆ, అనఁగా వేదాంత ప్రసిద్ధమైన ;

వాక్యం = వాక్యమును; శ్రుత్వా తు=వినినంత నే; మహాముని: , మహత్ =పూజ్యుఁడైన , ముని:=బ్రహ్మానుసంధానము సేయువాఁడును; సహశిష్య:=శిష్యునితోఁ గూడినవాఁడునై; పూజయామాస =శ్లాఘించెను.

సమస్తశాస్త్రార్థములఁ దెలిసికొని జ్ఞానమునుగలిగించునట్టి కర్మానుష్ఠానము సేయుచున్న వాల్మీకిమహర్షి, బ్రహ్మోపదేశాచార్యుఁడైన నారదమహర్షి యుపదేశించిన వేదాంతార్థమును విని సంతసించి, తాను బ్రహ్మానుభవమును బొందుటయే కాక, శిష్యులకును ఆయర్థమునుపదేశించి, శిష్యునితోఁగూడినవాఁడై, యెల్లప్పుడు నావేదాంతపరమార్థానందమునే యనుభవింపుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

యథావత్పూజిత స్తేన దేవర్షి ర్నారద స్తథా
ఆపృష్ట్వై వాభ్యనుజ్ఞాత స్స జగామ విహాయసం. ౭

టీక॥ దేవర్షి: = దేవతయును ఋషియు నైన; స:=ఆ; నారద:= నారదుఁడు; తేన=ఆవాల్మీకిమహర్షిచే; యథావత్ = యథాయోగ్యముగ; పూజిత:=పూజింపఁబడినవాఁడై; ఆపృష్ట్వైవ = వాల్మీకిని, సంతోషపఱచియే; అభ్యనుజ్ఞాత:=అనుజ్ఞనుబొందినవాఁడగుచు; విహాయసం=ఆకాశమును ; జగామ=పొందెను.

దేవర్షియగు నారదమహాముని, వాల్మీకిచేయథోచితముగఁబూజింపఁబడినవాఁడై, యావాల్మీకిని ఆలింగనాదులచే సంతోషపఱచి, వారియనుజ్ఞనుబొంది, యాకాశమార్గమున, దేవలోకమునకు వెళ్లెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— దేవర్షి: , దేవ=దేవతలలోపల, ఋషి:=జ్ఞానపారంగతుఁడగు వాఁడైన ("ఋషిగతౌ" అనుధాతువునఁబుట్టినది); స:= ఆ(వాల్మీకికి జ్ఞానోపదేశము చేసిన); నారద:=జ్ఞానప్రదాతయగు నారదమహాముని; తేన=శిష్యుఁడగు నావాల్మీకిచేత; యథావత్ = గురువును బూజింపవలసిన రీతిని;

పూజితః=పూజింపఁబడినవాఁడై; ఆపృష్ట్వా=సంశయములనన్నింటిని దీర్చుటచే,సంతోషపఱచి; అభ్యనుజ్ఞాతఏవ=అనుజ్ఞనుబొందినవాఁడైయే;విహాయసం= (భావప్రధాననిర్దేశము) ఆకాశమగుటను; జగామ=పొందెను.

దేవతలలోజ్ఞానపారంగతుఁడును ఆశ్రితులకు జ్ఞానమునిచ్చువాఁడునగు నారదమహాముని, వాల్మీకికి వేదాంతపరమార్థోపదేశముచేసి, యావాల్మీకిచేగురుపూజనుబొంది, యతనికిఁ గలసమస్త సంశయములనుందీర్చి సంతోషపఱచి, తాను, వాల్మీకికిఁ బరమార్థోపదేశము సేయుటకైయే గురుత్వాభిమానమును గల్పించికొనినవాఁడు కావునను, ఆయభిమానముకల్పితముకాఁబట్టి,యుపదేశానంతరము, మఱల శాశ్వతమగునిరభిమానత్వమే సిద్ధముగానున్నందునను , జ్ఞానోపదేశానంతరమువాల్మీకికిఁగలశిష్యత్వాభిమానమును దనకన్ననుత్కృష్టుఁడను నారదుని యందలి గురుత్వాభిమానమునునశించుటవలనను, మఱల,నాకాశమువలెనిర్వికల్పమగుతనస్వరూపమును బొందెను. అని తాత్పర్యము.

స ముహూర్తం గతే తస్మిన్ దేవలోకం మునిస్తదా
జగామ తమసాతీరం జాహ్నవ్యాస్త్వవిదూరతః. ౩

టీక ॥ తస్మిన్=ఆనారదమహాముని ; ముహూర్తం=అల్పకాలముచే, ("ముహూర్తమల్పకాలేపిస్యాత్"అనినిఘంటువు ; అత్యంతసంయోగమందు ద్వితీయ.) దేవలోకం=బ్రహ్మలోకమును; గతే=పొందఁగా; తదా=అప్పుడు;మునిః=వాల్మీకిమహాముని; జాహ్నవ్యాః=గంగానదికిని;అవిదూరతః=సమీపమందు(ఉన్న);తమసాతీరం = తమసానదిగట్టును;జగామ = పొందెను.

ఆనారద మహాముని శీఘ్రములోనే బ్రహ్మలోకమునకు వెళ్లినవెనుక,వాల్మీకి, మాధ్యాహ్నిక స్నానముకై, గంగానదికి సమీపమందుండు తమసానదీతీరముఁ,జేరెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—తస్మిన్ = తనగురువగు నారదమహామునిః ముహూర్తేన=అల్పకాలముచే; దేవలోకం, దేవ=పరబ్రహ్మముయొక్క, లోకం=స్థానమును, అనఁగా, పరబ్రహ్మస్వరూపమును; గతే=పొందఁగా; తదా— అప్పుడు; మునిః = బ్రహ్మను సంధానముసేయుజ్ఞానియగువాల్మీకి; జాహ్నవ్యాః; అవిదూరతః;తమసాతీరం; జగామ.

ఆనారదమహాముని, వాల్మీకికుపదేశించినయుత్తరక్షణము నండే, వాల్మీకి కుపదేశము సేయుటకై కల్పించికొనిన గురుత్వము మొదలగు నభిమానములను వదలి, తనయథార్థ రూపమగు బ్రహ్మత్వమునుబొందిన వెనుక, ఆవాల్మీకిమహర్షి, తాను బ్రహ్మవేత్త కాఁబట్టి, తనకుఁగర్మానుష్ఠానావశ్యకత లేక పోయి నను, "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరేజనాః, సయత్ప్రమాణం కురుతేలోక స్తదనువర్తతే" (ఎద్దాని శ్రేష్ఠుఁడాచరించునో, దాని నేయితర జనులు నాచరింతురు; ఆశ్రేష్ఠుఁడెద్దానిఁబ్రమాణముగాఁ జేయునో, దానిలోకమంతయు ననువర్తించును) అనుగీతావచనమురీతిని, ఉత్తమమగు భృగువంశమునందుఁబుట్టినవాఁడును బ్రహ్మపుత్రుఁడగు నారద మహర్షికిశిష్యుఁడును జితేంద్రియత్వమహిమంబట్టి "వాల్మీకి" యను నన్వర్థాభిధానమునం బ్రసిద్ధుఁడునగు, తానే, కర్మానుష్ఠానమునువదలినచో. అజ్ఞానులును కర్మానుష్ఠాన ... న్న మఱివేఱుగతిలేనివారునగు జనులు, తన్నుఁజూచి, సిద్ధమగు కర్మానుష్ఠానగతినిఅజ్ఞానముచేవిడిచి, యసిద్ధమగుదాని సంపాదింప నశక్తులై, నశింతురని, లోకానుగ్రహార్థమై, యప్రతిబంధకమగుకర్మానుష్ఠానమునం బ్రవర్తించఁబూని, మాధ్యాహ్నిక స్నానముసేయుటకై తమసాతీరమునకుఁబోయెను. అని తాత్పర్యము.

స తు తీరం సమాసాద్య తమసాయా మహామునిః
శిష్య మాహ స్థితం పార్శ్వే దృష్ట్వా తీర్థ మకర్దమమ్. ౪

టీక॥ సః=ఆ; మహామునిః = వాల్మీకిమహాముని,తమసాయాః = తమసానదియొక్క;తీరం = గట్టు ను ; సమాసాద్యతు = పొందినం తనే; అకర్దమం = బురదలేనట్టి; తీర్థం = రేవును; దృష్ట్వా=చూచి; పార్శ్వే=పక్కను; స్థితం = ఉన్నట్టి; శిష్యం = శిష్యుఁడగు భరద్వాజునిఁగూర్చి;ఆహ= (వక్ష్యమాణరీతిని,)చెప్పెను.

ఆవాల్మీకిమహాముని, తమసానదీతీరముఁజేరి, యందుబురదలేనిరేవునుజూచి, పక్కనున్నతనశిష్యుఁడగు భరద్వాజునితోనిట్లని చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

అకర్దమ మిదం తీర్థం భరద్వాజ నిశామయ
రమణీయం ప్రసన్నాంబు సన్మనుష్యమనోయథా. ౫

టీక॥ భరద్వాజ=భరద్వాజుఁడా ! సన్మనుష్యమనోయథా = సత్పురుషుని హృదయమువలె; అకర్దమం= బురదలేనిదియును, (పక్షాంతరమందు)పాపములేనిదియును;ప్రసన్నాంబు, ప్రసన్న=నిర్మలమైన, అంబు= జలముగలదియును; (ప) జలమువలె నిర్మలమైనదియును (గనుకనే) ;రమణీయం= మనోహరమైనదియునగు; ఇదం= ఈ; తీర్థం = రేవును ; నిశామయ=చూడుము.

ఓభరద్వాజుఁడా! సత్పురుషుని హృదయమువలె నిష్పంకమై నిర్మలజలమై మనోహరమై యుండు నీ రేవునుజూడుము. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఉపమానమగు సత్పురుషుని హృదయ మందలి పాపరహితత్వమును జలమువలె నిర్మలముగా నుండుటయును, ఉపమేయమగు తీర్థమందలి బురదలేకయుండుటను నిర్మలమైన జలముగలిగియుండుటనుం, దెలిపెడి, అకర్దమప్రసన్నాంబుశబ్దములు , అర్థభేదము గలిగియున్నను , శబ్దభేదములేనివిగావున , సాదృశ్యమును గలిగించుచున్నవి. "అర్థతశ్శబ్దతోవాపిమనాక్కావ్యార్థసూచనం" (గ్రంథాదియందు (అనఁగా,మంగళమునందు.) అర్థము

వలనఁగాని , శబ్దమువలనఁగాని , క్రౌంచెము కావ్యకథను సూచించునది.) అనునాలంకారికసరణినను సరించి, వాల్మీకిమహామునిచే, "అకర్దమ మిదం తీర్థం" ఇత్యాది గ్రంథ సందర్భమందీ యాదికావ్యముయొక్క కథయును,సూచింపఁబడినది. అందు; "అకర్దమ మిదం తీర్థం" అనుటచే , పరిశుద్ధమగు సముద్రసేతుస్థలము జ్ఞాపితమైనది.

న్యస్యతాం కలశ స్తాత దీయతాం వల్కలం మమ
ఇదమే వావగాహిష్యే తమసా తీర్థ ముత్తమమ్. ౬

టీక ॥ తాత=నాయనా; కలశః=జలపాత్రము; న్యస్యతాం = క్రిందనుంచఁ బడుఁగాక . మమ= నాకు; వల్కలం=నారచీర; దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక . ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; ఇదం=ఈ; తమసాతీర్థమేవ = తమసానది రేవునందే; అవగాహిష్యే=స్నానము చేసెదను.

" నాయనా! జల పాత్రమును గ్రిందనుంచుము; నాకునారచీర నిమ్ము ; శ్రేష్ఠమైన యీతమసా తీర్థమునందే స్నానముచేసెదను." అని వాల్మీకి శిష్యునితోఁ జెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో భరద్వాజో వాల్మీకేన మహాత్మనా
ప్రాయచ్ఛత మునే స్తస్య వల్కలం నియతో గురోః. ౭

టీక ॥ మహాత్మనా,మహత్=పూజ్యమగు, ఆత్మనా=మనస్సుగల; వాల్మీకేన = వాల్మీకిచేతను;ఏవం=ఈప్రకారము;ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడును; గురోః=గురువునకు; నియతః= విధేయుఁడునైన ; భరద్వాజః = భరద్వాజుఁడు; తస్య=ఆ; మునేః=వాల్మీకిమహామునికి; వల్కలం=నారచీరను ; ప్రాయచ్ఛత=ఇచ్చెను.

ఈప్రకారము, మహాత్ముఁడగు వాల్మీకి యడుగఁగా , గురువిధేయుండైనభరద్వాజుఁ,డావాల్మీకికి నారచీరనిచ్చెను. అనితాత్పర్యము.

సశిష్యహస్తా దాదాయ వల్కలం నియతేంద్రియః
విచచారహ పశ్యం స్త త్సర్వతో విపులం వనమ్. ౮

టీక ॥ నియతేంద్రియః, నియత = నిగ్రహింపఁ బడిన, ఇంద్రియః=ఇంద్రియములుగల ; సః= ఆవాల్మీకి; శిష్యహస్తాత్, శిష్య= శిష్యునియొక్క, హస్తాత్ = చేతి నుంచి; వల్కలం=నారచీరను; ఆదాయ=తీసికొని ; విపులం=విశాలమైన; తత్=ఆ; వనం=వనమును; సర్వతః=అంతటను; పశ్యన్=చూచుచు; విచచార= తిరిగెను. హ= ఆశ్చర్యము.

ఆవాల్మీకి, భరద్వాజుని చేతి నుంచి నారచీరను బుచ్చికొని, తానింద్రియ నిగ్రహము గలవాఁడై నను, విశాలమగునావనము నంతయుఁ జూచుచు, సంచరించెను ; ఆశ్చర్యము. అని తాత్పర్యము.

త స్యాభ్యాశేతు మిథునం చరంత మనపాయినం
దదర్శ భగవాం స్తత్ర క్రౌంచయో శ్చారునిస్వనమ్. ౯

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాల్మీకి; ("భగశ్శ్రీ కామ మాహాత్మ్య వీర్యయత్నార్క కీర్తిషు" అనియమరము); తత్ర = ఆవనమునందు;తస్య=ఆరేవునకు; అభ్యాశేతు=సమీపమునందే ; చరంతం= తిరుగుచున్నదియు; అనపాయినం=ఎడఁబాటులేనిదియు ; చారునిస్వనం, చారు= మనోహరమగు, నిస్వనం = ధ్వనిగలదియునగు; క్రౌంచయోః = క్రౌంచపక్షులయొక్క; మిథునం = ఆలుమగల జతను; దదర్శ=చూచెను.

శాపానుగ్రహాది మాహాత్మ్యముగల వాల్మీకిమహర్షి, యావనములో నాతమసా తీర్థ మునకు సమీపముననే, సంచరించుచు మనోహరంబుగఁ గూయుచున్నవియు క్షణకాలమైన నెడఁబాటులేనివియునగుక్రౌంచపక్షిదంపతులం జూచెను. అని తాత్పర్యము

ఇందు, వక్ష్యమాణప్రకారము

గఁ, గావ్యకథయు సూచింపఁబడి నది.— భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల (అనఁగా, త్రైకాలికజ్ఞానముగల,అనుట) వాల్మీకిమహర్షి; తస్య=ఆసముద్రమునకు;అభ్యాశేతు = సమీపమందే; తత్ర= ఆలంకాపురియందు; చరంతం = భోగములననుభవింపుచున్నదియు("చర గతిభక్షణయోః" అనుధాతువునఁ బుట్టినది)అనపాయినం=బ్రహ్మావర మహిమవలన, బహుకాలమునుండి యపాయములేనిదియు;చారునిస్వనం=మనోహరమగువీణానాదముగలదియు నగు; క్రౌంచయోః=కుటిలులగు రాక్షసులయొక్క- ("క్రుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోః" అనుధాతువునఁబుట్టినది);మిథునం= ఆలుమగలజతను ; దదర్శ=తెలిసికొనెను.

భూతభవిష్యద్వర్తమాన జ్ఞానముగలయావాల్మీకిమహర్షి, సముద్ర తీరమందున్న లంకాపురియందు సమస్త భోగములననుభవింపుచు,బ్రహ్మదేవునివరమునంజేసి దీర్ఘకాలమునుండి యపాయములేక,మనోహరంబగువీణానాదము మొదలగు క్రీడారసంబులం దేలుచున్నరాక్షసదంపతుల నెఱింగెను. అనితాత్పర్యము.

తస్మాత్తు మిథునా దేకం పుమాంసం పాపనిశ్చయః
జఘాన వైరనిలయో నిషాద స్తస్య పశ్యతః. ౧౦

టీక॥ పాపనిశ్చయః, పాప=క్రూరమగు , నిశ్చయః=నిర్ణయము గలవాఁడును;వైరనిలయః , వైర=పగకు,నిలయః=స్థానమైన; నిషాదః=బోయవాఁడు;తస్మాత్= ఆ; మిథునాత్=క్రౌంచపక్షులజతనుండగ్గఱి (ల్యబ్లోపమందుఁ బంచమి);ఏకం=ఒకటైన ; పుమాంసం తు=పురుషపక్షినిమాత్రము; పశ్యతః=చూచుచున్న,తస్య=ఆవాల్మీకిమునినాదరింపక (అనాదరమందు షష్ఠి);జఘాన=చంపెను.

సమస్త జంతువులయందును సహజమైన పగగలిగి క్రూరముగాజీవించుచుండు నొక బోయవాఁడు, ఆక్రౌంచపక్షి దంపతులను డగ్గఱి,

యందొక్కటైనపురుషపక్షిని, దానిఁ జూచుచున్న వాల్మీకి మహా మునిని గూడనాదరింపక, చంపెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ఇందును వక్ష్యమాణరీతిని గావ్యకథ సూచితమైనది.—పాపనిశ్చయః= దుష్టుఁడనునిర్ణయముగలవాఁడును; (అనఁగా, రావణుఁడు దుష్టుఁ డని నిశ్చయించినవాఁ డనుట); వైరనిలయః=దుష్టులతోడి పగకుస్థానభూతుఁడునైన;నిషాదః=సమస్తజగంబులకు నాధారభూతుఁడైన విష్ణువు(నిషీదంత్యత్రేసర్వాణిజగంతీతి,నిషాదః; వీనియందు సమస్తజగములునుండునుగావున "నిషాదుఁ"డనఁబడును); తస్మాత్=ఆ ; మిథునత్=రాక్షసదంపతుల డగ్గఱి ; ఏకం=ఒకటైన; పుమాంసంతు=పురుషుఁడగు రావణుని మాత్రము ; పశ్యతః=చూచుచున్న; తస్య= ఆ రాక్షసదంపతులలో రెండవది యగుమందోదరినాదరింపక (అనఁగా మందోదరిని జంపకయనుట.); జఘాన=చంపెను.

దుష్టులయందు సహజమైన వైరము గలిగి సమస్త జగంబులకునాధారభూతుఁడై వెలుంగుచున్న శ్రీమహావిష్ణువు,ఆ రాక్షసదంపతుల డగ్గఱి,యందొకటైన రావణుఁడు పరమదుష్టుండనిమెఱింగి, యదుష్టయగుమందోదరినిబీడింపక , యా రావణునిమాత్రము,చంపెను. అని తాత్పర్యము.

తం శోణిత పరీతాంగం వేష్టమానం మహీతలే
భార్యాతు నిహతం దృష్ట్వా రురావ కరుణాం గిరమ్. ౧౧
వియుక్తా పతినా తేన ద్విజేన సహచారిణా
తామ్రశీర్షేణ మత్తేన పత్రిణా సహితేనవై. ౧౨

టీక॥భార్యాతు=క్రౌంచియు; పతినా = పెనిమిటియును ; సహచారిణా = కూడఁదిరుగునదియును; తామ్రశీర్షేణ, తామ్ర=ఎఱ్ఱనగు,శీర్షేణ=తలగలదియును; మత్తేన = మదించినదియును; పత్రి

ణాం=ప్రశస్తములగు ఱెక్కలు గలదియును; సహితేన=మనస్సాంగత్యముగలదియునగు("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); తేన=ఆ; ద్విజేన=మగపక్షిచే; వియుక్తా=విడువఁబడినదై;నిహతం=చంపఁ బడినదియును (గనుకనే); మహీతలే=భూతలమందు; వేష్టమానం=పొరలుచున్నదియును= శోణితపరీతాంగం,శోణిత = నెత్తురుచే,పరీత=కప్పఁబడిన , అంగం=శరీరముగలదియునగు; తం=ఆక్రౌంచమును;దృష్ట్వా=చూచి;కరుణాం=కనికరమునుబుట్టించెడి;గిరం=వాక్కును; రురావ=పలికెను.

భార్యయగుక్రౌంచి,ప్రశస్తములగు ఱెక్కలునుఎఱ్ఱనితలయునుగలిగిరతిపరవశతచేఁ బ్రకాశింపుచుఁ దనకుఁబెనిమిటియై సహచారియై మనఃప్రియమైయున్న క్రౌంచముచే విడువఁబడినదై, బోయవానిచేఁజంపఁ బడినేలం బొరలుచు నెత్తుటం దోఁగి పడియున్నయా క్రౌంచమునుజూచి,కనికరముపుట్టునట్టులేడ్చెను. అనితాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ఈశ్లోకములయందుమందోదరీప్రలాపమునూచితమైనది.—భార్యాతు = మందోదరియును; పతినా; సహచారిణా; తామ్రశీర్షేణ=రత్నమయకిరీటముచే నెఱ్ఱగానుండు తలగలవాఁడును;పత్రిణా=వాహనములతోఁ గూడియుండువాఁడును; మత్తేన=బ్రహ్మవరమువలనమదించినవాఁడును; సహితేన=ఇంద్రజిత్కుంభకర్ణాదులగుహితులతోఁ గూడినవాఁడునైన; తేన=ఆ; ద్విజేన=బ్రాహ్మణుఁడగురావణునిచే ; వియుక్తా;నిహతం; మహీతలే; వేష్టమానం;శోణిత పరీతాంగం;తం=ఆరావణుని;దృష్ట్వా; కరుణాం;గిరం;రురావ.

పులస్త్యవంశమునందుఁ బుట్టి బ్రహ్మదేవునివలనవరముఁబొందియెదురులేకగర్వించి కుంభ కర్ణాది హితులతోఁగూడి మణిమయకిరీటాలంకృత శిరస్కుఁడై వెలింగెడి తన ప్రియుఁడైన పెనిమిటిచేవిడువఁబడినదై,యామందోదరి,విష్ణుదేవునిచేఁ జంపఁబడినేలంబొరలుచు నెత్తుటం

ద్రోఁగిపడియున్న తన పెనిమిటి యగు రావణునింజూచి, కనికరముపుట్టునట్టు లేడ్చెను. అని తాత్పర్యము.

తదాతు తం ద్విజం దృష్ట్వా నిషాదేన నిపాతితమ్
ఋషే ర్ధర్మాత్మన స్తస్య కారుణ్యం సమపద్యత. ౧౩

టీక॥ తదాతు=అప్పుడె; నిషాదేన=బోయవానిచే; నిపాతితం=పడఁ ద్రోయఁబడిన; తం=ఆ; ద్విజం=పక్షిని; దృష్ట్వా=చూచి; స్థితస్య(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; ధర్మాత్మనః=ధర్మ స్వభావుఁడైన; తస్య=ఆ; ఋషేః=వాల్మీకిమహర్షికి; కారుణ్యం=దయ; సమపద్యత=కలిగినది. తాత్పర్యము సులభము.

విశేషార్థము.—ఇందును గాన్యార్థ సూచనము సేయఁ బడినది.—తదాతు=అప్పుడె; నిషాదేన=విష్ణువుచే; నిపాతితం; తం; ద్విజం=బ్రాహ్మణుఁడగు రావణుని; దృష్ట్వా; స్థితస్య; ధర్మాత్మనః; తస్య; ఋషేః; కారుణ్యం=జుగుప్స; సమపద్యత=కలిగినది.

ఆ రావణుని, విష్ణురూపుఁడగు రాముఁడుచంపఁగాఁ జూచుచున్న ధర్మ స్వభావుఁడైన యావాల్మీకిమహర్షికి "అధర్మాత్ముని స్మరణముగూడనమంగళకరము" అని జుగుప్స కలిగినది. అని తాత్పర్యము.

తతః కరుణవేదిత్వా దధర్మోఽయ మితి ద్విజః
నిశామ్య రుదతీం క్రౌంచీ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౪

టీక॥ తతః=పిమ్మట; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడగువాల్మీకిమహర్షి; రుదతీం=ఏడ్చుచున్న; క్రౌంచీం=ఆఁడుక్రౌంచపక్షిని; నిశామ్య=చూచి; కరుణవేదిత్వాత్=దయఁబొందినవాఁడగుటవలన; అయం=ఈరతికాలవధము; అధర్మః=ధర్మముకాదు; ఇతి=అని; మత్వా (అధ్యాహృతము)=తలఁచి; ఇదం=ఈ(వక్ష్యమాణమగు); వచనం=వాక్యమును; అబ్రవీత్=పలికెను.

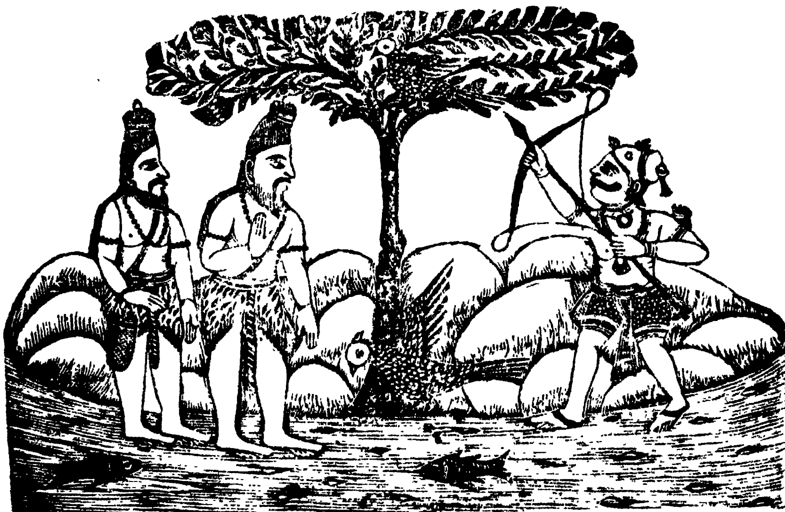
అటుపిమ్మట, ఆవాల్మీకిమహా

ముని, యేడ్చుచున్నక్రౌంచిని జూచి,దయగలవాఁడై, "రతికాలమందుఁ జంపుట పాడిగాదు" అనితలంచుచు, నిట్లనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—తతః ; ద్విజః;రుదతీం;క్రౌంచీం=రాక్షసస్త్రీయగుమండోదరిని ; నిశామ్య; అయం=ఈపరభార్యనపహరించుట; అధర్మఃఇతి = పాడికాదని; మత్వా=తలంచి;కరుణవేదిత్వాత్=జుగుప్సఁబొందినవాఁడగుట వలన; ఇదం;వచనం;అబ్రవీత్.

అటుపిమ్మట,వాల్మీకిమహర్షి, యేడ్చుచున్న మండోదరిని జూచి, "పరభార్యనపహరించిన యీరావణుండిప్పుడిట్టిస్థితిని బొందినాఁడు కాఁబట్టి, పరభార్యనపహరించుట యెంతమాత్రమునుధర్మముకాదు" అనితలంచి,జుగుప్సఁ బొందినవాఁడై, యిట్లనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

భరద్వాజుఁడు వాల్మీకి క్రౌంచపక్షులు బోయవాఁడు

మానిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వమగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః
యత్క్రౌంచమిథునా దేక మవధీః కామమోహితమ్. ౧౫

టీక ॥ అమ = నిర్భాగ్యుఁడైన ; నిషాద = బోయవాఁడా ; త్వం=నీవు;యత్ =ఏకారణమువలన ; క్రౌంచ మిథునాత్ = క్రౌంచపక్షిదంపతులను డగ్గఱి; కామమోహితం, కామ=మన్మథునిచే, మోహితం=మోహమునుబొందఁజేయఁబడిన ; ఏకం=ఒకదాని; అవధీః= చంపితివో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆకారణమువలన;శాశ్వతీః=స్థిరములైన; సమాః= సంవత్సరములయందు (అత్యంత సంయోగమందు ద్వితీయ) ; ప్రతిష్ఠాం = ఉండుటను; మాగమః= పొందకపోదువుగాక.

"నిర్భాగ్యుఁడైన యోబోయవాఁడా! క్రౌంచపక్షి దంపతుల డగ్గఱి, యందు మన్మథపరవశమగునొకదానిని,, జంపితివి, కావున నీవు, శాశ్వతకాలముప్రతిష్ఠనుబొందక పోయెదవుగాక; అనిపలికెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "ఇది బ్రహ్మానుగ్రహమునంజేసి, శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిముఖము వలన, మొట్టమొదట, నిర్గమించినశ్లోకము. కావునఁ, కేవలశాపరూపము కాఁదగదు. ఇదియీగ్రంథమునకు మంగళము." అనిపూర్వాచార్యులు వచించిరి.—

మానిషాద = లక్ష్మీకినివాసస్థానమైన విష్ణువా (నిషీదత్యస్మిన్ ఇతినిషాదః, దీనియందుండును , గాఁబట్టి , "నిషాదః" అనంబడును, అనఁగా నివాస స్థానము); త్వం = నీవు ; యత్ = ఏకారణమున; క్రౌంచమిథునాత్=రాక్షసదంపతులగు రావణమండోదరుల డగ్గఱి; కామమోహితం=మన్మథపరవశమగు; ఏకం=ఒకటైనరావణుని; అవధీః=చంపితివో; తత్= ఆకారణమున; శాశ్వతీః= స్థిరములైన;సమాః=సంవత్సరములయందు;ప్రతిష్ఠాం=మాహాత్మ్యమును. ("ప్రతిష్ఠాస్థితిమాహాత్మ్యే" అనివైజయంతి); అగమః = పొందెదవుగాక.

ఓశ్రీనివాసుఁడా! రావణమండోదరులను రాక్షసదంపతుల వద్దకుఁబోయి , వారిలో నొకఁ డును

మన్మథపరవశుఁడైసీతాదేవినపహరించినవాఁడునగు రావణునిఁజంపితివి కావున,నీవు, శాశ్వతకాలముమాహాత్మ్యమును, బొందితివి. అని తాత్పర్యము.

"కావ్యార్థః సూచనం కైశ్చిన్నాంద్యామేవనిరూప్యతే" (మంగళశ్లోకమునందే,కొందఱిచేఁ , గావ్యకథాసూచనము నిరూపింపఁ బడుచున్నది) అనునాలంకారిక వచనమునననుసరించి,యిచ్చట , రామాయణకథయంతయు , సంక్షేపముగా,సూచింపఁబడినది.— "మానిషాద"అనుశబ్దముచే,సీతావివాహపర్యంతమగు బాలకాండకథసంగ్రహింపఁ బడినది "ప్రతిష్ఠాంత్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః" అనుటచేఁ, పితృవచనపరిపాలనమనెడు మాహాత్మ్యముఁబొందుటను దెల్పునట్టి యయోధ్యాకాండకథ,సూచింపఁ బడినది. ఈవాక్యముచేతనే, యరణ్యకాండకథయును జూపఁబడినది. "క్రౌంచమిథునాదేకమవధీః కామమోహితం"("క్రౌంచశబ్దము,క్రుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోః" అనుధాతువునఁబుట్టినది. క్రౌంచమిథునం " కుటిలులగు వానర దంపతులనుట.) ఈవాక్యముచే, కుటిలులగు వానరదంపతులైన తారావాలులలో నొకఁడును సుగ్రీవ భార్యనపహరించిన వాఁడునగు వాలిని జంపితివి" అనునర్థమున్నే, కిష్కింధా కాండకథయును సూచితమైనది. క్రౌంచౌ=అల్పీభూతులు, అనఁగా , కృశులనుట. ఈవాక్యముచేతనే , కృశులగు సీతారాములలోనొకతెయగుసీతాదేవి, నపహరించి మిక్కిలి, పీడించితివి" అని , సీతాదేవివిరహదుఃఖమునువర్ణించెడు సుందర కాండ కథయును , దెల్పఁ బడినది. దీనిచేతనే, "రాక్షసదంపతులగు రావణ మందోదరులలో నొకఁడైన రావణునిఁ జంపితివి" అని, యుద్ధకాండకథయును గ్రథితమైనది. ఈవాక్య మునన్నే, (మానిషాద=ఓ!శ్రీనివాసుఁడా,అనగా,ఓదైవమాఅనుట)ఓ!దైవమా! పూర్వమరణ్యా వాసమున, ననుభవింపఁబడినవియోగదుఃఖమునం జేసి యత్యంత కృశులగు సీతారాము

లలో నొకతెయగు సీతాదేవిని మ
అల నరణ్యములోఁ జేర్చి మిక్కిలి
పీడించితివి" అని, యుత్తరకాండ
కథయును జెప్పఁబడినది.

తస్యైవం బ్రువత శ్చింతా బభూవ హృది వీక్షతః
శోకార్తేన స్య శకునేః కిమిదం వ్యాహృతం మయా. ౧౮

టీక ॥ వీక్షతః = చూచుచున్న
వాఁడును; ఏవం=ఇప్పుడు చెప్పఁ
బడినట్లు; బ్రువతః= పలుకుచున్న
వాఁడు నగు; తస్య= ఆవాల్మీకిమ
హర్షికి; హృది=మనస్సునందు;
అస్య=ఈ; శకునేః= పక్షినిమిత్త
ము; శోకార్తేన, శోక = దుఃఖ
ముచే, ఆర్తేన= పీడింపఁబడిన;
మయా=నాచేత; అద్య=ఇప్పుడు;
వ్యాహృతం=పలుకంబడిన; ఇదం=
ఈవాక్యము; కిం=ఎట్టిది! ఇతి (అ
ధ్యాహృతము)= అని; చింతా=
తలఁపు; బభూవ=కలిగెను.

ఆ క్రౌంచ దంపతులను జూచి
మానిషా దేత్యాదివాక్యమును బ
లికిన యావాల్మీకి మహర్షికి,
హృదయమునందు, "ఈపక్షింజూ
చి దుఃఖితుఁడనైన నేనెట్టి వాక్య
మును బలికితిని!" అని చింత పుట్టి
నది. అని తాత్పర్యము.

చింతయన్ స మహాప్రాజ్ఞ శ్చకార మతిమాన్ మతిమ్
శిష్యం చైవాఽబ్రవీ ద్వాక్య మిదం స మునిపుంగవః. ౧౯

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః=పూజ్యుఁ
డగుపండితుఁడును; మతిమాన్ =
బుద్ధిమంతుఁడునగు; సః=ఆవాల్మీ
కి; చింతయన్= చింతింపుచు; మ
తిం=నిశ్చయమును; చకార=చేసె
ను. చ=మఱియు; సః=ఆ; ముని
పుంగవః=మునులందు శ్రేష్ఠుఁడైన
వాల్మీకి; శిష్యమేవ=శిష్యునిఁగూర్చి
యే; అబ్రవీత్= పలికెను.

మహా పండితుఁడును బుద్ధిమం
తుఁడునగు వాల్మీకిమహాముని యీ
ప్రకారమాలోచన సేయుచు, వ
క్ష్యమాణప్రకారముగనిశ్చయించి.
శిష్యునితో నిట్లని చెప్పెను. అని తా
త్పర్యము.

పాదబద్ధోఽక్షరసమ స్తంత్రీలయ సమన్వితః
శోకార్తస్య ప్రవృత్తో మే శ్లోకో భవతు నాన్యథా. ౧౮

టీక ॥ శోకార్తస్య, శోక = దుఃఖముచే, ఆర్తస్య = పీడింపఁబడిన; మే(పంచమ్యర్థ మందు షష్ఠి)=నావలన; ప్రవృత్తః= పుట్టినదియు; పాదబద్ధః, పాద= నాలుగు పాదములచే, బద్ధః = నియతమైనదియు;అక్షరసమః,అక్షర=ప్రతిపాదాక్షరములచేతను, సమః= సమానమైనదియు ; తంత్రీలయ సమన్వితః, తంత్రీ= వీణెతంతులతోను,లయ=నృత్తగీతవాద్యములసమవిరామముతోను, సమన్వితః=కూడినదియునైన(అనఁగా, వీణెయందారోపించి నృత్తగీతవాద్య ములతోఁబాడుటకు యోగ్యమైనదనుట. "నా శేసం శ్లేష ణేతౌర్యత్రిక సామ్యే భవేల్లయః" అనిరత్నమాల. తౌర్యత్రిక మనఁగా, నృత్తగీతవాద్యములు); అయం(అధ్యాహృతము) ఈగ్రంథము; శ్లోకః=శ్లోకముగా; భవతు = అగుఁగాక, అన్యథా= వేఱువిధముగాను (భవతు)= కాక పోవుఁగాక.

దుఃఖితుఁడనైననాముఖము వలననిర్గమించి నాలుగు పాదములు గలదై ప్రతిపాదమును సమసంఖ్యగలయక్షరములతోఁగూడినదై వీణెయందారోపించి నృత్తగీతవాద్యములతోఁ బాడఁదగియున్న ఈగ్రంథము,శ్లోకమనుపేరం బ్రసిద్ధమగుఁగాకఁ, మఱివేఱుపేరం జెప్పఁదగదు.అనితాత్పర్యము.

శిష్యస్తు తస్య బ్రువతో మునే ర్వాక్య మ నుత్తమమ్
ప్రతి జగ్రాహ సంహృష్ట స్తస్య తుష్టో భవ ద్గురుః. ౧౯

టీక॥ శిష్యస్తు=శిష్యుఁడైనభరద్వాజుఁడును;తస్య=ఆ;మునేః= వాల్మీకి మహాముని ; బ్రువతః=చెప్పుచుండఁగా; అనుత్తమం=తనకన్న మఱియొకశ్రేష్ఠపదార్థము లేనిదగు ; వాక్యం=మానిషాదేత్యాదివాక్యమును; ప్రతిజగ్రాహ=ప్రతిగ్రహించెను; గురుః=గురువైనవా

ల్మీకిమహాముని; తస్య=ఆభరద్వాజుని విషయమై; తుష్టః=సంతసించినవాఁడుగా; అభవత్ = ఆయెను.

భరద్వాజుఁడు, తనగురువగు వాల్మీకిమహామునిచేఁ జెప్పంబడి, శ్రీమద్రామాయణార్థసంగ్రహమగుటచే సర్వోత్తమమై వెలుంగుచున్న, మానిషాదేత్యాది వాక్యమును, వాగ్విధేయముగాఁ జేసికొనెను; వాల్మీకి మహామునియును, అందుకుఁగాఁ, దనశిష్యునియందుఁ, బ్రీతిగలవాఁ డాయెను. అని తాత్పర్యము.

సోభిషేకం తతః కృత్వా తీర్థే తస్మిన్ యథావిధి
తమేవ చింతయన్నర్థ ముపావర్తత వై మునిః. ౨౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సః=ఆ; మునిః=వాల్మీకిమహాముని; తస్మిన=ఆ; తీర్థే=తమసాతీర్థమందు; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగ; అభిషేకం = స్నానమును; కృత్వా=చేసి; తం=ఆ; అర్థమేవ=ఆకస్మికముగ, ఛందోబద్ధశ్లోకము పుట్టుటనే; చింతయన్=చింతించుచు; ఉపావర్తత= ఆశ్రమమునకుఁ బోవమరలెను ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము.)

ఆపిమ్మట, వాల్మీకిమహాముని, యాతమసా తీర్థమునందు, యథాశాస్త్రముగ, మాధ్యాహ్నికస్నానమొనరించి, యాకస్మికముగఁ దననోటనుండి, ఛందోబద్ధమును బరమార్థప్రతిపాదకము నగు శ్లోకము వెడలుటనుగుఱించియే చింతింపుచు, నాశ్రమము తట్టు మఱలెను. అని తాత్పర్యము.

భరద్వాజ స్తత శ్శిష్యో వినీత శ్శ్రుతవాన్ మునిః
కలశం పూర్ణ మాదాయ పృష్ఠతో ను జగామహ. ౨౧

టీక॥ తతః=పిమ్మట; శిష్యః=శిష్యుఁడును; వినీతః=వినయముగలవాఁడును; శ్రుతవాన్ = శాస్త్రములు తెలిసినవాఁడును; మునిః=బ్రహ్మను సంధానము సేయువాఁడునగు; భరద్వాజః=భరద్వాజుఁ

దుః పూర్ణం=నిండిన; కలశం=జలపాత్రమును; ఆదాయ=తీసికొని; పృష్ఠతః=వెనుకను; అనుజగామ హ=వెంబడించెను.

వాల్మీకిమహాముని యాశ్రమముతట్టు మఱలఁగానే, వినయసంపన్నుఁడై సమస్తశాస్త్రములనెఱింగి, బ్రహ్మానుసంధానము సేయుచు వాల్మీకికి శిష్యుఁడై యున్న భరద్వాజుఁడు, జలపూర్ణమగు కలశమును దీసికొని, యావాల్మీకిని వెంబడించెను. అనితాత్పర్యము.

స ప్రవిశ్యాశ్రమపదం శిష్యేణసహ ధర్మవిత్
ఉపవిష్టః కథాశ్చాన్యా శ్చకార ధ్యాన మాస్థితః. ౨౨

టీక ॥ ధర్మవిత్; ధర్మ=ధర్మములను; విత్=ఎఱింగిన; సః=ఆవాల్మీకి; శిష్యేణ సహ=శిష్యునితోఁగూడ; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; ఉపవిష్టః=కూచుండిన వాఁడై; ధ్యానం=అకారణముగ బోయఁవాఁడు క్రౌంచమునుజంపుట, ఆకస్మికముగ దననోట ఛందోబద్ధమగుశ్లోకము వెడలుట, వీటిని గుఱించినచింతను; ఆస్థితః (ఏవ)=పొందినవాఁడైయె; అన్యాః=ఇతరములైన; కథాశ్చ=బ్రహ్మయజ్ఞపారాయ ణాదులను; చకార=చేసెను.

సమస్తధర్మముల నెఱింగిన యావాల్మీకి మహాముని, శిష్యునితోఁగూడ నాశ్రమమును బ్రవేశించి, సుఖాసనంబునఁ గూచుండి, "అకారణముగ బోయవాఁడు చాపస్వరంబగు క్రౌంచమును జంపుట, ఆకస్మికముగఁదననోట ఛందోబద్ధమును విచిత్రార్థప్రతి పాదకమునగు శ్లోకరూప వాక్యము వెడలుట" వీటినిగుఱించి, చింతింపుచునే, బ్రహ్మయజ్ఞ పారాయణము మొదలగు క్రియా కలాపము నిర్వర్తించెను. అనితాత్పర్యము.

ఆజగామ తతో బ్రహ్మా లోక కర్తా స్వయంప్రభుః
చతుర్ముఖో మహాతేజా ద్రష్టుం తం మునిపుంగవమ్. ౨౩

టీక ॥ తతః=అటువెనుక; లోకకర్తా, లోక=లోకములను, కర్తా, చేయువాఁడును; ప్రభుః = లోకములకు, స్వామియును; చతుర్ముఖః=నాలుగు మొగములు గలవాఁడును; మహాతేజాః, మహత్=అతిశయించిన, తేజాః=ప్రభావము గలవాఁడు నగు; బ్రహ్మా=నలువ; మునిపుంగవం = మునిశ్రేష్ఠుండగు; తం= ఆవాల్మీకిని; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఆజగామ = వచ్చెను.

అటువెనుక, సమస్తలోకములనుసృజించువాఁడునుసమస్త లోకముల కధిపుండునునాలుగు మోములచే నొక్కటనాలుగు వేదముల నుచ్చరింప సమర్థుఁడును మహా ప్రభా వుండునగు బ్రహ్మదేవుఁడు మునిశ్రేష్ఠుఁడైన యావాల్మీకి మహామునిం జూడ నేతెంచెను. అని తాత్పర్యము.

వాల్మీకి రథ తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయవాగ్యతః
ప్రాంజలిః ప్రయతో భూత్వా తస్థౌ పరమ విస్మితః. ౨౪

టీక ॥ అథ = పిమ్మట; వాల్మీకిః = వాల్మీకిమహాముని; తం= ఆ బ్రహ్మదేవుని; దృష్ట్వా=చూచి; సహసా=శీఘ్రముగ; ఉత్థాయ=లేచి; పరమవిస్మితః = మిక్కిలియాశ్చర్యమును బొందిన వాఁడై; వాగ్యతః=నిగ్రహింపఁ బడినవాక్కుగలవాఁడును (అనగామౌనముగలవాఁడనుట) ; ప్రాంజలిః=ఉత్కృష్టమగుచేమోడ్పు గలవాఁడును ; ప్రయతః= పరిశుద్ధుఁడును; భూత్వా=అయి; తస్థౌ=నిలిచెను.

వాల్మీకి మహాముని బ్రహ్మదేవునిఁ జూచుచునే, "ఊర్ధ్వంప్రాణాహ్యుత్క్రామంతియూనస్థ్సవిర ఆగతే, ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్‌ప్రతిపద్యతే" (ముదుసలివాఁడుదగ్గిఱకు వచ్చుచుండఁగ నే ప్రాయపువాని ప్రాణంబులుపైకిఁబోవంజూచును. అతం డెదురొక్కనుటనమస్కరించుటలచే మఱల,వానిఁ బొందును.) అనుశాస్త్రముఁ రీతిని, దన ప్రాణములు పోఁజూచుననుభయంబున దిగ్గనలేచి, మిక్కిలియాశ్చర్యమును బొందినవాఁడై, మౌనముధరించి, చేమోడ్పు గీలుకొల్పి, పరిశుద్ధ హృదయుండై, నిలిచెను. అని తాత్పర్యము.

పూజయామాస తం దేవం పాద్యార్ఘ్యా సన వందనైః
ప్రణమ్య విధివచ్చైనం పృష్ట్వా నామయ మవ్యయమ్. ౨౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆవాల్మీకి; తం ఏనం=ఆయీ; దేవం=బ్రహ్మదేవుని ; విధివత్=శాస్త్రీయరీతిని; ప్రణమ్య = నమస్కరించి;అవ్యయం=అవిచ్ఛిన్నమగు; అనామయంచ=కుశలమును ; పృష్ట్వా=అడిగి ; పాద్యార్ఘ్యాసన వందనైః, పాద్య=పాద ములకు జలము నిచ్చుటచేతను, అర్ఘ్య= పూజాయోగ్యమగు జలమును సమర్పించుటచేతను;ఆసన = పీఁటను సమర్పించుటచేతను; వందనైః= స్తుతించుట చేతను; పూజయామాస=పూజించెను.

వాల్మీకిమహాముని , బ్రహ్మదేవుని, యథాశాస్త్రముగ నమస్కరించి,యవిచ్ఛిన్నమగు కుశలమును బృచ్ఛించి,యర్ఘ్యపాద్యాసనము

లచేతను, స్తుతులచేతను, బూజించెను. అని తాత్పర్యము.

అథోపవిశ్య భగవా నాసనే పరమార్చితే

వాల్మీకయే మహర్షయే సందిదేశాసనం తతః.

టీక॥ అథ=తర్వాతను ; భగవాన్=మహాత్మ్యముగల బ్రహ్మదేవుఁడు ; పరమార్చితే, పరమ=మిక్కిలి; అర్చితే=పూజింపఁబడిన; ఆసనే=ఆసనమందు; ఉపవిశ్య = కూర్చుండి ; మహర్షయే=ఋషిశ్రేష్ఠుఁడగు ; వాల్మీకయే=వాల్మీకికొఱకు; ఆసనం=కూర్చుండుటను; సందిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

భగవంతుఁ డగు బ్రహ్మదేవుఁడు, పరమపూజితమగు నుత్తమాసనమందుఁ గూర్చుండి, ఋషిశ్రేష్ఠుండగు, వాల్మీకి మహామునింగూర్చుండ నియోగించెను. అని తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాత స్సోఽప్యుపావిశ దాసనే. ౨౬

టీక॥ సోపి=ఆవాల్మీకి మహర్షియును; బ్రహ్మణా=బ్రహ్మదేవునిచే; సమనుజ్ఞాతః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; ఆసనే = పీఁటయందు; ఉపావిశత్=కూర్చుండెను. తాత్పర్యము. సులభము.

ఉపవిష్టే తదా తస్మిన్ సాక్షా ల్లోక పితా మహే

తద్గతే నైవ మనసా వాల్మీకి ర్ధ్యాన మాస్థితః. ౨౭॥

టీక॥ లోకపితామహే ; లోక=లోకములకంతయు , పితామహే=తాతయైన ; తస్మిన్=ఆబ్రహ్మదేవుఁడు; సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా; ఉపవిష్టే= కూర్చుండినవాఁడగు చుండఁగా; తదా= అప్పుడు; వాల్మీకిః=వాల్మీకిమహామునిః; తద్గతేన , తత్=ఆక్రౌంచమును, గతేన=పొందినట్టి; మనసైవ=మనస్సుచేతనే; ధ్యానం = చింతను; ఆస్థితః=పొందెను.

సర్వలోకంబులకును బితామహుండైన బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రత్యక్షముగాఁ గూర్చుండియున్నను ,

వాల్మీకి మహాముని, యాక్రౌంచ మునందే మనస్సునుంచి, చింతింపసాగెను. అని తాత్పర్యము.

పాపాత్మనా కృతం కష్టం వైర గ్రహణ బుద్ధినా
య స్తాదృశం చారురవం క్రౌంచం హన్యా దకారణాత్. ౨౮

టీక ॥ యః = ఏబోయవాడు; తాదృశం=అట్టిదియును (అనగా, రతిపరవశమైనదిఅనుట); చారురవం, చారు= మనోహరమైన,రవం= కూతలుగలదియునగు; క్రౌంచం=క్రౌంచపక్షిని ; అకారణాత్=నిష్కారణముగ; హన్యాత్=చంపునో ; వైరగ్రహణ బుద్ధినా; వైర=పగచేతను, గ్రహణ= గ్రహించుటయందు, బుద్ధినా=బుద్ధిగల వాడును; పాపాత్మనా=పాప స్వరూపుడునగు; తేన=ఆ బోయవానిచేతను; కష్టం=భయంకరమగు కార్యము; కృతం = చేయబడినది.

రతిపరవశమై మనోహరముగ కూయుచుండునట్టి క్రౌంచమును నిష్కారణముగ జంప గలిగిన, పాపస్వరూపుడును వైరోప జీవియునగు నాబోయవాడు భయంకరమగు కార్యముజేసెను.అనిచింతించెను. అని తాత్పర్యము.

శోచన్నేవ ముహుః క్రౌంచీ ముప శ్లోక మిమంపునః
జగా వంతర్గతమనా భూత్వా శోకపరాయణః. ౨౯

టీక ॥ శోకపరాయణః= దుఃఖపరవశుడైన; సః (అధ్యాహృతము) = ఆవాల్మీకి; అంతర్గతమనాః,అంతర్గత=హృదయగతమగుశ్లోకార్థమందు, మనాః=మనస్సు గలవాడు; భూత్వా = అయి; క్రౌంచీం = ఆడుక్రౌంచపక్షినిగురించి; ముహుః= పలుమారు; శోచన్నేవ = దుఃఖింపుచునే; పునః=మరల; ఇమం = ఈ; శ్లోకం=మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమును; ఉపజగౌ= పఠించెను.

దుఃఖపరవశుండగు వాల్మీకిమహర్షి, హృదయ గతమగు మా

నిషాదేత్యాదిశ్లోకార్థమును జింతింపుచుమఱలనాయాఁడుక్రౌంచపక్షినిదలంచి, పలుమాఱు దుఃఖింపుచు, మానిషాదేత్యాది శ్లోకమును బఠించెను. అనితాత్పర్యము.

తమువాచ తతో బ్రహ్మా ప్రహస న్మునిపుంగవమ్
శ్లోకఏవ త్వయాబద్ధో నాత్ర కార్యా విచారణా. ౩౦

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట;బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు;ముని పుంగవం = మునులయందుశ్రేష్ఠుఁడగు; తం = ఆవాల్మీకినిగూర్చి ; ప్రహసన్ = నవ్వుచు; త్వయా=నీచేత; బద్ధః=గ్రథితమైనది; శ్లోకఏవ=శ్లోకమే ; అత్ర = ఈవిషయమందు; విచారణా=చింత; నకార్యా= చేయఁదగినదికాదు.

వాల్మీకియాశ్లోకమును బఠింపఁగావిని, బ్రహ్మదేవుఁడు , మునిశ్రేష్ఠుఁడగునా వాల్మీకినిజూచి , "ఇతఁడు నాదునియోగంబునఁ దనజిహ్వాగ్రమందవతీర్ణ యగు సరస్వతీదేవి నెఱుంగఁడు" అని నవ్వుచు, నీచే గ్రథితంబైన వాక్యము శ్లోకమేయగును, ఈవిషయంబునఁ జింతింపవలదు" అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

మచ్ఛందా దేవ తే బ్రహ్మన్ ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ
రామస్య చరితం సర్వం కురు త్వ మృషి సత్తమ. ౩౧

టీక॥బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడైన వాల్మీకిమహామునీ! తే=నీయొక్క; ఇయం=ఈ; సరస్వతీ= మానిషాదేత్యాదివాక్కు ; మచ్ఛందాదేవ, మత్ =నాయొక్క , ఛందాదేవ= ఇచ్ఛవలననే;ప్రవృత్తా= పుట్టినది. ఋషిసత్తమ = ఋషిశ్రేష్ఠుఁడా! త్వం=నీవు; సర్వం= సమస్తమైన; రామస్య= రామునియొక్క; చరితం=చరిత్రమును;కురు, చేయుము.

ఓవాల్మీకి మహామునీ ! నాయొక్కయిచ్ఛవలననే,నీముఖమునుండి యీమానిషాదేత్యాదిశ్లోకమువెడలినది; ఋషిశ్రేష్ఠుఁడా! నీవు, రా

మకథనంతయు శ్లోకరూపముగాఁ జేయుము. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "బ్రహ్మ" అనిసంబోధించుటచే, "నీవును బ్రహ్మాయగు నాయంశమునంబుట్టినవాఁడగుటం జేసి, నీముఖమునుండి, నాయిచ్ఛ చొప్పున, సరస్వతి వెడలినది" అని సూచితమగుచున్నది. "ఋషిసత్తమ" అనుటచే, "నానృషిఃకురుతేకావ్యం" (ఋషికానివాఁడు కావ్యమును జేయఁ జాలఁడు) అను, న్యాయమురీతిని, "నీవు కావ్యముచేయశక్తిగలవారిలోశ్రేష్ఠుఁడవు, గాఁబట్టి,నీవురచించినకావ్యమును, అన్నింటికన్న, శ్రేష్ఠమగును" అని తెల్పఁబడుచున్నది.

ధర్మాత్మనో గుణవతో లోకే రామస్య ధీమతః
వృత్తం కథయ ధీరస్య యథా తే నారదాచ్ఛ్రుతమ్. ౩౨

టీక ॥ ధర్మాత్మనః= ధర్మస్వభావుఁడును; లోకే= లోకమందు; గుణవతః=ప్రశస్త గుణములుగలవాఁడును; ధీమతః = బుద్ధిమంతుఁడును; ధీరస్య=ధైర్యశాలియునగు; రామస్య=రామునియొక్క; వృత్తం= చరిత్రమును; యథా = యేప్రకారము; తే=నీచేతను (తృతీయార్థమందు షష్ఠి); నారదాత్ = నారదునివలన; శ్రుతం=వినఁబడెనో; తథా = ఆప్రకారము; కథయ=చెప్పుము.

ధర్మస్వభావుండును లోకమునందుఁ బ్రశస్తంబులగుసమస్తగుణములుగల వాఁడును బండితుండును ధైర్యశాలియు నగు రాముని చరిత్రమును,నీవు,నారదునివలన వినినట్లు, చెప్పుము. అని తాత్పర్యము.

రహస్యంచ ప్రకాశంచ యద్వృత్తం తస్య ధీమతః
రామస్య సహసౌమిత్రే రాక్షసానాంచ సర్వశః. ౩౩
వైదేహ్యాశ్చాపి యద్వృత్తం ప్రకాశం యదివా రహః
తచ్చాప్య విదితం సర్వం విదితం తే భవిష్యతి. ౩౪

టీక ॥ ధీమతః = బుద్ధిమంతుఁడైన; సహసౌమిత్రేః= లక్ష్మణుని

తోఁగూడిన; తస్య=ఆ; రామస్య= రామునియొక్కయు; రాక్షసానాం చ=రాక్షసులయొక్కయు ; రహస్యంచ=ఇతరులకుఁ దెలియనిదియును ; ప్రకాశంచ= అందఱకును దెలిసినదియును; సర్వశః = సర్వప్రకారముగా; యత్=ఏ; వృత్తం= చరిత్రమో; వైదేహ్యాశ్చాపి = సీతాదేవియొక్కయు (అపిశబ్దము వలన)భరతాదులయొక్కయు;ప్రకాశంయదివా= అందఱకును దెలిసినదిగాని;రహోవా=రహస్యముగాని;యత్ = ఏ;వృత్తం=చరిత్రమో; తత్=అదియంతయు;అవిదితమపి=తెలియనిదిమైనను, తే=నీకు;విదితం=తెలిసినదిగా; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

లక్ష్మణ సహితుఁడైన రాముని యొక్కయు , రాక్షసుల యొక్కయు, సీతాదేవి యొక్కయు , భరతాదుల యొక్కయు , రహస్యముగాఁగాని ప్రకాశముగాఁ గాని నడిచినచరిత్ర మంతయు , నిప్పుడు నీకుఁ దెలియ కున్నను, ఇఁక, స్పష్టముగాఁ దెలియఁ బోవుచున్నది.అని తాత్పర్యము.

న తే వాగనృతా కావ్యే కాచిదత్రభవిష్యతి
కురు రామకథాం పుణ్యాం శ్లోకబద్ధాం మనోరమామ్. ౩౫

టీక ॥ అత్ర=ఈ; కావ్యే=కావ్యమందు; తే=నీయొక్క; వాక్= వాక్యము; కాచిత్= ఒకానొకటి మైనను; అనృతా=అసత్యముగా; నభవిష్యతి= కానేరదు. త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; పుణ్యాం= పాపములఁబోఁగొట్టునదియు; మనోరమాం = మనస్సున కానందముఁబుట్టించునదియు; శ్లోకబద్ధాం, శ్లోక=శ్లోకములచే,బద్ధాం= నియతమైనదియునగు ; రామకథాం, రామ= రామవిషయకమైన ; కథాం= ప్రబంధమును ; కురు=చేయుము.

ఈకావ్యమందు,నీవుచెప్పినయొకమాటమైన నసత్యము కానేరదు; నీవుశ్లోకములచే, రామకథను జేయుము. అది , వినువారి సమస్తపాపములఁబోఁగొట్టుచు, వినినయుత్తరక్షణమునందే, పరమానం

దమును బుట్టించుచుండును. అని తాత్పర్యము.

యావత్ స్థాస్యంతి గిరయ స్సరితశ్చ మహీతలే
తావ ద్రామాయణకథా లోకేషు ప్రచరిష్యతి. ౩౬

టీక ॥ గిరయః= పర్వతములు ను; సరితశ్చ= నదులును; మహీతలే= భూతలమందు; యావత్ = ఎంతవఱకు; స్థాస్యంతి= ఉండఁగలవో; తావత్ = అంతవఱకు; రామాయణకథా, రామాయణ=రామాయణమనెడు; కథా=ప్రబంధము; లోకేషు=లోకములయందు; ప్రచరిష్యతి= ప్రవర్తింపఁగలదు.
పర్వతములును నదులును భూతలమం దెంతవఱకుండఁగలవో ; అంతవఱకు నీవుచేసిన రామాయణము సప్తలోకములయందును బ్రచారమును బొందఁగలదు. (ఈరామాయణం బెంతవఱకుఁ బ్రచారము గలిగి యుండునో; అంతవఱకును నీదు కీర్తిలోకంబులయందు వ్యాపించి యుండును.) అనితాత్పర్యము.

యావ ద్రామాయణ కథా త్వత్కృతా ప్రచరిష్యతి
తావ దూర్ధ్వ మధ శ్చత్వం మల్లోకేషు నివత్స్యసి. ౩౭

టీక॥ యావత్=ఎంతవఱకు; త్వత్కృతా, త్వత్ = నీచేత; కృతా=చేయఁబడిన; రామాయణకథా=రామాయణప్రబంధము; ప్రచరిష్యతి=ప్రచారము గలిగియుండునో; తావత్ = అంతవఱకు; త్వం=నీవు; ఊర్ధ్వం=పైని; అధశ్చ=క్రిందను; మల్లోకేషు; మత్= నాయొక్క, లోకేషు= లోకములయందు; నివత్స్యసి = నివసింపఁగలవు.
నీవుచేసినరామాయణం బెంతవఱకుఁ బ్రచారముగలిగి యుండునో; అంతవఱకు; నాచేసృజింపఁబడిన యూర్ధ్వలోకముల యందును అధోలోకములయందును, ఎదురులేక, సంచరింపుచుండఁగలవు. అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ బ్రహ్మా తత్రైవాంతరధీయత
తత స్ససశిష్యో భగవా న్మునిర్విస్మయ మాయయౌ. ३౮

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; ఉక్త్వా=చెప్పి; భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలః బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు; తత్రైవ=ఆయాసనము నందే; అంతరధీయత= అంతర్ధానముఁ బొందెను. తతః= అటుపిమ్మట; భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; మునిః=వాల్మీకిమహాముని; సశిష్యః=శిష్యునితోఁ గూడిన వాఁడై; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; ఆయయౌ=పొందెను.

ఈప్రకారము వాల్మీకి కుపదేశించి, బ్రహ్మదేవుఁడాయాసనము నందుండియే, అంతర్ధానమును బొందెను; అపిమ్మట, బ్రహ్మదేవుఁ డుపదేశించిన యర్థమునుదలంచి, వాల్మీకిమహాముని, శిష్యునితోఁగూడ, నాశ్చర్యమును బొందెను. అనితాత్పర్యము.

తస్య శిష్యా స్తత స్సర్వే జగు శ్శ్లోక మిమం పునః
ముహుర్ముహుః ప్రీయమాణాః ప్రాహుశ్చ భృశవిస్మితాః. ३౯

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; సర్వే=సమస్తులైన; తస్య=ఆవాల్మీకిమహామునియొక్క; శిష్యాః=శిష్యులు; ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికి; ప్రీయమాణాః=సంతోషింపుచు; పునః=మఱల; ఇమం=ఈ; శ్లోకం=మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమును; జగుః=పాడిరి. భృశవిస్మితాః, భృశ=మిక్కిలి, విస్మితాః=ఆశ్చర్యమునుబొందిన వారలై; ప్రాహుశ్చ=పరస్పరమును, జెప్పికొనిరి.

ఆవెనుక, వాల్మీకిశిష్యులందఱును, మాటిమాటికి సంతసింపుచు, మఱల, మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమును బఠించి, యొండొరులకుఁ, జెప్పికొనిరి. అనితాత్పర్యము.

సమాక్షరై శ్చతుర్భిర్యః పాదై ర్గీతో మహర్షిణా
సో నువ్యాహరణా ద్భూయ శ్శ్లోక శ్శ్లోకత్వ మాగతః. ४౦

టీక॥యః=ఏది;సమాక్షరైః=సమానమైన సంఖ్యతోఁగూడినయక్షరములుగల ; చతుర్భిః=నాలుగైన; పాదైః=పాదములతో; మహర్షిణా=వాల్మీకి మహర్షిచేతను;గీతః=చెప్పఁ బడినదో; సః=ఆ;శ్లోకః=శ్లోకము; అనువ్యాహారణాత్=మాటిమాటికిఁ బఠించుట వలన; భూయః = మఱల ; శ్లోకత్వం=శ్లోకమగుటను (శ్లోక్యమానమగుట వలన, అనఁగా, కీర్తింపఁ బడుచుండుటవలన,అర్థాంతరవిశిష్టమగుశ్లోకశబ్దమునకువాచ్యమగుటను,అనుట); ఆగతః=పొందెను.

సమానమైన సంఖ్యగల నాలుగు పాదములతో వాల్మీకిచేఁ జెప్పంబడిన శ్లోకలక్షణముగలిగి యున్న శ్లోకము , శిష్యులచే, మాటిమాటికిఁ బఠింపఁబడుటంబట్టి, మఱల, శ్లోకమైనది.అనితాత్పర్యము.

తస్య బుద్ధి రియం జాతా మహర్షే ర్భావితాత్మనః
కృత్స్నం రామాయణం కావ్యమీదృశైః కరవాణ్యహమ్. ౪౧

టీక॥అహం=నేను;కృత్స్నం=సమస్తమైన; రామాయణం=రామాయణమనెడు; కావ్యం = కావ్యమును; ఈదృశైః = ఇట్టిశ్లోకములతో; కరవాణి = చేయుదును గాక. ఇయం=ఈ; బుద్ధిః=బుద్ధి ; భావితాత్మనః,భావిత=ధ్యానింపఁబడిన,ఆత్మనః = పరమాత్మగల ; తస్య=ఆ; మహర్షేః=వాల్మీకిమహర్షికి; జాతా=కలిగెను.

వాల్మీకి మహాముని , పరమాత్మధ్యానముసేయుచు , "రామాయణకావ్యము నంతయుఁ, దలచుగా, మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమువంటిశ్లోకములతోఁ జేసెద" ననుబుద్ధి కలవాఁడయ్యెనుఅని, తాత్పర్యము.

ఉదారవృత్తార్థపదైర్మనోరమై
స్తదాస్య రామస్య చకార కీర్తిమాన్
సమాక్షరైః శ్లోకశతై ర్యశస్వినో
యశస్కరం కావ్య ముదారధీ ర్మునిః. ౪౨

టీక ॥ కీర్తిమాన్ = కీర్తిగల వాఁడును; ఉదారధీః, ఉదార = గొప్పదియైన, ధీః = బుద్ధిగలవాఁడునగు; మునిః = మననశీలుఁడైన వాల్మీకిః; తదా = అప్పుడు; యశస్వినః = కీర్తిమంతుఁడగు; అస్య = ఈ (ప్రసిద్ధుఁడైన) రామస్య = రామునకును; యశస్కరం = కీర్తినిగలిగించునట్టి; కావ్యం = కావ్యమును; ఉదారవృత్తార్థపదైః, ఉదార = ఉత్తమలక్షణముతోఁ గూడిన, వృత్త = పద్యములును, అర్థ = శబ్దార్థములును, పదైః = శబ్దములును, గలిగినవియు; మనోరమైః = మనోహరములైనవియును; సమాక్షరైః = సమములైనయక్షరములుగలవియునగు; శ్లోకశతైః, శ్లోక = శ్లోకములయొక్క, శతైః = నూఱులచేత; చకార = చేసెను.

కీర్తిమంతుఁడును మహాబుద్ధిమంతుఁడునగు వాల్మీకి మహాముని యశస్వియగు రామునిమాహాత్మ్యమును దెలుపునట్టికావ్యమును, మనోహరములైనవియును, ఉత్తమములగు పద్యముల నర్థముల శబ్దములం బ్రకాశింపుచున్నవియును, సమాక్షరములు గలిగినవియునగు ననేకశత శ్లోకములతోఁ జేసెను. అనితాత్పర్యము.

తదుపగతసమాససంధియోగంసమమధురోపనతార్థవాక్యబద్ధమ్
రఘువరచరితంమునిప్రణీతందశశిరసశ్చవధన్నిశామయధ్వం. ౪౩

టీక ॥ ఉపగత సమాస సంధి యోగం, ఉపగత = శాస్త్రమువలన ప్రాప్తములైన, సమాస = సమాసములును, సంధి = సంధులును; యోగం = శబ్దవ్యుత్పత్తులునుగలదియును; సమమధురోపనతార్థవాక్యబద్ధం, సమ = సమానములును, మధుర = మనోహరములును, ఉపనతార్థ = సంగతమైన యర్థము గలవియునగు, వాక్య = వాక్యములచేత, బద్ధం = కట్టఁబడినదియును; రఘువరచరితం = రామచరిత్రమును; దశశిరసః = రావణునియొక్క; వధంచ = చంపుటను గుఱించి; మునిప్రణీతం, ముని = వాల్మీకిమునిచే, ప్రణీతం = చేయబడినది

యనగు; తత్ = ఆ రామాయణమును; నిశామయధ్వం = చూడుఁడు. (వినుఁడనుట).

జనులారా! శాస్త్రప్రాప్తములైన సమాసములును సంధులును వ్యుత్పత్తులును, గలిగి, సమములును మధురములును స్పష్టార్థములు నగువాక్యములతోఁ గూడియుండునట్లు, రామచరిత్రమును రావణ వధమునుగుఱించివాల్మీకిచేఁ జేయంబడిన, రామాయణమును వినుఁడు. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, ద్వితీయస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండద్వితీయసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

తృతీయసర్గప్రారంభః.

శ్రుత్వా వస్తు సమగ్రం తద్ధర్మాత్మా ధర్మసంహితమ్

వ్యక్త మన్వేషతే భూయో యద్వృత్తం తస్య ధీమతః. ౧

టీక ॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడైనవాల్మీకి; ధర్మసంహితం=ధర్మముతోఁగూడిన; కృత్స్నం= సమస్తమైన; తత్ =ఆ, నారదునిచేఁ జెప్పఁబడిన ; వస్తు= రామకథా రూపమైన వస్తువును ; శ్రుత్వా=విని; భూయః=ఇంకను; ధీమతః=బుద్ధిమంతుఁడగు; తస్య= ఆ రాముని యొక్క; వృత్తం= చరిత్రము; యత్ =ఏది; అస్తి (అధ్యాహృతము)= కలదో; తత్ =దానిని; వ్యక్తం=స్పష్టమగునట్లు; అన్వేషతే=ఆలోచించెను.

ధర్మస్వభావుఁడైన వాల్మీకి, నారదుఁడు చెప్పఁగా, ధర్మసహితంబగు రామకథను , సమగ్రముగ వినియును, అంతకన్ననధికమైనచరిత్రభాగమును, దెలియఁగోరి, యాలోచించెను. అని తాత్పర్యము.

ఉపస్పృశ్యోదకం సమ్యఙ్మునిః స్థిత్వా కృతాంజలిః
ప్రాచీనాగ్రేషు దర్భేషు ధర్మేణాన్వేషతే గతిమ్. ౨

టీక ॥ మునిః=వాల్మీకి; సమ్యక్=చక్కగా; ఉదకం=జలమును; ఉపస్పృశ్య = ఆచమించి; ప్రాచీనాగ్రేషు, ప్రాచీన=తూర్పు మొగములైన, అగ్రేషు=కొనలుగల; దర్భేషు=దర్భలయందు; స్థిత్వా=ఉండి;కృతాంజలిః,కృత=చేయఁబడిన,అంజలిః;చేమోడ్పుగలవాఁడై; ధర్మేణ=బ్రహ్మానుగ్రహరూపమైనధర్మముచేతను; గతిం= రామచరిత్రముయొక్క రీతిని ; అన్వేషతే=ఆలోచించెను.

వాల్మీకి, చక్కగాజలమునాచమించి , తూర్పుమొగములగుకొనలుగలుగునట్లుపఱచినదర్భలయందుండి, చేమోడ్పుగీలించి, బ్రహ్మప్రసాదమునందు మనస్సునిడి , శ్రీరామ చరిత్రము నాలోచించెను. అనితాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణ సీతాభీ రాజ్ఞా దశరథేన చ
సభార్యేణ సరాష్ట్రేణ యత్ప్రాప్తం తత్ర తత్త్వతః. ౩
హసితం భాషితం చైవ గతి ర్యాయచ్చ చేష్టితమ్
తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావ త్సంప్రపశ్యతి. ౪

టీక ॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆవాల్మీకి; రామలక్ష్మణసీతాభిః=రామలక్ష్మణసీతలచేతను;రాజ్ఞా=రాజైన; దశరథేనచ = దశరథునిచేతను ; సభార్యేణ = భార్యతోఁ గూడినరామునిచేతను ; సరాష్ట్రేణ = రాజ్యముతోఁగూడినరామునిచేతను;యత్=ఏది;ప్రాప్తం=పొందఁబడినదో; తత్ర= ఆవిషయమై; యత్ (అధ్యాహృతము)=ఏది ; హసితం = నవ్వుటయో;యత్ (అధ్యాహృతము)=ఏది; భాషితంచైవ = మాటలాడుట యునో; యా=ఏది ; గతిః=గమనమో; యత్ = ఎది; చేష్టితంచ=నడతయునో; సర్వం=సమస్తమైన;తత్=దాని; తత్త్వతః=యథార్థముగా; యథావత్= నడ

చినట్లు; ధర్మవీర్యేణ, ధర్మ=బ్రహ్మానుగ్రహముయొక్క, వీర్యేణ=శక్తిచేతను ; సంప్రపశ్యతి= చక్కఁగాఁజూచెను.

దశరథమహారాజును, రామలక్ష్మణసీతాదేవులును, రాజ్యములో నేమేమిచేసిరో , నవ్వులును మాటలు గమనములు చేష్టలు ఇవిమొదలగువాటి నంతయు , బ్రహ్మానుగ్రహబలముచే వాల్మీకి , యథార్థముగా, నడిచినట్లు, చక్కఁగాఁ దెలిసికొనెను. అని తాత్పర్యము.

స్త్రీతృతీయేన చ తదా యత్ప్రాప్తం చరతా వనే
సత్యసంధేన రామేణ తత్సర్వం చాన్వవేక్షితమ్. ౫

టీక॥ స్త్రీతృతీయేన, స్త్రీ= భార్యచేతను , తృతీయేన=మూఁడవ వాఁడును ; వనే=అరణ్యమందు; చరతా=తిరుగుచున్న వాఁడును; సత్యసంధేన, సత్య=అబద్ధము కాని , సంధేన=ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడునగు; రామేణ=రామునిచేతను; తదాచ=అప్పుడును; యత్=ఏది; ప్రాప్తం=పొందఁబడెనో; తత్=అది; సర్వంచ=అంతయును ; అన్వవేక్షితం=చూడఁబడినది.

వాల్మీకి, సత్యప్రతిజ్ఞుఁడగు రాముఁడు, సీతాలక్ష్మణులతోఁ గూడి, యరణ్యములో సంచరింపుచుండునపుడు, చేసిన కార్యముల నన్నియునుగూడఁ, దెలిసికొనెను. అని తాత్పర్యము.

తతః పశ్యతి ధర్మాత్మా తత్సర్వం యోగమాస్థితః
పురా యత్తత్ర నిర్వృత్తం పాణావామలకం యథా. ౬

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట ; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడైన వాల్మీకి; యోగం = యోగమును; ఆస్థితః=పొందినవాఁడై ; పురా=మునుపు; తత్ర=ఆరామాదుల యందు; యత్=ఏది; నిర్వృత్తం=జరిగెనో; తత్=అది ; సర్వం=సమస్తమును ; పాణౌ=అఱచేతియందు ; ఆమలకంయథా=ఉసిరికకాయవలె; పశ్యతి=చూచెను.

అటుపిమ్మట , ధర్మాత్ముండగు వాల్మీకి, పూర్వము రామాదు

లకుజరిగినవృత్తాంతమంతయు,నలు చేతియందలియుసిరికకాయవలెఁ, దెలిసికొనెను.

అని తాత్పర్యము.

తత్సర్వం తత్త్వతో దృష్ట్వా ధర్మేణ సమహాద్యుతిః
అభి రామస్య రామస్య చరితం కర్తు ముద్యతః. ౭
కామార్థ గుణ సంయుక్తం ధర్మార్థ గుణవిస్తరమ్
సముద్ర మివ రత్నాఢ్యం సర్వ శ్రుతి మనోహరమ్. ౮

టీక॥ మహాద్యుతిః=పూజ్యముగుకాంతిగల; సః=ఆవాల్మీకి ; తత్=ఆచరిత్రమును; సర్వం=అంతయును; ధర్మేణ=ధర్మము చేతను; తత్త్వతః=యథార్థముగా; దృష్ట్వా=చూచి; అభి రామస్య=సమస్తగుణములచే, నొప్పుచున్న; రామస్య=రామునియొక్క ; కామార్థగుణసంయుక్తం, కామార్థ=కామార్థములే ప్రయోజనముగాఁ గల, గుణ=గుణములతో; సంయుక్తం = కూడియున్నదియును; ధర్మార్థగుణవిస్తరం , ధర్మార్థ=ధర్మమోక్షములె ప్రయోజనముగాఁ గల, గుణ=గుణములను, విస్తరం=విస్తరించు నదియును; (గనుకనే) రత్నాఢ్యం=రత్నములతోఁ గూడిన; సముద్రమివ (స్థితం)=సముద్రమువలె నున్నదియును; సర్వశ్రుతిమనోహరం,సర్వ = సమస్తమైన వారియొక్క, శ్రుతి=చెవులను, మనః=హృదయములను , హరం=ఆకర్షించునదియును; లేక, సర్వ=సమస్తములైన , శ్రుతి=వేదములయొక్క , మనః= హృదయ రూపమైన తత్త్వమును; హరం=సంగ్రహించు నదియును, అగు; చరితం=చరిత్రమును; కర్తుం=చేయుటకు ; ఉద్యతః=యత్నించెను.

మహాతేజుండగు వాల్మీకి, యారామచరిత్రమునంతయు, ధర్మశక్తిచే, యథార్థముగాఁ, దెలిసికొని, ధర్మార్థకామ మోక్షంబులగు చతుర్విధ పురుషార్థంబులవిస్తరించియిచ్చుటంబట్టి, రత్నాకరంబగుసముద్రంబునుఁ బోలియున్నదియును వినువారియొక్కకర్ణ

హృదయంబులనెల్ల నానందింపఁజేనదియును శ్రుతిరహస్యార్థ ప్రతిపాదకంబునగు,సమస్తగుణంబులచేనొప్పుచున్న రాముని,చరిత్రంబుఁజేయనారంభించెను.

అనితాత్పర్యము.

స యథాకథితం పూర్వం నారదేన మహర్షిణా
రఘువంశస్య చరితం చకార భగవా నృషిః. ౯

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; సః = ఆ; ఋషిః = వాల్మీకి; మహర్షిణా=ఋషిశ్రేష్ఠుఁడగు; నారదేన=నారదునిచే; పూర్వం=మునుపు; యథా = ఎట్లు ; కథితం=చెప్పఁబడెనో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు ; రఘువంశస్య=రఘువుయొక్క-వంశమందుఁబుట్టిన రామునియొక్క- ; చరితం=చరిత్రమును; చకార=చేసెను

భగవంతుండగు నావాల్మీకి మహర్షి, నారదమహాముని, మును పు, తనకుఁజెప్పియుండినట్లు , రఘువంశమందుఁబుట్టిన రాముని చరిత్రమునుజేసెను.

అనితాత్పర్యము.

జన్మ రామస్య సుమహ ద్వీర్యం సర్వానుకూలతామ్
లోకస్య ప్రియతాం క్షాంతిం సౌమ్యతాం సత్యశీలతామ్. ౧౦

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క;జన్మ=అవతారమును; సుమహత్ =మిక్కిలియధికమైన ; వీర్యం= పరాక్రమమును ; సర్వానుకూలతాం= అందఱకుననుకూలముగనుండుటను;లోకస్య=ప్రపంచమునకు; ప్రియతాం= ప్రేమపాత్రముగుటను ; క్షాంతిం = అపరాధములనోర్చుటను;సౌమ్యతాం =సౌందర్యమును; సత్యశీలతాం= సత్యస్వభావుఁడగుటను; (భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాఁడును;ఋషిః=తత్త్వమునుజూచినవాఁడునగు ; వాల్మీకిః=వాల్మీకి; చకార=చేసెను. (అని, ౩లవశ్లోకమువఱకు, ఆశ్లోకమునందుండు కర్తృక్రియ లధ్యాహార్యంబులు.)

రామునియవతారమును ; అతని, మహాపరాక్రమమును, అతఁడందఱకు నను కూలముగనుండుటను

అతఁడు లోకము నకంతయుఁబ్రి యుఁడగుటను, అతని యోర్పు ను, అతని సత్యస్వభావతను, అతనిసౌందర్యమును, వాల్మీకి, రామాయణములో, నభివర్ణించెను. అని తాత్పర్యము.

నానాచిత్ర కథా శ్చాన్యా విశ్వామిత్రసమాగమే
జానక్యాశ్చ వివాహంచ ధనుషశ్చ విభేదనమ్.౧౧

టీక॥ విశ్వామిత్రసమాగమే, విశ్వామిత్ర=విశ్వామిత్రమహర్షితోఁ; సమాగమే = చేరుటయందు ; అన్యాః=ఇతరములైన, నానాచిత్ర కథాశ్చ, నానా=అనేక విధములైన, చిత్ర=ఆశ్చర్యకరములగు, కథాశ్చ=కథలను; జానక్యాశ్చ=సీతాదేవియొక్కయు(చకారమువలన)ఊర్మిళా శ్రుతకీర్తి మాండవీ లయొక్కయు; వివాహంచ=పెండ్లిని; ధనుషః=శివుని వింటి యొక్క (వింటినిఅనుట); విభేదనంచ=విఱుచుటను; (చకార=చేసెను).
తాత్పర్యము,సులభము.

రామ రామ వివాదంచ గుణా న్దాశరథే స్తథా
తథాభిషేకం రామస్య కైకేయ్యా దుష్ట భావతామ్. ౧౨

టీక॥ రామ రామవివాదంచ, రామరామ=రఘురామ పరశురాములయొక్క, వివాదంచ=తగవును; దాశరథేః=దశరథ పుత్రుఁడగు రామునియొక్క; గుణాన్ తథా=గుణములను; రామస్య=రామునకు; అభిషేకంతథా=అభిషేకప్రయత్నమును ; కైకేయ్యాః= కైకయొక్క;దుష్టభావతాం= దుష్టమైన మనసు గలిగియుండుటను. (చకార=చేసెను.) తాత్పర్యము సులభము.

విఘాతం చాభిషేకస్య రాఘవస్య వివాసనమ్
రాజ్ఞ శ్శోక విలాపంచ పరలోకస్య చాశ్రయమ్.౧౩

టీక॥ అభిషేకస్య=పట్టాభిషేకమునకు ; విఘాతంచ=విఘ్నమును; రాఘవస్య= రామునియొక్క (రాముని); వివాసనం=అరణ్యము

నకుం బంపుటను; రాజ్ఞః=దశరథ మహారాజు యొక్క; శోకవిలాపం చ, శోకే=దుఃఖముతో; విలాపం చ=ఏడ్చుటను; పరలోకస్య=స్వర్గ లోకముయొక్క (స్వర్గ లోకమును); ఆశ్రయంచ=పొందుటను (చ కార=చేసెను.)

తాత్పర్యముసులభము.

ప్రకృతీనాం విషాదంచ ప్రకృతీనాం విసర్జనమ్
నిషాదాధిపసంవాదం సూతోపావర్తనం తథా. ౧౪

టీక ॥ ప్రకృతీనాం=జనులయొక్క విషాదంచ = దుఃఖమును ; ప్రకృతీనాం=జనులయొక్క (జనులను); విసర్జనం = విడుచుటను; నిషాదాధిపసంవాదం, నిషాదాధిప=బోయలఱేనితో, సంవాదం= సంభాషణమును; సూతోపావర్తనంతథా, సూత= సారథియైనసుమంత్రునియొక్క , ఉపావర్తనం తథా = మఱలివచ్చుటను. (చకార=చేసెను.)

తాత్పర్యముసులభము.

గంగాయాశ్చాపి సంతారం భరద్వాజస్య దర్శనమ్
భరద్వాజాభ్యనుజ్ఞానా చ్చిత్రకూటస్య దర్శనమ్.

టీక ॥ గంగాయాః= గంగానదియొక్క (గంగానదిని); సంతారంచాపి=దాటుటను; భరద్వాజస్య= భరద్వాజమహామునియొక్క (భరద్వాజమహామునిని) ; దర్శనం= చూచుటను; భరద్వాజాభ్యనుజ్ఞాత్ , భరద్వాజ = భరద్వాజునియొక్క, అభ్యనుజ్ఞాత్ = ఆజ్ఞవలన; చిత్రకూటస్య=చిత్రకూటపర్వతముయొక్క (చిత్రకూటపర్వతమును); దర్శనం= చూచుటను. (చకార=చేసెను.)

తాత్పర్యము,సులభము.

వాస్తుకర్మనివేశంచ భరతాగమనం తథా
ప్రసాదనంచ రామస్య పితుశ్చ సలిలక్రియామ్. ౧౫

టీక ॥ వాస్తుకర్మ = శాస్త్రోక్తవిధానమునగృహమును నిర్మించుటను, నివేశంచ=ఆగృహమునందుండుటను ; భరతాఽగమనంతథా; భరత=భరతుని యొక్క, ఆగమనంతథా=వచ్చుటను ; రామస్య=రామునియొక్క (రాముని); ప్రసాదనంచ= వేఁడుకొనుటను ; పితుః= తండ్రియైన దశరథునకు ; సలిలక్రియాంచ=జలదానరూపమైనకార్యమును. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

పాదుకాగ్ర్యాభి షేకంచ నందిగ్రామ నివాసనమ్
దండకారణ్య గమనం విరాధస్య వధం తథా. ౧౪

టీక ॥ పాదుకాగ్ర్యాభిషేకం చ, పాదుకాగ్ర్య = శ్రేష్ఠములైన పావకోళ్లకు,అభిషేకంచ= పట్టాభిషేకమును;నందిగ్రామనివాసనం, నందిగ్రామ=నందిగ్రామ మనెడు గ్రామమందు , నివాసనం=నివసించుటను; దండకారణ్యా గమనం=దండకారణ్యమునకుఁ బోవుటను; విరాధస్య=విరాధుని యొక్క (విరాధుని); వధంతథా=చంపుటను; (చకార=చేసెను)

భరతుఁడు, శ్రేష్ఠములైన రామపాదుకలకుఁబట్టాభి షేకముసేయుటను నందిగ్రామమందునివసించుటను, రాముఁడు, దండకారణ్యమునకుఁ బోవుటను విరాధునిఁజంపుటను, వాల్మీకియభివర్ణించెను. అనితాత్పర్యము.

దర్శనం శరభంగస్య సుతీక్ష్ణేన సమాగమమ్
అనసూయా సహాస్యా మప్యంగ రాగస్య చార్పణమ్ ౧౫

టీక ॥ శరభంగస్య=శరభంగ మహాముని యొక్క(శరభంగమహామునిని)దర్శనం= చూచుటను; సుతీక్ష్ణేన = సుతీక్ష్ణమహామునితో, సమాగమం = చేరుటను ; అనసూయాసహాస్యామపి, అనసూయా= అనసూయాదేవితో, సహాస్యామపి=కూడఁగూర్చుండుటను ; అంగరాగస్య=మైపూఁతయొక్క (మైపూతను); అర్పణంచ=ఇచ్చుటను;

(చకార=చేసెను.)

రాముఁడు, శరభంగునిఁజూచుటను సుతీక్ష్ణునితోఁజేరుటను, సీతాదేవి యనసూయాదేవితోఁ గూడఁగూడుండుటను, ఆయనసూయాదేవిసీతాదేవికిఁ జందనంపుమైపూఁతనిచ్చుటను, వాల్మీకియభివర్ణించెను- అనితాత్పర్యము.

అగస్త్యదర్శనం చైవ జటాయో రభిసంగమమ్
పంచవట్యాశ్చ గమనం శూర్పణఖ్యాశ్చ దర్శనమ్. ౧౯

టీక॥అగస్త్యదర్శనంచైవ=అగస్త్యమహామునినిజూచుటను; జటాయోః=జటాయువుయొక్క; అభిసంగమం=సమాగమమును; పంచవట్యాః= పంచవటీక్షేత్రమునకు; గమనంచ=పోవడమును;శూర్పణఖ్యాః = శూర్పణఖయొక్క-(శూర్పణఖను); దర్శనం=చూచుటను, (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

శూర్పణఖ్యాశ్చ సంవాదం విరూప కరణం తథా
వధం ఖరత్రిశిరసో రుత్థానం రావణస్యచ. ౨౦

టీక॥ శూర్పణఖ్యాః = శూర్పణఖయొక్క; సంవాదం = సంభాషణమును; విరూపకరణంతథా,విరూప = రూపవికారముయొక్క (రూప వికారమును), కరణంతథా=చేయుటను;ఖరత్రిశిరసోః=ఖరత్రిశిరులను రాక్షసుల యొక్క (రాక్షసులను); వధం=చంపుటను; రావణస్య = రావణునియొక్క;ఉత్థానంచ=బైలు వెడలుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

మారీచస్య వధంచైవ వైదేహ్యా హరణం తథా
రాఘవస్య విలాపంచ గృధ్రరాజ నిబర్హణమ్. ౨౧

టీక॥ మారీచస్య = మారీచునియొక్క(మారీచుని); వధంచైవ = చంపుటను; వైదేహ్యాః= సీతాదేవియొక్క (సీతాదేవిని); హరణం

తథా=అపహరించుటను; రాఘవస్య=రామునియొక్క; విలాపంచ=దుఃఖించుటను; గృధ్రరాజ నిబర్హణం, గృధ్రరాజ = గద్దలఱేడగుజటాయువు యొక్క (జటాయువును), నిబర్హణం=చంపుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

కబంధ దర్శనంచైవ పంపాయాశ్చాపి దర్శనమ్
శబర్యా దర్శనంచైవ హనూమ ద్దర్శనం తథా. ౨౨

టీక॥ కబంధదర్శనంచైవ, కబంధ=కబంధునియొక్క (కబంధుని), దర్శనంచైవ=చూచుటను; పంపాయాః=పంపాసరస్సుయొక్క (పంపాసరస్సును); దర్శనంచాపి=చూచుటను; శబర్యాః=శబరస్త్రీయొక్క (శబరస్త్రీని); దర్శనంచైవ=చూచుటను; హనూమ ద్దర్శనం తథా, హనూమత్=హనుమంతుని యొక్క (హనుమంతుని), దర్శనంతథా=చూచుటను. (చకార=చేసెను) తాత్పర్యము, సులభము.

ఋశ్యమూకస్య గమనం సుగ్రీవేణ సమాగమమ్
ప్రత్యయోత్పాదనం సఖ్యం వాలిసుగ్రీవ విగ్రహమ్. ౨౩

టీక॥ ఋశ్యమూకస్య=ఋశ్యమూకపర్వతమునకు; గమనం=పోవుటను; సుగ్రీవేణ= సుగ్రీవునితోఁ; సమాగమం= చేరుటను; ప్రత్యయోత్పాదనం, ప్రత్యయ=(సుగ్రీవునకు) నమ్మకమును, ఉత్పాదనం=పుట్టించుటను; సఖ్యం = (రామసుగ్రీవులకు) స్నేహమును; వాలిసుగ్రీవ విగ్రహం, వాలిసుగ్రీవ= వాలికిని సుగ్రీవునకును, విగ్రహం=యుద్ధమును. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యముసులభము.

వాలిప్రమథనం చైవ సుగ్రీవ ప్రతి పాదనమ్
తారా విలాపం సమయం వర్షరాత్ర నివాసనమ్. ౨౪

టీక ॥ వాలిప్రమథనంచైవ, వాలి=వాలియొక్క (వాలిని); ప్రమథనంచైవ=చంపుటను; సుగ్రీవ ప్రతిపాదనం, సుగ్రీవ=సుగ్రీవునకు, ప్ర

తిపాదనం=రాజ్యము, నిచ్చుటను; తారావిలాపం, తారా=వాలిభార్యయగుతారయొక్క; విలాపం=ఏడ్పును;సమయం=రామసుగ్రీవుల సంకేతమును; వర్షారాత్రనివాసనం,వర్షారాత్రి=వానగల, రాత్రులయందు (వర్షర్తువునందుఅనుట), నివాసనం= నివసించుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

కోపం రాఘవ సింహస్య బలానా ముపసంగ్రహమ్
దిశః ప్రస్థాపనం చైవ పృథివ్యాశ్చ నివేదనమ్. ౭౫

టీక ॥ రాఘవసింహస్య, రాఘవ=రఘువంశమునందుఁబుట్టిన రాజులయందు, సింహస్య=శ్రేష్ఠుఁడగురామునియొక్క; కోపం=సుగ్రీవుని యందలి కోపమును; బలానాం=సైన్యములయొక్క (సైన్యములను), ఉపసంగ్రహం=చేర్చుటను;దిశః=దిక్కులనుగూర్చి;ప్రస్థాపనంచైవ=సైన్యములఁ, బంపుటను; పృథివ్యాః=భూమియొక్క (భూమిని, అనఁగా దేశములస్థితిని అనుట); నివేదనంచ=చెప్పుటను. (చకార=చేసెను).

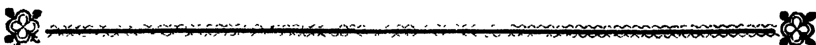
తాత్పర్యము, సులభము.

అంగుళీయకదానంచ ఋక్షస్య బిలదర్శనమ్
ప్రాయోపవేశనం చాపి సంపాతే శ్చాపి దర్శనమ్. ౭౬

టీక ॥ అంగుళీయకదానంచ, అంగుళీయక=ఉంగరముయొక్క, (ఉంగరమును) దానంచ = హనుమంతున,కిచ్చుటను;ఋక్షస్య=ఋక్షునియొక్క;బిలదర్శనం,బిల=బిలముయొక్క(బిలమును),దర్శనం=చూచుటను; ప్రాయోపవేశనంచాపి,ప్రాయ= చావుకొఱకు, ఉపవేశనంచాపి=కూర్చుండుటను; సంపాతేః= జటాయువు అన్నయగు సంపాతియొక్క (సంపాతిని); దర్శనంచాపి=చూచుటను, (చకార=చేసెను).

రాముఁడు హనుమంతున కుంగరమునిచ్చుటను, హనుమదాదులు ఋక్షబిలమునొక్క గొప్ప గుహనుజూచుటను, వారలు సీతంగానక మరణార్థముసిద్ధపడుటను, వార

లుసంపాతిం జూచుటను, వాల్మీకి రామాయణములో నభివర్ణించె ను- అని తాత్పర్యము.

పర్వతా రోహణం చాపి సాగరస్యచ లంఘనమ్
సముద్ర వచనాచ్చైవ మైనాకస్యచ దర్శనమ్. ౫౭

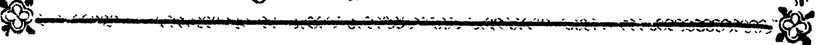
టీక॥ పర్వతారోహణం చాపి, పర్వత= మహేంద్రపర్వతముయొక్క(మహేంద్ర పర్వతమును), ఆరోహణంచాపి=ఎక్కుటను; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క (సముద్రమును); లంఘనంచ = దాటుటను; సముద్ర వచనాచ్చైవ, సముద్ర = సముద్రునియొక్క, వచనాచ్చైవ=మాటవలన; మైనాకస్య= మైనాక పర్వతముయొక్క; దర్శనంచ=చూడఁబడుటను.(చకార= చేసెను). తాత్పర్యము సులభము.

సింహికాయాశ్చ నిధనం లంకామలయదర్శనమ్
రాత్రౌ లంకాప్రవేశంచ ఏకస్యాథ విచింతనమ్. ౫౮

టీక॥సింహికాయాః=సింహి యొక్క; నిధనంచ=చావును; లంకామలయదర్శనం, లంకామలయ=లంక యందుండెడి పర్వతైక దేశము యొక్క(పర్వతైకదేశమును, "మలయః పర్వతాంతరే, పర్వతాంశే ప్రియోద్యానే" అనిరత్నమాల), దర్శనం= చూచుటను; రాత్రౌ=రాత్రియందు; లంకాప్రవేశంచ, లంకా= లంక యొక్క(లంకను) ప్రవేశంచ= చొచ్చుటను; అథ = ఆపిమ్మట, ఏకస్య= ఒకఁడైన హనుమంతుని యొక్క; విచింతనం=ఆలోచించుటను. (చకార=చేసెను) తాత్పర్యమును.

దర్శనం రావణస్యాపి పుష్పకస్యచ దర్శనమ్
ఆపానభూమి గమన మవరోధస్య దర్శనం. ౫౯

టీక॥ రావణస్య = రావణుని యొక్క(రావణుని); దర్శనమపి= చూచుటను; పుష్పకస్య = పుష్పకవిమానముయొక్క (పుష్పకవిమానమును); దర్శనంచ= చూచుటను; ఆపానభూమి గమనం, ఆపానభూ

మి=మధ్యమును బ్రాగు ప్రదేశమున కు; గమనం=పోవుటను ; అవరోధ స్య=అంతఃపురముయొక్క-(అంతః పురమును); దర్శనం=చూచుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

అశోకవనికాయానం సీతాయాశ్చాపి దర్శనమ్
అభిజ్ఞానప్రదానంచ రావణస్యచ దర్శనమ్. ౩౦

టీక॥ అశోకవనికాయానం, అశోకవనికా = అశోకవనమునకు, యానం=పోవుటను; సీతాయాః= సీతాదేవియొక్క- (సీతాదేవిని) ; దర్శనంచాపి=చూచుటను; అభిజ్ఞానప్రదానంచ, అభిజ్ఞాన=గురుతగు నుంగరముయొక్క-(ఉంగరమును), ప్రదానంచ=ఇచ్చుటను; రావణస్య=రావణునియొక్క-(రావణుని) దర్శనంచ=చూచుటను. (చకార= చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

రాక్షసీ తర్జనం చైవ త్రిజటా స్వప్న దర్శనమ్
మణిప్రదానం సీతాయా వృక్షభంగం తథైవచ. ౩౧

టీక ॥ రాక్షసీతర్జనంచైవ, రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీలయొక్క-, తర్జనంచైవ=సీతనుద్దేశించి, యదల్పుటను; త్రిజటాస్వప్నదర్శనం, త్రిజటా=త్రిజటయొక్క-, స్వప్నదర్శనం=కలగనుటను; సీతాయాః= సీతాదేవియొక్క-; మణిప్రదానం, మణి=శిరోరత్నముయొక్క- (శిరోరత్నమును), ప్రదానం=హనుమంతునకిచ్చుటను; తథా=అట్లు; వృక్షభంగమేవచ, వృక్ష=చెట్లయొక్క-, (చెట్లను) భంగమేవచ=విఱుచుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

రాక్షసీ విద్రవం చైవ కింకరాణాం నిబర్హణమ్
గ్రహణం వాయుసూనోశ్చ లంకాదాహాభి గర్జనమ్. ౩౨

టీక॥ రాక్షసీవిద్రవంచైవ, రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీలయొక్క-, విద్రవంచైవ = పాఱుటను; కింకరాణాం = రావణునిభటులయొక్క-

(భటులను); ఓబహార్షణం=చంపుటను; వాయుసూనోః=వాయువుకొడుకైనహనుమంతునియొక్క (హనుమంతుని); గ్రహణంచ= పట్టుకొనుటను; లంకా దాహాభిగర్జనం, లంకా=లంకయొక్క (లంకను) దాహ = కాల్పుటచే, అభిగర్జనం=అఱచుటను; (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

ప్రతిప్లవన మేవాథ మధూనాం హరణం తథా
రాఘవాశ్వాసనం చాపి మణినిర్యాతనంతథా. ౩౩

టీక॥ అథ=ఆపిమ్మట; ప్రతిప్లవన మేవ=మఱలసముద్రమును దాఁటుటను; మధూనాం= తేనియలయొక్క (తేనియలను) ; హరణంతథా=అపహరించుటను; రాఘవాశ్వాసనంచాపి, రాఘవ=రాముని యొక్క (రాముని), ఆశ్వాసనంచాపి=ఊఱడించుటను; మణినిర్యాతనం తథా, మణి=శిరోరత్నముయొక్క (శిరోరత్నమును) , నిర్యాతనంతథా=రామునకు, అప్పగించుటను- (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

సంగమంచ సముద్రేణ నళసేతోశ్చ బంధనమ్
ప్రతారంచ సముద్రస్య రాత్రౌ లంకావరోధనమ్. ౩౪

టీక॥ సముద్రేణ = సముద్రునితోః సంగమంచ=సైన్యసహితుఁడైరాముఁడు, చేరుటయును; నళసేతోః=నలునిచేఁ గట్టఁబడినసేతువుయొక్క (సేతువును); బంధనంచ=కట్టుటను; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క (సముద్రమును); ప్రతారంచ=దాఁటుటను; రాత్రౌ= రాత్రియందు; లంకా వరోధనం, లంకా = లంకయొక్క (లంకను), అవరోధనం = ముట్టడించుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

విభీషణేన సంసర్గం వధోపాయ నివేదనమ్

కుంభకర్ణస్య నిధనం మేఘనాద నిబర్హణమ్. ౩౫

టీక॥ విభీషణేన = విభీషణునితో; సంసర్గం = సంబంధమును; వధోపాయనివేదనం, వధ=రావణునిఁజంపుటయందు; ఉపాయ=వెరవుయొక్క (వెరవును), నివేదనం=తెల్పుటను; కుంభకర్ణస్య=కుంభకర్ణునియొక్క; నిధనం=చావును; మేఘనాదనిబర్హణం, మేఘనాద=ఇంద్రజిత్తుయొక్క (ఇంద్రజిత్తును), నిబర్హణం=చంపుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

రావణస్య వినాశంచ సీతావాప్తి మరేః పురే
విభీషణాభిషేకంచ పుష్పకస్యచ దర్శనమ్. ౩౬

టీక॥ రావణస్య = రావణునియొక్క; వినాశంచ=చావును; అరేః=శత్రువుయొక్క; పురే=పట్టణమందు; సీతావాప్తిం, సీతా=సీతాదేవియొక్క (సీతాదేవిని), అవాప్తిం=పొందుటను; విభీషణాభిషేకంచ,విభీషణ = విభీషణునియొక్క,అభిషేకంచ=పట్టాభిషేకమును;పుష్పకస్య= పుష్పకవిమానముయొక్క (పుష్పకవిమానమును);దర్శనంచ=చూచుటను. (చకార=చేసెను). తాత్పర్యము సులభము.

అయోధ్యాయాశ్చ గమనం భరతేన సమాగమమ్
రామాభిషేకాభ్యుదయం సర్వసైన్య విసర్జనమ్
స్వరాష్ట్రరంజనంచైవ వైదేహ్యాశ్చ విసర్జనమ్. ౩౭

టీక॥ అయోధ్యాయాః = అయోధ్యా పట్టణమునకు; గమనంచ=పోవుటను; భరతేన=భరతునితో; సమాగమం=చేరుటను; రామాభిషేకాభ్యుదయం, రామ = రామునియొక్క, అభిషేకాభ్యుదయం=పట్టాభిషేకోత్సవమును; సర్వసైన్యవిసర్జనం,సర్వ=సమస్తములైన, సైన్య = సైన్యములయొక్క(సైన్యములను), విసర్జనం=

విడుచుటను; స్వరాష్ట్రరంజనంచైవ, స్వ=తనదగు, రాష్ట్ర=రాజ్యముయొక్క (రాజ్యమును), రంజనంచైవ=సంతోషింపఁజేయుటను; వైదేహ్యాః=సీతాదేవియొక్క (సీతాదేవిని) విసర్జనంచ=విడుచుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

అనాగతంచ యత్కించి ద్రామస్య వసుధాతలే
తచ్చకారోత్తరే కావ్యే వాల్మీకి ర్భగవానృషిః. ౩౮

టీక॥ రామస్య=రామునకు; వసుధాతలే=భూతలమందు; అనాగతం=నడవఁబోవునట్టి; యత్=ఏ చరిత్రము; కించిత్=కొంచెము; అస్తి (అధ్యాహృతము) కలదో; ఉత్తరే=ఉత్తరకథాప్రతిపాదకమగు; కావ్యే=కావ్యమందు; తచ్చ=దానిని; భగవాన్=మాహాత్మ్యము గలవాఁడును; ఋషిః=పరమార్థము నుదెలిసినవాఁడునగు; వాల్మీకిః=వాల్మీకిమహర్షి; చకార=చేసెను.

(ఇట్లు, ౧౦వ శ్లోకము మొదలు, ౩౮వ శ్లోకము కడవఱకు, సేకాన్వయముగా, నెఱుంగునది).

సీతావిసర్జనమునకుఁ బూర్వముజరిగినకథాభాగమును షట్కాండముల యందును, సీతావిసర్జనము మొదలగు భవిష్యత్కథాభాగము నుత్తర కాండమునందును, భగవంతుఁడగువాల్మీకిమహర్షి, యభివర్ణించెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, తృతీయస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ తృతీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

౪౨

చతుర్థసర్గప్రారంభః.

ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య వాల్మీకి ర్భగవా నృషిః
చకార చరితం కృత్స్నం విచిత్ర పద మాత్మవాన్. ౧

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాఁడును; ఆత్మవాన్=బుద్ధిశాలియును ; ఋషిః = కార్యము సేయశక్తుఁడునగు; వాల్మీకిః = వాల్మీకి ; ప్రాప్తరాజ్యస్య , ప్రాప్త=పొందఁబడిన, రాజ్యస్య= రాజ్యముగల; రామస్య= రామునియొక్క; విచిత్రపదం, విచిత్ర= ఆశ్చర్యజనకములగు, పదం=శబ్దములుగల; కృత్స్నం=సమస్తమైన; చరితం = చరిత్రమును; చకార = చేసెను.

భగవంతుండును "నానృషిః కురుతే కావ్యం" (ఋషి గానివాఁడు కావ్యము సేయఁజాలఁడు) అనునట్లు, ఋషియగుటం బట్టి, కావ్యము సేయసమర్థుఁడునగు వాల్మీకి, రాముఁడు, రాజ్యమును బాలింపుచుండఁగా, నతని చరిత్రమంతయు, విచిత్రంబులగు శబ్దములతోఁ జేసెను. అని తాత్పర్యము.

చతుర్వింశ త్సహస్రాణి శ్లోకానా ముక్త్వా నృషిః
తథా సర్గశతాన్ పంచ షట్కాండాని తథోత్తరమ్. ౨

టీ॥ ఋషిః=వాల్మీకిమహర్షి; శ్లోకానాం=శ్లోకములయొక్క; చతుర్వింశత్సహస్రాణి=ఇరువదినాలుగు వేలును (ఇరువదినాలుగు వేలశ్లోకములనుఅనుట); పంచ=ఐదు; సర్గశతాన్ తథా=నూఱుసర్గలను; షట్=ఆఱు; కాండాని=కాండములను; ఉత్తరం తథా=ఉత్తరకాండమును; ఉక్త్వాన్=చెప్పెను.

వాల్మీకిమహర్షి, ఇరువదినాలుగు వేలశ్లోకములును, ఐదునూఱుల సర్గలును, ఏడు కాండములును, ఉండునట్లు, రామాయణమును జేసెను. అని తాత్పర్యము.

కృత్వాపి తన్మహాప్రాజ్ఞ స్సభవిష్యం సహోత్తరమ్
చింతయామాస కోన్వేత త్ప్రయుంజీయా దితి ప్రభుః. ౩

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = పండితశ్రేష్ఠుఁడైన; ప్రభుః = సమర్థుఁడగు వాల్మీకి; సహోత్తరం = శ్రీరామపట్టాభిషేకమునకు వెనుకటికథాభాగముతోఁ గూడినదియు; సభవిష్యం = అశ్వమేధమునకు వెనుకటిభవిష్యత్కథతోఁ గూడినదియు నగు; తత్ = ఆరామాయణమును; కృత్వాపి = చేసియు; కోను = ఎవ్వఁడు; ఏతత్ = దీనిని; ప్రయుంజీయాత్ = ప్రయోగించును; ఇతి = అని; చింతయామాస = ఆలోచించెను.

పండితశ్రేష్ఠుండును సమర్థుండునగువాల్మీకి, శ్రీరామపట్టాభిషేకమునకు వెనుకటికథలను, అశ్వమేధము సేయుటకు వెనుకటి భవిష్యత్కథలును, జేర్చి, యారామ కథనంతయుఁజేసి, "దీనినెవ్వఁడుపఠించిలోకమునందుఁ బ్రవర్తిల్లఁ జేయును" అని యాలోచించెను.

అని తాత్పర్యము.

తస్య చింతయమానస్య మహర్షే ర్భావితాత్మనః
అగృహ్ణీతాం తతః పాదౌ మునివేషౌ కుశీలవౌ. ౪

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; మునివేషౌ, ముని = మునులయొక్క, వేషౌ = వేషముల వంటివేషములుగలు; కుశీలవౌ = కుశలవులు; చింతయమానస్య = ఆలోచింపుచున్నవాఁడును; భావితాత్మనః, భావిత = ధ్యానింపఁబడిన, ఆత్మనః = పరమాత్మగలవాఁడునగు; తస్య = ఆవాల్మీకియొక్క; పాదౌ = అడుగులను; అగృహ్ణీతాం = పట్టుకొనిరి.

ఆవాల్మీకిమహాముని, తగిన శిష్యుఁడుదొరకొనుటకై పరమాత్మయందు మనసునిడి చింతింపుచుండఁగా, మునివేషములధరించియుండుకుశలవులను రాజపుత్రులు, ఆవాల్మీకిపాదములకభివందనముఁజేసిరి.

అని తాత్పర్యము.

కుశీలవౌతు ధర్మజ్ఞౌ రాజపుత్రౌ యశస్వినౌ
భ్రాతరౌ స్వరసంపన్నౌ దదర్శాశ్రమ వాసినౌ. ౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆవాల్మీకి; ధర్మజ్ఞౌ=ధర్మముల నెఱింగినవారును; రాజపుత్రౌ = రాచకొమరులును; యశస్వినౌ= కీర్తిగలవారును; భ్రాతరౌ =తో డంబుట్టువులును; స్వరసంపన్నౌ, స్వర=శారీరసౌష్ఠవముతో, సంప న్నౌ=కూడుకొనినవారును; ఆశ్ర మవాసినౌ, ఆశ్రమ=తనయాశ్రమ మందు, వాసినౌ=వాసముసేయు చుండువారునగు; కుశీలవౌ=కుశ లవులను;("తు" అనునది పాదపూ రణార్థము.)దదర్శ =చూచెను. తాత్పర్యము,సులభము.

వాల్మీకిమహర్షి.

లవుఁడు.

కుశుఁడు.

సతు మేధావినౌ దృష్ట్వా వేదేషు పరినిష్ఠితౌ
వేదోప బృంహణార్థాయ తా వగ్రా హయత ప్రభుః. ౬

కావ్యంరామాయణం కృత్స్నం సీతాయాశ్చరితం మహత్
పౌలస్త్య వధ మిత్యేవ చకార చరితవ్రతః. ౭

టీక ॥ ప్రభుః=స్వతంత్రుఁడై న; సః=ఆవాల్మీకి; మేధావినౌ=బుద్ధిశాలులును; వేదేషు= వేదములయందు; పరినిష్ఠితౌ=దృఢమైననిష్ఠగలవారునగు; కుశీలవౌ (అధ్యాహృతము) = కుశలవులను; దృష్ట్వా=చూచి; (తాను) చరితవ్రతః, చరిత=ఆచరింపంబడిన, వ్రతః=చాంద్రాయణాదివ్రతములుగలవాఁడై; సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క; కృత్స్నం=సమస్తమైన; చరితం=చరిత్రమును; పౌలస్త్యవధం, పౌలస్త్య=పులస్త్యవంశమందుఁ బుట్టిన రావణునియొక్క, వధం=చంపుటను; ఇత్యేవ= వీనిగుఱించియే; రామాయణం=రామాయణమనెడు; యత్=ఏ; మహత్= గొప్పదైన; కావ్యం=కావ్యమును; చకార=చేసెనో; వేదోపబృంహణార్థాయ, వేద=వేదములయొక్క, ఉపబృంహణ=అర్థనిర్వచనమును, అర్థాయ = ప్రయోజనముకొఱకు; తౌ=ఆకుశలవులను; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆకావ్యమును; అగ్రాహయత=గ్రహింపఁజేసెను.

స్వతంత్రుఁడగువాల్మీకి, బుద్ధిశాలులును సాంగంబుగవేదాధ్యయనముఁజేసినవారలునగు నా కుశలవులంజూచి, తాను సీతాచరిత్రమును రావణవధమునుం గుఱించిరచించిన రామాయణంబనుమహాకావ్యము నాకుశలవులకుఁ దెలియఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

పాఠ్యే గేయేచ మధురం ప్రమాణై స్త్రిభి రన్వితమ్
జాతిభి స్సప్తభి ర్బద్ధం తంత్రీలయ సమన్వితమ్. ౮
రసై శ్శృంగార కారుణ్య హాస్య వీర భయానకైః
రౌద్రాదిభిశ్చ సంయుక్తం కావ్య మేత దగాయతామ్. ౯
తౌతు గాంధర్వ తత్త్వజ్ఞౌ మూర్ఛనాస్థానకోవిదౌ

భ్రాతరౌ స్వరసంపన్నౌ గంధర్వావివ రూపిణౌ. ౧౦
రూపలక్షణసంపన్నౌ మధురస్వరభాషిణౌ
బింబా దివోద్ధృతౌ బింబౌ రామదేహా త్తథాపరౌ. ౧౧

టీక॥ గాంధర్వతత్త్వజ్ఞౌ; గాంధర్వ=గానశాస్త్రముయొక్క, తత్త్వ=రహస్యములను, జ్ఞౌ=ఎఱింగినవారును; మూర్ఛనాస్థానకోవిదౌ, మూర్ఛనా=స్వరప్రాతిఁయొక్క, స్థాన = పుట్టుచోట్లను; కోవిదౌ=ఎఱింగినవారును; భ్రాతరౌ= తోడఁబుట్టువులును ; స్వరసంపన్నౌ, స్వర = శారీరముతో, సంపన్నౌ=కూడుకొనినవారును; రూపిణౌ= మనుష్యరూపముగల; గంధర్వావివ(స్థితౌ)=గంధర్వులవలెనున్నవారును; రూపలక్షణసంపన్నౌ, రూప=నాటకముయొక్క("రూపస్స్వభావేశుక్లాదౌ సౌందర్యేనాటకేపశౌ" అనిభాస్కరనిఘంటువు), లక్షణ = లక్షణములతో ; సంపన్నౌ=కూడికొనినవారును; మధురస్వరభాషిణౌ, మధురస్వర = మనోహరమైన ధ్వని గలుగునట్లు, భాషిణౌ=పలుకువారును; తథా= అట్లు; బింబాత్ = మూలబింబమైన; రామదేహాత్, రామ= రాముని యొక్క, దేహాత్ = దేహమునుండి; ఉద్ధృతౌ=నిర్మింపఁబడిన; అపరౌ=ఇతరములైన; బింబావివ (స్థితౌ)= ప్రతిబింబములువలెనున్నవారునగు; తౌ = ఆకుశలవులు ("తు" అనునది పాదపూరణార్థము.); పాఠ్యే = పఠించుటయందును; గేయేచ = పాడుటయందును; మధురం = మనోహరమైనదియును; త్రిభిః=మూఁడైన; ప్రమాణైః= ద్రుత మధ్యవిలంబితము లనెడుప్రమాణములతో; అన్వితం=కూడినదియును; సప్తభిః=ఏడైన; జాతిభిః = షడ్జమధ్యమగాంధారనిషాదఋషభధైవతపంచమంబు లనెడు జాతులతో; బద్ధం=కట్టఁబడినదియును; తంత్రీలయసమన్వితం, తంత్రీ=వీణెతంతులయొక్క, లయ=తాళాదిసామ్యముతో, సమన్వితం= కూడినదియును; శృంగారకారుణ్యహాస్యవీరభయానకైః= శృంగారకారుణ్యహాస్యవీర భయానకంబులను నవి

యును; రౌద్రాదిభిశ్చ = రౌద్ర, (ఆదిశబ్దముచేత) బీభత్సాద్భుత శాంతంబులనునవియునగు;రసైః= రసములతో; సంయుక్తం=కూడుకొనినదియునగు; ఏతత్=ఈ, కావ్యం=రామాయణకావ్యమును;అగాయతాం=పాడిరి.

గానశాస్త్రరహస్యములనెఱింగి షడ్జాది స్వరముల యుత్పత్తిస్థానంబులఁదెలిసికొని, నాటకయోగ్యములైన యభినయములతో,మనోహరంబగుకంఠంబున,మధురస్వరంబుగభాషింపుచు, మానుషవేషధారులగుగంధర్వులుంబోలె వెలుంగుచున్నవారునుమూలబింబంబగురామదేహంబువలన సంగ్రహింపఁబడినప్రతిబింబములట్లున్నవారు నగు నా కుశలవులు, మనోహరంబుగఁ బఠించుటకును బాడుటకునుందగి, ద్రుతమధ్యవిలంబితములనొప్పుచు, షడ్జాదిసప్తజాతులుగలిగి,శృంగారాదినవరసంబులచే రమణీయంబైన యీ రామాయణ కావ్యమును బాడిరి. అని తాత్పర్యము.

తౌ రాజపుత్రౌ కార్త్స్న్యేన ధర్మ్యమాఖ్యాన ముత్తమమ్
వాచోవిధేయం తత్సర్వం కృత్వా కావ్య మనిందితౌ. ౧౨
ఋషీణాంచ ద్విజాతీనాం సాధూనాం చ సమాగమే
యథోపదేశం తత్త్వజ్ఞౌ జగతు స్సుసమాహితౌ. ౧౩
మహాత్మానౌ మహాభాగౌ సర్వలక్షణ లక్షితౌ

టీక॥ రాజపుత్రౌ=రాచకొమరులును; అనిందితౌ=దూఱఁదగనివారును; తత్త్వజ్ఞౌ=నిశ్చితాభిప్రాయము నెఱింగినవారును; సుసమాహితౌ=మిక్కిలి మెచ్చరికగలవారును; మహాత్మానౌ=గొప్పబుద్ధిగలవారును;మహాభాగౌ=గొప్పభాగ్యము గల వారును ("భాగాభాగ్యాంశతుల్యాంశాః" అని వైజయంతి);సర్వలక్షణలక్షితౌ,సర్వ=సమస్తములైన, లక్షణ=శుభలక్షణములతో, లక్షితౌ=కూడుకొనినవారు నగు;తౌ=ఆకుశలవులు; కార్త్స్న్యేన=సాకల్యముగ; ధర్మ్యం= ధ

మణముతోఁగూడినదియును; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైనదియునగు; ఆఖ్యానం=చరిత్రరూపమైన; తత్=ఆ; కావ్యం = రామాయణకావ్యమును;సర్వం=అంతయును; వాచః=నోటికి;విధేయం=వశమునుగా;కృత్వా=చేసికొని; ఋషీణాంచ=ఋషులయొక్కయు;ద్విజానాం=ద్విజులయొక్కయు; సాధూనాం చ= పెద్దలయొక్కయు; సమాగమే=సభయందు;యథోపదేశం=తమకుపదేశించినరీతినిదప్పక; జగతుః=పాడిరి.

మిక్కిలిబుద్ధిశాలులును సమస్త శుభలక్షణములతోను గూడినవారునగు నారాచకొమరులు, రామాయణముయొక్క యథార్థార్థము దెలిసికొని,సావధానులై, సమస్త స్థలములయందునుధర్మమయమై యుత్తమమై పూర్వముజరిగిన చరిత్రమును జెప్పుచున్న యీరామాయణ మహాకావ్యమునంతయు నోటికివచ్చునట్లుచేసికొని, ఋషులునుద్విజులునుసాధువులును, జేరుకాలములయందుఁ, బాడసాగిరి. అని తాత్పర్యము.

తౌ కదాచి త్సమేతానా మృషీణాం భావితాత్మనామ్. ౧౮
ఆసీనానాం సమీపస్థా విదం కావ్య మగాయతామ్

టీక॥ తౌ=ఆకుశలవులు,కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు, భావితాత్మనాం,భావిత=ధ్యానింపఁబడిన, ఆత్మనాం=పరమాత్మగలవారును, సమేతానాం = గుంపుచేరినవారును, ఆసీనానాం=కూర్చుండినవారునగు,ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; సమీపస్థౌ=సమీపమందున్నవారలై;ఇదం=ఈ, కావ్యం=రామాయణ కావ్యమును, అగాయతాం=పాడిరి.

ఆకుశలవులు,ఒకానొకప్పుడు, పరమజ్ఞానులగు ఋషులుకొందఱు సభచేరి కూర్చుండియుండఁగా, వారిసమీపమందుండి యీరామాయణకావ్యమునుబాడిరి. అని తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రుత్వా మునయ స్సర్వే బాష్పపర్యాకులేక్షణాః. ౧౫

సాధుసాధ్వితి తా వూచుః పరంవిస్మయ మాగతాః

టీక॥సర్వే=సమస్తులయిన,మునయః=మునులు,తత్ = ఆపాటనుశ్రుత్వా=విని, పరం=అధికమైన;విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; ఆగతాః=పొందినవారును; బాష్పపర్యాకులేక్షణాః,బాష్ప=సంతసంపుఁగన్నీరుచే,వ్యాకుల=కలఁతవడిన, ఈక్షణాః=నేత్రములుగలవారునై; తౌ=ఆకుశలవులఁగూర్చి, సాధుసాధ్వితి= బళాబళా యని; ఊచుః=చెప్పిరి.

ఆఋషులు,వారి పాటనువిని,మిగుల నాశ్చర్యమునుబొంది,కన్నుల నానందబాష్పములు గాఱఁగా నాకుశలవులఁజూచి, బలే! బలే! అని మెచ్చుకొనిరి-అని తాత్పర్యము.

తే ప్రీతమనస స్సర్వే మునయో ధర్మవత్సలాః. ౧౮
ప్రశశంసుః ప్రశస్తవ్యౌ గాయమానౌ కుశీలవౌ

టీక॥ ధర్మవత్సలాః,ధర్మ = ధర్మమందు;వత్సలాః = మిక్కిలి స్నేహముగల;తే=ఆ;సర్వే=సమస్తులయిన;మునయః=ఋషులు;ప్రీతమనసః,ప్రీత= సంతోషించిన,మనసః= హృదయములుగలవారలై; గాయమానౌ= పాడుచున్నవారును;ప్రశస్తవ్యౌ= కొనియాడఁదగినవారునైన,కుశీలవౌ=కుశలవులను; ప్రశశంసుః=కొనియాడిరి.

ధర్మైకబుద్ధిగల ఆఋషులందఱును, సంతసించి , మధురముగా రామాయణమును బాడుటం బట్టి కొనియాడందగి యున్న కుశలవులను,బ్రశంసించిరి. అని తాత్పర్యము.

అహో గీతస్య మాధుర్యం శ్లోకానాంతు విశేషతః- ౧౯
చిరనిర్వృత్త మప్యేత త్ప్రత్యక్షమివ దర్శితమ్

టీక॥ గీతస్య= పాటయొక్క; మాధుర్యం = మనోహరమగుట; అహో = ఆశ్చర్యకరము ; శ్లోకానాం = శ్లోకముల యొక్క;

మాధుర్యంతు(అధ్యాహృతము)మనోహరమగుటయును,విశేషతః = మిక్కిలి;అహో= ఆశ్చర్యకరము. ఏతత్ =ఈచరిత్రము;చిరనిర్వృత్తమపి,చిర = బహుకాలము,నిర్వృత్తమపి=కడచినదియైనను;ప్రత్యక్షమివ=కట్టెదుటనడిచినదివలె; దర్శితం=చూపఁబడినది.

ఈపాటమిక్కిలి మధురముగానున్నది,శ్లోకములుమఱియుమధురములుగానున్నవి,ఈకావ్యము, రామకథపెద్దకాలమునకు మునుపునడిచినదైనను, ఇప్పుడుకట్టెదుటనడుచుచుంనట్లు, తేటగాఁ, దెల్పుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య తా వుభౌ సుష్ఠు భావం సమ్యగగాయతామ్. ౧౮
సహితౌ మధురం రక్తం సంపన్నం స్వరసంపదా

టీక॥ తౌ=ఆ;ఉభౌ = ఇద్దఱును;సహితౌ= కూడుకొనినవారై; (అనఁగా, సమమైనలయముగలిగి, అనుట.) భావం=అభిప్రాయమును;సుష్ఠు=చక్కగా; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి;మధురం = మనోహరమును;స్వరసంపదా=షడ్జాదిస్వరసంపదతో, సంపన్నం = కూడుకొనియున్నదియును.రక్తం= రాగముతోఁగూడినదియు నగునట్లు,సమ్యక్ = చక్కగా, అగాయతాం = పాడిరి.

ఆకుశలవులు,ఇద్దఱునుసమమైనలయముగలిగియేకకంఠులై, కవియభిప్రాయమురీతిని, ఆయారసములనావిష్కరించుచు, మనోహరముగాషడ్జాదిసర్వములతోఁగూడి, రాగయుక్తమైయుండునట్లు, పాడిరి. అనితాత్పర్యము.

ఏవం ప్రశస్యమానౌ తౌ తపశ్శ్లాఘ్యై ర్మహాత్మభిః. ౧౯
సంరక్తతర మత్యర్థం మధురం తావగాయతామ్

టీక॥తపశ్శ్లాఘ్యైః,తపః=తపస్సుచేతను,శ్లాఘ్యైః=కొనియాడఁదగిన; మహాత్మభిః = మిక్కిలిబుద్ధిశాలులగుఋషులచేత; ఏవం=ఈ

ప్రకారము; తౌ=ఆకుశలవులు; ప్రశస్యమానౌ=కొనియాడఁబడుచున్నవారై; సంరక్తతరం=శ్రేష్ఠములైనరాగములు హెచ్చుగాఁగలుగునట్లును; అత్యర్థం=మిక్కిలి; మధురం=మనోహరమగు నట్లును; తౌ=ఆకుశలవులు; అగాయతాం=పాడిరి.

మిక్కిలియుఁ దపస్వులునుబుద్ధిశాలులునగు మహర్షులీప్రకారముశ్లాఘింపుచుండఁగా, మఱంత మంచిరాగములతో, మిక్కిలిమధురముగాఁబాడిరి. అని తాత్పర్యము.

ఋషులు కుశలవులకు బహుమతు లిప్పించుట.

ప్రీతః కశ్చి న్మని స్తాభ్యాం సంస్థితః కలశం దదౌ. ౨౦

ప్రసన్నో వల్కలం కశ్చి ద్దదౌ తాభ్యాం మహాయశాః

టీక॥ కశ్చిత్=ఒకానొక; మునిః=ఋషి; ప్రీతః = సంతసించినవాఁడును;సంస్థితః= లేచినవాఁడునై; తాభ్యాం= ఆకుశలవులకొఱకు; కలశం = జలపాత్రమును; దదౌ=ఇచ్చెను,మహాయశాః = గొప్పకీర్తిఁగల; కశ్చిత్ = ఒకానొక ముని;ప్రసన్నః= సంతసించినవాఁడై;తాభ్యాం = ఆకుశలవులకొఱకు;వల్కలం=నారచీరను; దదౌ= ఇచ్చెను.

ఒకానొక మహర్షి, సంతసించిప్రేమాతిశయంబునలేచి, యాకుశలవులకు,జలపాత్రమునిచ్చెను; మహాయశుండగు మఱియొకండు,సంతుష్టుఁడై, నారచీరనిచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్య మిద మాఖ్యానం మునినా సంప్రకీర్తితమ్. ౨౧
పరం కవీనా మాధారం సమాప్తంచ యథాక్రమమ్
అభిగీత మిదం గీతం సర్వగీతేషు కోవిదౌ. ౨౨
ఆయుష్యం పుష్టిజనకం సర్వశ్రుతి మనోహరమ్
ప్రశస్యమానౌ సర్వత్ర కదాచి త్తత్ర గాయకౌ. ౨౩
రథ్యాసు రాజమార్గేషు దదర్శ భరతాగ్రజః

టీక ॥ ఆశ్చర్యం=ఆశ్చర్యము గలిగించునదియును; మునినా=వాల్మీకిచేత; సంప్రకీర్తితం=చక్కగాఁ జెప్పఁబడి నదియును; కవీనాం=కవులకు; పరం=ఉత్కృష్టమైన; ఆధారం = ఆధారమైనదియును;యథాక్రమం=వరుసతప్పక; సమాప్తం=ముగిసినదియును; ఆఖ్యానం=చరిత్రరూపమునైన;ఇదం=ఈప్రబంధమునుగూర్చి; సర్వగీతేషు= సమస్తగానములయందును;కోవిదౌ=సమర్థులగు కుశలవులారా! యువాభ్యాం (అధ్యాహృతము)=మీచేత;ఆయుష్యం= ఆయుస్సును వృద్ధిఁబొందించు నదియును; పుష్టిజనకం=పుష్టినిగలిగించు నదియును; సర్వశ్రుతి మనోహారం, సర్వశ్రుతి=స్వరావయవ

రూపములైన సమస్త శ్రుతులచేత, మనోహరం=ఇంపైనదియునగు;ఇదం=ఈ;గీతం=పాట; అభిగీతం=చక్కఁగాఁబాడఁబడినది; ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని;తత్ర=ఆయశ్వమేధ యజ్ఞవాటమందును; రథ్యాసు=వీధులయందును; రాజమార్గేషు=రాజమార్గములయందును;ప్రశస్యమానౌ=కొనియాడఁబడుచుండునట్టి;గాయకౌ=గానము సేయువారైనకుశలవులను; కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు;భరతాగ్రజః= భరతునకన్నయైనరాముఁడు;దదర్శ=చూచెను.

"సమస్తగానములయందునుసమర్థులైన ఓకుశలవులారా! వాల్మీకిమహాముని చే, వరుసదప్పక రచింపఁబడి, కవులకుఁ బరమాధారంబై,యాశ్చర్యావహంబై వెలుంగుచున్న,శ్రీరామచరిత్రరూపమగు నీరామాయణంబును,ఆయుర్వృద్ధికరంబునుబుష్టిప్రదంబును యుక్తస్వరావయవంబులచే నొప్పుచున్నదియునత్యుత్తమంబునగు గానముచేఁ,బాడితిరి" అని, అశ్వమేధయజ్ఞవాటమునందును రాజమార్గములయందునుగొనియాడఁబడుచుండుకుశలవులను, రాముఁడు తానశ్వమేధయాగము సేయుచున్నప్పుడు, చూచెను. అని తాత్పర్యము.

స్వవేశ్మ చానీయ తతో భ్రాతరౌ స కుశీలవౌ. ౨౮
పూజయామాస పూజార్హౌ రామ శ్శత్రునిబర్హణః

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట;శత్రునిబర్హణః = శత్రువులఁజంపునట్టి; సః=ఆ;రామః= రాముఁడు;పూజాహర్హా, పూజ = పూజకు,అర్హౌ=తగినవారును;భ్రాతరౌ=తోడఁబుట్టువులునగు;కుశీలవౌ=కుశలవులను;స్వవేశ్మ=తనయశ్వమేధశాలాగృహమును;ఆనీయ = పొందించి; పూజయామాస = కొనియాడెను.

శత్రువులఁ జంపునట్టి యారాముఁ,డాకుశలవులనుదా నుజూచిన వెనుక నే, వారిందనయశ్వమేధశాలాగృహమునకురప్పించి, శ్లాఘించెను. అని తాత్పర్యము.

ఆసీనః కాంచనే దివ్యే సచ సింహాసనే ప్రభుః. ౨౫
ఉపోపవిష్టః సచివై ర్భ్రాతృభిశ్చ పరంతపః
దృష్ట్వాతు రూపసంపన్నౌ తావుభౌ నియత స్తథా. ౨౬
ఉవాచ లక్ష్మణం రామ శ్శత్రుఘ్నం భరతంతథా
శ్రూయతా మిద మాఖ్యాన మనయో ర్దేవవర్చసోః. ౨౭
విచిత్రార్థపదం సమ్య గ్గాయకౌ తావచోదయత్

టీక॥ ప్రభుః=రాజును; కాంచనే= బంగారుతోఁ జేయఁ బడినది యును; దివ్యే=స్వర్గమునందుఁబుట్టినదియునగు; సింహాసనే=సింహాసనమందు; ఆసీనః=కూర్చుండియున్నవాఁడును; సచివైః = మంత్రులచేతను; భ్రాతృభిశ్చ= తోఁబుట్టువులచేతను; ఉపోపవిష్టః=చుట్టఁబడినవాఁడును; పరంతపః, పరం=శత్రువులను; తపః=వేఁచువాఁడును; నియతః = యజ్ఞదీక్షితుఁడునగు; సః=ఆ ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము); రామః=రాముఁడు; రూపసంపన్నౌ, రూప= సౌందర్యముతో, సంపన్నౌ=కూడికొనినట్టి; తౌ=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దఱైనకుశలవులను; దృష్ట్వా=చూచి ("తు"అనునది పాదపూరణార్థము); తదా=అప్పుడు; తథా=అట్లు; దేవవర్చసోః, దేవ=దేవతలయొక్క, వర్చసోః = కాంతివంటికాంతిగల; అనయోః= వీరియొక్క; విచిత్రార్థపదం, విచిత్ర=ఆశ్చర్యమునుగలిగించునట్టి, అర్థపదం = అర్థశబ్దములుగల; ఆఖ్యానం=ప్రబంధమును; సమ్యక్= చక్కగా; శ్రూయతాం=వినబడుఁగాక; ఇతి(అభ్యాహృతము)=అని; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; శత్రుఘ్నం= శత్రుఘ్నుని, భరతం=భరతునింగూర్చి, ఉవాచ=చెప్పెను. తౌ=ఆ; గాయకౌ=పాఠకులగుకుశలవులను, అచోదయత్=ప్రేరేపించెను.

యజ్ఞదీక్షితుండగు రాముఁడు, దశరథునిచేస్వర్గమునుండి తీసికొనిరాఁబడినస్వర్ణమయ సింహాసనమునందుఁగూర్చుండి, తోఁబుట్టువులును మంత్రులును గొలువ నిండుకొలువుండి, యతి సుందర రూపులగు

నాకుశలవులం బూచి, "ఆశ్చర్యావహంబులగు శబ్దార్థంబులనొప్పు ప్రబంధమును వీరు గానము సేయఁగా వినుఁడు" అనితోడం బుట్టువులకుఁ జెప్పి, యాకుశలవుల గానము సేయని యోగించెను. అని తాత్పర్యము.

తౌ చాపి మధురం రక్తం స్వంచితాయతనిస్వనమ్. ౨౮
తంత్రీలయవ దత్యర్థం విశ్రుతార్థ మగాయతామ్

టీక ॥ తౌచాపి=ఆకుశలవులును; మధురం=మనోహరముగాను; రక్తం=రాగయుక్తముగాను; స్వంచితాయతనిస్వనం, స్వంచిత=మిక్కిలిపూజ్యమును, ఆయత=దీర్ఘమునైన, నిస్వనం=ధ్వనిగలుగునట్లుగాను; తంత్రీలయవత్=వీణెతంతులును దాళాదిసామ్యమును గలుగునట్లుగాను; అత్యర్థం=మిక్కిలి; విశ్రుతార్థం=స్పష్టమైన అర్థము గలుగునట్లుగాను; అగాయతాం=పాడిరి. తాత్పర్యము, సులభము.

హ్లాదయ త్సర్వగాత్రాణి మనాంసి హృదయానిచ
శ్రోత్రాశ్రయ సుఖం గేయం తద్బభౌ జనసంసది. ౨౯

టీక॥ శ్రోత్రాశ్రయసుఖం, శ్రోత్ర=చెవియే, ఆశ్రయ=స్థానముగాఁగల శ్రోత్రేంద్రియములకు; సుఖం=సుఖమును గలుగఁజేయునట్టి; తత్=ఆ; గేయం=కుశలవుల పాట; సర్వగాత్రాణి=సమస్తావయవములను; మనాంసి=మనస్సులను; హృదయానిచ=మనస్సులకధిష్ఠానములైన హృదయములను; హ్లాదయత్=సంతోషింపఁ జేయుచు; జన సంసది, జన=జనులయొక్క, సంసది=సభయందు, బభౌ=ప్రకాశించెను.

వీనులకానందము గలుగఁజేయు నాకుశలవుల గానము, వినువారి, సమస్తావయవములను, మనస్సులను, మనస్సుల కధిష్ఠానభూతములైన హృదయములను సంతసింపఁజేయుచు, జనసమాజమందంతటను, ప్రకాశించెను. అని తాత్పర్యము.

ఇమౌ మునీ పార్థివ లక్షణాన్వితౌ
కుశీలవౌ చైవ మహా తపస్వినౌ
మమాపి తద్భూతి కరం ప్రవక్ష్యతే
మహానుభావం చరితం నిబోధత. ౩౦

టీక॥ హేజనాః (అధ్యాహృతము)=ఓజనులారా! ఇమౌ=ఈ కుశలవులు; మునీ= మునులైనను; పార్థివలక్షణాన్వితౌ, పార్థివలక్షణ=రాజలక్షణములతో, అన్వితౌ=కూడుకొనినవారుగాను; కుశీలవౌచైవ=గాయకులైనను; మహాతపస్వినౌ=తపస్సుగలవారిలో శ్రేష్ఠులుగాను;భవతః (అధ్యాహృతము) = అగుచున్నారు. ఆభ్యాం (అధ్యాహృతము)= వీరిచేత; మమాపి=నాకును; భూతికరం=శ్రేయస్కరమును; మహానుభావం=గొప్పప్రభావముగలదియునగు, తత్ = ఆ; చరితం=సీతాదేవిచరిత్రము,ప్రవక్ష్యతే= చెప్పఁబడుచున్నది.నిబోధత= తెలిసికొనుఁడు.

ఓజనులారా! ఈకుశలవులు , సాధారణముగమునులుగానగుపడినను రాజలక్షణములుగలిగియున్నారు, గాయకులుగానున్నను గొప్ప తపస్సుగల వారలుగానున్నారు.వీరలు,సీతావిరహముచేఁ బీడింపఁబడుచున్ననాకును గొంతసౌఖ్యమునిచ్చునదియుమహాప్రభావంబునగుసీతాచరిత్రమును జెప్పఁబోయెదరు, కాఁబట్టి,సావధానముగావినుఁడు. అనితాత్పర్యము.

తతస్తు తౌరామవచః ప్రచోదితా
వగాయతాం మార్గవిధాన సంపదా
సచాపి రామః పరిషద్గత శ్శనై
ర్బుభూషయా సక్తమనా బభూవ. ౩౧

టీక॥ తతస్తు = ఆపిమ్మటనే, తౌ=ఆకుశలవులు ; రామవచఃప్రచోదితౌ, రామ=రామునియొక్క, వచః = మాటచే, ప్రచోదితౌ= ప్రేరేపింపఁ బడిన వారై; మార్గవిధానసంపదా, మార్గవిధాన= మార్గమనెడిగానప్రకారముయొక్క, సంపదా=అతిశయతో;అగాయతాం=పాడిరి;సః = ఆ;రామశ్చాపి=రాముఁడును; శనైః=మెల్లగా;పదిషద్గతః = సభనుబొందినవాఁడై; బుభూషయా = సుఖమును,అనుభవింప నిచ్ఛచేత; సక్తమనాః,సక్త=ఆసక్తిగల, మనాః = హృదయముగలవాఁడుగా; బభూవ=ఆయెను.

అంత, రాముఁడు ప్రేరేపింపఁగానే, యాకుశలవులు, "మార్గము, దేశి" యనెడుగానప్రకారముల రెంటిలోను, ముఖ్యమైనమార్గమును బట్టి, పాడనారంభించిరి. అంత రాముఁడును, "దిగ్గన లేచి వెళ్లినచో సభికులును లేవంబూతురు , దానరసభంగమగు" నని , మెల్లగాసింహాసనమునుండిడిగ్గిసభఁజేరి, యాశ్రోత్రానందమనుభవింపఁగోరి, వారి పాటనువిని నాసక్తుఁడయ్యెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, చతుర్థస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ చతుర్థసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

పంచమసర్గప్రారంభః.

శ్రీరామ సన్నిధానంబునఁ గుశలవులు రామాయణమును గానముసేయుట.

సర్వాపూర్వ మియం యేషా మాసీత్కృత్స్నా వసుంధరా
ప్రజాపతి ముపాదాయ నృపాణాం జయశాలినామ్. ౧

టీక॥ కృత్స్నా=సమస్తమైన; ఇయం=ఈ; వసుంధరా=భూమి; జయశాలినాం=జయముచేఁ బ్రకాశించునట్టి; యేషాంనృపాణాం=ఏ రాజులదిగాఁ; ప్రజాపతిం=మనుప్రజాపతిని; ఉపాదాయ= ఆరంభించి; సర్వాపూర్వం, సర్వ=సమస్త రాజులకును, అపూర్వం=నూతనమగు నట్లు; ఆసీత్ = ఆయెనో.

(ఈశ్లోకమునకు మూఁడవశ్లోకంబునఁబన్వయపూర్తియగును)

జయశాలులైనయేరాజులదిగాని భూమియంతయు, మనుప్రజాపతి మొదలుకొని, ఇతరరాజుల కెవ్వరికినిసంబంధములేనట్లుండినదో. (అని, మూఁడవశ్లోకంబుతో నన్వయము.) అని తాత్పర్యము.

యేషాం స సగరో నామ సాగరో యేన ఖానితః
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి యం యాంతం పర్యవారయన్. ౨

టీక॥ యేన = ఎవనిచేత; సాగరః=సముద్రము; ఖానితః=త్రవ్వింపఁబడెనో; యాంతం=యుద్ధమునకుఁబోవుచున్న; యం=ఎవ్వని; పుత్రసహస్రాణి= వెయ్యికొమారులు; షష్టిః=అఱువదిమంది; పర్యవారయన్=చుట్టుకొనిరో; సః=అటువంటి; సగరోనామ=సగరుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైన రాజు; యేషాం =ఎవ్వరిలో; ఆసీత్=(అధ్యాహృతము)= కలిగెనో.

ఎవ్వనిచేఁ ద్రవ్వింపఁబడిసముద్రము "సాగర" మను పేరునుబొందెనో, ఎవ్వఁడు, యుద్ధమునకు అఱువేలకుమారులతో వెళ్లుచుండెనో; అట్టిసగరచక్రవర్తి యెవ్వరివంశమునఁబుట్టెనో-("అటువంటి" అనిపై శ్లోకములతో నన్వయము). అని తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణా మిదం తేషాం రాజ్ఞాం వంశే మహాత్మనామ్
మహ దుత్పన్న మాఖ్యానం రామాయణ మితి శ్రుతమ్. ౩

టీక॥ మహాత్మనాం=గొప్పప్రభావము గలవారును ; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకు వంశమునందుఁబుట్టినవారునగు; తేషాం = అటువంటి; రాజ్ఞాం = రాజులయొక్క; వంశే=వంశమందు ; రామాయణమితి=రామాయణమని; శ్రుతం=ప్రసిద్ధమైన; మహత్ =పూజ్యమగు; ఇదం=ఈ; ఆఖ్యానం=ప్రబంధము; ఉత్పన్నం=పుట్టినది.

అటువంటి మహాత్ములైన యిక్ష్వాకు వంశపురాజుల వంశమునందు, రామాయణమను పేరం బ్రసిద్ధమగు, నీపూజ్య ప్రబంధము, పుట్టినది. అని తాత్పర్యము.

త దిదం వర్తయిష్యామి సర్వం నిఖిల మాదితః
ధర్మకామార్థ సహితం శ్రోతవ్య మనసూయయా. ౪

టీక ॥ తత్ = అటువంటి (అనఁగా, బ్రహ్మప్రసాదమునఁబుట్టిన); ఇదం = ఈరామాయణమును; వర్తయిష్యామి = ప్రవర్తిల్లఁజేయఁబోవుచున్నాను. ధర్మకామార్థసహితం = ధర్మకామార్థములతోఁగూడిన; సర్వం = సమస్తమైనరామాయణము; నిఖిలం = తక్కువపడనట్లు; అనసూయయా = అసూయలేమితో; శ్రోతవ్యం = వినంబడవలయును.

సాత్పర్య్య బ్రహ్మప్రసాదమునఁబుట్టిన ఈరామాయణమును నేను లోకమునం బ్రవర్తిల్లఁజేసెద- ధర్మకామార్థప్రదంబగుదీనినంతయుఁదక్కువపడకుండ, నసూయలేనివారలై, వినవలయును. అని తాత్పర్యము.

కోసలో నామ ముదిత స్స్ఫీతో జన పదో మహాన్
నివిష్ట స్సరయూతీరే ప్రభూత ధనధాన్యవాన్. ౫

టీక॥ ముదితః = సంతోషించినదియును (లక్షణవలన, సంతోషించినజనముగలదియనుట); స్ఫీతః = సమృద్ధమైనదియును; ప్రభూతధనధాన్యవాన్, ప్రభూత = అధికములైన, ధనధాన్యవాన్ = ధనధాన్యములు గలదియునగు; కోసలోనామ = కోసలమని ప్రసిద్ధమైన; మహాన్ = గొప్పదియైన; జనపదః = దేశము; సరయూతీరే = సరయూనదిగట్టునందు; నివిష్టః = ఉన్నది.

అధికంబులగుధనధాన్యంబులచేస మృద్ధమై యెప్పుడును సంతసంబునం బొదలెడి జనులతో నొప్పుచున్న కోసలదేశంబనునొకగొప్పదేశము, సరయూనది తీరంబునంగలదు. అని తాత్పర్యము.

అయోధ్యా నామ నగరీ తత్రాసీ ల్లోక విశ్రుతా
మనునా మానవేంద్రేణ యాపురీ నిర్మితా స్వయమ్. ౬
ఆయతా దశచ ద్వేచ యోజనాని మహాపురీ
శ్రీమతీ త్రీణి విస్తీర్ణా సువిభక్త మహాపథా. ౭

రాజమార్గేణ మహతా సువిభక్తేన శోభితా
ముక్తపుష్పావకీర్ణేన జలసిక్తేన నిత్యశః. ౮

టీక॥ యాపురీ = ఏపట్టణము; మానవేంద్రేణ = మనుష్యులకుఁబ్రభువైన; మనునా = వైవస్వతమనువుచేత; స్వయం = తానుగానే; నిర్మితా = నిర్మింపఁబడినదో; యా (అధ్యాహృతము) మహాపురీ = ఏమహాపట్టణము; దశచ = పదియును; ద్వే చ = రెండును; యోజనాని = యోజనములు; ఆయతా = దీర్ఘమై; శ్రీమతీ = కాంతిగలదియై; త్రీణి = మూఁడుయోజనములు; విస్తీర్ణా = వెడల్పుగలదై; సువిభక్తమహాపథా, సువిభక్త = చక్కఁగాఁగ్లుప్తములైన, మహాపథా = గొప్పమార్గములుగలదై; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; ముక్తపుష్పావకీర్ణేన, ముక్త = విడువఁబడిన, పుష్ప = పువ్వులచే; అవకీర్ణేన = వ్యాప్తమైనదియును; జలసిక్తేన, జల = నీటిచే, సిక్తేన = తడుపఁబడినదియును; సువిభక్తేన = చక్కఁగాఁగ్లుప్తమైనదియును; మహతా = గొప్పదియనగు; రాజమార్గేణ = రాజవీధిచేత; శోభితా = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదై; స్యాత్ = (అధ్యాహృతము) = ఉండునో; సా (అధ్యాహృతము) = అటువంటిదియును; లోకవిశ్రుతా, లోక = ప్రపంచమునందు, విశ్రుతా = ప్రసిద్ధమయినదియునగు; అయోధ్యానామ = అయోధ్యయని ప్రసిద్ధమైన; నగరీ = పట్టణము; తత్ర = ఆకోసలదేశమందు; ఆసీత్ (లకారవ్యత్యయము, ఆర్షము) = కలదు.

ఆకోసలదేశమందు, మొట్టమొదటమనుష్యులకందఱకును రాజుగానుండినవైవస్వతమనువుచే సంకల్పమాత్రమున నిర్మింపఁబడి, పండ్రెండు యోజనంబుల నిడుపును మూఁడుయోజనంబుల తనర్పునుం గలిగి, వంకరలేనట్లు చక్కఁగా నేర్పఱుపంబడిన గొప్పమార్గంబులచే నొప్పుచు, ఎల్లప్పుడును రాజపురుషులుపరిమళార్థమై పుష్పంబులవెదచల్లఁజల్లఁదనంబునకై యుదకంబునందడుపఁ గమ్మనితావిగలిగి చల్లగావిసరు మందమారుతంబులశోభి

ల్లుచున్నరాజవీథిం దేజరిల్లుచు, లో కత్రయంబుననువినుతికెక్కిన, యయోధ్యయనెడు నొకపట్టణంబు గలదు. అని తాత్పర్యము.

తాం తు రాజా దశరథో మహారాష్ట్రవివర్ధనః
పురీ మావాసయామాస దివం దేవపతి ర్యథా. ౯

టీక ॥ మహారాష్ట్రవివర్ధనః, మహారాష్ట్ర=గొప్పరాజ్యమును,వివర్ధనః= వృద్ధిఁబొందించువాఁడైన; దశరథః=దశరథుఁడనెడి; రాజా=రాజు;దివం (సప్తమ్యర్థమునందుద్వితీయ)=స్వర్గమందు; దేవపతిర్యథా = దేవేంద్రుఁడుంబోలె;తాం=ఆ;పురీం (సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ)= అయోధ్యాపట్టణమందు;ఆవాసయామాస=వాసముచేసెను.

గొప్పరాజ్యమును ధర్మముతోఁబాలించివృద్ధిఁ బొందింపఁగలిగినట్టిదశరథుఁడనునొకరాజు, స్వర్గమునందు దేవేంద్రుఁడుంబోలె, నాయయోధ్యాపురియందు, వాసముచేసెను.

అని తాత్పర్యము.

కవాట తోరణవతీం సువిభక్తాంతరాపణామ్
సర్వయంత్రాయుధవతీ ముపేతాం సర్వశిల్పిభిః. ౧౦

టీక॥కవాటతోరణవతీం=ప్రశస్తములైన నగరమునకు వెలుపలితలుపులును దారుబంధములునుం గలదియును;సువిభక్తాంతరాపణాం,సువిభక్త=చక్కగా నేర్పఱుపఁబడిన, అంతర=మధ్యప్రదేశములుగల, ఆపణాం = అంగడివీదులుగలదియును; సర్వయంత్రాయుధవతీం, సర్వ=సమస్తములైన,యంత్రాయుధవతీం = యంత్రములునుఆయుధములునుంగలదియును;సర్వశిల్పిభిః, సమస్తశిల్పులతోను; ఉపేతాం = కూడినదియును (అగు,అయోధ్యాపురియందుదశరథమహారాజువాసముచేసెనని ౨౨వ శ్లోకమునందన్వయము.ఇట్లే, ఇతర శ్లోకములయందునుజూచుకొనునది.)

తాత్పర్యముసులభము.

సూత మాగధ సంబాధాం శ్రీమతీ మతుల ప్రభామ్
ఉచ్చాట్టాల ధ్వజవతీం శతఘ్నీశతసంకులామ్. ౧౧

టీక ॥ సూతమాగధసంబాధాం, సూత=స్తుతిచేయువారిచేతను, మాగధ= కులవంశములఁబొగడువారిచేతను, సంబాధాం=నిండినదియు; శ్రీమతీం = సమృద్ధిగలదియు; అతులప్రభాం, అతుల=సరిలేని, ప్రభాం= కాంతిగలదియును; ఉచ్చాట్టాలధ్వజవతీం; ఉచ్చ=ఉన్నతములైన, అట్టాల = కోటబురుజులును, ధ్వజవతీం=టెక్కెములునుగలదియును; శతఘ్నీ శతసంకులాం, శతఘ్నీశత=అనంతములగుఁగొప్పయినుపగుదియలచే, సంకులాం = నిండినదియును (అగుఅని, ౨౨వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము సులభము.

వధూనాటక సంఘైశ్చ సంయుక్తాం సర్వతః పురీమ్
ఉద్యానామ్రవణోపేతాం మహతీం సాలమేఖలామ్. ౧౨

టీక ॥ పురీం (సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ)= పట్టణమందు; సర్వతః=అంతటను ; వధూనాటకసంఘైశ్చ, వధూ=స్త్రీలయొక్కయు, నాటక = నటులయొక్కయు, సంఘైశ్చ=సమూహములతోను; సంయుక్తాం=కూడుకొనినదియును; ఉద్యానామ్రవణోపేతాం, ఉద్యాన= ఉపవనములతోను, ఆమ్రవణ=మామిడితోఁటలతోను; ఉపేతాం=కూడుకొనినదియును; మహతీం=విశాలమైనదియును; సాలమేఖలాం, సాల = ప్రాకారమే, మేఖలాం= మొలనూలు గాఁగలదియును- (అగు, అని ౨౨వశ్లోకంబునన్వయము).

తాత్పర్యముసులభము.

దుర్గగంభీరపరిఘాం దుర్గా మన్యై ర్దురాసదామ్
వాజివారణసంపూర్ణాం గోభి రుష్ట్రైః ఖరైస్తథా. ౧౩

టీక॥ దుర్గగంభీరపరిఘాం, దుర్గ= ప్రవేశింపఁగూడనిదియు, గంభీర= అగాధమైనదియునగు, పరిఘాం = అగడ్తగలదియును; దు

ర్ణాం=ప్రవేశింపఁగూడనిదియును; (గనుకనే)అన్యైః = ఇతరులగుశత్రువులచేత;దురాసదాం = ఆక్రమింపఁగూడనిదియును;వాజివారణసంపూర్ణాం,వాజి = గుఱ్ఱములతోను,వారణ=ఏనుఁగులతోను,సంపూర్ణాం=నిండియున్నదియును; తథా=అట్లు;గోభిః = ఆవులతోను;ఉష్ట్రైః = ఒంటెలతోను;ఖరైః=గాడిదలతోను;సంపూర్ణాం,(అధ్యాహృతము)= నిండినదియును.(అగు, అని, ౨౨వశ్లోకంబునన న్వయము.)

తాత్పర్యముసులభము.

సామంతరాజ సంఘైశ్చ బలికర్మభి రావృతామ్
నానాదేశనివాసైశ్చ వణిగ్భిరుపశోభితామ్. ౧౪

టీక॥బలికర్మభిః=కప్పముకట్టునట్టి;సామంతరాజసంఘైః, సామంతరాజ= ఇరుగుపొరుగుదేశపురాజులయొక్క,సంఘైశ్చ = సమూహములచేత;ఆవృతాం=నిండియున్నదియును; నానాదేశనివాసైః= నానావిధదేశంబులయందు నివసించునట్టి; వణిగ్భిశ్చ= వైశ్యులచేతను; ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును.(అగు అని ౨౨ వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

ప్రాసాదై రత్నవి కృతైః పర్వతై రుపశోభితామ్
కూటాగారైశ్చ సంపూర్ణా మింద్రస్యేవామరావతీమ్. ౧౫

టీక॥రత్నవికృతైః, రత్న=మణులతో, వికృతైః= విశేషముగఁజేయఁబడిన;ప్రాసాదైః=రాజగృహములచేతను; పర్వతైః=క్రీడాపర్వతములచేతను; ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు;కూటాగారైశ్చ= మేడపైమేడలచేతను; సంపూర్ణాం=నిండినదియును;ఇంద్రస్య=దేవేంద్రునియొక్క; అమరావతీమివ (స్థితాం) =అమరావతీపట్టణమువలెనున్నదియును.(అగు,అని, ౨౨ వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

చిత్రా మష్టాపదాకారాం వరనారీగణై ర్యుతామ్
సర్వరత్నసమాకీర్ణాం విమానగృహశోభితామ్. ౧౭

టీ॥ చిత్రాం=నానావిధమైనదియును; అష్టాపదాకారాం, అష్టాపద = జూదమాడెడిపీటయొక్క, ఆకారాం=ఆకారమువంటి యాకారముగలదియును; వరనారీగణైః,వరనారీ=సుందరస్త్రీలయొక్క,గణైః = సమూహములతోఁ; యుతాం=కూడుకొనినదియును; సర్వరత్నసమాకీర్ణాం, సర్వ=సమస్తములైన, రత్న=మణులచేత,సమాకీర్ణాం=వ్యాపింపఁబడినదియును; విమాన గృహ శోభితాం, విమానగృహ=సార్వభౌమగృహముల చేతను ("విమానో స్త్రీదేవయానే సార్వభౌమికసద్మని"అనిభాస్కరనిఘంటువు), శోభితాం= ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును(అగు,అని,౨౦వ శ్లోకమున నన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

గృహగాఢా మవిచ్ఛిద్రాం సమభూమౌ నివేశితామ్
శాలితండులసంపూర్ణా మిక్షుకాండ రసోదకామ్. ౧౮

టీక॥ గృహగాఢాం, గృహ=ఇండ్లచేతను, గాఢాం=దట్టమైనదియును; అవిచ్ఛిద్రాం=దోషములేనిదియును; సమభూమౌ=మిట్టపల్లములులేని ప్రదేశమందు; నివేశితాం = నిర్మింపఁబడినదియును; శాలితండుల సంపూర్ణాం, శాలితండుల = తెల్లవరిబియ్యముచే,సంపూర్ణాం = నిండినదియును; ఇక్షు కాండ రసోదకాం, ఇక్షుకాండ= చెఱకుకాఁడయొక్క, రస=రసమువంటి, ఉదకాం=నీళ్లు గలదియును. (అగు,అని, ౨౦వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

దుందుభిభి ర్మృదంగై శ్చ వీణాభిః పణవై స్తథా
నాదితాం భృశమత్యర్థం పృథివ్యాం తా మనుత్తమామ్.౧౯

టీక ॥ దుందుభిభిః=భేరులచేతను; మృదంగైశ్చ= మద్దెళలచేతను; వీణాభిః=వీణెలచేతను; తథా=అట్లు; పణవైః=తమ్మటములచేతను; భృశం=మిక్కిలి; నాదితాం= ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియును; అత్యర్థం=మిక్కిలి; పృథివ్యాం=భూమియందు; అనుత్తమాం=తనకన్న మఱివేఱుశ్రేష్ఠమైనపట్టణము లేనిదియును; తాం=ప్రసిద్ధమైనదియును. (అగు,అని ౨౨వశ్లోకముననన్వయము).

తాత్పర్యముసులభము.

విమాన మివ సిద్ధానాం తపసా ధిగతం దివి
సునివేశిత వేశ్మాంతాం నరోత్తమ సమావృతామ్. ౧౯

టీక॥ దివి = స్వర్గమునందు; తపసా = తపస్సుచేతను ; అధిగతం=పొందఁబడిన; సిద్ధానాం=తపస్సిద్ధులయొక్క; విమానమివ=విమానమువలె; స్థితాం (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదియును; సునివేశిత వేశ్మాంతాం, సునివేశిత = చక్కగా నేర్పఱుపఁబడిన, వేశ్మాంతాం=గృహప్రదేశములుగలదియును ; నరోత్తమసమావృతాం, నరోత్తమ=మనుష్యశ్రేష్ఠులచే, సమావృతాం= నిండియున్నదియును; (అగు,అని, ౨౨వశ్లోకముననన్వయము).

తాత్పర్యము సులభము.

యేచబాణైర్నవిధ్యంతి వివిక్త మపరాపరమ్
శబ్దవేధ్యంచ వితతం లఘుహస్తా విశారదాః. ౨౦
సింహవ్యాఘ్రవరాహాణాం మత్తానాం నదతాంవనే
హంతారోనిశితైశ్శస్త్రైర్బలాద్బాహుబలైరపి. ౨౧
తాదృశానాం సహస్రైస్తా మభిపూర్ణాం మహారథైః
పురీ మావాసయామాస రాజా దశరథ స్తదా. ౨౨

టీక॥ లఘుహస్తాః, లఘు=లాఘవముగల,హస్తాః= చేతులుగలవారును;విశారదాః=నేర్పరులునైన; యే=ఎవరు; వివిక్తం=ఒంటరి

మైనవానిని; అపరాపరం=ముందు వెనుక లేనివాని (తండ్రియైనను గుమారుండైనను లేనివానిని అనుట) శబ్దవేధ్యం, శబ్ద=ధ్వనిచే, వేధ్యం=కొట్టందగినవానిని; వితతం చ= పరుగెత్తువానిని; బాణైః=బాణములచేతను; నవిధ్యంతి = కొట్టరో; మత్తానాం=క్రొవ్వినవియును; వనే=అరణ్యమందు; నర్దతాం= గర్జించునవియునగు; సింహవ్యాఘ్రవరాహాణాం=సింహముల యొక్కయుం బులుల యొక్కయుం బందుల యొక్కయు (సింహములను బులులను బందులను); బలాత్ =బలాత్కారముగా; నిశితైః=కఱకుగల; శస్త్రైః=ఆయుధములచేతను; బాహుబలైరపి= భుజబలముల చేతను; హంతారః=చంపువారలో; మహారథైః= తన్నుసారథిని గుఱ్ఱములనుం బ్రోచికొనుచు యుద్ధము సేయునట్టి; తాదృశానాం=అట్టివారి యొక్క ; సహస్రైః=వేలసంఖ్యల చేతను; అభిపూర్ణాం=నిండినట్టి; తాం= ఆ; పురీం(సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయ) = అయోధ్యాపట్టణమందు ; దశరథః= దశరథుఁడనెడి; రాజా=రాజు; తదా= అప్పుడు; ఆవాసయామాస=వాసముచేసెను.

తాము నేర్పరితనముతోనతివేగముగ బాణప్రయోగము సేయఁగలిగియున్నను , ధార్మికులైనందున, నొంటరియైనవానిఁగాని, తండ్రులు నుగొడుకులును దోడంబుట్టువులును లేనివానిఁగాని, కండ్లకగుపడక, మఱుఁగుననుండి ధ్వని మాత్రముగుఱిగాఁగొట్టఁదగినవానిఁగాని, పరుగెత్తువానిఁగాని, యుద్ధమునందు బాణముచే నైనఁ బ్రహరింపనోడు వారును, వనమునందు మదించి యథేచ్ఛముగ గర్జించుచున్న సింగములు పులులు మొదలగు క్రూర మృగంబులఁ బట్టి బలాత్కారముగ నాయుధములతోఁగాని తమ భుజబలంబులతోఁగాని చంపఁ గలవారునగు, గొప్ప శూరులచే నిండియున్న యా యయోధ్యాపట్టణమందు, దశరథమహారాజు, వాసము సేయుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తామగ్నిమద్భి ర్గుణవద్భి రావృతామ్

ద్విజోత్తమై ర్వేదషడంగ పారగైః
సహస్రదై స్సత్యరతై ర్మహాత్మభి
ర్మహర్షి కల్పై ర్ఋషిభిశ్చ కేవలైః. ౨౩

టీక॥ అగ్నిమద్భిః= ఆహితాగ్నులును; గుణవద్భిః = మంచిగుణములుగలవారును; వేదషడంగపారగైః, వేద=ఋగ్యజుస్సామాథర్వణంబులను వేదములయొక్కయు, షడంగ=శిక్షావ్యాకరణచ్ఛందోనిరుక్తజ్యోతిషకల్పంబులను నాఱువేదాంగములయొక్కయు, పారగైః= అంతమును బొందినవారును; సహస్రదైః= అనంతముగ దానముసేయువారును; సత్యరతైః, సత్య= సత్యమునందు, రతైః = ఆసక్తులును; మహాత్మభిః=గొప్పబుద్ధిగలవారును; కేవలైః ఋషిభిశ్చ= కేవలఋషులైనను; మహర్షికల్పైః=మహర్షులవంటివారునగు; ద్విజోత్తమైః= బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యులలోశ్రేష్ఠులచేత; ఆవృతాం = నిండిన; తాం(సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ)= ఆయయోధ్యాపట్టణమందు; (దశరథః = దశరథమహారాజు; ఆవాసయామాస=వాసముచేసెను.).

తాత్పర్యము సులభము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, పంచమస్సర్గః.
ఇది స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ పంచమసర్గటీక, ముగిసినది.

౯౭

షష్ఠసర్గప్రారంభః.

తస్యాం పుర్యా మయోధ్యాయాం వేదవి త్సర్వసంగ్రహః
దీర్ఘదర్శీ మహాతేజాః పౌరజానపదప్రియః. ౧
ఇక్ష్వాకూణా మతిరథో యజ్వా ధర్మరతో వశీ
మహర్షికల్పో రాజర్షి స్త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౨
బలవా న్నిహతామిత్రో మిత్రవా న్విజితేంద్రియః
ధనైశ్చ సంగ్రహై శ్చాన్యై శ్శక్రవైశ్రవణోపమః ౩
యథా మను ర్మహాతేజా లోకస్య పరిరక్షితా
తథా దశరథో రాజా వసన్ జగ దపాలయత్. ౪

టీక॥ వేదవిత్ = వేదములనెఱింగినవాఁడును; సర్వసంగ్రహః, సర్వ=శూరులు పండితులు మొదలగు సమస్తజనులయొక్క (సమస్తజనులను), సంగ్రహః= దానాదులచే, వశీకరించువాఁడును; దీర్ఘదర్శీ, దీర్ఘ=పెద్దకాలమునకుఁబిమ్మట రాఁబోవునర్థమును, దర్శీ= చూచువాఁడును; మహాతేజాః=గొప్పపరాక్రమముగలవాఁడును; పౌరజానపదప్రియః, పౌర= పట్టణమందువసించెడుజనులును, జానపద=గ్రామమునందు వసించెడుజనులును, ప్రియః=ఇష్టులుగాఁగలవాఁడును; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశపురాజులలోపల; అతిరథః= పెక్కుమహారథులతో నొంటరిగా యుద్ధముసేయఁజాలినరథికశ్రేష్ఠుఁడును; యజ్వా = యజ్ఞములుసేసిన వాఁడును; ధర్మరతః = ధర్మమునందాసక్తుఁడును; వశీ=సమస్తజనులుతనస్వాధీనతకులోఁబడినవారుగాఁగలవాఁడును; మహర్షికల్పః = మహర్షితోసరియైనవాఁడును; రాజర్షిః= రాజునుఋషియునైనవాఁడును; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=భూర్భువస్స్వర్లోకములయందును; విశ్రుతః=

వినుతికెక్కినవాఁడును; బలవాన్ = పెక్కు సైన్యములు గలవాఁడును; నిహతామిత్రః, నిహత = చంపఁబడిన, అమిత్రః = శత్రువులుగలవాఁడును; మిత్రవాన్ = గొప్ప చెలికాండ్రుగలవాఁడును; విజితేంద్రియః, విజిత = చక్కఁగా జయింపఁబడిన, ఇంద్రియః = ఇంద్రియములు గలవాఁడును; ధనైశ్చ = ధనముల చేతను; అన్యైః = ఇతరములైన; సంగ్రహైశ్చ = కూడఁబెట్టఁబడిన వానిచేతను; శక్రవైశ్రవణోపమః = ఇంద్రునితోను కుబేరునితోను సరియైనవాఁడునగు; దశరథః = దశరథుఁడనెడు; రాజా = రాజు; యథా = ఎట్లు; మహాతేజాః = గొప్ప పరాక్రమముగల; మనుః = వైవస్వతమనువు; లోకస్య = ప్రపంచము యొక్క (ప్రపంచమును); పరిరక్షితా = రక్షించువాఁడుగా; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = అయ్యెనో; తథా = అట్లు; తస్యాం = ఆ; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యయనెడు; పుర్యాం = పట్టణమందు; వసన్ = వాసముచేయుచు; జగత్ = భూమండలమును; అపాలయత్ = పాలించెను.

దశరథమహారాజు, అయయోధ్యాపురంబుననివసింపుచు, వేదవేదార్థంబుల నెఱింగి, పండితులు సూరులు మొదలగువారి నెల్లయథోచితంబుగ నాదరింపుచుఁ, దీర్ఘకాలంబునకుఁ బిమ్మటఁ గాఁబోవునర్థము నెఱింగి యెచ్చరికతోఁ బ్రవర్తిల్లుచుఁ, బట్టణవాసులయందును గ్రామవాసులయందు నేకరీతిగఁ బ్రీతి నెఱపుచు, నెల్లజనంబుల స్వాధీనులుగాఁజేసికొని, యాహితాగ్నియై ధర్మరతుండై, రాజర్షియై మహర్షియుం బోలెఁ బ్రకాశింపుచు, మూఁడు లోకంబులయందును బెడఁద పేరుప్రసిద్ధి వహింప మహాపరాక్రముండై చలంబున శత్రువుల నడఁకించి, యింద్రకుబేరులుంబోలె వివిధధనంబులఁ గూడఁబెట్టుచు నిక్ష్వాకువంశపు రాజులలోపల నతిరథుండై, జితేంద్రియుండై, మహాతేజుండగు వైవస్వతమనువుంబోలె భూమండలముం బాలింపుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

తేన సత్యాభిసంధేన త్రివర్గ మనుతిష్ఠతా
పాలితా సా పురీ శ్రేష్ఠా ఇంద్రేణే వామరావతీ. ౫

టీక॥ సత్యాభిసంధేన, సత్య=సత్యమునందు, అభిసంధేన = అభిప్రాయముగలవాఁడును; త్రివర్గం=ధర్మార్థకామంబులను ; అనుతిష్ఠతా=అనుసరించువాఁడునగు; తేన=ఆదశరథమహారాజుచేత ; శ్రేష్ఠా=ఉత్తమమైన; సా=ఆ; పురీ=అయోధ్యాపట్టణము; ఇంద్రేణ=దేవేంద్రునిచేత; అమరావతీవ=అమరావతివలె; పాలితా=పాలింపఁబడినది.

ఆదశరథమహారాజు, సత్యమునందుశ్రద్ధగలిగి, ధర్మార్థకామంబులననుసరింపుచు, నింద్రుండమరావతీపురినిబాలించునట్లు, ఆయయోధ్యాపట్టణమునుబాలించెను. అనితాత్పర్యము.

తస్మిన్పురవరే హృష్టా ధర్మాత్మానో బహుశ్రుతాః
నరా స్తుష్టా ధనైః స్వైస్వై రలుబ్ధా స్సత్యవాదినః. ౬

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; పురవరే=పట్టణశ్రేష్ఠమైన యయోధ్యాపురమునందు; నరాః = మనుష్యులు; హృష్టాః = ప్రీతిఁబొందినవారుగాను; ధర్మాత్మానః= ధర్మస్వభావులుగాను; బహుశ్రుతాః, బహు=అధికమైన, శ్రుతాః=శాస్త్రాభ్యాసముగలవారుగాను; స్వైస్వైః = తమతమవియగు; ధనైః = ధనములతో; తుష్టాః=సంతసించువారుగాను; అలుబ్ధాః= ఆశలేనివారుగాను; సత్యవాదినః= సత్యముగమాటలాడువారుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆయయోధ్యాపట్టణమందు, మనుష్యులందఱును, మనస్సంతోషముగలిగిధర్మస్వభావులై, యధికముగశాస్త్రాభ్యాసముచేసి, మేరమీఱినయాశలేకతమవర్ణాశ్రమధర్మములకుఁదగినట్లుతమకుదొరకొను ధనంబులందృప్తిఁ బొందుచు, సత్యవాదులై, యుండిరి. అనితాత్పర్యము.

నాల్పసన్నిచయః కశ్చిదాసీ త్తస్మిన్ పురోత్తమే
కుటుంబీ యో హ్యసిద్ధార్థోఽ గవాశ్వధనధాన్యవాన్. ౭

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; పురోత్తమే = పట్టణశ్రేష్ఠమైనయయోధ్యయందు; యః= ఎవ్వఁడు; అల్పసన్నిచయః, అల్ప=కొంచెమైన, సన్నిచయః= కోశముగలవాఁడును; అసిద్ధార్థః, అసిద్ధ = ప్రాప్తించని, అర్థః=ధర్మార్థకామములుగలవాఁడును; అగవాశ్వధనధాన్యవాన్ = గోవులును గుఱ్ఱములును ధనధాన్యములును లేనివాఁడునైన; కుటుంబీ= తలిదండ్రులు బిడ్డలు కొడుకులుబిడ్డలు కోడండ్రును గొమాస్తా యును భార్యయు నశికయును దాసునుంగాఁ గోష్యులు పదిమందిగలవాఁడు; కశ్చిత్ =ఒకానొకండును; నాసీత్=లేఁడుగదా.

కొంచెముగాఁగోశముగలిగి,ధర్మార్థకామములఁబొంద నేరక, గోవులును గుఱ్ఱములును ధనధాన్యములునేమియు లేక, గొప్పకుటుంబము గలిగియుండు వాఁడెవ్వఁడును లేఁడు-అని తాత్పర్యము.

కామీ వా న కదర్యోవా నృశంసః పురుషః క్వచిత్
ద్రష్టుం శక్య మయోధ్యాయా మ్నావిద్వా న్నచ నాస్తికః. ౮

టీక॥ కామీవా=కాముకుఁడుగాని; కదర్యోవా=లోభంబునఁదన్నుధర్మకార్యమును గొడుకులను భార్యనుదలిదండ్రులను దోఁబుట్టువులనుంబీడించువాఁడుగాని; నృశంసః (వా) = క్రూరుండుగాని; అయినః పురుషః=పురుషుఁడు; అయోధ్యాయాం= అయోధ్యాపట్టణమందు; క్వచిత్ =ఒకానొకచోటనైనను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; న శక్యం=అలవికాఁదు; అవిద్వాన్= పండితుఁడు కాని వాఁడును; (ద్రష్టుం=చూచుటకు;) న(శక్యం)=అలవికాఁదు; నాస్తికశ్చ=పరలోకము లేదని చెప్పు వాఁడును; (ద్రష్టుం=చూచుటకు); న(శక్యం)=అలవికాఁదు.

ఆయయోధ్యా పట్టణమందు,

ఒకానొకచోటనైనను, గాముకుఁడుగాని, యతిలోభంబునఁదన్నుధర్మమును గొడుకులను భార్యను దలిదండ్రులనుదోఁబుట్టువులనుం బీడించువాఁడుగాని, పండితుఁడుకానివాఁడుగాని, నాస్తికుఁడుగాని, యొకఁడైనను,దొరకొనఁడు. అని తాత్పర్యము.

సర్వే నరాశ్చ నార్యశ్చ ధర్మశీలా స్సుసంయతాః
ఉదితా శ్శీలవృత్తాభ్యాం మహర్షయ ఇవామలాః. ౯

టీక ॥ సర్వే= సమస్తులయిన; నరాశ్చ = మనుష్యులును; నార్యశ్చ=స్త్రీలును;ధర్మశీలాః=ధర్మస్వభావముగలవారలుగాను; సుసంయతాః=చక్కగా నింద్రియనిగ్రహముగలవారలుగాను; శీలవృత్తాభ్యాం, శీల=మంచిస్వభావముతోను, వృత్తాభ్యాం=మంచియాచారముతోను;ఉదితాః=పుట్టినవారలుగాను; మహర్షయఇవ=మహర్షులుంబోలె; అమలాః=పరిశుద్ధులగు వారలు గాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

అయోధ్యాపట్టణమునందుఁ, బురుషులునుస్త్రీలునందఱును, ధర్మగుణము నింద్రియ నిగ్రహమునుగలవారలై, పుట్టిననాఁటనుండి మంచిస్వభావమును మంచియాచారమునుగలిగి,మహర్షులుంబోలెఁబరిశుద్ధులుగా,నుండిరి.అనితా.

నాకుండలీ నామకుటీ నాస్రగ్వీ నాల్పభోగవాన్
నామృష్టో నానులిప్తాంగో నాసుగంధశ్చ విద్యతే. ౧౦

టీక ॥ అకుండలీ=కర్ణభూషణములులేనివాఁడు; నవిద్యతే=లేఁడు. అమకుటీ=శిరోభూషణములేనివాఁడు;న(విద్యతే)=లేఁడు;అస్రగ్వీ=పుష్పములేనివాఁడు; న (విద్యతే)= లేఁడు. అల్పభోగవాన్ =కొంచెమైనసుఖముగలవాఁడు; న (విద్యతే)= లేఁడు. అమృష్టః=అభ్యంగములేనివాఁడు;న(విద్యతే)=లేఁడు. నానులిప్తాంగః=మైపూఁతలేనిదేహముగలవాఁడు; (నవిద్యతే)=లేఁడు. అసుగంధశ్చ=మంచివాసనలేనివాఁడును;న(విద్యతే)=లేఁడు. తాత్పర్యము, సులభము.

నామృష్టభోజీ నాదాతా నాప్యనంగదనిష్కధృక్
నాహస్తాభరణోవాపి దృశ్యతే నాప్యనాత్మవాన్. ౧౧

టీక॥ అమృష్టభోజీ=కడుపునిండభుజింపనివాఁడు; నదృశ్యతే=కానఁబడఁడు. అదాతా = ఈవిలేనివాఁడు; న(దృశ్యతే)= కానఁబడఁడు; అనంగదనిష్కధృగపి = బాహుపురులను ఱొమ్మునధరింపఁదగినపతకమునుధరింపనివాఁడు; న(దృశ్యతే)=కానఁబడఁడు. అహస్తాభరణోవాపి = కడియములులేనివాఁడును; న(దృశ్యతే)=కానఁబడఁడు. అనాత్మవానపి= జితేంద్రియుఁడు కానివాఁడును; న(దృశ్యతే)=కానఁబడఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

నానాహితాగ్ని ర్నాయజ్వా నక్షుద్రోవా నతస్కరః
కశ్చిదాసీదయోధ్యాయాం నచ నిర్వృత్తసంకరః. ౧౨

టీక ॥ అయోధ్యాయాం= అయోధ్యాపట్టణమందు; కశ్చిత్= ఒకానొకఁడును; అనాహితాగ్నిః = ఆధానము సేయనివాఁడు; నాసీత్ =లేఁడు. అయజ్వా=యాగముసేయనివాఁడు; న(ఆసీత్)= లేఁడు. క్షుద్రోవా=నీచుఁడైనవాఁడుగాని; న(ఆసీత్)=లేఁడు. తస్కరః=దొంగయైనవాఁడు; న (ఆసీత్)=లేఁడు. నిర్వృత్తసంకరశ్చ,నిర్వృత్త=చేయఁబడిన,సంకరశ్చ=వర్ణసంకరము గలవాఁడును; న (ఆసీత్)=లేఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

స్వకర్మనిరతా నిత్యం బ్రాహ్మణా విజితేంద్రియాః
దానాధ్యయనశీలాశ్చ సంయతాశ్చ పరిగ్రహే. ౧౩

టీక॥ బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; స్వకర్మనిరతాః, స్వకర్మ = తమకర్మములయందు, నిరతాః=ఆసక్తులును; విజితేంద్రియాః,విజిత=చక్కగా జయింపఁబడిన, ఇంద్రియాః= ఇంద్రియములుగలవారలును; దానాధ్యయనశీలాశ్చ, దాన=

స ౬

ఈవియును,అధ్యయన = వేదపారాయణమును, శీలాశ్చ=స్వభావముగాఁగలవారును; పరిగ్రహే=పుచ్చుకొనుటయందు; సంయతాశ్చ=సంకోచముగలవారునై (అని గోవిందరాజాభిప్రాయము); పరిగ్రహే=భార్యయందు;సంయతాశ్చ=నియమముగలవారునై; (అని మహేశ్వర తీర్థాభిప్రాయము) సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు.

ఆయయోధ్యా పట్టణమందు, బ్రాహ్మణులందఱు, నెల్లప్పుడును, దమకర్మములననుష్ఠింపుచు, జితేంద్రియులై,యతిథుల కభీష్టంబులనొసంగుచు, వేదంబులఁ బఠింపుచుఁ,గొంచెముగఁ బరిగ్రహముసేయుచు (అని,గోవిందరాజాభిప్రాయము) స్వభార్యా మాత్రగాములై పరదారపరాఙ్ముఖులై, యున్నారు. (అనిమహేశ్వరతీర్థాభిప్రాయము) అనితాత్పర్యము.

ననాస్తికో నానృతకో నకశ్చి దబహుశ్రుతః
నాసూయకోనచాశక్తో నావిద్వాన్ విద్యతే తదా. ౧౪

టీక॥తదా = ఆదశరథుఁడు పరిపాలించు నప్పుడు;కశ్చిత్ = ఒకానొకండును;నాస్తికః = పరలోకము లేదనువాఁడు;నవిద్యతే = లేఁడు. అనృతకః=అసత్యమాడువాఁడు;న(విద్యతే)= లేఁడు. అబహుశ్రుతః=మిగుల శాస్త్రాభ్యాసము లేనివాఁడు;న(విద్యతే)=లేఁడు. అసూయకః=గుణములయందు దోషము నారోపించు వాఁడు;న(విద్యతే)=లేఁడు.అశక్తశ్చ=సమర్థుఁడు కానివాఁడును; న(విద్యతే)=లేఁడు, అవిద్వాన్= జ్ఞానము లేనివాఁడును;న(విద్యతే)=లేఁడు. "ఆదశరథుఁడు పరిపాలించునప్పుడు" అనియున్నందున, నీశ్లోకము దశరథునిచేఁ బాలింపఁబడుచుండిన జనపదాదులను గుఱించినదిగాఁ గనుపడుటం బట్టి,యందలి విషయములకుఁ బౌనరుక్త్య దోషంబు లేదు.

తాత్పర్యము,సులభము.

నాషండగవి దత్రాసీ న్నావ్రతో నాసహస్రదః
నదీనః క్షిప్తచిత్తోవా వ్యథితోవాపి కశ్చన. ౧౫

టీక॥అత్ర=ఈయయోధ్యయం దు;కశ్చన= ఒకానొకండును;అషడంగవిత్ = శిక్షావ్యాకరణచ్ఛందోనిరుక్తి జ్యోతిషకల్పంబులను నాఱు వేదాంగముల నెఱుంగని వాఁడు; నాసీత్ =లేఁడు. అవ్రతః = చాంద్రాయణము మొదలుగాఁగల వ్రతములు లేనివాఁడు;న(ఆసీత్)= లేఁడు. అసహస్రదః=సహస్ర జనులకు దానము సేయనివాఁడు;న(ఆసీత్)=లేఁడు. దీనః=దైన్యము గలవాఁడు;న(ఆసీత్)=లేఁడు. క్షిప్తచిత్తోవా,క్షిప్త=కలఁతవడిన,చిత్తోవా= మనస్సుగలవాఁడును;న(ఆసీత్)=లేఁడు. వ్యథితోవాపి=వ్యాధిగలవాఁడును;న(ఆసీత్)= లేఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

కశ్చి న్నరోవా నారీవా నాశ్రీమా న్నాప్యరూపవా న్
ద్రష్టుం శక్యమయోధ్యాయాం నాపి రాజన్య భక్తిమాన్. ౧౬

టీక॥అయోధ్యాయాం = అయోధ్యా పట్టణమందు;నరోవా= పురుషుఁడు గాని;నారీవా=స్త్రీగాని;కశ్చిత్= ఒకానొకజనమును;అశ్రీమాన్ = కాంతిలేనది;ద్రష్టుం= చూచుటకు;నశక్యం=సాధ్యముకాదు. అరూపవానపి = మంచిరూపము లేనిదియును; (ద్రష్టుంశక్యం) న=చూచుటకుసాధ్యముకాదు. రాజని=రాజైన దశరథునియందు;అభక్తిమానపి = భక్తిలేనిదియును. (ద్రష్టుంశక్యం)న= చూచుటకుసాధ్యముకాదు.

అయోధ్యాపట్టణమందు సమస్త పురుషులును సమస్త స్త్రీలును గాంతియును రూపమునుం గలిగి రాజభక్తి యుక్తులై యుండిరి. అనితాత్పర్యము.

వర్ణే ష్వగ్ర్యచతుర్థేషు దేవతా తిథి పూజకాః
కృతజ్ఞాశ్చ వదాన్యాశ్చ శూరా విక్రమ సంయుతాః. ౧౭

దీర్ఘాయుషో నరాస్సర్వే ధర్మం సత్యంచ సంశ్రితాః
సహితాః పుత్రపౌత్రైశ్చ నిత్యం స్త్రీభిః పురోత్తమే. ౧౮

టీక॥ పురోత్తమే=పట్టణశ్రేష్ఠమైనయయోధ్యయందు; అగ్ర్యైశ్చతుర్థేషు, అగ్ర్యైః=ముందుపుట్టిన బ్రాహ్మణులే, చతుర్థేషు నాలవవారలుగాఁగల; వర్ణేషు=క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులనెడు వర్ణములయందు; (ఉన్న) సర్వే సమస్తులైన నరాశ్చ=మనుష్యులును; దేవతాతిథిపూజకాః=దేవతాతిథులను బూజించు వారుగాను; కృతజ్ఞాశ్చ=ఉపకారమెఱింగి యుండువారుగాను; వదాన్యాశ్చ=మిక్కిలి దానముసేయు వారుగాను; శూరాః=యుద్ధమునందు భయపడని వారుగాను; విక్రమసంయుతాః=పరాక్రమముతోఁ గూడినవారు గాను; దీర్ఘాయుషః=దీర్ఘమైన జీవిత కాలము గల వారుగాను; ధర్మం=ధర్మమును; సత్యంచ=సత్యమును; సంశ్రితాః=పొందిన వారుగాను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; స్త్రీభిః=భార్యలతోను; పుత్రపౌత్రైశ్చ=కొడుకులుమనుమలతోను; సహితాః=కూడియుండువారుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

అయోధ్యాపట్టణమందు, క్షత్రియవైశ్యశూద్రులందఱును, దేవతలనతిథులం బూజింపుచు, నుపకారస్మర్తలై, యత్యంతముగా దానముసేయుచు, మిక్కిలిపరాక్రమముగలిగి యుద్ధములందు వెనుదీయని వారైనను, ఎల్లయుద్ధములందును జయము గొనుచుండుటంబట్టి, దీర్ఘకాలము జీవింపుచు, ధర్మము సత్యంబు నవలంబించి, కొడుకులునుమనుమలును గలిగి, తమకుసన్యాసాశ్రమము నిషిద్ధమైనందున నెల్లప్పుడును గృహస్థాశ్రమమందే వర్తింపుచునుండిరి. అని తాత్పర్యము.

క్షత్రం బ్రహ్మముఖం చాసీ ద్వైశ్యాః క్షత్ర మనువ్రతాః
శూద్రాః స్స్వధర్మనిరతా స్త్రీన్వర్ణా నుపచారిణః. ౧౯

టీక॥ క్షత్రం=క్షత్రియజాతి; బ్రహ్మముఖం=బ్రాహ్మణులే ప్రధానముగాఁగలదిగా; ఆసీత్=అయినది. వైశ్యాశ్చ=వైశ్యులును; క్షత్రం=క్షత్రజాతిని; అనువ్రతాః=అనుసరించియుండువారుగా; ఆసన్ (అధ్యాహృతము) = అయిరి. శూద్రాః=శూద్రులు; త్రీన్=మూఁడైన; వర్ణాన్=బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యజాతులను; ఉపచారిణః=సేవించుచున్నవారై; స్వధర్మనిరతాః, స్వ=తమదైన, ధర్మ=బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యసేవనమనెడు ధర్మమందు; నిరతాః=ఆసక్తులుగా; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

క్షత్రియులు బ్రాహ్మణుల ననుసరించియుండిరి, వైశ్యులు క్షత్రియుల ననువర్తించుచుండిరి, శూద్రులు, బ్రాహ్మణులను క్షత్రియులను వైశ్యులను గొలుచుచు, వారిని సేవించుటయనెడు తమధర్మమునందు ఆసక్తులుగా, నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

సా తేనేక్ష్వాకునాథేన పురీ సుపరిరక్షితా
యథా పురస్తాన్మనునా మానవేన్ద్రేణ ధీమతా. ౨౦

టీక॥ సా=ఆ; పురీ= అయోధ్యాపట్టణము; యథా=ఎట్లు; పురస్తాత్=మునుపు; ధీమతా= బుద్ధిగలవాఁడును; మానవేంద్రేణ= మనుష్యులకుఁ బ్రభువునగు; మనునా=వైవస్వతమనువుచేత; సుపరిరక్షితా (అధ్యాహృతము) = చక్కఁగా రక్షింపఁబడెనో; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు; ఇక్ష్వాకునాథేన=ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁ బుట్టినవారికిఁ బ్రభువైన; తేన = ఆదశరథునిచేత; సుపరిరక్షితా=చక్కఁగా రక్షింపఁబడినది.

బుద్ధిమంతుఁడును మనుష్యులకుఁ బ్రభువునగు వైవస్వత మనువు, పూర్వము, అయోధ్యానగరము, నెట్లు రక్షించెనో, అప్రకారముగనే, యిక్ష్వాకు వంశము రాజులలో మేటి యగునా దశరథుండు, అయోధ్యానగరమును రక్షించుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

యోధానా మగ్నికల్పానాం పేశలానా మమర్షిణామ్
సంపూర్ణా కృతవిద్యానాం గుహా కేసరిణామివ. ౨౧

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆయయోధ్యాపట్టణము; అగ్నికల్పానాం = నిప్పుతోసరివచ్చునట్టి వారును; పేశలానాం = కుటిలులు గానివారును; అమర్షిణాం=కోపము గలవారును; కృతవిద్యానాం= అభ్యసింపఁబడిన సమస్త విద్యలు గలవారునగు; యోధానాం (తృతీయార్థమందుషష్ఠి) = భటులచేత; గుహా=పర్వతము నందుండుగొప్ప బిలము; కేసరిణామివ (తృతీయార్థమందుషష్ఠి)=సింహములచేతంబోలె; పూర్ణా= నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

ఆయయోధ్యాపట్టణమందు, సమస్త శస్త్రవిద్యల నభ్యసించి శౌర్యంబున నిప్పు వలెఁ బరిభవింప నశక్యులై, కొంచెమైనను గౌటిల్యములేక, చాలఁగోపము గలిగి, వలుచున్న భటులు, పర్వత గుహయందు సింగంబులుంబోలె, నిండియుండిరి. అని తాత్పర్యము.

కాంభోజవిషయే జాతై ర్బాహ్లీకైశ్చ హయోత్తమైః
వనాయుజై ర్నదీజైశ్చ పూర్ణా హరి హయోత్తమైః. ౨౨

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆయయోధ్య; కాంభోజవిషయే = కాంభోజ మనెడుదేశమందు; జాతైః=పుట్టినవియు; బాహ్లీకైశ్చ= బాహ్లీక దేశమునందుఁ బుట్టినవియు; వనాయుజైః=వనాయుదేశమందుఁబుట్టినవియు; నదీజైశ్చ=సింధుదేశమునందుఁబుట్టినవియు; హరిహయోత్తమైః, హరిహయ=ఇందుౖనిగుఱ్ఱమగు నుచ్చైశ్శ్రవము వలె, ఉత్తమైః=శ్రేష్ఠము లైనవియునగు; హయోత్తమైః = అశ్వశ్రేష్ఠములచేత; పూర్ణా=నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

ఆయయోధ్యయందుఁ, గాంభోజ బాహ్లీకవనాయు సింధుదేశములందుఁబుట్టి యుచ్చైశ్శ్రవముతోసరియై వెలుంగుచున్న శ్రేష్ఠములైనగుఱ్ఱములు, మెండుగా నిండి, యుండినవి. అని తాత్పర్యము.

స ౬

వింధ్యపర్వతజై ర్మత్తైః పూర్ణా హైమవతైరపి
మదాన్వితై రతిబలై ర్మాతంగైః పర్వతోపమైః. ౨౩
ఐరావత కులీనైశ్చ మహాపద్మ కులై స్తథా
అంజనాదపి నిష్పన్నై ర్వామనా దపిచ ద్విపైః. ౨౪

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆ యయోధ్యాపురి; మత్తైః=గర్వించినట్టి; వింధ్యపర్వతజైః = వింధ్యపర్వతమునందుఁబుట్టిన; మాతంగైః= ఏనుఁగులచేతను, మదాన్వితైః = గర్వముతోఁగూడినవియు; అతిబలైః=చాలబలము గలవియు; పర్వతోపమైః = కొండలతోసరివచ్చునట్టివియునగు; హైమవతైరపి= హిమవత్పర్వతము నందుఁ బుట్టిన యేనుఁగులచేతను; ఐరావత కులీనైః = ఇంద్రుని యేనుఁగైన యైరావతము యొక్క కులమందుఁ బుట్టిన; ద్విపైశ్చ=ఏనుఁగులచేతను; మహాపద్మకులైస్తథా = పుండరీకమను దిగ్గజము యొక్క కులమందుఁ గలిగిన యేనుఁగులచేతను; అంజనాత్ = వరుణ దిగ్గజమయిన యంజనమువలన; నిష్పన్నైరపి = పుట్టిన యేనుఁగులచేతను; వామనాత్ యమదిగ్గజమయిన వామనమువలన; నిష్పన్నైః(అధ్యాహృతము) అపిచ= పుట్టిన యేనుగులచేతను; పూర్ణా= నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

ఆయయోధ్యయందు, వింధ్యపర్వతమునందుఁ బుట్టినమత్తగజములును, హిమవద్గిరియందు జనియించినయతిబలాఢ్యములగు మదపుటేనుంగులును, ఐరావతవంశమునందు సంభవించిన మత్తేభంబులును, పుండరీకకులంబునందుత్పత్తినొందిన మాతంగంబులును, అంజన వామన సంతతులంగల్గిన కుంజరంబులును, నిండియుండినవి. అని తాత్పర్యము.

భద్రై ర్మంద్రై ర్మృగైశ్చైవ భద్రమంద్రమృగై స్తథా
భద్రమంద్రై ర్భద్ర మృగై ర్మృగ మంద్రైశ్చ సాపురీ
నిత్యమత్తైస్సదా పూర్ణా నాగై రచల సన్నిభైః. ౨౫

టీక॥ సా=ఆ; పురీ=అయోధ్యాపట్టణము; భద్రైః=భద్రజాతీయములును; మంద్రైః=మంద్రజాతీయములును; మృగైశ్చైవ = మృగజాతీయములును; భద్రమంద్రమృగైస్తథా= భద్రమంద్రమృగంబులనెడు మూఁడుజాతుల లక్షణములును సంకీర్ణముగాఁగలవియును; భద్రమంద్రైః= భద్రమంద్రములనెడు రెండుజాతులలక్షణములుసంకీర్ణముగాఁగలవియు; భద్రమృగైః= భద్రమృగంబులనెడు రెండుజాతులలక్షణములుసంకీర్ణముగాఁగలవియు; మృగమంద్రైశ్చ=మృగమంద్రములనెడు రెండుజాతులలక్షణములుసంకీర్ణముగాఁగలవియు; నిత్యమత్తైః = ఎల్లప్పుడునుమదించియుండునవియు; అచలసన్నిభైః= పర్వతముతో సరివచ్చునవియునగు; నాగైః=ఏనుంగులచే; సదా=ఎల్లప్పుడును; పూర్ణా=నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=అయినది.

ఆ యయోధ్యాపట్టణమందు, "భద్రములు,మంద్రములు,మృగములు,భద్రమంద్రమృగములు,భద్రమంద్రములు,భద్రమృగములు,మృగమంద్రములు," అనుగజజాతులలో,నన్నిటియందును,ఎల్లప్పుడుమదించిపర్వతములంబోలె నున్నతములై యుండునేనుంగులును,నిండియుండినవి. అని తాత్పర్యము.

సా యోజనేచ ద్వే భూయ స్సత్యనామా ప్రకాశతే
యస్యాం దశరథో రాజా వసన్ జగద పాలయత్. ౨౬

టీ॥ యస్యాం = ఏపట్టణమందు; రాజా=రాజైన; దశరథః=దశరథుఁడు; వసన్=వాసముసేయుచు; జగత్=ప్రపంచమును; అపాలయత్=పాలించెనో; సా=అట్టి; పురీ = అయోధ్యాపట్టణము; భూయః = అధికముగా (అనఁగానగరమునకు వెలుపలననుట) ద్వే=రెండైన; యోజనేచ=యోజనములును; సత్యనామా, సత్య= యథార్థమైన, నామా= పేరుగలదిగా (అనగా "అయోధ్యా" ఎదిరించుటకుశక్యముకానిది, యనుపేరుయథార్థముగాఁగలదిగా, ఎదిరింప నశక్యమై

యనుట); ప్రకాశతే=వెలుంగుచున్నది.

ప్రపంచమునంతయుఁబాలింపుచుండిన దశరథమహారాజునకునివాసస్థానమైనయయోధ్యాపురము, పట్టణమునకు వెలుపల సైతము, రెండుయోజనములదూరము, శత్రువులకెదిరింపనశక్యమై తనదు "అయోధ్య" యనెడు నామధేయశబ్దము యొక్కయర్థము యథార్థముగాఁ దనయందున్నదని, తెల్పుచుఁ బ్రకాశించుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

తాం పురీం స మహాతేజా రాజా దశరథో మహాన్
శశాస శమితామిత్రో నక్షత్రాణీవ చంద్రమాః. ౨౮

టీక॥ మహాతేజాః = మిక్కిలి పరాక్రమము గలవాఁడును; మహాన్=పూజ్యుఁడును; రాజా=రంజిల్లఁజేయువాఁడునగు; దశరథః=దశరథమహారాజు; శమితామిత్రః, శమిత=శాంతినొందింపఁబడిన, అమిత్రః = శత్రువులు గలవాఁడై; తాం=ఆ; పురీం = అయోధ్యాపట్టణమును; చంద్రమాః=చంద్రుఁడు; నక్షత్రాణీవ=నక్షత్రములంబోలె; శశాస=పాలించెను.

అధికంబగు పరాక్రమముగలిగి జనరంజన సామర్థ్యముతో వెలుంగుచున్న దశరథమహారాజు, శత్రువులంజక్కడిచి, చంద్రుండు తనభార్యలగు నక్షత్రంబులంబోలె, జనులకందఱకును సౌఖ్యంబుగలుగఁ జేయుచు, నాయయోధ్యను, పాలింపుచుండెను.

అని తాత్పర్యము.

తాం సత్యనామాం దృఢతోరణార్గళాం
గృహైర్విచిత్రై రుపశోభితాం శివామ్
పురీ మయోధ్యాం నృసహస్ర సంకులాం
శశాస వై శక్రసమో మహీపతిః. ౨౯

టీక॥శక్రసమః=ఇంద్రునితో సరివచ్చునట్టి; మహీపతిః= భూమికిఁ బ్రభువైన దశరథుఁడు, సత్యానామాం, సత్యా=యథార్థమైన; నామాం=పేరుగలదియును; దృఢతోరణార్గళాం, దృఢ = గట్టివియైన, తోరణ = ద్వారములును, అర్గళాం=గడియమ్రాకులుం గలదియును; విచిత్రైః = ఆశ్చర్యకరములైన, గృహైః=ఇండ్లచే; ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినదియును; శివాం=శుభముగలదియును; నృసహస్రసంకులాం, నృసహస్ర= వేనవేలమనుష్యులచేత, సంకులాం=నిండినదియునగు; తాం=ఆ; అయోధ్యాం= అయోధ్యయనెడు; పురీం= పట్టణమును; శశాస=పాలించెను. ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము).

శత్రువుల కెదిరింపనశక్యమైనందున, యథార్థమగు "అయోధ్య" అను పేరం బరఁగుచు, దిటవు గల ద్వారములు గడియమ్రాకులు నాశ్చర్యకరములైన గృహంబులుం గలిగి, యెల్లప్పుడు మంగళోపేతమై వేనవేల మనుష్యులచే నిండియున్న యాయయోధ్యను, ఇంద్రతుల్యుండగు దశరథమహారాజు పాలింపుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, షష్ఠస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ షష్ఠసర్గ టీక, ముగిసినది.

౹౦౽౼

సప్తమసర్గప్రారంభః.

తస్యామాత్యా గుణైరాస న్నిక్ష్వాకోస్తు మహాత్మనః
మంత్రజ్ఞాశ్చేంగితజ్ఞాశ్చ నిత్యం ప్రియహితే రతాః. ౧

టీక ॥ మహాత్మనః=అధికమైన బుద్ధిగల; తస్య=ఆ; ఇక్ష్వాకోః=ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁ బుట్టినదశరథునకు; గుణైః=మంత్రికినుండవలసినప్రజ్ఞాదిగుణములచేత; మంత్రజ్ఞాశ్చ=ఆలోచనము దెలిసినవారును; ఇంగితజ్ఞాశ్చ = ఇతరులయభిప్రాయము దెలుసుకొనువారును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ప్రియహితే, ప్రియ = తమకుఁబ్రియుఁడైనరాజునకు, హితే=మేలుసేయుటయందు; రతాః = ఆసక్తులునగు; అమాత్యాః=మంత్రులు; ఆసన్=ఉండిరి

అతిబుద్ధిశాలియగునాదశరథమహారాజునకుఁ, బ్రజ్ఞాదిబలముచేఁ, గార్యాలోచనవిధమునెఱింగి, ముఖవికాసాదులచేఁ, బరులయభిప్రాయములం దెలిసికొనుచు, రాజునకు మేలుసేయ నాసక్తులైన, మంత్రులుండిరి. అని తాత్పర్యము.

అష్టౌ బభూవు ర్వీరస్య తస్యామాత్యా యశస్వినః
శుచయ శ్చానురక్తాశ్చ రాజకృత్యేషు నిత్యశః. ౨

టీక॥ వీరస్య=పరాక్రమముగలవాఁడును; యశస్వినః = కీర్తిగలవాఁడునగు; తస్య=ఆదశరథమహారాజునకు; శుచయశ్చ=పరిశుద్ధులును; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; రాజకృత్యేషు = రాచకార్యములయందు; అనురక్తాశ్చ=మిక్కిలియాసక్తులునగు; అష్టౌ=ఎనమండ్రైన; అమాత్యాః=మంత్రులు; బభూవుః=ఉండిరి.

పరాక్రమమును గొప్ప కీర్తియునుగలదశరథునకుఁబరిశుద్ధులును ఎల్లప్పుడును రాచకార్యములందుమిక్కిలియాసక్తులు నగు నైన

మండుస్రీమంత్రులుండిరి. అని తాత్పర్యము.

ధృష్టి ర్జయంతో విజయ స్సిద్ధార్థో హ్యర్థసాధకః
అశోకో మంత్ర పాలశ్చ సుమంత్రశ్చాష్టమో భవత్. ౩

టీక॥ధృష్టిః = ధృష్టియనువాఁడు;ప్రథమః (అధ్యాహృతము)= మొదటివాఁడు; అభవత్ = ఆయెను. జయంతః=జయంతుండనువాఁడు; ద్వితీయః(అధ్యాహృతము)= రెండవ వాఁడు; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను. విజయః=విజయుండనువాఁడు;తృతీయః (అధ్యాహృతము)= మూఁడవవాఁడు;అభవత్ (అధ్యాహృతము)= ఆయెను.సిద్ధార్థః=సిద్ధార్థుఁడనువాఁడు, చతుర్థః అభవత్ (అధ్యాహృతము) = నాలవ వాఁడాయెను. ("హి" అనునది పాద పూరణా ర్థము). అర్థసాధకః = అర్థసాధకుఁడనువాఁడు; పంచమః అభవత్ (అధ్యాహృతము)= ఐదవ వాఁడాయెను. అశోకః= అశోకుఁడనువాఁడు; షష్ఠః అభవత్ (అధ్యాహృతము) = ఆఱవ వాఁడాయెను. మంత్రపాలశ్చ = మంత్రపాలుండనువాఁడును; సప్తమః అభవత్ (అధ్యాహృతము)= ఏడవవాఁడాయెను.సుమంత్రశ్చ= సుమంత్రుఁ డను వాఁడును; అష్టమః=ఎనిమిదవవాఁడు; అభవత్= (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఋత్విజౌ ద్వా వభిమతౌ తస్యాస్తా మృషిసత్తమౌ
వసిష్ఠో వామదేవశ్చ మంత్రిణశ్చ తథాపరే. ౪

టీక॥ తస్య=ఆదశరథమహారాజునకు; వసిష్ఠః = వసిష్ఠమహర్షియును;వామదేవశ్చ=వామదేవమహర్షియును; ద్వౌ=ఇద్దఱైన;ఋషిసత్తమౌ = ఋషిశ్రేష్ఠులు; అభిమతౌ=ప్రధానులైన; ఋత్విజౌ=పురోహితులుగా; ఆస్తాం=ఉండిరి. తథా= అట్లు;అపరే=ఇతరులైన; మంత్రిణశ్చ= మంత్రులును(చకారమువలన)పురోహితులును; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

తాత్పర్యము,సులభము.

విద్యావినీతా హ్రీమంతః కుశలా నియతేంద్రియాః
శ్రీమంతశ్చ మహాత్మానః శాస్త్రజ్ఞా దృఢవిక్రమాః. ౫
కీర్తిమంతః ప్రణిహితా యథావచనకారిణః
తేజఃక్షమాయశఃప్రాప్తాః స్మితపూర్వాభిభాషిణః. ౬

టీ॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రులు; విద్యావినీతాః, విద్యా = రాజనీతి మొదలగు విద్యలందు, వినీతాః = శిక్షితులుగాను; హ్రీమంతః = లజ్జగలవారుగాను; కుశలాః = సమర్థులుగాను; నియతేంద్రియాః, నియత = నిగ్రహింపబడిన, ఇంద్రియాః = ఇంద్రియములుగల వారుగాను (శాస్త్రనిషిద్ధమగు నింద్రియవ్యాపారము లేనివారుగాననుట); శ్రీమంతశ్చ = సంపదగలవారుగాను; మహాత్మానః = గొప్ప బుద్ధి గలవారుగాను; శాస్త్రజ్ఞాః = నీతిశాస్త్రము మొదలగు శాస్త్రముల నెఱింగినవారుగాను; దృఢవిక్రమాః, దృఢ = ఎదురులేని, విక్రమాః = పరాక్రమముగలవారుగాను; కీర్తిమంతః = గొప్పమంచి[illegible]లను కీర్తిగలవారుగాను; ప్రణిహితాః = రాచకార్యములందుఁ, బ్రమాదములేనివారుగాను; యథావచనకారిణః, యథావచన = చెప్పెడి మాటను అతిక్రమింపక, కారిణః = చేయువారుగాను, (స్వామికార్యము చెప్పకమునుపో, ఆజ్ఞ కాకమునుపే చేయువారుగాక, ఒక విధముగాఁ జెప్పిన నింకొక విధముగాఁ జేయువారుగారనుట); తేజఃక్షమాయశఃప్రాప్తాః, తేజః = ప్రతాపమును, క్షమా = ఓర్పును, యశః = కీర్తిని, ప్రాప్తాః = పొందినవారుగాను; స్మితపూర్వాభిభాషిణః, స్మితపూర్వ = చిఱునవ్వుముందుగాఁ గలుగునట్లు, అభిభాషిణః = మాటలాడువారుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము) = ఉండిరి.

ఆమంత్రులు, సమస్తవిద్యలందును నేర్పరులై, యకార్యములవలన లజ్జచేసిన నిగ్రహము, యుక్తాయుక్త పర్యాలోచనమునందు సమర్థులై, యుక్తంబగు నింద్రియ వ్యాపారముగలిగి, శ్రీమంతులై, బుద్ధిమంతు

లై, సమస్తశాస్త్రములనెఱింగి, పరాక్రమమునం దెదురు లేక, ప్రజలచేఁగీర్తితులై, రాజకార్యములందప్రమత్తులై, మాటదాఁటకజరిగించుచుఁ, బ్రతాపంబుననోర్పునంగీర్తివహించి, మాత్సర్యములేక చిఱునవ్వుతో మాటలాడుచు, నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

క్రోధా త్కామార్థహేతోర్వా నబ్రూయు రనృతం వచః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రులు; క్రోధాత్ = కోపమువలనఁగాని; కామార్థహేతోర్వా— కామనిమిత్తమువలనఁగాని, యర్థనిమిత్తమువలనఁగాని; అనృతం= అసత్యమైన; వచః= మాటను; నబ్రూయుః= పలుకరు.

ఆమంత్రులు, కోపమువలననైనను, గామనిమిత్తమైనను అర్థనిమిత్తమైనను, అసత్యము పలుకరు. అని తాత్పర్యము.

తేషా మవిదితం కించి త్స్వేషు నాస్తి పరేషు వా. ౭
క్రియమాణం కృతంవాపి చారేణాపి చికీర్షితమ్

టీక॥ తేషాం= ఆమంత్రులకు; స్వేషు= తమరాజ్యమందలివృత్తాంతములయందుఁగాని; పరేషువా= ఇతరుల రాజ్యములయందలి వృత్తాంతములందుఁగాని; క్రియమాణం= చేయఁబడుచుండునదిగాని; కృతం= చేయఁబడినదిగాని; చికీర్షితమపి = చేయనిచ్చింపఁబడినదిగాని; కించిత్ = ఏదియైనను; చారేణ= వేగువానిచే; అవిదితం= తెలియనిది; నాస్తి= లేదు.

తమరాజ్యములందును బరరాజ్యములందును, చేయఁబడుచుండునదిగాని, చేయఁబడినదిగాని, చేయనిచ్ఛింపఁబడినదిగాని, యేదియైనను, వేగువాని మూలముగా, నామంత్రులు తెలిసికొననిది, లేదు. అని తాత్పర్యము.

కుశలా వ్యవహారేషు సౌహృదేషు పరీక్షితాః. ౮
ప్రాప్తకాలం తుతే దండం ధారయేయుస్సుతేష్వపి

టీక॥ వ్యవహారేషు = వ్యవహారములయందు; కుశలాః = సమర్థులును; సౌహృదేషు = మిత్రభావముల విషయమై; పరీక్షితాః = పరీక్షింపఁబడినవారునగు; తే = ఆమంత్రులు; సుతేష్వపి = కొడుకులయందును; ప్రాప్తకాలం, ప్రాప్త = పొందఁబడిన; కాలం = సమయముగల; దండంతు = శిక్షనుమాత్రము; ధారయేయుః = ప్రవర్తింపఁజేయుదురు.

వ్యవహారములందు సమర్థులును, న్యాయవిచారమున, మిత్రశత్రులందును సమముగానుండు వారు, నగు, నామంత్రులు, తమ కొడుకులైన, నపరాధము చేసినచో, సరియైన దండమును విధింతురు. అని తాత్పర్యము.

కోశసంగ్రహణే యుక్తా బలస్యచ పరిగ్రహే. ౯
అహితం చాపి పురుషం నవిహింస్యురదూషకమ్

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆమంత్రులు; కోశసంగ్రహణే, కోశ = బొక్కసముయొక్క, సంగ్రహణే = సంపాదించుటయందును; బలస్య = సైన్యముయొక్క, పరిగ్రహేచ = సంగ్రహించుటయందును, యుక్తాః = ఆసక్తులై, అహితంచాపి = శత్రువునైనను, అదూషకం = అపరాధము సేయని; పురుషం = పురుషుని, నవిహింస్యుః = పీడింపరు.

ఆమంత్రులు, బొక్కసమును వృద్ధిఁబొందింపుచు, సైన్యములసంగ్రహించి కాపాడుచుఁ, దమకు శత్రువైనను, అపరాధము సేయనివాని, నెంతమాత్రమును, పీడింపరు. అని తాత్పర్యము.

వీరాశ్చ నియతోత్సాహా రాజశాస్త్ర మనుష్ఠితాః. ౧౦
శుచీనాం రక్షితారశ్చ నిత్యం విషయవాసినామ్

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆ మంత్రులు; వీరాశ్చ= పరాక్రమము గలవారుగాను; నియతోత్సాహాః, నియత=స్థిరమైన, ఉత్సాహాః= ప్రయత్నమందలిసంతోషముగలవారుగాను; రాజశాస్త్రం=నీతిశాస్త్రమును; అనుష్ఠితాః = అనుష్ఠించినవారుగాను; విషయవాసీనాం, విషయ= దేశమందు, వాసినాం=వసించుచున్న; శుచీనాం = సాధువులయొక్క (సాధువులను); నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; రక్షితారశ్చ=కాపాడువారుగాను, ఆసన్(అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆమంత్రులు, శత్రువులజయింపసమర్థులై, యెల్లప్పుడును మిక్కిలి సంతోషముతోఁబ్రయత్నములు సేయుచు, నీతిశాస్త్రోక్త పద్ధతినిగార్యములనడుపుచు, సమస్త స్థలములయందునుండుసాధుపురుషులసంరక్షింపుచు, నుండిరి. అనితాత్పర్యము.

బ్రహ్మక్షత్ర మహింసంత స్తేకోశం సమపూరయన్. ౧౧
సుతీక్ష్ణదండా స్సంప్రేక్ష్య పురుషస్య బలాబలమ్

టీక॥ తే = ఆమంత్రులు, బ్రహ్మ=బ్రాహ్మణజాతిని; క్షత్రం = క్షత్రియజాతిని, అహింసంతః = పీడింపనివారై; పురుషస్య=అపరాధియగు పురుషునియొక్క, బలాబలం=శక్తిని అశక్తిని; సంప్రేక్ష్య= చక్కఁగాఁజూచి; సుతీక్ష్ణదండాః, సుతీక్ష్ణ= మిక్కిలి దీవ్రమయిన, దండాః = శిక్షగలవారలై; కోశం= బొక్కసమును, సమపూరయన్= నిండించిరి.

ఆమంత్రులు, బ్రాహ్మణక్షత్రియులఁబీడింపక, అపరాధిబలాబలములఁ జక్కఁగాఁ బరీక్షించి, ప్రబలునకుఁ దీవ్రశిక్షయును దుర్బలునకు మృదుశిక్షయును విధింపుచు, బొక్కసమును, నిండింపుచుండిరి. అనితాత్పర్యము.

శుచీనా మేకబుద్ధీనాం సర్వేషాం సంప్రజానతామ్. ౧౨
నాసీత్పురే వా రాష్ట్రే వా మృషావాదీ నరః క్వచిత్

టీక॥ శుచీనాం = పరిశుద్ధులును; ఏకబుద్ధీనాం = ఒకటేబుద్ధికలవారునగు; సర్వేషాం = సమస్తమంత్రులు; సంప్రజానతాం = రాజ్యతంత్రమును, విచారింపుచుండఁగా (భావలక్షణసప్తమ్యర్థమందు, షష్ఠి); పురేవా = పట్టణమందుఁగాని; రాష్ట్రేవా = రాజ్యమందుఁగాని; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటనైనను; మృషావాదీ = దబ్బఱలాడునట్టి; నరః = మనుష్యుఁడు; నాసీత్ = లేకపోయెను.

ఆమంత్రులందఱుఁ, బరస్పరమనూయపడక, యేకకంఠులై, యైకమత్యముగలిగి, రాజ్యతంత్రములు విచారింపుచుండఁగా, నయోధ్యాపట్టణమందును, దేశములయందును, నేమూలయందైనను, దబ్బఱలాడుమనుష్యుఁడు, లేకపోయెను.

అని తాత్పర్యము.

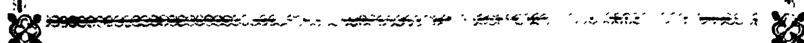
కశ్చిన్నదుష్టస్తత్రాసీత్పరదారరతో నరః। ౧౩
ప్రశాంతం సర్వమేవాసీ ద్రాష్ట్రం పురవరంచ తత్

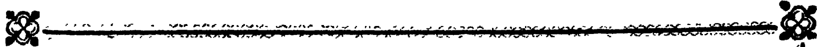
టీక॥ తత్ర = ఆరాజ్యమందు; కశ్చిత్ = ఒకానొక; నరః = మనుష్యుఁడును; దుష్టః = కుటిలుఁడుగాను; పరదారరతః, పరదార = ఇతరులభార్యలందు, రతః = ఆసక్తుఁడుగాను; నాసీత్ = కాలేదు; పురవరం = పట్టణశ్రేష్ఠమైనయయోధ్యయును; రాష్ట్రంచ = దేశమును; తత్ = ఆదశరథమహారాజుచేఁ బాలింపఁబడునట్టి; సర్వం = సమస్తప్రదేశమును; ప్రశాంతమేవ = అధర్మములేనందున, మిక్కిలిశాంతముగానే; ఆసీత్ = అయినది.

తాత్పర్యము, సులభము.

సువాససస్సువేషాశ్చ తేచ సర్వే సుశీలినః। ౧౪
హితార్థంచ నరేంద్రస్య జాగ్రతో నయచక్షుషా

టీక॥ తే = ఆమంత్రులు; సర్వేచ = అందఱును; సువాససః = మంచివస్త్రములు కలవారుగాను; సువేషాశ్చ = మంచియలంకారము కల

వారుగాను;సుశీలినః= మంచియాచారము గలవారుగాను; నరేంద్రస్య= రాజుయొక్క; హితార్థం= మేలుకొఱకు; నయచక్షుషా, నయ= నీతియనెడు,చక్షుషా= నేత్రముచే;జాగ్రతశ్చ=మేలుకొనియుండువారుగాను (అనఁగా,నీతియనెడి నేత్రము,నెప్పుడును మూయక తెఱచికొనియేయుండువారుగా,నను ట);ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= అయిరి.

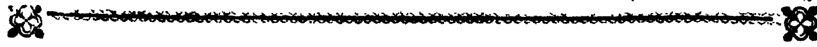
ఆమంత్రులందఱును, మంచివస్త్రములు మంచి యలంకారములు మంచియాచారములుం గలిగి,రాజునకు మేలుగలుగుటకై,యెల్లప్పుడును,రాజనీతియుక్తముగానే, యెంతమాత్రము నేమఱక, ప్రవర్తించుచుండిరి.అని తాత్పర్యము.

గురౌ గుణగృహీతాశ్చ ప్రఖ్యాతాశ్చ పరాక్రమే. ౧౫
విదేశేష్వపి విజ్ఞాతా స్సర్వతో బుద్ధి నిశ్చయాత్

టీక॥ తేసర్వేచ (అధ్యాహృతము)=ఆమంత్రులందఱును;గురౌ= మాతాపిత్రాది గురుజనమందు;గుణగృహీతాశ్చ= గుణములమాత్రము గ్రహించినవారుగాను;పరాక్రమే = పరాక్రమవిషయమందు;ప్రఖ్యాతాశ్చ= ప్రసిద్ధులుగాను;సర్వతః= అన్నిటను;బుద్ధినిశ్చయాత్ = బుద్ధియొక్క నిశ్చయించుటవలన; విదేశేష్వపి = దేశాంతరములందును;విజ్ఞాతాః= ప్రసిద్ధులుగాను;ఆసన్(అధ్యాహృతము)= అయిరి.

ఆమంత్రులందఱును, గురుజనమందు,గుణములమాత్రము గ్రహించి దోషంబులగణింపక, గౌరవము నెఱపుచు,"గొప్పపరాక్రము గలవా"రనివినుతినొందినవారై, అన్నివిషయములందు,నిశ్చయజ్ఞానము గలిగియుండుటంబట్టి,యెల్ల దేశంబులందునుం బ్రసిద్ధులై,యుండిరి. అని తాత్పర్యము.

సంధివిగ్రహతత్త్వజ్ఞాః ప్రకృత్యా సంపదాఽన్వితాః. ౧౬
మంత్ర సంవరణే శక్తా శ్శక్తా స్సూక్ష్మాసు బుద్ధిషు

టీక॥ తేసర్వేచ(అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రులందఱును; సంధివిగ్రహతత్త్వజ్ఞాః, సంధి=సంధానముయొక్కయు, విగ్రహ=కలహించుటయొక్కయు, తత్త్వ= నిర్ణయమును; జ్ఞాః= ఎఱిఁగినవారుగాను; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; సంపదా = ఐశ్వర్యముతో; అన్వితాః = కూడియుండువారుగాను; మంత్రసంవరణే=ఆలోచింపఁబడినరహస్యముయొక్క దాఁచుటయందు; శక్తాః=సమర్థులుగాను; సూక్ష్మాసు=ఎఱుఁగుటకుఁగష్టములైన; బుద్ధిషు = బుద్ధినిశ్చయములందు; శక్తాః= సమర్థులుగాను(అనిమహేశ్వరతీర్థపాఠము): శ్లక్ష్ణాః= మృదువైనవారుగాను(అనిగోవిందరాజపాఠము); ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆమంత్రులందఱును, ఎప్పుడు ఎవనితో సంధిసేయవలెనో, ఎప్పుడు ఎవనితో యుద్ధము సేయవలెనో, అనినిర్ణయమును తయఱిఁగినవారలై, పుట్టిననాఁటనుండి స్వతస్సిద్ధంబగునైశ్వర్యమునం బొదలుచు, మంత్రరహస్యంబుల నెవ్వానికిఁ దెలియరాకుండునట్లు మఱుఁగు పఱచుటకు, దురవగాహంబులగు సూక్ష్మార్థంబుల నిర్ణయించుటకు, నతిసమర్థులై, యుండిరి. అనితాత్పర్యము.

నీతిశాస్త్రవిశేషజ్ఞాః సతతం ప్రియవాదినః. ౧౭

టీక॥ తేసర్వేచ(అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రులందఱును; నీతిశాస్త్రవిశేషజ్ఞాః, నీతి = రాజనీతిచే, శాస్త్ర=శిక్షించుటయందలి("గ్రంథశాసనయోశ్శాస్త్రం" అని భాస్కరనిఘంటువు), విశేష= విశేషములను, జ్ఞాః = ఎఱింగినవారుగాను; సతతం= ఎల్లప్పుడును; ప్రియవాదినః = ఇంపుగామాటలాడువారుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= అయిరి.

ఆమంత్రులందఱును, ఎవ్వని, నెట్లు, ఎప్పుడు, శిక్షించఁదగునో, అనితివిశేషముల నెఱింగినవారై, ఎల్ల

ప్పుడును, అందఱకు, నింపుజనించునటులు, మాటలాడువారుగా, నుండి౧. అని తాత్పర్యము.

ఈదృశై స్తైరమాత్యైస్తు రాజా దశరథో౽నఘః
ఉపపన్నో గుణోపేతై రన్వశాస ద్వసుంధరామ్. ౧౮

టీక॥ అనఘః = కామక్రోధములం బుట్టినవ్యసనములు లేనట్టి; రాజా = రాజైన; దశరథః = దశరథుడు; ఈదృశైః = ఇప్పుడు చెప్పంబడిన గుణములు గలవారును; గుణోపేతైః, గుణ = ఇతరగుణములలోను, ఉపేతైః = కూడియుండువారునగు; తైః = ఆ; అమాత్యైః = మంత్రులతోఁ; ఉపపన్నస్తు = కూడినవాఁడై యే; వసుంధరాం = భూమిని; అన్వశాత్ = పాలించెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

అవేక్షమాణ శ్చారేణ ప్రజా ధర్మేణ రంజయన్
ప్రజానాం పాలనం కుర్వ న్నధర్మాన్ పరివర్జయన్. ౧౯
విశ్రుత స్త్రిషు లోకేషు వదాన్య స్సత్యసంగరః
స తత్ర పురుష వ్యాఘ్ర శ్శశాస పృథివీ మిమాం. ౨౦

టీక॥ సః = ఆ; పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథ మహారాజు; చారేణ (జాత్యేకవచనము) = వేగువాండ్రచే; అవేక్షమాణః = చూచుచు; ప్రజాః = ప్రజలను; ధర్మేణ = న్యాయముచే; రంజయన్ = సంతోషింపఁజేయుచు; ప్రజానాం = ప్రజలయొక్క; పాలనం = రక్షణమును; కుర్వన్ = చేయుచు; అధర్మం = అధర్మమును; పరివర్జయన్ = విడిచిపెట్టుచు; త్రిషు = మూఁడైన; లోకేషు = లోకములయందును; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుండై; వదాన్యః = చాలనీవిగలవాఁడై; సత్యసంగరః = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడై; తత్ర = ఆయయోధ్యాపట్టణమందు; వసన్ (అధ్యాహృతము) = వసించుచు; ఇమాం = ఈ; పృథివీం = భూమి

నిః; శశాస=పాలించెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండైన యాదశరథమహారాజు, వేగువాండ్రవలన సఖిలదేశవృత్తాంతంబుల నెఱుంగుచు, నపరాధులనెల్ల దండించి ప్రజలకు సంతోషము కల్పించుచుఁ, బ్రజలకు సౌఖ్యముగలుగునట్లు పోషించుచు, నధర్మమును బాటించుచోలి, దనకీర్తి ముల్లోకంబులయందును వినుతికెక్క, మహాదాతయై, సత్యప్రతిజ్ఞుండై, యయోధ్యానగరంబునను వసించి, యీభూమండలం బంతయు బాలించుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

నాధ్యగచ్ఛ ద్విశిష్టం వా తుల్యం వా శత్రు మాత్మనః
మిత్రవా న్నతసామంతః ప్రతాప హత కంటకః. ౨౧

టీక॥ మిత్రవాన్= స్నేహితులుగలవాఁడును; నతసామంతః, నత=నమస్కరించిన, సామంతః=పొరుగురాజులుగలవాఁడును; ప్రతాపహతకంటకః, ప్రతాపః=పరాక్రమముచేత, హత=కొట్టఁబడిన, కంటకః=శత్రువులుగలవాఁడు నగు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథమహారాజు; ఆత్మనః=తనకు; విశిష్టం వా= అధికుఁడుగాని; తుల్యం వా=సమానుఁడుగాని, యగు; శత్రుం=పగవాని; నాధ్యగచ్ఛత్ = ఎఱుంగఁడు.

మిత్రసంపన్నుండగు దశరథమహారాజు, సామంత ప్రభువుల దఱు బాదానతులై, దన్నుఁ గొల్చుచుండఁ, జేరువినిన ననే, తనప్రతాపముదలంచి, శత్రువులందఱు భీతిచ్చవడి పాఱిపోవ, నిష్కంటకుండై, పుడమి బాలించుచుఁ, దనకన్ననధికుఁడుగాని సమానుఁడుగానియగు, శత్రువెట్టివాఁడో, యెఱుంగలేనివాఁడాయెను.

అని తాత్పర్యము.

స శశాస జగద్రాజా దివం దేవ పతిర్యథా

టీక॥ సః=ఆ; రాజా=దశరథమహారాజు; జగత్=ప్రపంచమును; దివం=స్వర్గమును; దేవపతిర్యథా= దేవేంద్రుఁడువలె; శశాస=పాలించెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

స ౭

త్రైర్మంత్రిభి ర్మంత్రహితే నివిష్టైః
వృతోనురక్తైః కుశలైస్సమర్థైః
స పార్థివో దీప్తి మవాప యుక్త
స్తేజోమయై ర్గోభి రివోదితోఽర్కః. ౨౨

టీక॥ మంత్రహితే, మంత్ర= ఆలోచనమందును, హితే = తనకు, మేలునందును; నివిష్టైః=ఆసక్తిగలవారును (అనిమహేశ్వరతీర్థపాఠము); నియుక్తైః=నియోగింపఁబడినవారును (అని గోవిందరాజపాఠము); అనురక్తైః= తనయందు, స్నేహముగలవారును; కుశలైః= బుద్ధికౌశలముగలవారును; సమర్థైః = కార్యములు సేయుటయందు, నేర్పరులునగు; త్రైః=ఆ; మంత్రిభిః= మంత్రులచేత; వృతః= చుట్టఁబడిన; సః=ఆ; పార్థివః=దశరథమహారాజు; తేజోమయైః = తేజోరూపములైన; గోభిః = కిరణములతో; యుక్తః=కూడియుండు; ఉదితః=ఉదయించిన; అర్క ఇవ= బాలసూర్యుఁడువలె; దీప్తిం=కాంతిని; అవాప=పొందెను.

ఆలోచనమందును దనకు మేలు సేయుటయందు నభినివిష్టులై, తనయందనురాగముగలిగి, సమస్తకార్యములయందును సమర్థులైయుండు, మంత్రులతోఁ, గూడియున్న, యాదశరథమహారాజు, తేజోరూపంబులగుట జేసిపరులఁబరిభవింపసమర్థములైన, కిరణములతోఁ, గూడి, యుదయించిన, బాలసూర్యుఁడు బోలెఁ, బ్రకాశించెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సప్తమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ సప్తమసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టమసర్గప్రారంభః.

తస్య త్వేవం ప్రభావస్య ధర్మజ్ఞస్య మహాత్మనః
సుతార్థం తప్యమానస్య నాసీద్వంశకర స్సుతః. ౧

టీక॥ ఏవంప్రభావస్య=ఇట్టిప్రభావము గలవాఁడును; ధర్మజ్ఞస్య=ధర్మము నెఱింగినవాఁడును; మహాత్మనః= పూజ్యమగుస్వభావముగలవాఁడును; సుతార్థం=పుత్రునికొఱకు; తప్యమానస్య=పరితపించు చున్నవాఁడు నగు; తస్య తు = ఆదశరథమహారాజునకును; వంశకరః= వంశమునుజేయునట్టి; సుతః=కుమారుఁడు; నాసీత్=కలుగలేదు.

ఇట్టిప్రభావముగలయాదశరథమహారాజు, ధర్మముల నెఱింగి ప్రవర్తించుచు, ధర్మస్వభావముగలిగి, సంతానముగలుగుటకుఁ బ్రతిబంధకములు లేకపోయినను దనకుఁ బుత్రుండుగలుగమింజేసి, పరితపించుచున్నను, వానికి, వంశకరుండగు కుమారుండు, జనింపలేదు.

అని తాత్పర్యము.

చింతయానస్య తస్యైవం బుద్ధిరాసీ న్మహాత్మనః
సుతార్థం హయమేధేన కిమర్థం న యజా మ్యహమ్. ౨

టీక॥ చింతయానస్య=చింతించుచున్న; మహాత్మనః=మిక్కిలిబుద్ధిశాలియగు; తస్య= ఆదశరథమహారాజునకు; సుతార్థం=పుత్రునికొఱకు; హయమేధేన=అశ్వమేధమనుయాగముచేత; అహం=నేను; కిమర్థం=ఎందుకు; నయజామి=దేవతలఁబూజింపలేదు; ఏవం=ఈప్రకారము; బుద్ధిః= తలంపు; ఆసీత్=కలిగినది.

పుత్రుండుకలుగలేదని చింతించుచున్నమహాబుద్ధిశాలియగు నాదశరథమహారాజునకు, ఇదివఱకు నేనేల, యశ్వమేధయాగముచే, దేవతల నారాధింపలేదు? అనితలంపు వొడమినది. అని తాత్పర్యము.

స నిశ్చితాం మతిం కృత్వా యష్టవ్య మితి బుద్ధిమాన్
మంత్రిభి స్సహ ధర్మాత్మా సర్వైరేవ కృతాత్మభిః. ౩
తతో౽బ్రవీ దిదం రాజా సుమంత్రం మంత్రిసత్తమమ్
శీఘ్ర మానయ మే సర్వాన్ గురూంస్తాన్ సపురోహితాన్. ౪

టీక ॥ బుద్ధిమాన్= బుద్ధిశాలియును; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండునగు; సః=ఆ; రాజా= దశరథమహారాజు; కృతాత్మభిః, కృత= చాలునంత, ("క్లీబేకృతం యుగేపిస్యాత్ఫలపర్యాప్తయోరపి" అనిభాస్కరనిఘంటువు), ఆత్మభిః=బుద్ధిగల; సర్వైః=సమస్తులయిన; మంత్రిభిస్సహైవ = మంత్రులతోఁ గూడనే; యష్టవ్యం = యజింపఁబడవలసినది; ఇతి=అని; నిశ్చితాం = నిశ్చయముతోఁగూడిన; మతిం = ఆలోచనమును; కృత్వా=చేసి; తతః = ఆపిమ్మట; మంత్రిసత్తమం=మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడైన; సుమంత్రం = సుమంత్రునిఁ గూర్చి; సపురోహితాన్= పురోహితులతోఁ గూడిన; తాన్=ఆ, ప్రసిద్ధులైన; మే=నాయొక్క; గురూన్=గురువులను; సర్వాన్=అందఱను; శీఘ్రం=వడిగా; ఆనయ= తోడితెమ్ము; ఇదం= ఈవాక్యమును; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

బుద్ధిశాలియుధర్మస్వభావుండునగు నాదశరథమహారాజు, మంత్రికార్యంబుల నారితేరి యెంతకును జాలియున్న మంత్రులందఱితో "యాగముసేయవలసినది" అని గట్టిగానాలోచనచేసి, యాపిమ్మట, మంత్రిశ్రేష్ఠుండగు సుమంత్రునకు, "మాగురువులఁ బురోహితుల నందఱందోడితెమ్ము" అని, యాజ్ఞాపించెను.

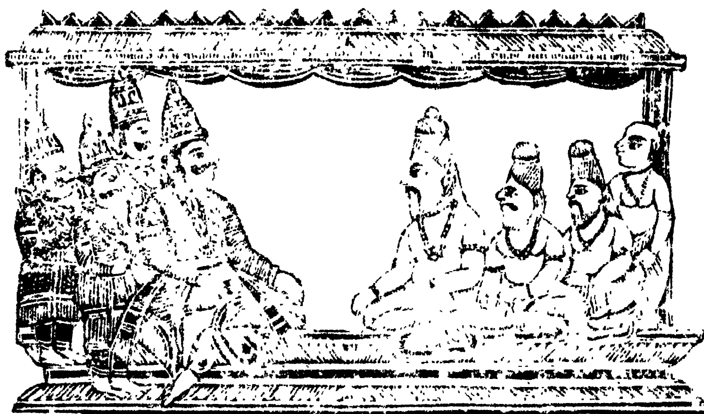
అని తాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్ర స్త్వరితం గత్వా త్వరిత విక్రమః
సమానయ త్స తాన్ సర్వాన్ సమస్తా న్వేదపారగాన్. ౫
సుయజ్ఞం వామదేవంచ జాబాలి మథ కాశ్యపమ్
పురోహితం వసిష్ఠంచ యేచాన్యే ద్విజసత్తమాః. ౬

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; త్వరితవిక్రమః = శీఘ్రమైన నడకగలవాడును; సః = ఆ; సుమంత్రః = సుమంత్రుండు; త్వరితం = శీఘ్రముగా; గత్వా = పోయి; వేదపారగాన్, వేద = వేదముల యొక్క; పార = అంతమును; గాన్ = పొందినవారును; సమస్తాన్ = గుణపూర్తి చేతను; తాన్ = ఆ గురువులను; సుయజ్ఞం = సుయజ్ఞుని; వామదేవం = వామదేవుని; జాబాలిం = జాబాలిని; అథ = అటుపిమ్మట; కాశ్యపం = కాశ్యపుని; పురోహితం = పురోహితుండైన; వసిష్ఠం చ = వసిష్ఠుని; అన్యే = ఇతరులైన; ద్విజసత్తమాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; యే (సంతి) = ఎవరుగలరో; (తాన్) = వారిని; సమానయత్ = తోడితెచ్చెను.

తాత్పర్యము, సులభము

తాన్ పూజయిత్వా ధర్మాత్మా రాజా దశరథస్తదా

ఇదం ధర్మార్థసహితం శ్లక్ష్ణం వచనమబ్రవీత్. ౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావము గలవాడగు; రాజా = రాజైన; దశరథః = దశరథుండు; తాన్ = ఆ గురువులను; పూజయిత్వా = పూజించి; ధర్మార్థసహితం = ధర్మార్థములతోఁ గూడినదియు; శ్లక్ష్ణం = మనోహరమైనదియునగు; ఇదం = ఈ, వక్ష్యమాణ

మగు; వచనం = వాక్యమును; అబ్రవీత్ = పలికెను. తాత్పర్యము, సులభము.

మమలాలప్యమానస్య పుత్త్రార్థం నాస్తి వై సుఖమ్
తదహం హయమేధేన యక్ష్యామీతి మతిర్మమ. ౮

టీక॥ పుత్త్రార్థం = కొడుకులకొఱకు; లాలప్యమానస్య = మిక్కిలి విలపించుచున్న; మమ = నాకు; సుఖం = సౌఖ్యము; నాస్తి వై = కలుగనే లేదు, తత్ = అందువలన; అహం = నేను; హయమేధేన = అశ్వమేధయాగముచే; యక్ష్యామి = దేవతలనారాధింపుదును; ఇతి = అని; మమ = నాకు; మతిః = తలంపు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = కలిగినది.

తాత్పర్యము, సులభము.

తదహం యష్టుమిచ్ఛామి శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా
కథం ప్రాప్స్యామ్యహం కామం బుద్ధిరత్ర విచార్యతామ్. ౯

టీక॥ తత్ = కావున; అహం = నేను; శాస్త్రదృష్టేన = శాస్త్రములందుఁ జూడఁబడిన; కర్మణా = క్రియాకలాపముచేత; యష్టుం = యాగముసేయుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. అహం = నేను; కామం = కోరికను; కథం = ఎట్లు; ప్రాప్స్యామి = పొందఁగలను; అత్ర = ఈవిషయమందు; బుద్ధిః = ఉపాయము; విచార్యతాం = ఆలోచింపఁబడుఁగాక.

తాత్పర్యము, సులభము.

తతస్సాధ్వితి తద్వాక్యం బ్రాహ్మణాః ప్రత్యపూజయన్
వసిష్ఠప్రముఖాస్సర్వే పార్థివస్య ముఖాచ్చ్యుతమ్. ౧౦

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; వసిష్ఠప్రముఖాః = వసిష్ఠుఁడు మొదలుగాఁగలు; సర్వే = సమస్తులైన; బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు; పార్థివస్య = రాజుయొక్క; ముఖాత్ = ముఖమువలన; చ్యుతం = జాఱిన; తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను, సాధ్వితి = "బలే" అని; ప్రత్యపూజయన్ =

శ్లాఘించిరి.

అంతట, వసిష్ఠుఁడు మొదలుగా బ్రాహ్మణులందఱును, సాష్టాంగ్రా జముఖంబునుండి బయలు వెడలిన ధర్మిష్ఠమగు నావాక్యమును, "చక్కగానున్నది" అని శ్లాఘించిరి. అని తాత్పర్యము.

ఊచుశ్చ పరమప్రీతా స్సర్వే దశరథం వచః

టీక॥ సర్వేచ = బ్రాహ్మణులందఱును; పరమప్రీతాః = అత్యంతమును సంతసించినవారలై; దశరథం = దశరథునిఁగూర్చి; వచః = (వక్ష్యమాణముగు) వాక్యమును; ఊచుః = చెప్పిరి.

తాత్పర్యము, సులభము.

సంభారా స్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతామ్. ౧౧

టీక॥ తే = ఆ, ప్రసిద్ధములైన; సంభారాః = ఉపకరణములు; సంభ్రియంతాం = సంపాదింపఁబడుఁగాక. తురగశ్చ = గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం = విడువబడుఁగాక.

తాత్పర్యము, సులభము.

సర్వథా ప్రాప్స్యసే పుత్రా నభిప్రేతాంశ్చ పార్థివ
యస్య తే ధార్మికీ బుద్ధి రియం పుత్రార్థ మాగతా. ౧౨

టీక॥ పార్థివ = రాజా; యస్య = ఏ; తే = నీకు; ఇయం = ఈ; ధార్మికీ = ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁగల బుద్ధిః = తలంపు; పుత్రార్థం = కొడుకులకొఱకు; ఆగతా = వచ్చినదో; సః త్వం (అధ్యాహృతము) = అట్టి నీవు; సర్వథా = అన్నివిధములను; అభిప్రేతాన్ = కోరఁబడిన; పుత్రాంశ్చ = కొడుకులను (చకారమువలన) కీర్తిని; ప్రాప్స్యసే = పొందఁగలవు.

రాజా! పుత్రార్థము నీకిట్టి ధార్మికబుద్ధి జనించినది కావున, నన్నివిధంబుల, నుత్తమగుణులగు కుమారులం బడసెదవు. అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతోఽభవద్రాజా శ్రుత్వా తద్ద్విజభాషితమ్
అమాత్యాంశ్చాబ్రవీద్రాజా హర్షపర్యాకులేక్షణః. ౧౩

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; ద్విజభాషితం, ద్విజ=బ్రాహ్మణులచే, భాషితం=పలుకఁబడిన; తత్=ఆమాటను; శ్రుత్వా=విని; రాజా=దశరథమహారాజు; ప్రీతః=సంతోషించినవాఁడు; అభవత్=ఆయెను. రాజా=దశరథమహారాజు; హర్షపర్యాకులేక్షణః, హర్ష=సంతోషముచే, పర్యాకుల=కలఁతపడిన, ఈక్షణః=కన్నులుగలవాఁడై; అమాత్యాంశ్చ=మంత్రులనుంగూర్చి; అబ్రవీత్ (వక్ష్యమాణ వాక్యమును)=చెప్పెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

సంభారాః సంభ్రియంతాం మే గురూణాం వచనాదిహ
సమర్థాధిష్ఠితశ్చాశ్వః సోపాధ్యాయో విముచ్యతామ్. ౧౪

టీక॥ ఇహ=ఇప్పుడు; మే=నాయొక్క; గురూణాం=గురువులయొక్క; వచనాత్=వాక్యమువలన; సంభారాః=ఉపకరణములు; సంభ్రియంతాం=సంపాదింపఁబడుఁగాక. సమర్థాధిష్ఠితః, సమర్థైః=నేర్పరులచే; అధిష్ఠితః=రక్షింపఁబడినదియు; సోపాధ్యాయః=ఉపాధ్యాయులతోఁగూడినదియునగు; అశ్వశ్చ=గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక.

తాత్పర్యము, సులభము.

సరయ్వాశ్చోత్తరే తీరే యజ్ఞభూమిర్విధీయతామ్
శాంతయశ్చాభివర్ధంతాం యథాకల్పం యథావిధి. ౧౫

టీక॥ సరయ్వాః=సరయూనదియొక్క; ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; తీరే=గట్టునందు; యజ్ఞభూమిశ్చ=యాగభూమియును; విధీయతాం=చేయఁబడుఁగాత; శాంతయశ్చ=శాంతికర్మములును; యథాకల్పం=యథాక్రమముగాను; అభివర్ధంతాం=వృద్ధిఁబొందెడుఁగాక.

తాత్పర్యము, సులభము.

స ౮

శక్యః ప్రాప్తుమయం యజ్ఞ స్సర్వేణాపి మహీక్షితా
నాపరాధో భవేత్కష్టో యద్యస్మిన్ క్రతుసత్తమే. ౧౬

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; క్రతుసత్తమే = యాగశ్రేష్ఠమైనయశ్వమేధమందు; కష్టః=అపాయకరమైన; అపరాధః=అపచారము; యదిసభవేత్ = కలుగకుండినట్లైన; అయం=ఈ; యజ్ఞః=అశ్వమేధయాగము; మహీక్షితా = రాజుగానున్న; సర్వేణాపి=సమస్తజనముచేతను; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; శక్యః=సాధ్యము; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=అగును.

ఈయశ్వమేధయాగమునందపాయకరమైనయపచారము గలుగుటకవకాశము లేకున్నట్లైన, దీని, సమస్తరాజులును జేయ సమర్థులు కాఁగలరు. అని తాత్పర్యము.

ఛిద్రంహి మృగయంతేఽత్ర విద్వాంసో బ్రహ్మరాక్షసాః
నిహతస్యచ యజ్ఞస్య సద్యః కర్తా వినశ్యతి. ౧౭

టీక॥ అత్ర=ఈయశ్వమేధయాగమునందు; విద్వాంసః=పండితులయిన; బ్రహ్మరాక్షసాః=బ్రహ్మరక్షస్సులు; ఛిద్రం= అపచారమును; మృగయంతేహి= వెదకుచున్నారుగదా; నిహతస్య=కొట్టువడిన; యజ్ఞస్య= యాగముయొక్క; కర్తాచ=చేయువాఁడును(యజమానుఁడుననుట); సద్యః= అప్పుడే; వినశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు.

బ్రాహ్మణులుగానుండి, యాగములు సేయుటయందుఁ బ్రమాదంబులుగలుగుటంజేసి, రాక్షసత్వంబు నొందిన, బ్రహ్మరాక్షసులు, యాగములందుఁగలుగు నపరాధంబులజక్కఁగా నెఱింగియున్నవారు కావున, నీయశ్వమేధయాగముసేయునప్పుడును, అపరాధంబులనే వెదకుచు, యాగమును జెఱుపంజూతురు; యాగము చెడినచో, దానియజమానుఁడును, అప్పుడే, నశించును. అని తాత్పర్యము.

తద్యథా విధిపూర్వం మే క్రతురేష సమాప్యతే

తథా విధానం క్రియతాం సమర్థాః కరణేష్విహ. ౧౮

టీక॥ తత్ = కావున; యథా = ఎట్లు; మే = నాయొక్క; ఏషః = ఈ; క్రతుః = అశ్వమేధయాగము; విధిపూర్వం = శాస్త్రప్రకారముగ; సమాప్యతే = తుదముట్టునో, తథా = అట్లు; విధానం = యత్నము; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక; ఇహ = ఇచ్చట; కరణేషు = కార్యములందు; యూయం (అధ్యాహృతము) = మీరు; సమర్థాః = నేర్పరులరు.

తాత్పర్యము, సులభము.

తథేతి చాబ్రువన్ సర్వే మంత్రిణః ప్రత్యపూజయన్

పార్థివేంద్రస్య తద్వాక్యం యథాజ్ఞప్తం నిశమ్య తే. ౧౯

టీక॥ తే = ఆ; మంత్రిణః = మంత్రులు; సర్వే = అందఱును; పార్థివేంద్రస్య = రాజశ్రేష్ఠుఁడైనదశరథునియొక్క; తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; నిశమ్య = విని; యథా = ఎట్లు; ఆజ్ఞప్తం = ఆజ్ఞాపింపఁబడినదో; తథా = అట్లే; ఇతి = అని; అబ్రువన్ = చెప్పిరి. ప్రత్యపూజయంశ్చ = దాని, శ్లాఘనమును జేసిరి.

దశరథమహారాజు వాక్యమును విని, యామంత్రులందఱును "ఆజ్ఞాప్రకారము చేసెదము" అనిమనవిచేసి, శ్లాఘించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తథా ద్విజాస్తే ధర్మజ్ఞా వర్ధయంతో నృపోత్తమమ్

అనుజ్ఞాతాస్తతస్సర్వే పునర్జగ్ము ర్యథాగతమ్. ౨౦

టీక॥ ధర్మజ్ఞాః = ధర్మములనెఱింగిన; తే = ఆ; ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు; సర్వే = అందఱును; నృపోత్తమం = రాజశ్రేష్ఠుఁడైన దశరథుని; తథా = అట్లు; వర్ధయంతః = వృద్ధినొందించుచు; అనుజ్ఞాతాః = అనుజ్ఞనుబొందినవారలై, తతః = ఆపిమ్మట, యథాగతం = వచ్చినట్లు; పునః = మఱల; జగ్ముః = పోయిరి.

ధర్మజ్ఞులగు నాబ్రాహ్మణు లందఱును, దశరథమహారాజునకు, "నీవుకోరినపద్ధతినే,యజ్ఞము, నిర్విఘ్నముగాఁ, దుదముట్టెడు" నని, యాశీర్వాదముచేసి,యతనిచే నను జ్ఞాతులై, స్వస్వస్థానముకుఁగలిగినగౌరవములతో, వెళ్లిరి.

అని తాత్పర్యము.

విసర్జయిత్వా తాన్ విప్రాన్ సచివా నిద మబ్రవీత్
ఋత్విగ్భి రుపదిష్టోఽయం యథావ త్క్రతు రాప్యతామ్. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథమహారాజు; తాన్=ఆ; విప్రాన్= బ్రాహ్మణులను; విసర్జయిత్వా=వదలి; ఋత్విగ్భిః=ఋత్విక్కులచేత; ఉపదిష్టః=చెప్పంబడిన; అయం=ఈ; క్రతుః=యాగము(యాగమునకుఁగావలయునుపకరణంబులనుట); యథావత్ = క్రమముదప్పక; ఆప్యతాం= సంపాదింపఁబడుఁగాక; ఇదం=ఈ వాక్యమును; సచివాన్=మంత్రులనుగూర్చి; అబ్రవీత్=పలికెను.

దశరథమహారాజు,ఆబ్రాహ్మణులనందఱింబంపి, "ఋత్విక్కులు చెప్పినప్రకారము, యాగోపకరణద్రవ్యంబుల నన్నింటిని సంపాదింపుఁడు" అనిమంత్రులకాజ్ఞాపించెను. అనితాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా నృపశార్దూల స్సచివాన్ సముపస్థితాన్
విసర్జయిత్వా స్వం వేశ్మ ప్రవివేశ మహాద్యుతిః. ౨౨

టీక॥ మహాద్యుతిః=అధికమగు కాంతిగల; నృపశార్దూలః=రాజశ్రేష్ఠుఁడైన దశరథమహారాజు, ఇతి = ఇప్పుడుచెప్పినప్రకారము; ఉక్త్వా=చెప్పి; సముపస్థితాన్=సమీపమందున్నట్టి; సచివాన్=మంత్రులను; విసర్జయిత్వా=వదలి; స్వం=తనదైన; వేశ్మ=గృహమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

తాత్పర్యము,సులభము.

తత స్సగత్వా తాః పత్నీ ర్నరేంద్రో హృదయప్రియాః
ఉవాచ దీక్షాం విశత యక్ష్యేఽహం సుతకారణాత్. ౨౩

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; సః=ఆ దశరథమహారాజు; గత్వా=పోయి; హృదయప్రియాః, హృదయ=మనస్సునకు, ప్రియాః=సంతోషము గలిగించువారును; పత్నీః=తనతో యజ్ఞముసేయుటకుసంబంధముగల వారునగు; తాః=ఆకౌసల్యమొదలగుభార్యలనుగూర్చి; యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరు; దీక్షాం=యజ్ఞదీక్షను; విశత=పొందుడు; అహం=నేను; సుతకారణాత్=పుత్రనిమిత్తము; యక్ష్యే=యాగము చేసెదను; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ=పలికెను.

అంతట, నాదశరథమహారాజు, ఇంటిలోనికి వెళ్లి, తనమనః ప్రియలగు కౌసల్యాది పత్నులంజూచి "మీరుదీక్షనొందుడు, నేనుఃపుత్రునుగలుగుటకైయాగముచేసెదను" అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము

తాసాం తేనాతికాంతేన వచనేన సువర్చసామ్
ముఖపద్మా న్యశోభంత పద్మానీవ హిమాత్యయే. ౨౪

టీక॥ అతికాంతేన=మిక్కిలిమనోహరమైన; తేన=ఆ; వచనేన=మాటచేత; సువర్చసాం=మంచి కాంతిగల; తాసాం=వారలయొక్క; ముఖపద్మాని=కమలమువలె సుందరములైన మొగములు; హిమాత్యయే; హిమ=హేమంత ఋతువుయొక్క; అత్యయే=అంతమందు; పద్మానివ=కమలములుంబోలె; అశోభంత=ప్రకాశించినవి.

అతిమనోహరంబగు నామాటవినఁగానే, హేమంతఋతువుగడచినపిదపఁ గమలములు ప్రకాశించునట్లు, నాదశరథకాంతల, ముఖములు ప్రకాశించినవి. అనితాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, అష్టమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండాష్టమసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

నవమసర్గప్రారంభః.

ఏతచ్ఛ్రుత్వా రహస్సూతో రాజానమిద మబ్రవీత్

టీక॥ ఏతత్ = ఈవృత్తాంతమును; శ్రుత్వా = విని; సూతః = సారథియైనసుమంత్రుఁడు; రహః = రహస్యప్రదేశమందు; రాజానం = రాజునుగూర్చి; ఇదం = దీనిని (వక్ష్యమాణమును); అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఋత్విగ్భి రుపదిష్టోఽయం పురావృత్తో మయా శ్రుతః. ౧

టీక॥ ఋత్విగ్భిః = వసిష్ఠుఁడు మొదలగు ఋత్విక్కులచేత; ఉపదిష్టః = ఉపదేశింపఁబడిన; అయం = ఈయుపాయము; మయా = నాచేత; పురావృత్తః = ఇతిహాసరూపముగా; శ్రుతః = వినఁబడినది.

ఈవసిష్ఠాదిమహర్షులుపదేశించిన పుత్రప్రాప్త్యుపాయమును, నేను, పూర్వము, ఇతిహాసరూపముగా, వినియున్నాను. అని తాత్పర్యము.

సనత్కుమారో భగవాన్ పూర్వం కథితవాన్ కథాం
ఋషీణాం సన్నిధౌ రాజన్ తవ పుత్రాగమం ప్రతి. ౨

టీక॥ రాజన్ = దశరథమహారాజా; పూర్వం = మునుపు; భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగల; సనత్కుమారః = సనత్కుమారమహర్షి; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; సన్నిధౌ = సమీపమందు; తవ = నీయొక్క; పుత్రాగమంప్రతి = పుత్రప్రాప్తినిగుఱించి; కథాం = కథను; కథితవాన్ = చెప్పెను.

మున్ను, భూతభవిష్యద్వర్తమానజ్ఞానాదిమాహాత్మ్యములుగల సనత్కుమారమహర్షి, ఋషులందఱునువినుచుండ, నీపుత్రప్రాప్తినిగుఱించి, జరుగంబోవు, నొక్కకథను, జెప్పెను.

అనితాత్పర్యము.

కాశ్యపస్యతు పుత్రోஉస్తి విభాండక ఇతిశ్రుతః
ఋశ్యశృంగ ఇతి ఖ్యాత స్తస్య పుత్రో భవిష్యతి. ౩

టీ॥ కాశ్యపస్యతు = కాశ్యపమహాఋషికిని; విభాండక ఇతి = విభాండకుండనిని; శ్రుతః = ప్రసిద్ధుండైన; పుత్రః = కుమారుండును; అస్తి = కలండు. తస్య = ఆవిభాండకునకు; ఋశ్యశృంగ ఇతి = ఋశ్యశృంగుండని; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుండైన; పుత్రః = కుమారుండును; భవిష్యతి = కాంగలండు.

తాత్పర్యము, సులభము.

స వనే నిత్యసంవృద్ధో మునిర్వనచర స్సదా
నాన్యం జానాతి విప్రేంద్రో నిత్యం పిత్రను వర్తనాత్. ౪

టీ॥ వనే = అడవియందు; నిత్య సంవృద్ధః, నిత్యం = ఎల్లప్పుడు. సంవృద్ధః = పెరిగినవాండును; సదా = ఎల్లప్పుడు; వనచరః, వన... అడవియందు, చరః = తిరుగుచున్నవాండును; విప్రేంద్రః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండును అగు; సః = ఆ; మునిః = ఋశ్యశృంగమహాముని; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; పిత్రనువర్తనాత్, పితృ = తండ్రియొక్క (తండ్రిని), అనువర్తనాత్ = అనుసరించుటవలన; అన్యం = అడవికన్నను ఇతరమగుదానిని; నజానాతి (భవిష్యద్దర్శమందు వర్తమానము) = ఎఱుంగకయుండును.

ఆఋశ్యశృంగమహాముని, విపునకు ... అడవిలోనే యెల్లప్పుడును సంచరింపుచు, నడవిలోనుండు తండ్రిగారి సేవ ననుసరింపుచు, నుండుట జేసి, యడవికన్నని తరములగు నగరగ్రామములను గాని యందుండు విశేషపదార్థములను గాని, యెఱుంగకయుండును. అని తాత్పర్యము.

నైవాన్యం బ్రహ్మచర్యస్య భవిష్యతి మహాత్మనః
లోకేషు ప్రథితం రాజన్ విప్రై శ్చ కథితం సదా. ౫

టీక॥ రాజన్ = దశరథమహారాజా; మహాత్మనః = పూజ్యుడగుటకు తగిన భావముగల ఋశ్యశృంగమహామునియొక్క; బ్రహ్మచర్యస్య = బ్రహ్మచర్యమునకు; లోకేషు = లోకములందు; ప్రథితం = ప్రసిద్ధమైనదియు; విప్రైః = బ్రాహ్మణులచేత, సదా = ఎల్లప్పుడును; కథితం చ = చెప్పబడినదియునగు; ద్వైవిధ్యం = రెండువిధములగుటయు; భవిష్యతి = కలుగును.

విశేషార్థము.— బ్రహ్మచారులు, [illegible] [illegible] [illegible] మరణపర్యంతము సేవ చేయుచు, వేదాధ్యయన మాచరించువారలు, "ప్రతి"యనియు, వివాహము చేసికొని, సదాచార పరాయణులై, శాస్త్రోక్తములగు ఋతుకాలములందు మాత్రము, భార్యోపగమనము చేయువారలు, "ప్రాజాపత్యులు" అనియు ననంబడుదురు.

ఆ ఋశ్యశృంగుడు, లోకములందు ప్రసిద్ధము, బ్రాహ్మణులచే [illegible], ప్రతిత్వము ప్రాజాపత్యత్వమునను, రెండువిధ [illegible] బ్రహ్మచర్యములు నొందగల [illegible].

[illegible]

తస్యైవం వర్తమానస్య కాలః సమభివర్తత ।
అగ్నిం శుశ్రూషమాణస్య పితరం చ యశస్వినమ్. ౬

టీక॥ తస్య = ఆ ఋశ్యశృంగ మహామునికి (భావలక్షణ సప్తమ్యర్థమందు షష్ఠి); అగ్నిం = అగ్నిహోత్రమును; యశస్వినం = కీర్తిగల; పితరం చ = తండ్రినిన్ని; శుశ్రూషమాణస్య = సేవించుచు (భావలక్షణ సప్తమ్యర్థమందు షష్ఠి); ఏవం = ఈ ప్రకారము; వర్తమానస్య = ఉండగా (సప్తమ్యర్థమందు షష్ఠి); కాలః = కొంత, కాలము; సమభివర్తత = జరుగుచుండెను (భవిష్యదర్థమున [illegible])

ఆ ఋశ్యశృంగ మహామునికి, అగ్నిహోత్రమును కీర్తిసంపన్నుండగు తండ్రిని సేవించుచుండ, కొంతకాలము, ఇట్లు బ్రహ్మచర్య

మందుండఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నేవ కాలేతు రోమపాదః ప్రతాపవాన్
అంగేషు ప్రథితో రాజా భవిష్యతి మహాబలః. ౭

టీక॥ **ఏతస్మిన్**=ఈ; కాలఏవ తు=కాలమందే; అంగేషు=అంగ దేశములందు; ప్రతాపవాన్=పరాక్రమము గలవాఁడును; ప్రథితః=ప్రసిద్ధుఁడును; మహాబలః=గొప్పబలముగలవాఁడునగు; రోమపాదః=రోమపాదుఁడనెడు; రాజా=రాజు; భవిష్యతి = ఉండఁగలఁడు.

ఈకాలమందే, యంగదేశమందు, మహాపరాక్రమమును, మహాబలమునుం గలిగి, జగద్విఖ్యాతుఁడై, యుండు, రోమపాదుండను రాజొకం, డుండఁగలడు.

అని తాత్పర్యము.

తస్య వ్యతిక్రమా ద్రాజ్ఞో భవిష్యతి సుదారుణా
అనావృష్టి స్సుఘోరా వై సర్వభూత భయావహా. ౮

టీక॥ తస్య=ఆ; రాజ్ఞః = రోమపాదమహారాజుయొక్క; వ్యతిక్రమాత్=ధర్మము నతిక్రమించుటయనెడుదోషమువలన; సుదారుణా= పెద్దకాల ముండుటచే, భయంకరమగునదియు; సుఘోరా= పెక్కు దేశంబుల వ్యాపించుటచే, వెఱపుఁబుట్టించునదియును ("వై" అనునది పాద పూరణార్థకము); (గనుకనే) సర్వభూతభయావహా, సర్వభూత=ఎల్లప్రాణులకును, భయ=వెఱపును, ఆవహా=కలిగించునదియునగు; అనావృష్టిః=వఱపు; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

ఆరోమపాదుఁడు, ధర్మమునతిక్రమించుటంజేసి, పెక్కుదేశంబులం, బెద్దకాలమువఱకు, సర్వప్రాణిభయంకరంబైన, యనావృష్టి, జనింపంగలదు.

అని తాత్పర్యము.

స ౯

అనావృష్ట్యాంతు వృత్తాయాం రాజా దుఃఖసమన్వితః
బ్రాహ్మణాన్ శ్రుతవృద్ధాంశ్చ సమానీయ ప్రవక్ష్యతి. ౯

టీక॥ అనావృష్ట్యాం = వఱపు; వృత్తాయాంతు = కలుగఁగానే; రాజా = రోమపాదమహారాజు; దుఃఖసమన్వితః = దుఃఖముతోఁగూడినవాఁడై, శ్రుతవృద్ధాన్, శ్రుత = శాస్త్రాభ్యాసముచే, వృద్ధాన్ = పెద్దవారగు; బ్రాహ్మణాంశ్చ = బ్రాహ్మణులను; సమానీయ = రప్పించి; ప్రవక్ష్యతి = ఇట్లని, చెప్పఁగలఁడు.

అనావృష్టి కలుగఁగానే, యారోమపాదుఁడు, దుఃఖము నొంది, వేదశాస్త్రసంపన్నులగు బ్రాహ్మణులను రప్పించి, ఇట్లని, యడుగును. అని తాత్పర్యము.

భవంతః శ్రుతధర్మాణో లోకచారిత్రవేదినః
సమాదిశంతు నియమం ప్రాయశ్చిత్తం యథా భవేత్. ౧౦

టీక॥ శ్రుతధర్మాణః, శ్రుత = వినంబడిన, ధర్మాణః = ధర్మము గలవారును; లోకచారిత్రవేదినః, లోకచారిత్ర = లోకాచారమును, వేదినః = ఎఱింగినవారునగు; భవంతః = మీరలు; యథా = ఎట్లు; ప్రాయశ్చిత్తం = పాపపరిహారము; భవేత్ = అగునో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; నియమం = అనుష్ఠానమును; సమాదిశంతు = ఆజ్ఞాపింపుఁడు. (అని, "చెప్పఁగలఁడు" అను పూర్వశ్లోకక్రియతో నన్వయము.)

మీరు, సమస్తధర్మంబుల లోకాచారంబుల నెఱుంగుదురు, ఈయనావృష్టికిఁ గారణమైన పాపము పోవునట్లు నియమమును, నాకుపదేశింపుఁడని తాత్పర్యము.

వక్ష్యంతి తే మహీపాలం బ్రాహ్మణా వేదపారగాః

టీక॥ వేదపారగాః, వేద = వేదములయొక్క, పార = అంతమును, గాః = ఎఱింగినట్టి; తే = ఆ, బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు; తం = ఆ;

మహీపాలం=భూమికిఁ బ్రభువైన రోమపాదునిగూర్చి; వక్ష్యంతి= ఇట్లని, చెప్పఁగలరు.

తాత్పర్యము, సులభము.

విభండకసుతం రాజన్ సర్వోపాయై రిహానయ। ౧౧
ఆనాయ్య చ మహీపాల ఋశ్యశృంగం సుసత్కృతమ్
ప్రయచ్ఛ కన్యాం శాంతాం వై విధినా సుసమాహితః. ౧౨

టీక॥ రాజన్ = రోమపాదమహారాజా! విభండకసుతం= విభండకమహామునికొడుకైన ఋశ్యశృంగుని; సర్వోపాయైః= సమస్తోపాయములచేత; ఇహ =ఇచ్చటికి; ఆనయ = తోడితెమ్ము, మహీపాల= భూమికిఁ బ్రభువైనవాఁడా! ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగుని; సుసత్కృతం=మంచిసత్కారములతోఁ గూడినయుండునట్లు; ఆనాయ్య చ=రప్పించియు; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; సుసమాహితః= మనస్సమాధానముగలవాఁడవై, కన్యాం= కుమార్తెయైన; శాంతాం=శాంతను; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) విధినా = శాస్త్రీయమనుక్రమముచేత; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము (అని, "చెప్పఁగలరు" అనుదానితో నన్వయము.)

రోమపాద మహారాజా! ఏయుపాయముచేతనైనను, విభండకమహామునికొడుకైన ఋశ్యశృంగుని, నిచ్చటికి, తోడితెమ్ము; అట్లుచేసి సత్కారంబులతోఁ దోడితెచ్చి, విచారించి కాని, యాయనకు, నీకూఁతురైన శాంతను, యథావిధిగ, నొసంగుము. అని తాత్పర్యము.

తేషాంతు వచనం శ్రుత్వా రాజా చింతాం ప్రపద్యత
కేనోపాయేన వై శక్య ఇహానేతుం స వీర్యవాన్. ౧౩

టీక॥ తేషాం= ఆ బ్రాహ్మణులయొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వాతు= వినినంతనే; రాజా=రోమపాదమహారాజు; కేన=ఏ; ఉపాయేన = ఉపాయముచేత; వీర్యవాన్= ఇంద్రియనిగ్రహముగల; సః = ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు; ఇహ= ఇచ్చటికి; ఆనేతుం= తెచ్చుటకు; శ

క్యః=సాధ్యుఁడు; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=అగును; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; చింతాం = ఆలోచనమును; ప్రపత్స్యతే=పొందఁగలఁడు.

ఆ బ్రాహ్మణులమాట వినఁగానే రోమపాదుఁడు, "ఏయుపాయము చేత ఋశ్యశృంగుఁడు నా రాజ్యమునకు రాఁగలఁడు" అని యాలోచింపఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

తతో రాజా వినిశ్చిత్య సహమంత్రిభి రాత్మవాన్
పురోహిత మమాత్యాంశ్చ తతః ప్రేషయిష్యతి సత్కృతాన్. ౧౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; ఆత్మవాన్=ధైర్యశాలియగు; రాజా=రోమపాదమహారాజు; మంత్రిభిస్సహ = మంత్రులతోఁగూడ; వినిశ్చిత్య=నిశ్చయించి; తతః=పిమ్మట; సత్కృతాన్=సత్కరింపఁబడిన; అమాత్యాన్=మంత్రులను; పురోహితంచ=పురోహితుని; ప్రేషయిష్యతి=(భవిష్యదర్థమందు లట్) పంపఁగలఁడు.

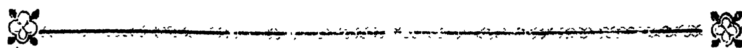
నిశ్చయించి, మంత్రులతో నాలోచించి, సత్కరించి, మంత్రులను పురోహితుని పంపించి, ఋశ్యశృంగుని దోడితెచ్చుటకు, నాతని బంపఁగలఁడు.

అని తాత్పర్యము.

తేతు రాజ్ఞో వచశ్శ్రుత్వా వ్యథితా వినతాననాః
నగచ్ఛేమ ఋషేర్భీతా అనునేష్యంతి తం నృపమ్. ౧౫

టీక॥ రాజ్ఞః = రోమపాదమహారాజుయొక్క; వచః=వాక్యమును; శ్రుత్వా=విని; తేతు=ఆపురోహితమంత్రులును; వ్యథితాః= దుఃఖితులై; వినతాననాః; వినత=వంగిన, ఆననాః=ముఖములుగలవారలై; ఋషేః= విభాండకమహర్షివలన; భీతాః=భయముఁజెందినవారలై; నగచ్ఛేమ=మేము పోఁజాలము; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తం=ఆ; నృపం=రోమపాదమహారాజును; అనునేష్యంతి=ఊఱడింపఁగలరు.

ఆపురోహితమంత్రులును, రోమపాదునిమాటనాలకించి,మహాతపస్వియును జండకోపుండునగు విభండక మహర్షి వలన భయంపడి, దుఃఖితులై, మొగమువాంచి,"మేముపోఁజాలము" అనియారోమపాదుని,ననునయింతురు.

అని తాత్పర్యము.

వక్ష్యంతి చింత యిత్వా తే తస్యోపాయాం శ్చ తత్క్షమాన్
అనేష్యామో వయం విప్రం నచ దోషో భవిష్యతి. ౧౮

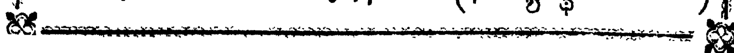
టీక॥ తే = ఆపురోహితమంత్రులు;తత్క్షమాన్=ఆఋశ్యశృంగునిం దోడితెచ్చుటయందు సమర్థములైన; ఉపాయాంశ్చ=ఉపాయములను; చింతయిత్వా=ఆలోచించి;వయం=మేము;విప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; ఆనేష్యామః=తోడితేగలము;దోషశ్చ=దోషమును; (అనావృష్టిగానివిభండకునిశాపముగాని,చెప్పవచ్చును);నభవిష్యతి=కలుగదు;ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని,తస్య=ఆరోమపాదునకు,వక్ష్యంతి=చెప్పఁగలరు.

ఆపురోహితమంత్రులు,ఋశ్యశృంగునిఁ దోడి తెచ్చుటకుం దగిన యుపాయంబు నాలోచించి,"మేము,ఋశ్యశృంగునిదోడితెచ్చెదము దోషమేమియుంగలుగదు"అనియారోమపాదునకుం జెప్పఁగలరు.

అని తాత్పర్యము.

ఏవ మంగాధిపేనైవ గణికాభి ఋషే స్సుతః
ఆనీతోఽవర్షయద్దేవ శ్శాంతా చాస్మై ప్రదీయతే. ౧౯

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; అంగాధిపేన= అంగదేశమునకుఁ బ్రభువైనరోమపాదునిచేత; గణికాభిరేవ = వేశ్యలచేతనే; ఋషేః=విభండకమహర్షియొక్క, సుతః=కుమారుఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడు;ఆనీతః = తెప్పింపఁబడును;దేవః = వర్షాధిదేవతయగు పర్జన్యుఁడు;అవర్షయత్=వర్షించును. (భవిష్యదర్థ మందులఙ్)

శాంతాచ= రోమపాదునికూఁతు రైనశాంతయును; అస్మై=ఈఋశ్యశృంగునికొఱకు; ప్రదాయతే(ప్రదాస్యతి యనుటకు వ్యత్యయమనుట) =ఇయ్యఁబడును.

ఈప్రకారము, రోమపాదుండు, వేశ్యలచే, నాఋశ్యశృంగునిఁ, దన పట్టణమునకుం,దోడి తెప్పించఁగా నే, ఋశ్యశృంగుం డిచ్చటికి వచ్చుఁగాక యని గురియును;అంత,రోమపాదుఁడు,తనకూఁతురైనశాంత, నాఋశ్యశృంగునకు, నిచ్చును.అనితాత్పర్యము.

ఋశ్యశృంగస్తు జామాతా పుత్రాం స్తవ విధాస్యతి
సనత్కుమారకథిత మేతావద్వ్యాహృతం మయా. ౧౮

టీక॥జామాతా= అల్లుఁడైన; ఋశ్యశృంగస్తు=ఋశ్యశృంగుఁడు మాత్రము; తవ=నీకు;పుత్రాన్= కొడుకులను;విధాస్యతి= చేయఁగలఁడు; సనత్కుమారకథితం; సనత్కుమార = సనత్కుమారునిచే; కథితం = చెప్పఁబడినదాని; ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము; మయా=నాచే; వ్యాహృతం=చెప్పఁబడినది. అని,సుమంత్రుఁడు, చెప్పెననుట. ఋశ్యశృంగునిభార్యయగు శాంత, దశరథునకు, ఔరసపుత్రియును, దశరథునిచే రోమపాదునకు దత్తపుత్రి యైనదియును, గావున, ఋశ్యశృంగుఁడు, దశరథునకును రోమపాదునకును, జామాత యగుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

అథ హృష్టో దశరథ స్సుమంత్రం ప్రత్యభాషత
యథర్శ్యశృంగ స్త్వానీతో విస్తరేణ త్వయోచ్యతామ్. ౧౯

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట;దశరథః=దశరథమహారాజు; హృష్టః= సంతోషించినవాఁడై; యథా=ఎట్లు;ఋశ్యశృంగః=ఋశ్యశృంగుఁడు;ఆనీతః = తోడితేఁబడెనో;(తథా)తు=ఆవిధమంతయును; విస్తరేణ=విస్తరముతో;త్వయా= నీచేత; ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక; ఇతి(అభ్యాహృతము)= అని; సుమంత్రం ప్రతి= సుమంత్రునిఁగూర్చి;

అభాషత=పలికెను.

సుమంత్రుఁడు చెప్పినకథయంతయువినినపిమ్మట, దశరథుండు, సంతుష్టుఁడై, "వారలు ఋశ్యశృంగునిందోడితెచ్చినవిధమంతయు, వివరముగాఁజెప్పుము" అని, సుమంత్రునకానతిచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, నవమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇచ్చట, సర్గసమాప్తి యుచితముగాదనియు, నిటవ్రాయువారి ప్రమాదమువలనం గలిగినదనియు, గోవిందరాజులవారును వచించిరి. మహేశ్వరతీర్థులవారుమాత్రము, ఈయన గ్రంథమేమియుఁ బ్రాయనందున, వారి, కిట్టిసర్గసమాప్తియుండుట, సమ్మతమని, తోఁచెడిని.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ నవమసర్గటీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

దశమసర్గప్రారంభః.

సుమంత్రశ్చోదితో రాజ్ఞా ప్రోవాచేదం వచస్తదా

టీక॥ రాజ్ఞా=దశరథమహారాజుచే; చోదితః=ప్రేరేపింపఁబడిన; సుమంత్రః=సుమంత్రుఁడు; తదా=అప్పుడు; ఇదం=ఈ, వక్ష్యమాణమగు; వచః=మాటను; ప్రోవాచ=పలికెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

యథా స్య ఋశ్యశృంగ స్త్వానీత శ్శృణు మే మంత్రిభిస్సహ. ౧

టీక॥ యథా = ఏట్లు; సః = ఆ ఋష్యశృంగః = ఋష్యశృంగుఁడు; మంత్రిభిః = మంత్రులచేత; ఆనీతః = తోడితేబడెనో; (తథా) ను = ఆవిధమునే; మే = నావలన; శృణు = వినుము.

తాత్పర్యము, సులభము.

రోమపాద మువాచేదం సహామాత్యః పురోహితః
ఉపాయో నిరపాయో యం అస్మాభి రభిచింతితః. ౨

టీక॥ పురోహితః = పురోహితుఁడు; సహామాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాఁడై; ఇదం = ఈవక్ష్యమాణ మగు వాక్యమును; రోమపాదం = రోమపాదునిఁగూర్చి; ఉవాచ = పలికెను. నిరపాయః = ఆపాయములేని; అయం = ఈ; ఉపాయః = ఉపాయము; అస్మాభిః = మాచేత; అభిచింతితః = ఆలోచింపఁబడెను.

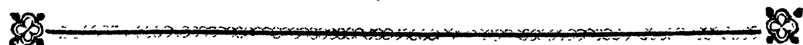
తాత్పర్యము, సులభము.

ఋశ్యశృంగో వనచర స్తపస్స్వాధ్యాయనే రతః
అనభిజ్ఞ స్స నారీణాం విషయాణాం సుఖస్యచ. ౩

టీక॥ వనచరః = అడవియందు దిరుగుచుండువాఁడును; తపస్స్వాధ్యాయనే; తపః = తపస్సునందును; స్వాధ్యాయనే = వేదాధ్యయనమందును; రతః = ఆసక్తుఁడునగు; సః = ఆ; ఋశ్యశృంగః = ఋశ్యశృంగుఁడు; నారీణాం = స్త్రీలను (కర్మణిషష్ఠి); విషయాణాం = విషయములయొక్క; సుఖస్యచ (కర్మణిషష్ఠి) సౌఖ్యమును; అనభిజ్ఞః = ఎఱుఁగనివాఁడు.

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు, అడవియందు దిరుగుచు, ఎల్లప్పుడును, దపస్సు వేదాధ్యయనము, సేయుచుండెడివాఁడై యుండుటంబట్టి, స్త్రీలంగాని, విషయసుఖముగాని, యొంతమాత్రము, నెఱుంగఁడు. అని, తాత్పర్యము.

స ౧౦

ఇంద్రియార్థై రభిమతై ర్నరచిత్త ప్రమాథిభిః

పుర మానాయయిష్యామః క్షిప్రం చాధ్యవసీయతామ్. ౪

టీక॥నరచిత్త ప్రమాథిభిః,నర చిత్త = పురుషునిహృదయమును, ప్రమాథిభిః = క్షోభింపఁజేయు నవియును;అభిమతైః=పురుషులకు సమ్మతములైనవియునగు; ఇంద్రియార్థైః = ఇంద్రియములకువిషయములైనగంధాదులచేతను;పురం = పట్టణమునుగూర్చి;తం(అధ్యాహృతము) = ఆఋశ్యశృంగుని;ఆనాయయిష్యామః = తోడ్కొ తెప్పించెదము;క్షిప్రం = శీఘ్రముగా;అధ్యవసీయతాంచ = నిశ్చయముం జేయుఁడు

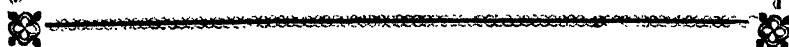
పురుషహృదయములకు క్షోభమును గలిగించు,సర్వసమ్మతములై నరూపరసగంధాదులగు నింద్రియవిషయములచే, నాఋశ్యశృంగుని హృదయమును వశీకరించి,యాతని, నీపట్టణమునకుం, దోడి తెప్పించెదము; శీఘ్రముగా నాప్రకారమునిశ్చయింపుఁడు.అనితాత్పర్యము.

గణికా స్తత్ర గచ్ఛంతు రూపవత్య స్స్వలంకృతాః

ప్రలోభ్య వివిధోపాయై రానేష్యం తీహ సత్కృతాః. ౫

టీక॥రూపవత్యః=మంచిరూపముగలవారును; స్వలంకృతాః = మంచియలంకారముగలవారునగు; గణికాః=వేశ్యలు;తత్ర = ఆఋశ్యశృంగుఁ డున్నచోటికి; గచ్ఛంతు = పోదురుగాక;తాః(అధ్యాహృతము) = ఆవేశ్యలు;సత్కృతాః = ఆఋశ్యశృంగునివలన,సత్కారమునొందినవారలై;తం(అధ్యాహృతము) = ఆఋశ్యశృంగుని;వివిధోపాయైః = నానావిధములగునుపాయములచేతను; ప్రలోభ్య =వంచించి;ఆనేష్యంతి = తోడ్తేఁగలరు.

ఆఋశ్యశృంగునియెడకు, మంచిరూపముగలిగి,చక్కనైనయలంకారములుధరించియుండు, వేశ్యలం,బంపవలయు; వారలా ఋశ్య

శృంగునింబలు దెలంగుల, వంచించియిటకుదోడితేఁగలను. అని తా.

శ్రుత్వా తథేతి రాజాచ ప్రత్యువాచ పురోహితమ్
పురోహితో మంత్రిణశ్చ తథా చక్రుశ్చ తే తదా. ౬

టీక॥ శ్రుత్వా=విని; రాజాచ=రోమపాద మహారాజును; పురోహితం=పురోహితునిగూర్చి; తథా=అట్లే; ఇతి=అని; ప్రత్యువాచ=మరలపలికెను. పురోహితః=పురోహితుండును; తే=ఆ; మంత్రిణశ్చ=మంత్రులును; తదా=అప్పుడు; తథా=అట్లే; చక్రుశ్చ=కార్యమునుం జేసిరి.

రోమపాదుండామాటనువిని, యాలాగునసే, సేయవలయునని, పురోహితునితోఁజెప్పెను, అప్పుడు ఆపురోహితుండును, మంత్రులును అప్రకారమే, వేశ్యల, నచ్చటకిఁ బంపిరి. అని తాత్పర్యము.

వారముఖ్యాశ్చ తచ్ఛ్రుత్వా వనం ప్రవివిశు ర్మహత్

టీక॥ వారముఖ్యాశ్చ=వేశ్యలలో మేటివైనవారును; తత్=ఆ మంత్రివాక్యమును; శ్రుత్వా=విని; మహత్=గొప్పదైన; వనం=అడవిని; ప్రవివిశుః=ప్రవేశించిరి.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఆశ్రమస్యా విదూరేస్మిన్ యత్నం కుర్వంతి దర్శనే. ౭
ఋషిపుత్రస్య ధీరస్య నిత్య మాశ్రమ వాసినః

టీక॥ తాః(ఉపస్థ్యాహృతము)=ఆవేశ్యలు; అస్మిన్=ఈయడవియందు; ఆశ్రమస్య=ఆవిభండకాశ్రమమునకు; అవిదూరే=సమీపమందు; స్థిత్వా(అధ్యాహృతము)=ఉండి; ధీరస్య=ఇంద్రియములకు లోఁబడనివాఁడును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ఆశ్రమవాసినః=ఆశ్రమమునందుండు వాఁడు నగు; ఋషి పుత్రస్య=విభండకమహర్షి కుమారుఁ

డై ఋశ్యశృంగునియొక్క (ఋశ్యశృంగుని); దర్శనే= చూచుట యందు; యత్నం= ప్రయత్నమును; కుర్వంతి=చేసిరి (భూతార్థమందు లట్).

ఆవేశ్యలు, విభండకాశ్రమమునకు సమీప ప్రదేశమునందుండి, ఋశ్యశృంగుడు ఋషి పుత్రుడై యడవిలోనేయున్నందున నాగరులప్రక్రియ నెఱుంగనివాఁడై, పితృభక్తి యుండై, యెప్పుడు నాశ్రమమునందే యుండుటం బట్టి, ఆయనక గోచరుండై యుండునట్లు, చూడ వచ్చునట్లుగనో, ఆయత్నమును చేయుచుండిరి.

అని తాత్పర్యము.

పితుస్స నిత్య సంతుష్టో నాతిచక్రామ చాశ్రమాత్. ౮

టీ॥ పితుః=తండ్రివలన; నిత్య సంతుష్టః = ఎల్లప్పుడును సంతోషమునొందియున్న; సః= ఆఋశ్యశృంగుడు; ఆశ్రమాచ్చ=ఆశ్రమమునుండియు; నాతిచక్రామ=దాటివచ్చుటలేదు.

ఆ ఋశ్యశృంగుడు, పితృశుశ్రూషయం దాసక్తుఁడగుటంబట్టి, యాశ్రమమును సైతము, దాటి యావలికిఁబోవుటలేదు.

అని తాత్పర్యము.

న తేన జన్మప్రభృతి దృష్టపూర్వం తపస్వినా
స్త్రీ వా పుమాన్వా యచ్చాన్య త్సర్వం నగరరాష్ట్రజమ్. ౯

టీక॥ తపస్వినా= శ్రేష్ఠమైనతపస్సుగల; తేన= ఆఋశ్యశృంగుని చేత; జన్మప్రభృతి=పుట్టినదిమొదలు; స్త్రీ వా= స్త్రీగాని; పుమాన్వా=పురుషుఁడుగాని; అన్యచ్చ= ఇతరమును; యత్ (అస్తి)= ఏదికలదో; నవా ([illegible]) = అదిగాని, నగరరాష్ట్రజం=పట్టణములయందును గ్రామములందును బుట్టిన; సర్వం=సమస్తమును; దృష్టపూర్వం= మునుపు చూడఁబడినది, న(ఆసీత్)=కాలేదు.

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు, పుట్టినది మొదలు, అంతకుమున్ను, స్త్రీనిగాని, పురుషునిగాని, యింకనితరమైనవానిగాని, పట్టణములందు, గ్రామములందుఁ బుట్టిన, యేపదార్థమునుం, జూచి యెఱుఁగఁడు.

అని తాత్పర్యము.

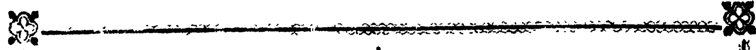
తతః కదాచి త్తం దేశ మాజగామ యదృచ్ఛయా
విభండక సుత స్తత్ర తా శ్చాపశ్య ద్వరాంగనాః. ౧౦

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు; ... సు; తః = విభండకునికొడుకైన ఋశ్యశృంగుఁడు; యదృచ్ఛయా = దైవవశముచేత; తం = ఆ; దేశం = ప్రదేశమును; ఆజగామ = పొందెను. తత్ర = అచ్చట; తాః = ఆ; వరాంగనాః = ఉత్తమస్త్రీలను; అపశ్యత్ = చూచెను.

ఆపిమ్మట, నొకానొకప్పుడా ఋశ్యశృంగుండు, దైవవశంబునం జేసి, యాదేశ్యంబు చోటికేతెంచి, యాయుత్తమ స్త్రీలం బొాచెను. అని తాత్పర్యము.

తాశ్చిత్రవేషాః ప్రమదా గాయంత్యో మధురస్వరాః
ఋషిపుత్ర ముపాగమ్య సర్వా వచన మబ్రువన్. ౧౧

టీక॥ చిత్రవేషాః = నానావిధములైన యలంకారములుగలవారును; మధురస్వరాః = మనోహరమైన కంఠధ్వనిగలవారునగు; తాః = ఆ; ప్రమదాః = స్త్రీలు; సర్వాః = అందఱును; గాయంత్యః = పాడుచు; ఋషిపుత్రం = విభాండక మహర్షికొడుకైన, ఋశ్యశృంగునిః ఉపాగమ్య = చేరి; వచనం = (వక్ష్యమాణమగు) మాటను; అబ్రువన్ = పలికిరి.

ఆవేశ్యలందఱును, నానావిధంబులగు నలంకారంబులు దాల్చి, మనోహరంబైన కంఠధ్వనితో గానముసేయుచు, నా ఋశ్యశృంగునిం జేరి, యిట్లని పలికిరి. అని తాత్పర్యము.

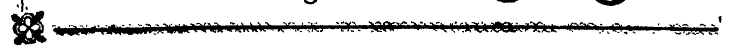
క స్త్వం కిం వర్తసే బ్రహ్మన్ జ్ఞాతు మిచ్ఛామహే వయమ్
ఏక స్త్వం విజనే ఘోరే వనే చరసి శంస నః. ౧౨

టీక॥ బ్రహ్మన్ = బ్రాహ్మణుఁడా! త్వం = నీవు; కః = ఎవ్వఁడవు? కిం = ఎందుకు; వర్తసే = ఈయడవియందు, నుండెదవు; వయం = మేము; జ్ఞాతుం = తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామహే = కోరుచున్నాము. త్వం = నీవు; ఏకః = అసహాయుఁడవై; విజనే = జనులు లేనట్టిదియును; ఘోరే = భయంకరమైనదియునగు; వనే = అడవియందు; చరసి = తిరుగుచున్నావు. నః = మాకు; శంస = ఆకారణమును, చెప్పుము. (అని, "పలికిరి" అనుదానితో నన్వయము.)

"బ్రాహ్మణుఁడా! నీ వెవ్వఁడవు? ఎందుకీయడవిలో నుండెదవు? మేము దానినెఱుంగగోరితిమి; జనసంచారమే లేక భయంకరంబై యుండు నీ యడవిలో నొంటిగఁ జరించెదవు; ఆ కారణమును మాకుం జెప్పుము." అని పలికిరి. అని తాత్పర్యము.

అదృష్టరూపా స్తా స్తేన కామ్యరూపా వనే స్త్రియః
హార్దా త్తస్య మతి ర్జాతా హ్యాఖ్యాతుం పితరం స్వకమ్. ౧౩

టీక॥ యస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఏ కారణము వలన; కామ్యరూపాః = కోరఁదగిన రూపముగల; తాః = ఆ; స్త్రియః = స్త్రీలు; వనే =

అడవియందు; తేన=ఆఋశ్యశృంగునిచేత; అదృష్టరూపాః=చూడంబడనిరూపముగలవారలో; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము)= ఆకారణమువలన; హార్దాత్= స్నేహమువలన; తస్య= ఆఋశ్యశృంగునకు; స్వకం=తన; పితరం = తండ్రిని; ఆఖ్యాతుం= తెల్పుటకు; మతిః = బుద్ధిః; జాతాహి=పుట్టినదిగదా.

ఆవేశ్యలవంటి రూపముగలవారినడవియందుఋశ్యశృంగుండెప్పుడుం జూచియుండనందున, వారియందతనికిమిగుల స్నేహముగలిగి, వారికిఁ,దనతండ్రిగారినిం, దెలుపవలెనని, బుద్ధిపుట్టెను.

అని తాత్పర్యము.

పితా విభండకోఽస్మాకం తస్యాహం సుత ఔరసః
ఋశ్యశృంగ ఇతి ఖ్యాతం నామ కర్మ చ మే భువి. ౧౪

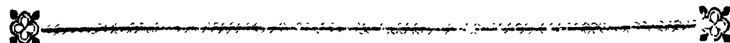
టీక॥అస్మాకం= మాయొక్క; పితా=తండ్రి; విభండకః= విభండకుండను పేరుగలవాఁడు; తస్య= ఆవిభండకునకు; అహం= నేను; ఔరసః = ఔరసుండగు(అనఁగా, ఉరమునందుఁబుట్టిన, ఉరోగతమైన రేతస్సునకుఁబుట్టిన, అనియర్థము. రేతస్సులోమ్మున నుండుట ప్రసిద్ధము); సుతః, కుమారుఁడను; మే=నాయొక్క; నామ, పేరు; ఋశ్యశృంగ ఇతి= ఋశ్యశృంగుఁడని; ఖ్యాతం= ప్రసిద్ధము. కర్మ చ=తపోరూపమైనకర్మమును; భువి = భూమియందు; ఖ్యాతం(అధ్యాహృతము)=ప్రసిద్ధము.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఇహాశ్రమపదోఽస్మాకం సమీపే శుభదర్శనాః
కరిష్యేవోఽత్ర పూజాం వై సర్వేషాం విధిపూర్వకమ్. ౧౫

టీక॥శుభదర్శనాః= మంగళకరమైనచూడఁబడుటగలవారలా; ఇహ=యిచ్చట; సమీపే=సమీపమందు; అస్మాకం=మాయొక్క; ఆశ్రమపదః=ఆశ్రమస్థానము; అస్తి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నది. అత్ర= ఈయాశ్రమమందు; వః= మీకు; సర్వేషాం=అందఱకును; పూజాం=

పూజను;("వై"అనునదిపాదపూరణార్థము).విధిపూర్వకం = శాస్త్రప్రకారముగా;కరిష్యే = చేయఁగలను.

ఇచ్చట,ఋశ్యశృంగునకు,స్త్రీలనెడుజ్ఞానంబులేనందునఁ, బురుషులేయనియెంచి, "సర్వేషాం" అని పుంలింగముప్రయుక్తంబయ్యె.

తాత్పర్యము,సులభము.

ఋషిపుత్రవచ శ్శ్రుత్వా సర్వాసాం మతిరాస వై
తదాశ్రమపదం ద్రష్టుం జగ్ము స్సర్వాశ్చ తేన తాః. ౧౬

టీక॥ఋషిపుత్రవచః=ఋషికుమారుఁడైన ఋశ్యశృంగునిమాటను;శ్రుత్వా = విని;తదాశ్రమపదం=ఆఋశ్యశృంగునియాశ్రమస్థానమును;ద్రష్టుం = చూచుటకు;సర్వాసాం,అందఱకును;మతిః,తలంపు;ఆస = కలిగినది.("వై"అనునది పాదపూరణార్థము)తాః=ఆవేశ్యలు;సర్వాశ్చ=అందఱును;తేన=ఆ ఋశ్యశృంగునితో; జగ్ముః=వెళ్లిరి.

తాత్పర్యము,సులభము.

ఆగతానాం తతః పూజా మృషిపుత్ర శ్చకార హ
ఇద మర్ఘ్య మిదం పాద్య మిదం మూలం ఫలంచ నః. ౧౭

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; ఆగతానాం= తనయాశ్రమమునకు,వచ్చినయావేశ్యలకు;ఋషిపుత్రః=ఋషికుమారుఁడైనఋశ్యశృంగుఁడు; నః=మామాయొక్క;అర్ఘ్యం= అర్ఘ్యము; ఇదం=ఇదిగో; పాద్యం=పాద్యము;ఇదం= ఇదిగో; మూలం=గడ్డలును;ఫలంచ=పండును; ఇదం=ఇదిగో;ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;పూజాం=పూజను;చకార=చేసెను("హ" అనునదిపాదపూరణార్థము.)

తాత్పర్యము,సులభము.

ప్రతిగృహ్యా చ తాం పూజాం సర్వా ఏవ సముత్సుకాః
ఋషే ర్భీతాశ్చ శీఘ్రం తా గమనాయ మతిం దధుః. ౧౮

స ౧౦

టీక॥ తాః = ఆవేశ్యలు; సర్వాఏవచ = అందఱునే; సముత్సుకాః = ఉత్సాహముగలవారలై; తాం = ఆ; పూజాం = పూజను; ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి; ఋషేః = విభండకమహర్షివలన; భీతాశ్చ = భయముపడినవారునై; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; గమనాయ = పోవుటకు; మతిం = తలంపును; దధుః = ధరించిరి.

ఆవేశ్య లందఱును, మిగులను త్సాహముతో నా ఋశ్యశృంగుం డొసేయుపూజం బతిగ్రహించి, విభండకమహర్షి తనను జూచినఁగోపించి శపించునని భయము నొంది, "యిచ్చట దడవుసేయరాదు, శీఘ్రముగా వెళ్లవలయు" నని నిశ్చయించిరి. అని తాత్పర్యము.

అస్మాక మపి ముఖ్యాని ఫలానీమాని వై ద్విజ
గృహాణ ప్రతి భద్రం తే భక్షయస్వచ మాచిరమ్. ౧౯

టీక॥ ద్విజ = బ్రాహ్మణుఁడా! అస్మాకం = మాయొక్క; ముఖ్యాని = శ్రేష్ఠములగు; ఇమాని = ఈ ("వై" అనునది పాదపూరణార్థక ము); ఫలాన్యపి = పండ్లను; ప్రతిగృహాణ = స్వీకరింపుము. తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక; భక్షయస్వచ = తినివేయుము. చిరం = విళంబనము; మా (కురు) = చేయకుము.

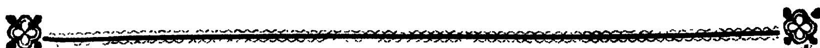
అస్మటశ్రేష్ఠములైన యీమా ఫలములనుం బుచ్చుకొనుము; దీనసీకు మంగళమొదవు; ఆలస్యముసేయక, పీటిని, భక్షింపుము. అని తాత్పర్యము.

తత స్తా స్తం సమాలింగ్య సర్వా హర్షసమన్వితాః
మోదకాన్ ప్రదదు స్తస్మై భక్ష్యాంశ్చ వివిధాన్ బహూన్. ౨౦

టీక॥ తతః = అపిమ్మట; తాః = ఆవేశ్యలు; సర్వాః = అందఱును; హర్షసమన్వితాః = సంతోషముతోఁ గూడుకొనినవారలై; తం = ఆ ఋశ్యశృంగుని; సమాలింగ్య = చక్కఁగాఁ గౌఁగిలించికొని; తస్మై = ఆ

స ౧౦

ఋశ్య శృంగుని కొఱకు; మోద కాన్=కుడుములను; వివిధాన్=నానావిధము లయినవి యును; బహూన్= అనేకములయినవియున గు;భక్ష్యాంశ్చ=ఇతరములైనపిండి వంటలను;ప్రదదుః=ఇచ్చిరి.

అంతట,నావేశ్యలందఱును,సంతోషముతో నాఋశ్యశృంగునిఁ గౌఁగిలించికొని,యతనికిఁగుడుముల ను,మఱియు, ననేకములయిన నానావిధభక్ష్యములను,నొసంగిరి.

అని తాత్పర్యము.

తాని చాస్వాద్య తేజస్వీ ఫలానీతి స్మమన్యతే
అనాస్వాదిత పూర్వాణి వనే నిత్య నివాసినామ్. ౨౧

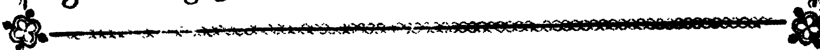
టీక॥ తేజస్వీ=బ్రహ్మతేజము గల ఋశ్యశృంగుఁడు; తాని=ఆభక్ష్యములను;ఆస్వాద్యచ= భక్షించియు;ఇహాని (అధ్యాహృతము)= ఇవి;వనే=అడవియందు; నిత్యనివాసినాం=ఎల్లప్పుడును వసించియుండువారికి (వసించి యుండు వారిచేతననుట, తృతీయార్థమందుషష్ఠి);అనాస్వాదితపూర్వాణి=మున్నుభక్షింపఁబడనట్టి; ఫలాని=పండ్లు;ఇతి,అని;మన్యతేస్మ,తలంచెను.

తపస్సునందేదృష్టిగల, ఆఋశ్యశృంగుఁడు, వారిచ్చినభక్ష్యంబులు మసవియు,నవిభక్ష్యములని తెలిసికొనంజాలక, "ఇవి,యెల్లప్పుడునడవియందు వాసము సేయు, మము బోఁటివారలిదివఱకుంజవిచూడనిఫలములు"అనితలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

ఆపృచ్ఛ్య చ తదా విప్రం వ్రతచర్యాం నివేద్య చ
గచ్ఛంతి స్మాపదేశాత్తా భీతా స్తస్య పితు స్త్రియః. ౨౨

టీక॥తదా=అప్పుడు; తాః=ఆ; స్త్రియః=వెలయాండ్రు; తస్య= ఆఋశ్యశృంగునియొక్క; పితుః=తండ్రియైనవిభండకునివలన; భీతాః=వెఱచినవారలై=విప్రం= బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని;

ఆపృచ్ఛ్యచ=వీడుకొనియు; వ్రతచర్యాం = వ్రతానుష్ఠానమును; నివేద్యచ=చెప్పియు; అపదేశాత్ = వ్యాజమువలన; గచ్ఛంతిస్మ=వెళ్లిరి.

అప్పుడావేశ్యలు, "విభాండకునకుం దెలిసినన పాయముగలుగు" నని భయమునొంది, ఋశ్యశృంగుని వీడుకొలిపి, "యీక వ్రతానుష్ఠానమునకుఁబోవలయు" నని యొక సాకు సెప్పి వెళ్లిరి. అని తాత్పర్యము.

గతాసు తాసు సర్వాసు కాశ్యపస్యాత్మజో ద్విజః
అస్వస్థహృదయ శ్చాసీ ద్దుఃఖా త్స్మ పరివర్తతే. ౨౩

టీక॥ తాసు=ఆవేశ్యలు; సర్వాసు=అందఱు; గతాసు=వెళ్లఁగా; కాశ్యపస్య= కశ్యపునికొడుకైనవిభాండకునియొక్క; ఆత్మజః = కొడుకైన; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడు; అస్వస్థహృదయశ్చ, అస్వస్థ = కలంతవడిన, హృదయశ్చ= మనసుగలవాఁడుగాను; ఆసీత్ = ఆయెను. దుఃఖాత్ =దుఃఖమువలన; పరివర్తతేస్మ=తిరుగుచుండెను.

ఆవేశ్యలందఱును వెళ్లినవెనుక, విభాండకసుతుండగు నాఋశ్యశృంగుఁడు, మనస్సున స్వాస్థ్యములేక, దుఃఖంబున, నిట్టట్టు, తిరుగుచుండెను. అనితాత్పర్యము.

తతోఽపరేద్యు స్తం దేశ మాజగామ స వీర్యవాన్
మనోజ్ఞా యత్ర తా దృష్టా రూపవత్య స్స్వలంకృతాః. ౨౪

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; అపరేద్యుః=మఱుసటినాఁడు; వీర్యవాన్=నియతమైనబ్రహ్మచర్యముగల; సః=ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు; యత్ర=ఎచ్చట; మనోజ్ఞాః = మనోహరలును; రూపవత్యః= మంచి రూపముగలవారును; స్వలంకృతాః=మంచియలంకారముతోఁ గూడినవారునగు; తాః=ఆ; వారముఖ్యాః= మేటివైన వేశ్యలు; దృష్టాః=చూడఁబడిరో; తం=ఆ; దేశం=స్థలమును; ఆజగామ=పొందెను.

అంతనామఋసటినాఁడు,నియతబ్రహ్మచర్యుఁడైనఋశ్యశృంగుఁడు,తాను,మున్ను,మనోహరంబగురూపముగలిగిమంచియలంకారంబులతోఁ వెలుంగుచున్నయావేశ్యలం జూచినప్రదేశమునకు,వచ్చెను.

అనితాత్పర్యము.

దృష్ట్వైవ తా స్తదా విప్ర మాయాంతం హృష్టమానసాః
ఉపసృత్య తత స్సర్వా స్తా స్తమూచు రిదం వచః. ౨౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తాః=ఆవేశ్యలు;ఆయాంతం = వచ్చుచున్న; విప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని;దృష్ట్వైవ = చూచినంతనే;హృష్టమానసాః= సంతోషించినమనస్సుగలవారలై ;తతః= ఆపిమ్మట; తాః = ఆవేశ్యలు;సర్వాః=అందఱును; తం=ఆఋశ్యశృంగుని;ఉపసృత్య=డగ్గఱి;ఇదం= ఈ,వక్ష్యమాణమగు,వచః=వాక్యమును;ఊచుః=పలికిరి.

ఆఋశ్యశృంగుండు తమయొద్దికేతెంచుటను జూచినంతనే, సంతసించి, యవెస,డగ్గఱి, యిట్లనిపలికిరి. అనితాత్పర్యము.

ఏహ్యాశ్రమపదం సౌమ్య హ్యాస్మాక మితి చాబ్రువన్
తత్రాప్యేష విధి శ్శ్రీమాన్ విశేషేణ భవిష్యతి. ౨౬

టీక॥సౌమ్య= శాంతుఁడా!అస్మాకం = మాయొక్క;ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమునుగూర్చి;ఏహిహి=వచ్చెదవుగదా(అని "పలికెరి"అను పూర్వశ్లోకక్రియతోనన్వయము)తత్రాపి = అచ్చటను;శ్రీమాన్=శ్రేష్ఠమైన; ఏషః= ఈ;విధిః = అతిథిసత్కారము; విశేషేణ=అతిశయముచే;భవిష్యతి=కాఁగలదు.ఇతిచ = అనియును;అబ్రువన్=చెప్పిరి.

"సౌమ్యుఁడా!మాయాశ్రమమునకు,నీవురావలయు;నచ్చట,స్వదేశమగుట వలన, నీకుఁ, జక్కఁగాస

త్కారముసేయగలము; అనివచించిరి. అని తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు వచనం తాసాం సర్వాసాం హృదయంగమమ్
గమనాయ మతిం చక్రే తంచ నిన్యుస్తథా స్త్రియః. ౨౪

టీక॥ తాసాం = ఆ; సర్వాసాం = వేశ్యలందఱియొక్కయు; హృదయంగమం = మనోహరమయిన; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా తు = వినినంతనే; సః (అధ్యాహార్యము) = ఆఋశ్యశృంగుడు; గమనాయ = పోవుటకు; మతిం = బుద్ధిని; చక్రే = చేసెను. తదా = అప్పుడు; స్త్రియః = వెలయాండ్రు; తం = ఆ ఋశ్యశృంగుని; నిన్యుః = తీసికొనివెళ్లిరి.

ఆవేశ్యలందఱును చెప్పిన మనోహరమైనమాటలువిని, యాఋశ్యశృంగుడు, వారివెంబడించుటకు తలంచెను, అంత, వారలతనినందుకొని వెళ్లిరి అని తాత్పర్యము.

తత్ర చానీయమానే తు విప్రే తస్మిన్ మహాత్మని
వవర్ష సహసా దేవో జగత్ప్రహ్లాదయంస్తదా. ౨౫

టీక॥ తత్ర చ = ఆయంగదేశమందును; మహాత్మని = పూజ్యమైనస్వభావముగల; తస్మిన్ = ఆ; విప్రే = బ్రాహ్మణుడైనఋశ్యశృంగుడు; ఆనీయమానే తు = తీసికొనిరాబడుచుండగానే; తదా = అప్పుడు; సహసా = శీఘ్రముగా; దేవః = వర్షాధిష్ఠాన దైవతమైన పర్జన్యుడు; జగత్ = ప్రపంచమును; ప్రహ్లాదయన్ = సంతోషింపజేయుచు, వవర్ష = వర్షించెను.

అంగదేశమందును, మహాత్ముడగు నాఋశ్యశృంగుడు ప్రవేశించినంతనే, శీఘ్రముగా, ప్రపంచమునంతయు, సంతోషముగలుగునట్లువర్షముగురిసెను. అని తాత్పర్యము.

వర్షేణైవాగతం విప్రం విషయం స్వం నరాధిపః
ప్రత్యుద్గమ్య మునిం ప్రహ్వః శిరసా చ మహీం గతః. ౨౬

టీక॥ నరాధిపః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన రోమపాదుఁడు; ప్రహ్వః = వినయముచేవంగినవాఁడై; వర్షేణ సైవ = వర్షముతోనే; స్వం = తనదైన; విషయం = దేశమునుగూర్చి; ఆగతం = వచ్చిన; విప్రం = బ్రాహ్మణుఁడగు; మునిం = ఋశ్యశృంగ మహామునిని; ప్రత్యుద్గమ్య = ఎదుర్కొని, శిరసా = తలచేత; మహీం = భూమిని; గతశ్చ = పొందినవాఁడునాయెను.

రోమపాదుండు, వర్షముతోఁగూడఁదన దేశమునకేతెంచినమహాబ్రాహ్మణుండగు నాఋశ్యశృంగ మహర్షిని, వినయనమ్రుండై, యెదుర్కొని, సాష్టాంగముగ, నభివందించెను. అని తాత్పర్యము.

అర్ఘ్యంచ ప్రదదౌ తస్మై న్యాయత స్సుసమాహితః
వవ్రే ప్రసాదం విప్రేంద్రా న్మావిప్రం మన్యు రావిశత్. ౩౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరోమపాదుఁడు; సుసమాహితః = మనస్సమాధానముగలవాఁడై; తస్మై = ఆఋశ్యశృంగునికొఱకు; అర్ఘ్యంచ = అర్ఘ్యమును (చకారమువలన) పాద్యమును; న్యాయతః = శాస్త్రక్రమంబువలన; ప్రదదౌ = ఇచ్చెను. విప్రేంద్రాత్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగుఋశ్యశృంగునివలన; ప్రసాదం = అనుగ్రహమును; వవ్రే = యాచించెను. విప్రం = బ్రాహ్మణుఁడగు ఋశ్యశృంగుని; మన్యుః = కోపము, మావిశత్ = పొందలేదు.

ఆరోమపాదుఁడు, నిర్మలమయినహృదయముగలవాఁడై, యాఋశ్యశృంగున కర్ఘ్య పాద్యంబుల, శాస్త్రక్రమంబున, నొసంగి, అనుగ్రహింపవలయునని, వేఁడెను. ఆఋశ్యశృంగుఁడును, అతనిప్రార్థన నంగీకరించి, యతండు మోసంబునందన్నుఁగొని తెచ్చుటకుఁ, గోపగింపలేదు, అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.— పూర్వార్థముసమానార్థకము. సః = ఆరోమపాదుఁడు; విప్రేంద్రాత్ = బ్రాహ్మ

ణ(శ్రేష్ఠుఁడగు)ఋశ్యశృంగునివలన; వి ప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైన విభండకుని; మన్యుః= కోపము; మావిశత్ (లకారవ్యత్యయంబార్షము)= పొందకుండెడుఁగాక, ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; వవ్రే=యాచించెను.

"మిమ్ములం దోడి తెచ్చినందున, మీతండ్రియగు విభండకమహర్షి నామీఁదఁ గోపమునొందకుండునట్లను గ్రహింపు" మనియురోమపాదుండాఋశ్యశృంగు[illegible] [illegible] [illegible]ను, అనితాత్పర్యము.

అంతఃపురం ప్రవిశ్యాస్మై కన్యాం దత్వా యథావిధి
శాంతాం శాంతేన మనసా రాజా హర్ష మవాప సః. ౩౧

టీక॥ సః=ఆరోమపాదమహారాజు; తేనసహ(అధ్యాహృతము)= ఆఋశ్యశృంగునితోఁగూడ; అంతఃపురం=అంతఃపురమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; శాంతేన = దుఃఖములేనందున, శాంతమైన; మనసా = హృదయముతో; యుక్తః(అధ్యాహృతము)=కూడుకొనినవాఁడై; అస్మై= ఈ ఋశ్య శృంగుని కొఱకు; కన్యాం = తనకూఁతురైన; శాంతాం=శాంతను; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగ; దత్వా= ఇచ్చి; హర్షం= సంతోషమును; అవాప= పొందెను.

రోమపాద మహారాజాఋశ్యశృంగు, నంతి పురికిం గొనిపోయి, శాంతమనస్కుండై, యతనికిం దనకూఁతురైన శాంతను, యథాశాస్త్రంబుగనొసంగి, సంతోషంబు, నొందెను. అనితాత్పర్యము.

ఏవం స న్యవస త్తత్ర సర్వకామై స్సుపూజితః

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; సః=ఆఋశ్యశృంగుఁడు; సర్వకామైః=ఎల్లకోరుకులచేతను; సుపూజితః= చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినవాఁడై; తత్ర = ఆయంతఃపురమునందు; న్యవసత్ =ఉండెను.

ఆఋశ్య శృంగుఁడాప్రకారము శాంతను వివాహంబై, రోమపా

దుండుతనకోర్కులన్నియుం దీర్చుచుఁగొలుచుచుండ, నాయంతఃపురంబునందుండెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే, దశమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ దశమసర్గ టీక, ముగిసినది.

ఏకాదశసర్గప్రారంభః.

భూయఏవ హి రాజేంద్ర శృణు మే వచనం హితమ్
యథా స దేవప్రవరః కథాయా మేవ మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుఁడైన, దశరథుఁడా; భూయఏవ=ఇంకను; యథా=ఎట్లు; సః=ఆ; దేవప్రవరః=దేవతలలోశ్రేష్ఠుఁడైన సనత్కుమారుఁడు; కథాయాం=కథయందు; ఏవం=ఈప్రకారము; అబ్రవీత్ = చెప్పెనో; తథా=అట్లు; మే = నాయొక్క; హితం=మేలుఁగలిగించునట్టి; వచనం = వాక్యమును; శృణు=వినుము.

దశరథుఁడా! ఇంకనాసనత్కుమారుండు చెప్పినట్లుసెప్పెద; నామాట వినుము. అని తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణాం కులే జాతో భవిష్యతి సుధార్మికః
నామ్నా దశరథో నామ శ్రీమా న్సత్యప్రతిశ్రవః. ౨

స ౧౧

టీక॥ శ్రీమాన్ = కాంతిగలవాఁడును; సత్యప్రతిశ్రవః = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞగలవాఁడును; నామ్నా = పేరుచేత; దశరథో నామ = దశరథుండని ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడునగు; సుధార్మికః = చక్కఁగా ధర్మమును నాచరించువాఁడును; ఇక్ష్వాకూణాం = ఇక్ష్వాకువంశపు రాజులయొక్కయు; కులే = వంశమునందు; జాతః = పుట్టినవాఁడుగా; భవిష్యతి, కాఁగలఁడు.

శ్రీమంతుండును సత్యప్రతిజ్ఞుండునగు దశరథుండనియెడునొక ధార్మికుండు, ఇక్ష్వాకువంశమునం బుట్టఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

అంగరాజేన సఖ్యంచ తస్య రాజ్ఞో భవిష్యతి

టీక॥ తస్య = ఆ; రాజ్ఞః = దశరథమహారాజునకు; అంగరాజేన = అంగదేశపు రాజుతో; సఖ్యంచ = చెలిమియును; భవిష్యతి = కాఁగలదు.

ఆదశరథునకు నంగదేశ ప్రభునకును జెలిమిగలుగును.

అని తాత్పర్యము.

కన్యా చాస్య మహాభాగా శాంతా నామ భవిష్యతి। పుత్రస్తు సోఽంగరాజస్య రోమపాద ఇతి శ్రుతః।
తం స రాజా దశరథో గమిష్యతి మహాయశాః॥

టీక॥ అంగరాజస్యతు = అంగదేశ ప్రభువునకును; రోమపాద ఇతి = రోమపాదుఁడని; శ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడైన; సః = ఆ; పుత్రః = కొడుకు; భవిష్యతి = కాఁగలఁడు. అస్య = ఈరోమపాదునకు; మహాభాగా = పూజ్యమైనభాగ్యముగల; శాంతా నామ = శాంతయనెడు; కన్యాచ = కూఁతురును; భవిష్యతి (అధ్యాహృతము) = కాఁగలదు. మహాయశాః = గొప్పకీర్తిగల; సః = ఆ; దశరథః = దశరథుఁడనెడు; రాజా = రాజు; తం = ఆరోమపాదునింగూర్చి; గమిష్యతి = పోఁగలఁడు.

అంగరాజునకు, రోమపాదుండనెడు ప్రసిద్ధుఁడైన కుమారుఁడు, పుట్టఁగలఁడు; ఆరోమపాదునకు శాంతయనెడు, మహాభాగ్యవతి

యగు, నాకకూఁతురుజనింపఁగల దు; ఆరోమపాదునియొద్దకు దశరథుండు,పోఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

అనపత్యోస్మి ధర్మాత్మన్ శాంతాభర్తా మమ క్రతుమ్
ఆహరేత త్వయాజ్ఞప్త స్సంతానార్థం కులస్యచ. ౫

టీక॥ ధర్మాత్మన్=ధర్మస్వభావుఁడైనరోమపాదుఁడా;అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; అనపత్యః = బిడ్డలులేనివాఁడుగా; అస్మి = అగుచున్నాను. శాంతాభర్తా = శాంతకుఁ బెనిమిటియైన ఋశ్యశృంగుఁడు;త్వయా = నీచేత;ఆజ్ఞప్తః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై;మమ = నాయొక్క;క్రతుం= యాగమును;కులస్య=వంశమునకు; సంతానార్థంచ = సంతతియుం గలుగటకై;ఆహరేత= నిర్వహించును.

"ధర్మాత్ముఁడవైన, రోమపాదుఁడా! నాకుసంతానములేకయున్నది;నీవాజ్ఞాపించినదైన,శాంతాపతియైన ఋశ్యశృంగుండు, వంశమునకు సంతానముగలుగునట్లుగ, నాయజ్ఞమునుజక్క-గా నెఱవేర్చును." అని,దశరథుఁడురోమపాదునడుగంగలఁడు.అనితాత్పర్యము.

శ్రుత్వా రాజ్ఞోథ తద్వాక్యం మనసా స విచింత్యచ
ప్రదాస్యతే పుత్రవంతం శాంతాభర్తార మాత్మవాన్. ౬

టీక॥ఆత్మవాన్= బుద్ధిశాలియగు;సః = ఆరోమపాదుఁడు;రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క;తత్ =ఆ;వాక్యం = మాటను;శ్రుత్వా=విని;అథ=అటుపిమ్మట;మనసా=మస్సుచేత,విచింత్యచ = ఆలోచించియు;పుత్రవంతం=కొడుకులుగల(తాను,దేని, సంపాదించికొనలేఁడో,దాని నితరులకిచ్చుటకెట్లుసమర్థుఁడగును? తనకే కొడుకులులేకయుండునప్పుడు, ఇతరులకుఁ గొడుకులుగల్గించుట తనచే

గా నేరదు, కావున, "కొడుకులుగల వాఁ"డను ఋశ్యశృంగ విశేషణము వలన, కొడుకులనిచ్చుటయందు సమర్థుఁడని ధ్వనించుచున్నది); శాంతాభర్తారం=శాంతయొక్క పెనిమిటియైన ఋశ్యశృంగుని; ప్రదాస్యతే=ఇయ్యఁగలఁడు,

దశరథ మహారాజడుఁగఁగానే, బుద్ధిశాలియగురోమపాదుండు, మనస్సున నాలోచించి, పుత్త్రప్రదాన సమర్థుఁడైన ఋశ్యశృంగు, నతనికియ్యఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

ప్రతిగృహ్యాచ తం విప్రం స రాజా విగతజ్వరః
ఆహరిష్యతి తం యజ్ఞం ప్రహృష్టే నాంతరాత్మనా. ౭

టీక॥ సః=ఆ; రాజాచ= దశరథ మహారాజును; తం = ఆ; విప్రం= బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి; విగతజ్వరః, విగత=పోయిన, జ్వరః = సంతానము లేదనెడు తాపముగల వాఁడై; ప్రహృష్టేన=చక్కఁగా సంతసించిన; అంతరాత్మనా= అంతఃకరణముతో; యుక్తః (అధ్యాహృతము) = కూడినవాఁడై; తం=ఆ; యజ్ఞం= యాగమును; ఆహరిష్యతి=చేయఁగలఁడు.

ఆదశరథమహారాజను, ఋశ్యశృంగుంబుచ్చుకొని, మనస్తాపమువిడిచి, సంతుష్టమానసుండై, యాగమును జేయఁగలఁడు.

అని తాత్పర్యము.

తంచ రాజా దశరథో యష్టుకామః కృతాంజలిః
ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం వరయిష్యతి ధర్మవిత్. ౮
యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థంచ స్వర్గార్థంచ నరేశ్వరః
లభతేచ స తం కామం ద్విజముఖ్యా ద్విశాంపతిః. ౯

టీక॥ ధర్మవిత్= ధర్మంబుల నెఱింగినవాఁడును; యష్టుకామః= యజ్ఞము సేయ నిచ్ఛగలవాఁడును; రాజా=రంజించువాఁడును; నరే

శ్వరః=మనుష్యులకుఁబ్రభువునగు; దశరథశ్చ=దశరథుఁడును;కృతాంజలిః=చేయఁబడిన చేమోడ్పుగల వాఁడై; ద్విజశ్రేష్ఠం=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడైన; తం=ఆ; ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగుని; యజ్ఞార్థం=యాగము కొఱకును; ప్రసవార్థం చ=సంతానముకొఱకును; స్వర్గార్థంచ=స్వర్గముకొఱకును; వరయిష్యతి= ప్రార్థింపఁగలఁడు. సః=ఆ;విశాంపతిః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు;తం = ఆ;కామంచ=కామ్యయాగమును; ద్విజముఖ్యాత్ =బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు ఋశ్యశృంగునివలన;లభతే(భవిష్యదర్థమందులట్)=పొందఁగలఁడు.

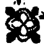
ఆదశరథమహారాజును, యజ్ఞము సేయఁదలంచి, మోడుపుఁ జేయిదాల్చి, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు నా ఋశ్యశృంగునిఁ, దనకుయాగమును జేయించుటకును, దాన, సంతానముగలిగించుటకును, దాన,స్వర్గముప్రాప్తించునట్లుసేయుటకునుం, బ్రార్థింపఁగలఁడు. ఆఋశ్యశృంగుఁడును,దశరథుని ప్రార్థన నంగీకరించి,యాకామ్య యాగమును జేయించును.

అని తాత్పర్యము

పుత్రాశ్చాస్య భవిష్యంతి చత్వారోఽమితవిక్రమాః
వంశప్రతిష్ఠానకరా స్సర్వలోకేషు విశ్రుతాః. ౧౦

టీక ॥ అస్య=ఈదశరథమహారాజునకు; అమితవిక్రమాః, అమిత=కొలందిలేని, విక్రమాః=పరాక్రమముగలవారును; వంశప్రతిష్ఠానకరాః,వంశ=కులముయొక్క-(కులమును), ప్రతిష్ఠాన= శాశ్వతముగానిలుపుటను, కరాః=చేయువారును; సర్వలోకేషు=సమస్తలోకములయందును;విశ్రుతాః=ప్రసిద్ధులనగు; చత్వారః=నలుగురు; పుత్రాశ్చ= కొడుకులును; భవిష్యంతి=కాఁగలరు.

దశరథమహారాజునకుఁ, గొలందిలేనిపరాక్రమముగలిగి,యాచంద్రార్కముగవంశమును వృద్ధిఁబొందించుచు,సమస్తలోకంబులందునుంబ్రసిద్ధులై, వెలుంగు,కొడుకులునలువురు,జనింపంగలరని తాత్పర్యము.

ఏవం స దేవ ప్రవరః పూర్వం కథితవాన్ కథామ్
సనత్కుమారో భగవాన్ పురా దేవ యుగే ప్రభుః. ౧౧

టీక॥ దేవ = దశరథమహారాజా ! ఏవం=ఈప్రకారము; దేవప్రవరః=దేవతలలో శ్రేష్ఠుఁడును; భగవాన్=మహాత్మ్యము గలవాఁడును; ప్రభుః=సమర్థుఁడునగు; సః=ఆ; సనత్కుమారః = సనత్కుమారుఁడు; పూర్వం=మునుపు; పురా=మునుపటి; యుగే=యుగమునందు (అనఁగా, కృతయుగమందనుట); కథాం=కథను; కథితవాన్=చెప్పెను.

దేవ శ్రేష్ఠుండును మాహాత్మ్యముగలవాఁడును సమర్థుఁడునగు నాసనత్కుమారుండు, మునుపు కృతయుగమునం, దీప్రకారము కథ చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము

స త్వం పురుషశార్దూల త మానయ సుసత్కృతమ్
స్వయమేవ మహారాజ గత్వా సబలవాహనః. ౧౨

టీక॥ పురుషశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన; మహారాజ = దశరథమహారాజా; సః=ఆ; పుత్రార్థివైన; త్వం=నీవు; సబలవాహనః=సైన్యములతోను వాహనములతోను గూడికొనినవాఁడవై; స్వయమేవ= నీవే; గత్వా=పోయి; తం=ఆఋష్యశృంగుని; సుసత్కృతం=మంచిసత్కారముగలుగునట్లు; ఆనయ=తోడితెమ్ము.

పురుష శ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా! నీవుపుత్రార్థివి కావున,నీవే, సైన్యవాహనములతోనచ్చోటికి వెళ్లి,గొప్పసత్కారముసేసి, యాఋశ్యశృంగునిందోడ్కొనిరమ్ము;అని, సుమంత్రుఁడు, దశరథు నకుఁ, జెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

అనుమాన్య వసిష్ఠంచ సూతవాక్యం నిశమ్యచ
సాంతఃపుర స్సహామాత్యః ప్రయయౌ యత్ర స ద్విజః. ౧౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆ దశరథ మహారాజు; సూతవాక్యం=సారథియైనసుమంత్రునిమాటను; నిశమ్యచ=విని యు; వసిష్ఠం=వసిష్ఠమహర్షిని; అనుమాన్యచ=ఒప్పించియున్న; సాంతఃపురః=అంతపురమువారితోఁగూడుకొనినవాఁడై; సహామాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాఁడై; సః=ఆ; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుఁడు; యత్ర=ఎచ్చట; వర్తతే (అధ్యాహృతము) ఉన్నాఁడో; తత్ర (అధ్యా)= అచ్చటికి; ప్రయయౌ= పోయెను.

ఆదశరథుండు, సుమంత్రునిమాటవిని, వసిష్ఠునకుం దెలిపి, వారియనుజ్ఞనొంది, యంతఃపురస్త్రీలనుం దోడ్కొని, మంత్రి సహితుఁడై, యా ఋశ్యశృంగుండున్నరోమపాదునిపట్టణమునకుంబోయెను.

అని తాత్పర్యము.

వనాని సరితశ్చైవ వ్యతిక్రమ్య శనైశ్శనైః
అభిచక్రామ తం దేశం యత్రవై మునిపుంగవః. ౧౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుండు; వనాని=అడవులను; సరితశ్చైవ= నదులను; శనైశ్శనైః=మెల్లమెల్లగా; అతిక్రమ్య=దాఁటి; యత్ర=ఎచ్చట; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుఁడు; వర్తతే (అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడో; తం=ఆ; దేశం=దేశమును; అభిచక్రామ=ప్రవేశించెను.

ఆదశరథమహారాజు, అడవులనునదులనుం జూచుచు మెల్లమెల్లగా దాఁటి, ఆఋశ్యశృంగుఁడున్నదేశమును బ్రవేశించెను.

అని తాత్పర్యము.

ఆసాద్య తం ద్విజశ్రేష్ఠం రోమపాదసమీపగమ్
ఋషిపుత్రం దదర్శాదౌ దీప్యమాన మివానలమ్. ౧౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు; ఆసాద్య = ప్రవేశించి; ద్విజశ్రేష్ఠం= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడును; రోమపాదసమీపగం, రోమ

పాద=రోమపాదునియొక్క,సమీప=సమీపమును,గం=పొందినవాఁడును; దీప్యమానం=మండుచున్న; అనలమివ(స్థితం)= అగ్నిహోత్రమువలెనుండువాఁడునగు;తం= ఆ; ఋషిపుత్రం= ఋషికుమారుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; ఆదౌ=మొదట;దదర్శ=చూచెను.

ఆదశరథుండంగదేశముఁ బ్రవేశించి, మండెడునగ్నిహోత్రముంబోలెఁబ్రకాశించుచు రోమపాదునిసమీపంబునఁగూర్చుండియున్న బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు నాఋశ్యశృంగుని, మొదటఁజూచెను.

అని తాత్పర్యము.

తతో రాజా యథాన్యాయం పూజాం చక్రే విశేషతః
సఖిత్వా త్తస్య వై రాజ్ఞః ప్రహృష్టేనాం తరాత్మనా. ౧౮

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; రాజా = రోమపాదమహారాజు;సఖిత్వాత్=మిత్రుఁడగటవలన;ప్రహృష్టేన=మిక్కిలిసంతసించిన; అంతరాత్మనా= అంతకపరణముతో;తస్య=ఆ("వై"అనునది, పాదపూరణార్థము); రాజ్ఞః, దశరథమహారాజునకు; యథాన్యాయం=యథాశాస్త్రముగ; విశేషతః=అధికముగా; పూజాం=పూజను;చక్రే=చేసెను.

ఆపిమ్మట, రోమపాదుండు,తనమిత్రుఁడు వచ్చినందున, మిక్కిలి సంతసమంది, యాదశరథమహారాజునకు, న్యాయప్రకార మధికముగాఁబూజచేసెను.

అని తాత్పర్యము.

రోమపాదేన చాఖ్యాత మృషిపుత్రాయ ధీమతే
సఖ్యం సంబంధకం చైవ తదా తం ప్రత్యపూజయత్. ౧౯

టీక॥ రోమపాదేనచ= రోమపాదునిచేతను; ధీమతే = బుద్ధిమంతుఁడగు; ఋషిపుత్రాయ=ఋషికొడుకైనఋశ్యశృంగునకొఱకు;సఖ్యం=స్నేహమును;సంబంధకంచైవ = శాంతదశరథునకుఁబుట్టినకొ

మార్తయగుట వలనం గలిగినసంబంధమును;ఆఖ్యాతం=చెప్పఁబడినది.తదా,అప్పుడు;సః(అధ్యా)=ఆఋశ్యశృంగుఁడు;తం=ఆదశరథునిః;ప్రత్యపూజయత్=పూజించెను.

రోమపాదుఁడు, బుద్ధిశాలియగునాఋశ్యశృంగునకు,"ఈదశరథమహారాజు, నాకుంజాలస్నేహితుండు; ఇతండు, నీభార్యయశాంతకు, జనకపిత; నీకునుమామయగు"నని చెప్పెను; అంతనాఋశ్యశృంగుండుదన మామయగుదశరథునింబూజించెను.

అని తాత్పర్యము.

ఏవం సుసత్కృత స్తేన సహోషిత్వా నరర్షభః
సప్తాష్ట దివసాన్ రాజా రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥ నరర్షభః= మనుష్యశ్రేష్ఠుండగు; రాజా=దశరథమహారాజు;ఏవం=ఈప్రకారము;సుసత్కృతః= చక్కఁగాఁ బూజింపఁబడినవాఁడై; తేనసహ=ఆరోమపాదునితోఁగూడ;సప్తాష్టదివసాన్=ఏడెనిమిదిదినములను; ఉషిత్వా= ఉండి; రాజానం= రోమపాదమహారాజునుగూర్చి;ఇదం= దీనిని(వక్ష్యమా వాక్యమును); అబ్రవీత్ =పలికె.

పురుషశ్రేష్ఠుండగునాదశరథమహారాజు, ఈప్రకారముచక్కఁగా బూజనొంది,యారోమపాదునిగూడనచ్చట, నేడెనిమిదిదినము(లుం)డి,యంత,వానితో,నిట్లని,చెప్పె

అని తాత్పర్యము.

శాంతా తవ సుతా రాజన్ సహ భర్త్రా విశాంపతే
మదీయనగరం యాతు కార్యం హి మహ దుద్యతమ్. ౧౮

టీక॥విశాంపతే=మనుష్యులకుఁబ్రభుఁడవైన; రాజన్=రోమపాదమహారాజా;తవ = నీయొక్క;సుతా = కొమార్తయగు;శాంతా= శాంత;భర్త్రా సహ = పెనిమిటితోఁగూడ;మదీయనగరం= నా నపట్టణమును; యాతు = పోఁనుగాక;మహత్ =గొప్పదైన;(కా)ర్యం=పని;ఉద్యతంహి= సంభవించినదిగదా.

మనుష్యులకందఱకును ప్రభుఁడ వైనరోమపాదుఁడా! నీకొమార్తె యగుశాంత, పెనిమిటితోఁగూడ, నాపట్టణమునకు రావలయును; గొప్పకార్యమొకటిసంభవించియున్నది. అనిదశరథుఁడు, రోమపాదునితోఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

తథేతి రాజా సంశ్రుత్య గమనం తస్య ధీమతః
ఉవాచ వచనం విప్రం గచ్ఛ త్వం సహభార్యయా. ౨౦

టీక॥ రాజా=రోమపాదమహారాజు; తథేతి = అట్లేయని; ధీమతః=బుద్ధిమంతుఁడగు; తస్య = ఆ ఋశ్యశృంగునియొక్క; గమనం= పోవుటను; సంశ్రుత్య = అంగీకరించి; విప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైనఋశ్యశృంగునిగూర్చి; త్వం = నీవు; భార్యయాసహ = భార్యతోఁగూడ; గచ్ఛ=పొమ్ము; (ఇతి=అని) వచనం=మాటను; ఉవాచ=పలికెను.

రోమపాదుండు, బుద్ధిమంతుం డగు ఋశ్యశృంగుం డయోధ్యకుం బోవుట నంగీకరించి, "నీవుభార్యతోఁగూడదశరథునివెంటంబొమ్ము" అనిఋశ్యశృంగునకుఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

ఋషిపుత్రః ప్రతిశ్రుత్య తథేత్యాహ నృపం తదా
స నృపేణాభ్యనుజ్ఞాతః ప్రయయౌ సహ భార్యయా. ౨౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఋషిపుత్రః= ఋషికొడుకైన ఋశ్యశృంగుఁడు; ప్రతిశ్రుత్య= అంగీకరించి; నృపం=రోమపాదమహారాజునుంగూర్చి; తథేతి= అట్లేయని; ఆహ (భూతార్థమందులట్)= చెప్పెను. సః= ఆఋశ్యశృంగుఁడు; నృపేణ=రోమపాదమహారాజుచేత; అభ్యనుజ్ఞాతః = అనుజ్ఞనుబొందినవాఁడై; భార్యయాసహ = భార్యతోఁగూడ; ప్రయయౌ= పోయెను.

అప్పుడా ఋశ్యశృంగుండంగీకరించి, "యట్లే" యనిరోమపాదునితోఁజెప్పెను; ఇట్లు, ఋశ్యశృంగుడు, రోమపాదునిచే నభ్యనుజ్ఞను బొంది, భార్యతోఁగూడఁ, బయ

నంబయ్యె. అని తాత్పర్యము.

తా వన్యోన్యాంజలిం కృత్వా స్నేహాత్సంశ్లిష్య చోరసా
ననందతు ర్దశరథో రోమపాదశ్చ వీర్యవాన్. ౨౨

టీక॥ తౌ=ఆ; దశరథః=దశరథుండును; వీర్యవాన్=పరాక్రమశాలియగు; రోమపాదశ్చ=రోమపాదుండును; అన్యోన్యాంజలిం, అన్యోన్య = పరస్పరముగుఱించి, అంజలిం = చేమోడుపును; కృత్వా=చేసి; స్నేహాత్ = చెలిమివలన; ఉరసా=ఱొమ్ముచేత; సంశ్లిష్యచ=కౌఁగిలించి కొనియును; ననందతుః=సంతసించిరి.

దశరథుండునురోమపాదుండును, బరస్పరమంజలిఘటించి, స్నేహంబున ఱొమ్మంటఁగవుంగిలించుకొని, సంతసించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తత స్సుహృద మాపృచ్ఛ్య ప్రస్థితో రఘునందనః
పౌరేభ్యః ప్రేషయామాస దూతా న్వై శీఘ్రగామినః. ౨౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రఘునందనః=రఘువంశపువారినిసంతసింపఁజేయునట్టిదశరథుఁడు; సుహృదం=స్నేహితుఁడైనరోమపాదుని; ఆపృచ్ఛ్య=వీడుకొని; ప్రస్థితః= బయలుదేఱినవాఁడై; పౌరేభ్యః = పట్టణమునందువాసముసేయువారలకొఱకు; శీఘ్రగామినః = వడిగానడుచునట్టి; దూతాన్=వార్తావహులను ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); ప్రేషయామాస=పంపెను.

అంత నాదశరథుఁడు, తనమిత్రుండగురోమపాదునివీడుకొని, పయనంబైయయోధ్యావాసులగు జనులకుఁ దమరాక తెలియుటకై, శీఘ్రముగానడువంగలదూతలంబంపెను. అని తాత్పర్యము.

క్రియతాం నగరం సర్వం క్షిప్రమేవస్వలంకృతమ్
ధూపితం సిక్తసమ్మృష్టం పతాకాభి రలంకృతమ్. ౨౪

టీక॥ నగరం = పట్టణము; సర్వం=అంతయును; క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగానే; స్వలంకృతం=చక్కగాసింగారింపఁబడినదిగాను; ధూపితం=ధూపము వేయఁబడినదిగాను; సిక్తసమ్మృష్టం; సిక్తం=తడుపఁబడినదిగాను, సమ్మృష్టం = గరగరమైనదిగాను; పతాకాభిః = ధ్వజములచేత; అలంకృతం, సింగారింపఁబడినదిగాను; క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక (అనిపౌరులకుఁజెప్పుఁడని, దశరథుఁడు, దూతల కాజ్ఞాపించెను.)

"అయోధ్యా పట్టణ మంతయును, జక్కఁగా సింగారించి, ధూపము వేసి, వీధులనన్నింటిని వడిపి గరగరగానుండునట్లు చేసి, ధ్వజములతోన లంకరించి, యుంచవలెను." అని, పౌరులకుఁ జెప్పుఁడని, దశరథుఁడు, దూతలకాజ్ఞాపించెను.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టాః పౌరా స్తే శ్రుత్వా రాజాన మాగతమ్
తథా ప్రచక్రు స్త త్సర్వం రాజ్ఞా య త్ప్రేషితం యథా. ౨౫

టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; తే= ఆ; పౌరాః=పట్టణపు ప్రజనులు; ప్రహృష్టాః = సంతసించినవారలై; రాజానం= దశరథమహారాజును; ఆగతం = వచ్చినవానిఁగా; శ్రుత్వా = విని; రాజ్ఞా దశరథమహారాజు చేత; యత్ =ఏది; యథా = ఎట్లు; ప్రేషితం = పంపఁబడెనో; తత్ = దాని; సర్వం=అంతను; తథా= అట్లు; ప్రచక్రుః=చక్కఁగాఁజేసిరి.

అంతనాపౌరులు; దశరథమహారాజయోధ్యకు వచ్చుటవిని, సంతసించినవారలై, యాదశరథమహారాజు, ఎట్లుచేసిఁ జేయనాజ్ఞాపించి పంపెనో, దానినట్లు చక్కఁగాఁజేసిరి. అని తాత్పర్యము.

తత స్స్వలంకృతం రాజా నగరం ప్రవివేశ హ
శంఖదుందుభినిఘోషైః పురస్కృత్య ద్విజర్షభమ్. ౨౬

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట; రాజా = దశరథమహారాజు; ద్విజవృషభం= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; పురస్కృత్య=మున్నిడుకొని; శంఖదుందుభినిర్ఘోషైః(సహ)=శంఖభేరీధ్వనులతోఁగూడ; స్వలంకృతం=చక్కఁగాసింగారింపఁబడిన; నగరం=పట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

అంత, దశరథమహారాజు, ఋశ్యశృంగు మున్నిడుకొని, శంఖభేర్యాది వాద్యధ్వనులతోఁగూడి, చక్కఁగానలంకరింపఁబడియున్న యయోధ్యాపట్టణమును బ్రవేశించెను.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రముదితాస్సర్వే దృష్ట్వా తం నాగరా ద్విజమ్
ప్రవేశ్యమానం సత్కృత్య నరేంద్రేణేంద్ర కర్మణా. ౨౭

టీక॥ తతః= ఆపిమ్మట; నాగరాః = పట్టణవాసిజనులు; సర్వే= అందఱును; ఇంద్రకర్మణా = ఇంద్రునియొక్క కార్యములవంటికార్యములుగల; నరేంద్రేణ=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన దశరథమహారాజుచేత; సత్కృత్య=సన్మానించి; ప్రవేశ్యమానం = ప్రవేశింపఁజేయఁబడుచున్న; తం=ఆ; ద్విజం=బ్రాహ్మణుఁడగుఋశ్యశృంగుని; దృష్ట్వా= చూచి; ప్రముదితాః=సంతసించినవారలు; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

అంతఁ బౌరులందఱు, దేవేంద్రునితోసరిసేయఁదగిన దశరథమహారాజు, నానావిధ సత్కారంబులు సేసి, దారిచూపుచుఁ, బట్టణంబునకుం దోడ్కొనివచ్చుచున్న ఋశ్యశృంగునిం, జూచి, సంతసించిరి.

అని తాత్పర్యము.

అంతఃపురం ప్రవేశ్యైనం పూజాం కృత్వా చ శాస్త్రతః
కృతకృత్యం తదాత్మానం మేనే తస్యోపవాహనాత్. ౨౮

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథమహారాజు; ఏనం = ఈ ఋశ్యశృంగుని, అంతఃపురం= అంతిపురిని; ప్రవేశ్య= ప్రవేశింపఁజేసి;

శాస్త్రతః= శాస్త్రమువలన; పూజాంచ=పూజను; కృత్వా= చేసి; తదా=అప్పుడు; తస్య = ఆఋశ్యశృంగునియొక్క (ఆఋశ్యశృంగుని), ఉపవాహనాత్ = తోడితెచ్చుటవలన; ఆత్మానం=తన్ను; కృతకృత్యం, కృత = చేయఁబడిన, కృత్యం= చేయవలసినదిగలవానిగా; మేనే=ఎంచికొనెను.

ఆ దశరథమహారాజు, ఋశ్యశృంగునంతిపురికిం దోడ్కొని పోయి, యథాశాస్త్రముగఁబూజించి, యతనిందోడి తెచ్చినందునఁ, దన్నుఁ గృతార్థునిఁగాఁ దలంచుకొనెను.

అని తాత్పర్యము.

అంతఃపుర స్త్రియ స్సర్వా శాంతాం దృష్ట్వా తథాగతామ్
సహ భర్త్రా విశాలాక్షీం ప్రీత్యానంద ముపాగమన్. ౨౯

టీక॥ అంతపురస్త్రియః=అంతి పురము నందుండు స్త్రీలు; సర్వాః=అందఱును; తథా= అట్లు; భర్త్రా సహ=పెనిమిటితోఁగూడ; ఆగతాం = వచ్చిన; విశాలాక్షీం=వెడందకన్నులుగల; శాంతాం = శాంతను; దృష్ట్వా = చూచి; ప్రీత్యా=ప్రేమచేత; ఆనందం= సంతసమును; ఉపాగమన్=పొందిరి.

అంతిపురంబునందుండు దశరథ భార్యలందఱు, సంతటివైభవంబునఁ బెనిమిటితోనే తెంచిన వెడందకన్నులుగల శాంతంజూచి, ప్రేమభరంబున, నానందంబునొందిరి.

అని తాత్పర్యము.

పూజ్యమానాచ తాభి స్సా రాజ్ఞాచైవ విశేషతః
ఉవాస తత్ర సుఖితా కంచి త్కాలం సహర్త్విజా. ౩౦

టీక॥ తత్ర=అయయోధ్యయందు; సా=ఆశాంత; ఋత్విజాసహ= యజ్ఞంబున ఋత్విజుండైన ఋశ్యశృంగునితోఁగూడ; తాభిః=ఆయంతఃపురస్త్రీలచేతను; విశేషతః=అధికముగా; రాజ్ఞాచైవ=దశరథమ

హా రాజుచేతను; పూజ్యమానా=పూజింపఁ బడు చున్నదై; సుఖతా=సుఖముగలిగినదై; కించిత్=కొంత; కాలం= కాలమును(అత్యంతసంయోగమునందు ద్వితీయ); ఉవాస=ఉండెను.

ఆశాంతయును, ఋశ్యశృంగసహితమైయతఃపుర స్త్రీలును విశేషించిదశరథమహారాజునుందన్నువివిధసత్కారంబులంబూజింపుచుండఁ, గొంతకాలం, బాయయోధ్యానగరంబునందు, సుఖంబుండెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ఏకాదశస్సర్గః.
ఇదిస్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబు నందు, బాలకాండైకాదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

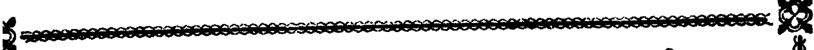
శ్రీః

ద్వాదశ సర్గ ప్రారంభః.

తతః కాలే బహుతిథే కస్మింశ్చిత్సుమనోహరే
వసంతే సమనుప్రాప్తే రాజ్ఞో యష్టుం మనోభవత్. ౧

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; బహుతిథే=చాలదీర్ఘమైన; కాలే=కాలము; గతే(అధ్యాహృతము)= కడచినదగుచుండఁగా; కస్మింశ్చిత్=ఒకానొక; సుమనోహరే= మిక్కిలి యింపైన; వసంతే= వసంతర్తువు; సమనుప్రాప్తే=వచ్చినదగుచుండఁగా; రాజ్ఞః= దశరథమహారాజునకు; యష్టుం= యజ్ఞము సేయుటకు; మనః=తలంపు; అభవత్ = కలిగినది.

అంతటం, బెద్దకాలముకడచిన

పిమ్మట, మిక్కిలి మనోహరమైనవ సంతర్పువుతటస్థింపఁగానే, దశరథ మహారాజు యాగము సేయఁదలంచెను. అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రసాద్య శిరసా తం విప్రం దేవవర్ణినమ్
యజ్ఞాయ వరయామాస సంతానార్థం కులస్య వై. ౨

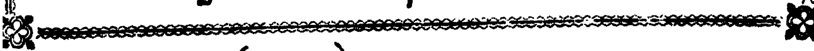
టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథుఁడు; దేవవర్ణినం = దేవతలయొక్క కాంతి వంటికాంతికల; తం = ఆ; విప్రం= బ్రాహ్మణుఁడైనఋశ్యశృంగునిః శిరసా = తలచేతను; ప్రసాద్య=అనుగ్రహింపఁజేసి; యజ్ఞాయ= యాగముకొఱకు; కులస్య = వంశమునకు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); సంతానార్థం =పుత్రపౌత్రాదిపారంపర్యముగలుగుటకై; వరయామాస=ప్రార్థించెను.

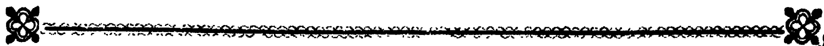
ఆపిమ్మట, నా దశరథుండు, దేవతయుం బోలె వెలుంగుచున్న యాఋశ్యశృంగుని సాష్టాంగనమస్కారంబులం బ్రసన్నునింజేసి, తనచే యాగము సేయించితనవంశము పుత్రపౌత్రాదిపారంపర్యముగలిగి యుండునట్లు ఘటింపం బ్రార్థించెను. అని తాత్పర్యము.

తథేతి చ స రాజాన మువాచచ సుసత్కృతః
సంభారా స్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతామ్. 3

టీక॥సచ=ఆఋశ్యశృంగుండును; సుసత్కృతః=చక్కగాసమ్మానింపఁబడినవాఁడై; రాజానం=దశరథమహారాజునుగూర్చి; తథేతి=ఆలాగేయని; ఉక్త్వా (అధ్యాహృతము)=చెప్పి; తే=ఆ; సంభారాః= ఉపకరణద్రవ్యములు; సంభ్రియంతాం = కూర్పంబడుఁగాక; తురగశ్చ=గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం=విడువంబడుఁగాక; ఇతి(అధ్యాహృతము)చ=అనియును; ఉవాచ=పలికెను.

ఆ ఋశ్యశృంగుఁడును, చక్కగాసన్మానమునొంది, యాదశరథమహారాజునుగూర్చి, "ఆలాగేచేసెదను; యాగోపకరణములన్నియుం

గూర్చుండుడు; అశ్వంబును విడువుండు." అని చెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

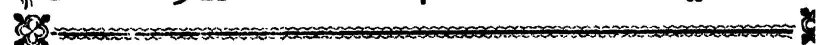
తతో రాజా బ్రవీ ద్వాక్యం సుమంత్రం మంత్రిసత్తమమ్
సుమంత్రావాహయ క్షిప్రం ఋత్విజో బ్రహ్మవాదినః. ౪
సుయజ్ఞం వామదేవంచ జాబాలి మథ కాశ్యపమ్
పురోహితం వసిష్ఠంచ యేచాన్యే ద్విజసత్తమాః. ౫

టీక॥తతః = ఆపిమ్మట; రాజా=దశరథమహారాజు; మంత్రిసత్తమం=మంత్రులలో శ్రేష్ఠుండగు; సుమంత్రం = సుమంత్రునింగూర్చి; సుమంత్ర =సుమంత్రుండా! ఋత్విజః = ఋతువునందు యాగముసేయువారును; బ్రహ్మవాదినః= వేదములుచదువువారునగు; సుయజ్ఞం= సుయజ్ఞుని; వామదేవంచ= వామదేవుని; జాబాలిం=జాబాలిని; కాశ్యపమథ=కాశ్యపుని("అథ" అనునది సముచ్చయార్థకము); పురోహితం = పురోహితుండైన; వసిష్ఠం చ=వసిష్ఠుని; అన్యే = ఇతరులైన; ద్విజసత్తమాః= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; యే=ఎవరు; సంతి (అధ్యాహృతము)=కలరో; తాన్(అధ్యాహృతము)చ=వారలను; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఆవాహయ= తోడితెమ్ము. ఇతి(అధ్యాహృతము) = అనెడు; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

అంత, దశరథమహారాజు,మంత్రిశ్రేష్ఠుండగుసుమంత్రునింబిలిచి,నీవు,ఋత్విజులును వేదాధ్యయనపరులునగు,సుయజ్ఞుని, వామదేవుని,జాబాలినిం,గాశ్యపునిం, బురోహితుండగువసిష్ఠుని, నింక,నితరులైనబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులెవ్వరుగలరో వారినందఱ,శీఘ్రముగాం దోడితెమ్ము"అని యాజ్ఞాపించెను. అనితాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్ర స్త్వరితం గత్వా త్వరిత విక్రమః
సమానయ త్స తాన్ సర్వాన్ సమస్తాన్ వేదపారగాన్. ౬

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; త్వరితవిక్రమః= శీఘ్రమైననడకగల; సః=ఆ; సుమంత్రః=సుమంత్రుండు; త్వరితం=శీఘ్రముగా; గత్వా=పోయి;

వేదపారగాః = వేదములయొక్క యంతము నెఱింగినవారును; సమస్తాః = గుంపుచేరిన వారునగు; తాః = వారిని; సర్వాః = అందఱ; సమానయత్ = తోడ్కొనివచ్చెను.

అంత, శీఘ్రముగా నడుచునట్టి యాసుమంత్రుఁడు, త్వరితముగాఁ బోయి, సమస్తవేదంబుల నెఱింగిన వారినందఱ, గుంపుగాఁ దోడ్కొని వచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

తాః పూజయిత్వా ధర్మాత్మా రాజా దశరథ స్తదా
ధర్మార్థ సహితంయుక్తం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండగు; రాజా = రాజైన; దశరథః = దశరథుఁడు; తాః = ఆసుయజ్ఞాదులను; పూజయిత్వా = పూజించి; ధర్మార్థసహితం = ధర్మార్థములతోఁగూడుకొనినదియును; యుక్తం = సరియైనదియును; శ్లక్ష్ణం = మృదువైనదియునగు; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

అప్పుడు, ధర్మస్వభావుండగు దశరథ మహారాజు, ఆసుయజ్ఞాదులం బూజించి, ధర్మార్థసహితంబును సంగతంబునగు మృదువైనమాటఁ జెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

మమ లాలప్యమానస్య పుత్రార్థం నాస్తి వై సుఖమ్
తదర్థం హయమేధేన యక్ష్యామీతి మతి ర్మమ. ౮

టీక॥ పుత్రార్థం=కొడుకుల కొఱకు; లాలప్యమానస్య= మిక్కిలిపరితపించుచున్న; మమ= నాకు; సుఖం=సౌఖ్యము; నాస్తివై= లేనే లేదు. తదర్థం=దానికొఱకు; హయమేధేన = అశ్వమేధము చేత; యక్ష్యామి= దేవతలంబూజించెదను; ఇతి=అని; మమ=నాకు; మతిః= తలంపు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)= కలిగెను. తాత్పర్యము, సు.

తదహం యష్టు మిచ్ఛామి శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా
ఋషిపుత్రప్రభావేన కామాన్ ప్రాప్స్యామి చాప్యహమ్. ౯

టీక॥ తత్ = అందువలన; అహం=నేను; శాస్త్రదృష్టేన= శాస్త్రమునందుఁ జూడంబడిన; కర్మణా=విధిచేత; యష్టుం= యాగము సేయుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరెదను. ఋషిపుత్రప్రభావేన = ఋషికుమారుఁడైన ఋశ్యశృంగునియొక్క మాహాత్మ్యముచేత; కామానపిచ=కోర్కులను; ప్రాప్స్యామి= పొందఁగలను.

కావున, నేనిప్పుడు, యథాశాస్త్రముగ యాగముసేయఁగోరెదను; ఋశ్యశృంగుని ప్రభావంబునం జేసి, కోర్కులనుం బడయఁగలను. అని తాత్పర్యము.

తత స్సాధ్వితి త ద్వాక్యం బ్రాహ్మణాః ప్రత్యపూజయన్
వసిష్ఠప్రముఖా స్సర్వే పార్థివస్య ముఖాచ్చ్యుతమ్. ౧౦

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వసిష్ఠప్రముఖాః=వసిష్ఠుఁడు మొదలుగాఁగల; బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు; సర్వే=అందఱును; పార్థివస్య=

దశరథమహారాజుయొక్క; ముఖాత్ = ముఖమువలన; చ్యుతం = జారినతత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; సాధ్వితి = మంచిదని; ప్రత్యపూజయన్ = కొనియాడిరి.

వసిష్ఠుండు మొదలుగా నాబ్రాహ్మణులందఱును దశరథ మహారాజుముఖంబునుండి వెల్వడిన యామాటం జాలఁ గొనియాడిరి.

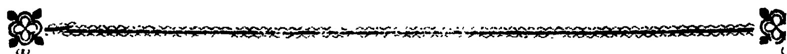
అని తాత్పర్యము.

ఋశ్యశృంగపురోగాశ్చ ప్రత్యూచు నృపతిం తదా
సంభారా స్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతామ్. ౧౧
సర్వథా ప్రాప్స్యసే పుత్రాం శ్చత్వారోఽమితవిక్రమాన్
యస్యతే ధార్మికీ బుద్ధి రియం పుత్రార్థ మాగతా. ౧౨

టీక॥ తదా = అప్పుడు; బ్రాహ్మణాః (అధ్యాహృతము) = వసిష్ఠుఁడు మొదలుఁగాఁగల, బ్రాహ్మణులు; ఋశ్యశృంగపురోగాశ్చ = ఋశ్యశృంగుఁడు మొదలుఁగాఁగల వారలునై; నృపతిం = దశరథమహారాజునుగూర్చి; తే = ??; సంభారాః = ఉపకరణములు; సంభ్రియంతాం = కూర్పఁబడుఁగాక; తురగశ్చ = గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం = విడువంబడుఁగాక; యస్య = ఏ; తే = నీకు; ఇయం = ఈ; ధార్మికీ = ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁగల; బుద్ధిః = తలంపు; పుత్రార్థం = కొడుకులకొఱకు; ఆగతా = వచ్చినదో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; సర్వథా = అన్నివిధంబుల; అమితవిక్రమాన్ = కొలందిలేని పరాక్రమముకల; చత్వారః = నలువురిని; పుత్రాన్ = కొడుకులను; ప్రాప్స్యసే = పొందఁగలవు; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; ప్రత్యూచుః = బదులుచెప్పిరి.

వసిష్ఠుఁడు మొదలుగా బ్రాహ్మణులందఱును, ఋశ్యశృంగునిమున్నిడుకొని, "ఉపకరణములన్నియుం గూర్పుఁడు; తురగమును విడువుము; నీకుఁ, బుత్రార్థమై, యిట్టిధార్మికబుద్ధి గలిగినందున, నన్నివిధంబులం గొలందిలేనిపరాక్రమముగల నలువురఁగొడుకులం బడసెదవు" అని దశరథమహారాజునకుఁ జెప్పిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతో౽భవ ద్రాజా శ్రుత్వా త ద్ద్విజభాషితమ్
అమాత్యాం శ్చాబ్రవీ ద్రాజా హర్షే ణేదం శుభాక్షరమ్. ౧౩

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; రాజా=దశరథమహారాజు; తత్=ఆ; ద్విజభాషితం=బ్రాహ్మణులమాటను; శ్రుత్వా=విని; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడు; అభవత్=ఆయెను. రాజా=దశరథమహారాజు; హర్షేణ=సంతసముచేత; అమాత్యాన్=మంత్రులంగూర్చి, శుభాక్షరం = మంగళకరములైన యక్షరములుగల; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

దశరథమహారాజు బ్రాహ్మణులమాటవిని, సంతసమంది, మంత్రులకు, మంగళకరములైనమాటలతో, నిట్లనియాజ్ఞాపించెనని తాత్పర్యము.

గురూణాంవచనా చ్ఛీఘ్రం సంభారా స్సంభ్రియంతు మే
సమర్థాధిష్ఠిత శ్చాశ్వ స్సోపాధ్యాయో విముచ్యతామ్. ౧౪

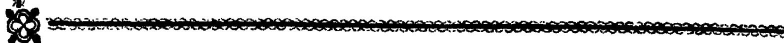
టీక॥ మే=నాయొక్క; గురూణాం = గురువులయొక్క; వచనాత్=మాటవలన; శీఘ్రం= త్వరితముగా; సంభారాః= ఉపకరణములు; సంభ్రియంతు (పరస్మైపదమార్షము)=కూర్పఁబడుఁగాక. సమర్థాధిష్ఠితః=నేర్పరులచేరక్షింపఁబడినదియు; సోపాధ్యాయః = ఉపాధ్యాయులతోఁగూడినదియు నగు; అశ్వశ్చ = గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక.

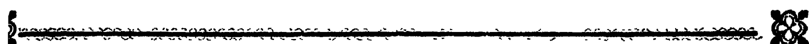
తాత్పర్యము, సులభము.

సరయ్వా శ్చో త్తరే తీరే యజ్ఞభూమి ర్విధీయతామ్
శాంతయ శ్చా భివర్ధంతాం యథాకల్పం యథావిధి. ౧౫

టీక॥ సరయ్వాః= సరయూనదియొక్క; ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి, తీరే=గట్టునందు; యజ్ఞభూమిశ్చ=యాగభూమియును; విధీయతాం = చేయఁబడుఁగాక. శాంతయశ్చ = శాంతులును; యథాకల్పం=కల్పప్రకారముగ; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగఁ; అభివర్ధంతాం=వృద్ధినొందెడుఁగాక.

తాత్పర్యము, సులభము.

శక్యః ప్రాప్తు మయం యజ్ఞ స్సర్వేణాపి మహీక్షితా
నాపరాధో భవే త్కష్టో య ద్యస్మిన్ క్రతుసత్తమే. ౧౮

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; క్రతుసత్తమే= యాగశ్రేష్ఠమైన యశ్వమేధమునందు; కష్టః=అపాయకరమైన; అపరాధః=అపచారము; యదిన భవేత్= కలుగకుండిన ట్లైన; మహీక్షితా=రాజైన; సర్వేణాపి=సమస్తజనముచేతను; అయం = ఈ; యజ్ఞః=అశ్వమేధయాగము; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; శక్యం=సాధ్యము; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)= అగును.

తాత్పర్యము, సులభము.

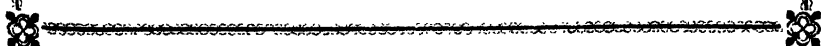
ఛిద్రం హి మృగయం తేఽత్ర విద్వాంసో బ్రహ్మరాక్షసాః
నిహతస్యచ యజ్ఞస్య సద్యః కర్తా వినశ్యతి. ౧౯

టీక॥ అత్ర=ఈయశ్వమేధయాగమందు; విద్వాంసః = పండితులయిన; బ్రహ్మరాక్షసాః=బ్రహ్మరక్షస్సులు; ఛిద్రం=అపచారమును, మృగయం తేహి = వెదకుచున్నారు గదా, నిహతస్య=కొట్టువడిన; యజ్ఞస్య=యాగముయొక్క; కర్తాచ=చేయువాఁడును (యజమానుఁడునుట); సద్యః=అప్పుడె, వినశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము, సులభము.

త ద్యథా విధిపూర్వం మే క్రతు రేష సమాప్యతే
తథా విధానం క్రియతాం సమర్థాః కరణేష్వహ. ౨౦

టీక॥ తత్=కావున; యథా= ఎట్లు, మే=నాయొక్క, ఏషః=ఈ; క్రతుః=అశ్వమేధయాగము; విధిపూర్వం = శాస్త్రప్రకారముగ; సమాప్యతే = తుదముట్టునో; తథా=అట్లు; విధానం=యత్నము;

క్రియతాం=చేయంబడుఁగాక. ఇహ=ఇచ్చట ; కరణేషు= కార్యములందు; యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరు; సమర్థాః=నేర్పరులరు.

తాత్పర్యము,సులభము.

తథేతిచ తత స్సర్వే మంత్రిణః ప్రత్యపూజయన్
పార్థివేంద్రస్య త ద్వాక్యం యథాజ్ఞప్త మకుర్వత. ౧౯

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట,మంత్రిణః=మంత్రులు,సర్వే=అందఱును;తథేతి=అలాగేయని;ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)చ = చెప్పియును; పార్థివేంద్రస్య= రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథునియొక్క;తత్ = ఆ;వాక్యం = మాటను; ప్రత్యపూజయన్ = కొనియాడిరి.యథాజ్ఞప్తం=ఆజ్ఞాపింపఁబడినప్రకారముగ;అకుర్వత=చేసిరి.

మంత్రులందఱును,ఆలాగేచేసెదమని, రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుని వాక్యమునుగొనియాడి, యాజ్ఞాప్రకార మంతయుం జేసిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతో ద్విజా స్తే ధర్మజ్ఞ మస్తువన్ పార్థివర్షభమ్
అనుజ్ఞాతా స్తత స్సర్వే పున ర్జగ్ము ర్యథాగతమ్. ౨౦

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; తే=ఆ; ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు; ధర్మజ్ఞం=ధర్మమునెఱింగిన; పార్థివర్షభం= రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుని; అస్తువన్=స్తుతించిరి; తతః=అటువెనుక; సర్వే=అందఱును;అనుజ్ఞాతాః=అనుజ్ఞను బొందినవారలై ; పునః=మరల;యథాగతం= వచ్చినట్లు;జగ్ముః=వెళ్లిరి.

అంత నాబ్రాహ్మణు లందఱును,సమస్తధర్మంబుల నెఱింగి, సమస్తరాజులకును మేటియై వెలుంగుచున్నయాదశరథమహారాజుం, బ్రస్తుతించి,యతనివలననసుజ్ఞం బొంది,వచ్చునప్పుడు తమకుగౌరవార్థమైరాజుచేసమర్పింపఁబడినయుత్తమయానంబుల నారోహించి,యంతటిగౌరవంబుననే, తమతమయిరవులకుంబోయిరి.

అని తాత్పర్యము.

గతే ష్వథ ద్విజాగ్ర్యేషు మంత్రిణ స్తా న్నరాధిపః
విసర్జయిత్వా స్వం వేశ్మ ప్రవివేశ మహాద్యుతిః. ౨౧

టీక ॥ అథ=అటుపిమ్మట; ద్విజాగ్ర్యేషు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; గతేషు= వెళ్లఁగా; మహాద్యుతిః= గొప్పకాంతిగల; నరాధిపః= మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు; తాన్ = ఆ; మంత్రిణః=మంత్రులను; విసర్జయిత్వా= విడిచిపెట్టి, స్వం= తనదైన; వేశ్మ=గృహమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

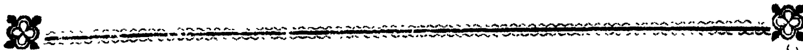
వసిష్ఠుఁడు మొదలగు బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱును వెళ్లఁగా, సంతోషముచే నధికమైన కాంతిగల యా దశరథుఁడు, మంత్రులకు సెలవిచ్చి తానునంతః పురంబునకుం బోయెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ద్వాదశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ ద్వాదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

త్రయోదశ సర్గప్రారంభః.

పునఃప్రాప్తే వసంతే తు పూర్ణస్సంవత్సరోఽభవత్
ప్రసవార్థం గతో యష్టుం హయమేధేన వీర్యవాన్. ౧

టీక ॥ పునః = మరల; వసంతే = వసంతఋతువు; ప్రాప్తే = రాఁగా; సంవత్సరః = ఏఁడాది; పూర్ణః = నిండినది; అభవత్ = అయినది; వీర్యవాన్ = పరాక్రమముగలదశరథుఁడు; ప్రసవార్థం = సంతానము కొఱకు; హయమేధేన = అశ్వమేధయాగముచేత; యష్టుం = దేవతలఁ బూజించుటకు; గతః = (యాగశాలకు) పోయెను.

రెండవవసంతఋతువు రాఁగా నేఁడాదిసంపూర్ణమయినది; అంతటఁ బరాక్రమశాలియగు దశరథుఁడు, సంతానముకొఱకు, నశ్వమేధయాగముసేయుటకు యాగశాలను బ్రవేశించెను.

అని తాత్పర్యము.

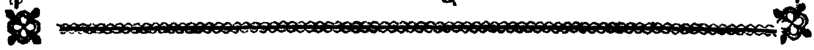
అభివాద్య వసిష్ఠంచ న్యాయతః ప్రతిపూజ్యచ
అబ్రవీ త్ప్రశ్రితం వాక్యం ప్రసవార్థం ద్విజోత్తమమ్. ౨

టీక ॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆదశరథుఁడు; ద్విజోత్తమం = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు; వసిష్ఠం = వసిష్ఠమహర్షిని; అభివాద్యచ = నమస్కరించియు; న్యాయతః = శాస్త్రమువలన; ప్రతిపూజ్యచ = పూజించియు; ప్రసవార్థం = సంతానముకొఱకు; ప్రశ్రితం = వినయముతోఁగూడిన; వాక్యం (వక్ష్యమాణమగు) మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

ఆదశరథుండు, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు వసిష్ఠ మహామునిని నమస్కరించియథాశాస్త్రముగఁబూజించి, తనకునిర్విఘ్నముగ సంతానముగల్గుటకై, వినయముతోనిట్లని, చెప్పెను.

అనితాత్పర్యము.

యజ్ఞో మే క్రియతాం బ్రహ్మన్ యథోక్తం మునిపుంగవ
యథా న విఘ్నః క్రియతే యజ్ఞాంగేషు విధీయతామ్. ౩

టీక ॥ మునిపుంగవ= మునిశ్రేష్ఠుఁడవగు; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా ! మే=నాయొక్క; యజ్ఞః= యాగము; యథోక్తం= శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినదానినతిక్రమింపక; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక. యజ్ఞాంగేషు = యాగముయొక్క-అంగములయందు ; యథా = ఎట్లు; విఘ్నః= అంతరాయము ; నక్రియతే=చేయంబడదో ; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; విధీయతాం=చేయఁబడుఁగాక.

"మునిశ్రేష్ఠుండవగువసిష్ఠుఁడా! నాయాగమునుయథా శాస్త్రంబుగనెఱవేర్పవలయును ; ఉపకరణము, క్రియ, దేవత, మొదలగుయాగాంగములయందు, రాక్షసు , లంతరాయముసేయుటకవకాశములేకుండునట్లు, సేయవలయును.

అనితాత్పర్యము.

భవాన్ స్నిగ్ధ స్సుహృ న్మహ్యం గురుశ్చ పరమో మహాన్
ఓఢవ్యో భవతా చైవ భారో యజ్ఞస్య చోద్యతః. ౪

టీక॥ భవాన్=నీవు; మహ్యం (షష్ఠ్యర్థమందుఁ జతుర్థి)=నాకు; స్నిగ్ధః=స్నేహ... నః;సుహృత్ = స్నే... మః=ఉత్కృష్టుఁడును, ... పూజ్యుఁడునగు; గురుశ్చ = ఆచార్యుఁడును.ఉద్యతః=ఆరంభింపఁ బడిన; యజ్ఞస్య=యాగముయొక్క; భారశ్చ= భారమును (చకారము చే) ఆర్త్విజ్యమును; భవతైవ = నీచేతనే; ఓఢవ్యః=వహింపఁ బడవలయును.

నీవునాకుఁ,బరమస్నేహితుండవు ; పరమపూజ్యాచార్యుండవు ; ఈ యాగమునకు ఋత్విజుండవై, యిందలిభారమునం... వహింపవలయును;అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

తథేతి చ స రాజాన మబ్రవీ ద్ద్విజసత్తమః
కరిష్యే సర్వమేవైత ద్భవతా య త్సమర్థితమ్. ౫

టీక ॥ ద్విజసత్తమః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు; సచ = ఆవసిష్ఠుఁడు

ను; రాజానం=దశరథమహారాజును గూర్చి; భవతా=నీచేత; యత్=ఏది; సమర్థితం=ప్రార్థింపంబడెనో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; ఏతత్=దీని; సర్వమేవ=అంతయునే; తథా=ఆలాగు; కరిష్యే=చేసెదను; ఇతి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు నావసిష్ఠుండును, "నీవు ప్రార్థించినవానినంతయు నాలాగే చేసెదను" అని, దశరథమహారాజుతోఁ జెప్పెను, అని తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ ద్ద్విజా న్వృద్ధా న్యజ్ఞకర్మసు నిష్ఠితాన్
స్థాపత్యే నిష్ఠితాం శ్చైవ వృద్ధా న్పరమ ధార్మికాన్. ౬
కర్మాంతికా న్ఛిల్పకరా న్వర్ధకీ న్ఖనకా నపి
గణకా న్ఛిల్పిన శ్చైవ తథైవ నటనర్తకాన్. ౭
తథా శుచీ న్ఛాస్త్రవిదః పురుషా న్సుబహుశ్రుతాన్
యజ్ఞకర్మ సమీహంతాం భవంతో రాజశాసనాత్ ౮
ఇష్టకా బహుసాహస్రా శ్శీఘ్ర మానీయతా మితి

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము)= ఆవసిష్ఠుఁడు; యజ్ఞకర్మసు=యాగకార్యములయందు; నిష్ఠితాన్ = నియోగింపఁబడిన; వృద్ధాన్=ముసలివాండ్రగు; ద్విజాన్=బ్రాహ్మణులను; వృద్ధాన్=ముసలివాండ్రను; పరమధార్మికాన్=మిక్కిలిధర్మము నాచరించువారునగు; స్థాపత్యే=ఆయాద్రవ్యములఁ దెప్పించుట యందలి యధికారము నందు; నిష్ఠితాంశ్చైవ=నియోగింపఁ బడినట్టి వారలను; కర్మాంతికాన్ = పనివాండ్రను; శిల్పకరాన్ = ఇటిక తాళ్లు మొదలగువాటిని జేయువారలను; వర్ధకీన్=వడ్ల వాండ్రను; ఖనకానపి=త్రవ్వువారలను; గణకాన్=లెక్కించువారలను; శిల్పినశ్చైవ=చిత్రములు వ్రాయువారలను; తథైవ=ఆలాగే; నటనర్తకాన్, నట=రసము నభినయించువారలను, నర్తకాన్=భావము

నభి నయించు వారలను; తథా= ఆలాగు; శుచీన్= పరిశుద్ధులును; శాస్త్రవిదః=శాస్త్రముఁ నెఱింగి నవారును; సుబహుశ్రు[illegible] కల్గియధికమైనశాస్త్ర[illegible] గలవారునగు; పురుషాన్= రాజ పురుషులనుంగూర్చి ; భవంతః= మీరలు; రాజశాసనాత్= రాజాజ్ఞవలన;యజ్ఞకర్మ=యాగకార్యమును; సమీహంతాం=ప్రయత్నింపుదురుగాక. బహుసాహస్రాః= పెక్కువేలసంఖ్యగల ; ఇష్టకాః= ఇటికతాళ్లు; శీఘ్రం=వడిగా; ఆనీయతాం= (ఏకవచనంబార్షము) తేఁబడుఁగాక. ఇతి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, నావసిష్ఠుండు, యాగకార్యనియుక్తులైనవృద్ధబ్రాహ్మణులను,వృద్ధులును ధార్మికులునగునా యాద్రవ్యములఁ దెప్పించుటయందు[illegible]తులైనవారలను , బనివాండ్ర [illegible] ఇటికతాళ్లు మొదలగువానిం జేయువారలను,వడ్లవాండ్రను, దటాకము మొదలైన వా[illegible]లను,లెక్కలు వ్రాయు వారల[illegible]చిత్తరువులు కల్పించువారలను, రసభావంబుల నభినయించువారలను, మఱియుఁ,బరిశుద్ధులును శాస్త్రతత్త్వంబుల నెఱింగినవారలునగు రాజపురుషులనుం,జూచి, "రాజాజ్ఞంబట్టి,మీరందఱుయాగకార్యములంబ్రవర్తింపుఁడు, ఇటికతాళ్లు పెక్కుసహస్రంబులు కొనిరండు" అనియాజ్ఞాపించెను. అని తాత్పర్యము.

ఔపకార్యాః క్రియంతాంచ రాజ్ఞాం బహుగుణాన్వితాః. ౯

టీక ॥ రాజ్ఞాం= రాజులకు; బహుగుణాన్వితాః= పెక్కుగుణములతోఁగూడిన;ఔపకార్యాశ్చ= మేడలును; క్రియంతాం=చేయంబడుఁగాక.

పెక్కుపదార్థంబుల సంపూర్ణంబులయిన రాజగృహంబులరచియింప వలయును.

అని తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణావసథా శ్చైవ కర్తవ్యా శ్శతశ శ్శుభాః

భక్ష్యాన్నపానై ర్బహుభి స్సముపేతా స్సునిష్ఠితాః. ౧౦

టీక ॥ శుభాః=మంగళకరములైనవియును; బహుభిః = అనేకములైన; భక్ష్యాన్నపానైః = భక్ష్యములతోను అన్నములతోను పానీయంబులతోను ; సముపేతాః = కూడినవియును; సునిష్ఠితాః= స్థిరములునగు;బ్రాహ్మణావసథాశ్చైవ=బ్రాహ్మణగృహములును ; శతశః=అనేకములుగా;కర్తవ్యాః=చేయంబడవలయును.

నానా విధంబులగు భక్ష్యాన్నపానీయంబులతోఁగూడి, మంగళకరంబులై గాలివానలం గూలకుండునట్లు సుస్థిరంబులై, యుండు,బ్రాహ్మణగృహంబులనుం, గావింప వలయును.

అని తాత్పర్యము.

తథా పౌరజనస్యాపి కర్తవ్యా బహువిస్తరాః
ఆవాసా బహుభక్ష్యా వై సర్వకామై రుపస్థితాః ౧౧

టీక ॥ తథా= ఆప్రకారము; పౌరజనస్యాపి= పట్టణమునందువసించు జనమునకును ; బహువిస్తరాః= అధికమైనవెడల్పును నిడుపునుంగలవియును;బహుభక్ష్యాః=అనేకములైనభక్ష్యములు గలవియును;("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము) సర్వకామైః, సర్వ = సమస్తములైన, కామైః = కోరఁబడు పదార్థములతో; ఉపస్థితాః= కూడినవియు నగు; ఆవాసాః వాస స్థానములు; కర్తవ్యాః చేయఁబడవలయును.

ఆప్రకారము,పట్టణమునందుండు జనులకును, మిక్కిలి వెడల్పును నిడుపునుం గలిగి, నానావిధభక్ష్యంబులతోనుశ్రేష్ఠములైనసమస్తపదార్థములతోనుంగూడినవివాసస్థానములు కల్పింపవలయును.

అని తాత్పర్యము.

తథా జానపదస్యాపి జనస్య బహుశోభనమ్
దాతవ్య మన్నం విధివ త్సత్కృత్య నతు లీలయా. ౧౨

టీక ॥ తథా= ఆప్రకారము; జానపదస్య = గ్రామములలోనుండు నట్టి; జనస్యాపి = జనమునకును; విధివత్ =శాస్త్రప్రకారముగ; బహుశోభనం= మిక్కిలి మంగళకరములయిన; అన్నం= అన్నము; దాతవ్యం=ఇవ్వఁబడవలయును. లీలయాతు= అనాదరముచేత మాత్రము; న(దాతవ్యం)= ఇవ్వఁబడఁగూడదు.

ఆప్రకారము, గ్రామ్యజనులకును, మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన యన్నమును శాస్త్రప్రకారము, శ్రద్ధతో, నివ్వవలయును; అనాదరముగా మాత్ర మివ్వఁగూడదు.

అని తాత్పర్యము.

సర్వే వర్ణా యథా పూజాం ప్రాప్నువంతి సుసత్కృతాః
న చావజ్ఞా ప్రయోక్తవ్యా కామక్రోధవశాదపి. ౧౩

టీక॥యథా=ఎట్లు;వర్ణాః= జాతులు; సర్వే=అన్నియును; సుసత్కృతాః = చక్కగాసత్కరింపఁబడినవై ;పూజాం= పూజను; ప్రాప్నువంతి= పొందుదురో; తథాకర్తవ్యం(అధ్యాహృతము)= ఆ ప్రకారముచేయఁ బడవలయును,కామక్రోధవశాదపి = కామక్రోధముల కధీనతవలనను (అపిశబ్దమువలన) అనాదరమువలనను; అవజ్ఞాచ = అవమానము మాత్రము; నప్రయోక్తవ్యా = చేయఁబడఁగూడదు.

అన్నిజాతులు, నెట్లు, చక్కఁగాఁబూజనొందునో;ఆప్రకారము చేయవలయును; కామక్రోధముల వలనఁగాని యనాదరమువలనఁగాని, యెంతమాత్రమవమానముచేయఁగూడదు. అని తాత్పర్యము.

యజ్ఞకర్మసు యే వ్యగ్రాః పురుషాః శ్శిల్పిన స్తథా
తేషామపి విశేషేణ పూజా కార్యా యథాక్రమమ్. ౧౪

టీక ॥ తథా= ఆప్రకారము; యజ్ఞకర్మసు = యాగకార్యములందు; వ్యగ్రాః=ఆసక్తులైన ; పురుషాః=రాజపురుషులును ; శిల్పి

నః=శిల్పముచేయువారును ; యే (సంతి)=ఎవరుగలరో ; తేషామ పి=వారలకును; విశేషేణ= అతిశయముచేత ; యథాక్రమం=వరుసదప్పక; పూజా=పూజ ; కార్యా=చేయఁదగినది.

మఱియు , యాగకార్యములయందాసక్తులయిన రాజపురుషుల కును శిల్పులకును, విశేషముగా, వారివారియోగ్యతననుసరించి, పూజ సేయవలయును.

అని తాత్పర్యము.

తే చ స్యు స్సంభృతా స్సర్వే వసుభి ర్భోజనే నచ

టీక ॥ తే=ఆయాగ కార్యములయందాసక్తులయినవారు; సర్వే చ=అందఱును ; వసుభిః=ధనములచేతను; భోజనేనచ=భోజనముచేతను; సంభృతాః=తృప్తులుగా; స్యుః=అగుదురు.

యాగకార్యములయందాసక్తులగువారందఱును, ధనములచేతను భోజనముచేతనుం,దృప్తులగుదురు. అని తాత్పర్యము.

యథా సర్వం సువిహితం న కించి త్పరిహీయతే. ౧౫
తథా భవంతః కుర్వంతు ప్రీతిస్నిగ్ధేన చేతసా

టీక ॥ యథా=ఎట్లు;సర్వం=సమస్తమును; సువిహితం=చక్కఁగాఁజేయఁబడినది;స్యాత్ (అభ్యాహృతము)=అగునో ; కించిత్=కొంచమైనను ; నపరిహీయతే=విడువంబడదో; తథా = అట్లు; భవంతః=మీరలు ; ప్రీతిస్నిగ్ధేన, ప్రీతి=ప్రేమచే, స్నిగ్ధేన=ఆర్ద్రమైన;చేతసా=మనస్సుతో; కుర్వంతు=చేయుదురు గాక.

సమస్తమునుం జక్కఁగాఁ జేయఁబడి, కొంచమైనను విడువంబడకుండు నట్లు, మిక్కిలి ప్రేమగలహృదయముతో,మీరలు, చేయుదురుగాక అని,వసిష్ఠుఁడు, ఆబ్రాహ్మణులంజూచి, చెప్పెను , అని తాత్పర్యము.

తత స్సర్వే సమాగమ్య వసిష్ఠ మిద మబ్రువన్. ౧౬

యథోక్తం త త్సువిహితం నకించి త్పరిహీయతే
యథోక్తం త త్కరిష్యామో నకించి త్పరిహాస్యతే. ౧౭

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; సర్వే= అందఱును; సమాగమ్య=వచ్చి; వసిష్ఠం=వసిష్ఠునిఁగూర్చి; తత్=ఆ, రాజగృహముల నేర్పఱచుట మొదలగు కార్యము; యథా = ఎట్లు; ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో; తథా(అధ్యాహృతము) = అట్లు; సువిహితం=చక్కఁగాఁ జేయఁబడినది. కించిత్=కొంచెమైనను; నపరిహీయతే=విడువఁబడలేదు. తత్=ఆ, అన్నదానము మొదలగు కార్యము; యథా=ఎట్లు; ఉక్తం=చెప్పఁబడెనో; తథా(అధ్యాహృతము) = అట్లు; కరిష్యామః = చేసెదము. కించిత్ = కొంచెమైనను; నపరిహాస్యతే=విడువఁబడదు; ఇదం = ఈవాక్యమును; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

అంతట, వారలందఱును, వచ్చి, "రాజగృహములునిర్మించుటమొదలగువానిం, దాము సెలవిచ్చినపద్ధతినే, చక్కఁగాఁ జేసితిమి; కొంచెమైననువిడువలేదు; అన్నదానము మొదలగువానినిం, దాము సెలవిచ్చినట్లే, చేసెదము, కొంచెమైనను, విడవము" అని, వసిష్ఠునితోఁ జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్ర మానీయ వసిష్ఠో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; సుమంత్రం= సుమంత్రుని; ఆనీయ=రప్పించి; వాక్యం=(వక్ష్యమాణమగు)మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, వసిష్ఠుఁడు, సుమంత్రుని రావించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిమంత్రయస్వ నృపతీన్ పృథివ్యాం యేచ ధార్మికాః. ౧౮

టీక॥ పృథివ్యాం = భూమియందు; యే=ఎవరు (చకారంబు పాదపూరణార్థము); ధార్మికాః = ధర్మమునాచరించువార

లో; తాన్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; నృపతీన్=రాజులను; నిమంత్రయస్వ=పిలువుము.

భూమండలమందు ధార్మికులుగానున్నరాజులనందఱఁ బిలువుము. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణాన్ క్షత్రియాన్ వైశ్యాన్ శూద్రాం శ్చైవ సహస్రశః
సమానయస్వ సత్కృత్య సర్వదేశేషు మానవాన్. ౧౯

టీక॥ బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులును; క్షత్రియాన్= క్షత్రియులును; వైశ్యాన్=వైశ్యులును; శూద్రాంశ్చైవ=శూద్రులనగు; సర్వదేశేషు = సమస్తదేశములందును; స్థితాన్(అధ్యాహృతము)= ఉన్నట్టి; మానవాన్= మనుష్యలను; సత్కృత్య=పూజించి; సహస్రశః= వేనవేలుగా; సమానయస్వ=తెమ్ము.

సమస్తదేశముల యందుండు, బ్రాహ్మణులను, క్షత్రియులను, వైశ్యులను, శూద్రులనుం, బూజించి, వేనవేల కొలందిని టకుఁ, దోడి తెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

మిథిలాధిపతిం శూరం జనకం సత్యవిక్రమమ్
నిష్ఠితం సర్వశాస్త్రేషు తథా వేదేషు నిష్ఠితమ్. ౨౦
త మా[illegible]భాగం స్వయమేవ సుసత్కృతమ్
పూర్వసంబంధినం జ్ఞాత్వా తతః పూర్వం [illegible]. ౨౧

టీక ॥ మిథిలాధిపతిం=మిథిలదేశమునకుఁబ్రభువును; శూరం= యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడును; సత్యవిక్రమం= యథార్థపరాక్రమముగలవాఁడును; సర్వశాస్త్రేషు=సమస్తశాస్త్రములయందును; నిష్ఠి[illegible]వాఁడును; తథా=అట్లు; వేదేషు=వేదములందు; నిష్ఠితం=సమర్థుఁడును; మహాభాగం = గొప్పభాగ్యముగలవాఁడునగు; తం=ఆ; జనకం=జనకమహారాజును; స్వయమేవ=నీవే;

సుసత్కృతం=చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినవానిఁగా; ఆనయ=తోడితెమ్ము; తం (అభ్యాహృతము) = ఆజనక మహారాజును; పూర్వసంబంధినం=మునుపటిబంధుసంబంధముగలవానిఁగ [illegible]గి; తతః=అందు[illegible]ంను; తే=నీకు; బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను.

దృఢ పరాక్రమముగలిగి శూరుండై, సమస్తశాస్త్రములును వేదములునుంజక్కఁగా నెఱింగి, మహాభాగ్యశాలియైయున్న, మిథిలాధిపతియగు జనకమహారాజును, నీవే, నానావిధ సత్కారములుం జేసి, తోడితెమ్ము; అతఁడు మునుపటిసంబంధియని యెఱింగియున్నందున, మొదట, నతనిఁదోడితెమ్మని, నీకుఁ జెప్పితిని.

అని, తాత్పర్యము.

తథా కాశీపతిం స్నిగ్ధం సతతం ప్రియవాదినమ్
వయస్యం రాజసింహస్య స్వయమేవా నయస్వ హ. ౨౨

టీక॥ తథా=అట్లు; స్నిగ్ధం=దయగలవాఁడును; సతతం = ఎల్లప్పుడును; ప్రియవాదినం=సంతోషముపుట్టునట్లు మాటలాడు వాఁడును; రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథునకు; వయస్యం=స్నేహితుఁడునగు; కాశీపతిం=కాశీదేశపురాజును; స్వయమేవ=నీవే; ఆనయస్వ=తోడితెమ్ము("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

దయాశాలియు, నెల్లప్పుడుం బ్రియముగామాటలాడువాఁడునై, రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథునకుఁ బ్రియమిత్రుండైయుండు, కాశీరాజును, నీవే, తోడితెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

తథా కేకయరాజానం వృద్ధం పరమ ధార్మికమ్
శ్వశురం రాజసింహస్య సపుత్రం త్వ మిహానయ. ౨౩

టీక॥ తథా=అట్లు; త్వం=నీవు; ఇహ=ఇచ్చటికి; వృద్ధం=ముసలివాఁడును; పరమధార్మికం=మిక్కిలిధర్మము నాచరించువాఁడు

ను; రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథునకు; శ్వశురం=మామగారునగు; సపుత్రం=కొడుకుతోఁగూడుకొనిన; కేకయరాజానం=కేకయదేశపురాజును; ఆనయ=తోడితెమ్ము.

వృద్ధుండై, ధర్మముననాచరించువారలలో శ్రేష్ఠుండై, రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునకు మామయైన కేకయరాజు, నతనికుమారునితోఁగూడనిచ్చటికి, నీవుతోడితెమ్ము.

అని తాత్పర్యము.

అంగేశ్వరం మహాభాగం రోమపాదం సుసంస్కృతమ్
వయస్యం రాజసింహస్య సమానయ యశస్వినమ్. ౨౪

టీక॥ అంగేశ్వరం=అంగదేశప్రభువును; మహాభాగం=పూజ్యమగుభాగ్యముగలవాఁడును; సుసంస్కృతం=చక్కగా నలంకరింపఁబడినవాఁడును; రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునకు, వయస్యం=స్నేహితుండును; యశస్వినం=శ్రేష్ఠమైనకీర్తిగలవాఁడునగు; రోమపాదం=రోమపాదమహారాజును; సమానయ=చక్కగాఁదోడితెమ్ము.

సద్గుణంబులచే నలంకరింపఁబడి, శ్రేష్ఠంబైనకీర్తిగలిగి, మహాభాగ్యశాలియై, రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునకుఁ బ్రియమిత్రుండై, యున్న, యంగదేశాధిపతియగు రోమపాదునిందోడితెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచీనాన్సింధుసౌవీరాన్ సౌరాష్ట్రేయాంశ్చ పార్థివాన్
దాక్షిణాత్యాన్నరేంద్రాంశ్చ సమస్తానానయస్వహ. ౨౫

టీక॥ ప్రాచీనాన్=తూర్పుదిక్కునందలి రాజులను; సింధుసౌవీరాన్=సింధుసౌవీర దేశంబులందుండు రాజులను; సౌరాష్ట్రేయాన్=సౌరాష్ట్రదేశమునందుండు; పార్థివాంశ్చ=రాజులను; దాక్షిణాత్యాన్=దక్షిణపుదిక్కునందుండు; నరేంద్రాంశ్చ=రాజులను;

సమస్తాన్ = అందఱను; ఆనయ స్వ=తోడి తెమ్ము (హకారంబు పాదపూరణార్థము).

తూర్పు దిక్కునందలి రాజులను, సింధుసౌవీర దేశంబులనుండు రాజులను, సౌరాష్ట్ర దేశమునం దుండు రాజులను, దక్షిణపుదిక్కునందలి రాజులను, నందఱం దోడి తెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

సంతి స్నిగ్ధాశ్చ యేచాన్యే రాజానః పృథివీతలే
తానానయ యథాక్షిప్రం సానుగాన్ సహబాంధవాన్. ౨౬

టీక॥ పృథివీతలే=భూమండలమందు; స్నిగ్ధాః=దయగలవారును; అన్యేచ=ఇతరులునగు; యే=ఏ; రాజానః = రాజులు; సంతి=కలరో; తాంశ్చ=వారలను; సానుగాన్=పరివారముతోఁగూడినవారు గాను; సహబాంధవాన్=బంధువులతోఁగూడినవారుగాను; యథాక్షిప్రం=వేగమునతిక్రమింపక; ఆనయ=తోడి తెమ్ము. మఱియు, భూమండలమందు, నితరులైనదయాదిసద్గుణములు గల రాజు లెవ్వరుగలరో, వారినందఱు నుంబరివారబంధు జనంబులతోడం గూడశీఘ్రింబుగఁదోడి తెమ్ము; అని వసిష్ఠుఁడుసుమంత్రునకుఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

వసిష్ఠవాక్యం తచ్ఛ్రుత్వా సుమంత్ర స్త్వరిత స్తదా
వ్యాదిశ త్పురుషాం స్తత్ర రాజ్ఞా మానయనే శుభాన్. ౨౭

టీక॥తత్=ఆ; వసిష్ఠవాక్యం=వసిష్ఠునిమాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; సుమంత్రః=సుమంత్రుఁడు; త్వరితః = వేగముగలవాఁడై; తత్ర=అచ్చట; రాజ్ఞాం=రాజులయొక్క (రాజులను); ఆనయనే=తోడితెచ్చుటయందు; శుభాన్ = మంచిగుణములుగల; పురుషాన్=పురుషులను; వ్యాదిశత్=ఆజ్ఞాపించెను.

సుమంత్రుండావసిష్ఠవచనము విని, శీఘ్రముగాఁ, గొందఱు రాజులఁ, దోడి తెచ్చుటకు, సద్గుణసంపన్నులయిన, పురుషులం, బంచెను.

అని తాత్పర్యము.

స్వయమేవహి ధర్మాత్మా ప్రయయౌ మునిశాసనాత్
సుమంత్ర స్త్వరితో భూత్వా సమానేతుం మహీక్షితః. ౨౮

టీక॥ మునిశాసనాత్=వసిష్ఠమహాముని యాజ్ఞ వలన; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండగు; సుమంత్రః=సుమంత్రుఁడు; త్వరితః=వేగము గలవాఁడు; భూత్వా=అయి; మహీక్షితః=రాజులను; సమానేతుం = చక్కఁగాఁదోడి తెచ్చుటకు; స్వయమేవ=తానే; ప్రయయౌ హి=పోయెనుగదా.

వసిష్ఠమహాముని పనుపునంజేసి, ధర్మస్వభావుండగు సుమంత్రుండు, జనకమహారాజు మొదలగు మహారాజులఁ, జక్కఁగాఁబిలిచికొనివచ్చుటకు, శీఘ్రముగాఁదానే పోయెను.

అని తాత్పర్యము.

తేచ కర్మాంతికాస్సర్వే వసిష్ఠాయ చ ధీమతే
సర్వం నివేదయంతి స్మ యజ్ఞే య దుపకల్పితమ్. ౨౯

టీక॥ తే=ఆ; కర్మాంతికాః=పనివాండ్రు; సర్వేచ=అందఱును; యజ్ఞే=యాగమునందు(యాగనిమిత్తము); యత్ = ఏది; ఉపకల్పితం=చేయఁబడెనో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; సర్వం=అంతను; ధీమతే = బుద్ధిమంతుఁడగు; వసిష్ఠాయ = వసిష్ఠమునికొఱకు(చకారము పాదపూరణార్థము); నివేదయంతిస్మ=అప్పగించిరి.

ఆపని వాండ్రందఱును, దాము యాగ నిమిత్తము నిర్మించిన దంతయు, బుద్ధిమంతుండగువసిష్ఠున,కప్పగించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతో ద్విజశ్రేష్ఠ స్తాన్ సర్వా నిద మబ్రవీత్
అవజ్ఞయా న దాతవ్యం కస్యచి ల్లీలయాపివా. ౩౦
అవజ్ఞయా కృతం హన్యా ద్దాతార న్నాత్ర సంశయః

టీక॥ తతః = అంతట; ద్విజశ్రేష్ఠః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు వసిష్ఠుండు; ప్రీతః = సంతసించినవాఁడై; తాన్ = ఆపనివాండ్రను; సర్వాన్ = అందఱనుంగూర్చి; "కస్యచిత్ = ఒకానొకనికైనను; అవజ్ఞయా = అనాదరముచేతఁగాని; లీలయాపివా = అశ్రద్ధచేతఁగాని; నదాతవ్యం = ఇవ్వఁబడఁగూడదు. అవజ్ఞయా = అనాదరముచేత; కృతం = చేయఁబడిన దానము; దాతారం = దానముచేయువాని; హన్యాత్ = చంపును; అత్ర = ఈవిషయమందు; సంశయః = సందియము; న = లేదు" ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగువసిష్ఠుండు, సంతసించి, యాపనివాండ్ర నందఱంబూచి, "అనాదరముగాఁగాని, శ్రద్ధలేకగాని, యొకానొకనికైనను, దానముచేయఁగూడదు; అనాదరముగా దానచేసినట్టయిన, దానము చేయువానికిం గీడువాటిల్లును, ఇందెంతమాత్రముసందియంబులేదు." అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః కైశ్చి దహోరాత్రై రుపయాతా మహీక్షితః. ౩౧
బహూని రత్నాన్యాదాయ రాజ్ఞో దశరథస్యవై

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; కైశ్చిత్ = కొన్ని; అహోరాత్రైః = అహోరాత్రములచేత; మహీక్షితః = రాజులు; రాజ్ఞః = రాజైన; దశరథస్య = దశరథునకు; ("వై" అనునది పాద పూరణార్థము). బహూని = అనేకములైన; రత్నాని = మణులను; ఆదాయ = తీసికొని; ఉపయాతాః = వచ్చిరి.

అంతఁ, గొన్ని యహోరాత్రంబులకు, రాజులందఱు, దశరథమహారాజునకుపాయనంబిడుటకై, పెక్కుమణులందీసికొని, వచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో వసిష్ఠ స్సుప్రీతో రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౩౨

ఉపేతం=కూడినట్టి ("వై"అనునది పాదపూరణార్థము); యజ్ఞాయతనం= యాగశాలనుగూర్చి; నిర్యాతు=బయలు వెడలుదువుగాక.

రాజపురుషులు మిక్కిలిమెచ్చరికగలిగి, యాగమునకుఁగావలయువానింజేసిరి; నీవును, యాగముసేయుటకై, సమీపమందు, సమస్తకామంబులనంతటను, నిండియున్న, యజ్ఞశాలఁబ్రవేశింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ద్రష్టు మర్హసి రాజేంద్ర మనసేవ వినిర్మితమ్. ౩౫

టీక॥ రాజేంద్ర = రాజశ్రేష్ఠుఁడా; మనసా=మనస్సుచేత; వినిర్మితమివ(స్థితం)=చేయఁబడిన దన్నట్లున్న, యాగశాలను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

రాజశ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా! నీవు, మనస్సుచేఁజేయఁబడినట్లతి శీఘ్రముగానిర్మింపఁబడిన యాగశాలనుంజూడవలయును.

తాత్పర్యము.

తథా వసిష్ఠ వచనా దృశ్యశృంగస్య చోభయోః
శుభే దివస నక్షత్రే నిర్యాతో జగతీపతిః. ౩౬

టీక॥ తథా=అట్లు; వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠునియొక్కయు; ఋశ్యశృంగస్యచ = ఋశ్యశృంగునియొక్కయు; ఉభయోః=ఇద్దఱియొక్క; వచనాత్= మాటవలన; జగతీపతిః=భూమికిఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు; శుభే=మంగళకరమైన; దివసనక్షత్రే=దినమందునునక్షత్రమందును; నిర్యాతః=బయలువెడలెను.

ఇచ్చట, "వసిష్ఠస్యవచనాత్" అనిచెప్పవలసియుండఁగా, ఆర్షమగుటంజేసి, "వసిష్ఠస్య" అనుపదమునందలి విభక్తి ప్రత్యయంబగు "స్య" అనుదాని, లోపింపఁజేసి, "వసిష్ఠవచనాత్" అనిప్రయుక్తంబైనది. కావున, "వసిష్ఠస్య వచనాత్"అనిమేవిభాగముచేసి వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁబడినది.

ఆప్రకారము,వసిష్ఠుండును ఋశ్యశృంగుండునుం జెప్పఁగా,దశరథ మహారాజు,మంగళకరమైన, వారమునక్షత్రముగలతిథియందు,గృహమునుండి, యాగశాలకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో వసిష్ఠ ప్రముఖా స్సర్వఏవ ద్విజోత్తమాః
ఋశ్యశృంగం పురస్కృత్య యజ్ఞకర్మారభం స్తదా. ౩౭

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; తదా= అప్పుడు;వసిష్ఠప్రముఖాః=వసిష్ఠుఁడు మొదలు గాఁగల; ద్విజోత్తమాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సర్వఏవ=అందఱునే; ఋశ్యశృంగం= ఋశ్యశృంగునిఁ; పురస్కృత్య=మున్నిడికొని; యజ్ఞకర్మ=యాగకార్యమును;ఆరభన్=మొదలుపెట్టిరి.

అంత,వసిష్ఠుఁడుమొదలగుబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱు, ఋశ్యశృంగుమున్నిడుకొని, యాగకార్యమునారంభించిరి. అనితాత్పర్యము.

యజ్ఞవాట గతా స్సర్వే యథాశాస్త్రం యథావిధి

టీక॥సర్వే=అందఱును; యజ్ఞవాటగతాః= యాగశాలనుబొందినవారలై;యథాశాస్త్రం=కల్పసూత్రమునతిక్రమింపక; యథావిధి=వేదమందుఁజెప్పఁబడిన దానినతిక్రమింపక; ఆరభన్(అధ్యాహృతము)=ఆరంభించిరి.

అందఱును, యాగశాలంజేరి, కల్పము[illegible]జెప్పఁబడినట్లును, వేదము[illegible]బడినట్లును, యాగకార్యంబులఁ, జేయసాగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, త్రయోదశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ త్రయోదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

చతుర్దశసర్గ ప్రారంభః.

అథ సంవత్సరే పూర్ణే తస్మిన్ ప్రాప్తే తురంగమే
సరయ్వాశ్చోత్తరే తీరే రాజ్ఞో యజ్ఞోఽభ్యవర్తత. ౧

టీక॥ అథ=గుఱ్ఱమునువిడిచినపిమ్మట; సంవత్సరే = ఏఁడాది; పూర్ణే=నిండఁగా; తస్మిన్=ఆ; తురంగమే=గుఱ్ఱము; ప్రా[illegible] [illegible]రయ్వాః=సరయూ[illegible] [illegible]త్తరే = ఉత్తరపుదిక్కు[illegible] [illegible]రే=గట్టునందు; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; యజ్ఞశ్చ=యాగమును; అభ్యావర్తత=జరిగినది.

గుఱ్ఱమును విడిచియేఁడాదియు [illegible]ండఁగానే యాగుఱ్ఱముమఱలవచ్చి[illegible]; అంత, సరయూనదియుత్తరతీ[illegible]మందు, దశరథుని, యశ్వమేధము, ప్రవర్తించెను. [illegible]ము.

ఋశ్యశృంగం పురస్కృత్య కర్మ చక్రుర్ద్విజర్షభాః
అశ్వమేధే మహాయజ్ఞే రాజ్ఞోఽస్య సుమహాత్మనః. ౨

టీక॥ ద్విజర్షభాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సుమహాత్మనః = మిక్కిలి పూజ్యమైనస్వభావముగల; అస్య=ఈ; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; అశ్వమేధే = అశ్వమేధమనెడు; మహాయజ్ఞే = గొప్పయాగమునందు; ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగుని; పురస్కృత్య=మున్నిడుకొని; కర్మ=కార్యమును; చక్రుః=చేసిరి.

మిక్కిలి పూజ్యంబగు స్వభావముగలయీదశరథుని యశ్వమేధమహా యాగమునందు, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱు, ఋశ్యశృంగునిమున్నిడికొని, కార్యములం, జేయుచుండిరి. అనితాత్పర్యము.

కర్మ కుర్వంతి విధివ ద్యాజకా వేదపారగాః
యథావిధి యథాన్యాయం పరిక్రామంతి శాస్త్రతః. 3

టీక॥ వేదపారగాః=వేదముల యొక్కయంతము నెఱింగినట్టి; యాజకాః=ఋత్విజులు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగ; కర్మ=కార్యము; కుర్వంతి=(భూతార్థమందు లట్) చేయుచుండిరి. యథావిధి=వేదములయందుఁ జెప్పఁబడినదాని నతిక్రమింపక; యథాన్యాయం=మీమాంసాన్యాయముల నతిక్రమింపక; శాస్త్రతః=కల్పసూత్రమువల [illegible] క్రామంతి=(భూతార్థమందులట్) సంచరింపుచుండిరి.

సమస్త వేదముల పారంబు నెఱింగినట్టి ఋత్విజులు, యథాశాస్త్రముగఁ, గర్మములం జేయుచు, వేదంబుల యందు విధింపఁ బడినట్లును, మీమాంసాన్యాయంబుల నిశ్చితంబగునట్లును, కల్పసూత్రంబునఁ జెప్పంబడినట్లును, సంచరింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రవర్గ్యం శా[illegible] తథైవోపసదం ద్విజాః
చక్రుశ్చ వి[illegible]ర్మ శాస్త్రతః. ౪

టీక॥ ద్విజాః=బ్రాహ్మణు[illegible] శాస్త్రతః=శాస్త్రప్రకారమున; ప్రవర్గ్యం=ప్రవర్గ్యమనుకర్మమును; తథైవ=ఆలాగే; ఉపసదం=ఉపసత్తు అనెడు కర్మమును; కృత్వా=చేసి; సర్వం=సమస్తమైన; కర్మచ=కర్మమును; విధివత్=వేదవిధిప్రకారము; శాస్త్రతః=కల్పసూత్రప్రకారమున; అధికం=ఎప్పగా (కొఱఁతపడకుండననుట) చక్రుః=చేసిరి.

బ్రాహ్మణులు, ప్రవర్గ్యమును, ఉపసత్తును, యథాశాస్త్రముగఁ జేసి, సమస్తమయినకర్మమును, వేదవిధిప్రకారమును, కల్పసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడినట్లును, కొఱంతవడకుండఁ, జేసిరి.

అని తాత్పర్యము.

అభిపూజ్య తతో హృష్టాస్సర్వే చక్రుర్యథావిధి
ప్రాతస్సవనపూర్వాణి కర్మాణి మునిపుంగవాః. ౫

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; మునిపుంగవాః=మునిశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; హృష్టాః=సంతసించినవారలై; అభిపూజ్య= జయాకర్మణ దేవతలను, పూజించి; ప్రాతస్సవనపూర్వాణి=ప్రాతస్సవనము మొదలుగాఁగల; కర్మాణి=కర్మములను; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగ; చక్రుః=చేసిరి.

మునిశ్రేష్ఠులందఱును, సంతోషముతో, నాయా కర్మణ దేవతలం బూజించి, ప్రాతస్సవనము మొదలగు కర్మణంబుల, యథాశాస్త్రముగాఁ జేసిరి. అని తాత్పర్యము.

ఐంద్రశ్చ విధివ ద్దత్తో రాజా చా భిష్టుతో ఽనఘః
మాధ్యందినంచ సవనం ప్రావ ర్తత యథాక్రమమ్. ౬

టీక॥ ఐంద్రశ్చ=ఇంద్రదేవతాకమైనహవిర్భాగమును; విధివత్=యథా శాస్త్రముగ ; దత్తః=ఇవ్వఁ బడినది. అనఘః = దోషరహితమైన; రాజాచ=సోమలతయును; అభిష్టుతః=స్తుతింపఁబడినది. మాధ్యందినం=మధ్యాహ్నమందు జేయఁదగిన; సవనంచ=సవనకర్మమును; యథాక్రమం=వరుసనతిక్రమింపక; ప్రావర్తత=ప్రవర్తించెను.

ఇంద్రునకివ్వవలసిన హవిర్భాగంబింద్రునకివ్వఁబడినది; దోషరహితంబగు సోమలతయును, స్తుతింపఁబడినది; యథాక్రమముగా, మాధ్యందినసవనము నుజరిగిది.

అని, తాత్పర్యము.

తృతీయ సవనం చైవ రాజ్ఞోఽస్య సుమహాత్మనః
చక్రు స్తే శాస్త్రతో దృష్ట్వా తథా బ్రాహ్మణ పుంగవాః. ౭

టీక॥ తథా=అట్లు; తే=ఆ; బ్రాహ్మణపుంగవాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సుమహాత్మనః=మిక్కిలిపూజ్యమగుస్వభావముగల; అస్య=ఈ; రాజ్ఞః= (చతుర్థ్యర్థమందుషష్ఠి) దశరథమహారాజుకొఱకు; శాస్త్ర

తః=శాస్త్రిమువలన; దృష్ట్వా=చూచి; తృతీయసవనం చైవ=తృతీయసవనమును; చక్రుః=చేసిరి.

ఆబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, మహాత్ముండగు దశరథమహారాజుకొఱకు, శాస్త్రిప్రకారము నెఱింగి, తృతీయసవనమునుం జేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

న చాహుత మభూ త్తత్ర స్ఖలితం వాపి కించన
దృశ్యతే బ్రహ్మవ త్సర్వం క్షేమయుక్తం హి చక్రిరే. ౮

టీక॥తత్ర= ఆయాగమందు, అహుతం=వేల్వఁబడనిది గాని; స్ఖలితం వాపి=తప్పినది గాని; కించన చ=కొంచెమైనను; నాభూత్ =కాలేదు. సర్వం=సమస్తమును; బ్రహ్మవత్ =మంత్రయుక్తముగా; దృశ్యతే=(భూతార్థమందులట్) కనుపడుచుండినది. క్షేమయుక్తం =క్షేమముతోఁగూడియుండునట్లు; చక్రిరేహి=చేసిరిగదా!

ఆయాగమునందు, మంత్రప్రకారము వేల్వఁబడనిది గాని, వేఱువిధముగా వేల్వఁబడినదిగాని కొంచెమైనను లేదు; విఘ్నము లేమియు లేక, క్షేమముతోనే చేసిరి కావున, మంత్రయుక్తముగానే, యంతయును, గనుపడుచుండినది.

అని తాత్పర్యము.

న తే ష్వహస్సు శ్రాంతో వా క్షుధితో వాపి దృశ్యతే
నావిద్వా న్బ్రాహ్మణ స్తత్ర నాశతానుచర స్తథా. ౯

టీక॥తత్ర=ఆయాగమందు; తేషు=ఆ; అహస్సు=దినములందు; శ్రాంతో వా = శ్రమమును బొందినవాఁడుగాని, క్షుధితో వాపి=ఆకలిగొన్నవాఁడుగాని; నదృశ్యతే=కనుపడలేదు. అవిద్వాన్=పండితుఁడుగాని; బ్రాహ్మణః=బ్రాహ్మణుఁడు; న(దృశ్యతే)=కనుపడలేదు. తథా=అట్లు; అశతానుచరః=నూఱుగురు పరివారజనులు లేనివాఁడు; న(దృశ్యతే)=కనుపడలేదు.

ఆయశ్వమేధయాగదినములందు,

దప్పిగొన్నవాఁడు గాని, యాఁకలి గొన్నవాఁడుగాని, కనుపడలేదు; పండితుఁడు గాని బ్రాహ్మణుండు నుండలేదు; నూఱుగురు పరివారజనులులేనివాఁడు దొరకలేఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణా భుంజతే నిత్యం నాథవంతశ్చ భుంజతే
తాపసా భుంజతే చాపి శ్రమణా భుంజతే తథా. ౧౦

టీక॥ నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; బ్రాహ్మణాః= బ్రాహ్మణులు; భుంజతే=(భుజాతార్థమందులట్) భుజింపుచుండిరి; నాథవంతశ్చ=నాథులుగలవారును (శూద్రులు మొదలగుదాసులనుట); భుంజతే=భుజింపుచుండిరి. తాపసాశ్చాపి=తపస్సు చేయువారును; భుంజతే=భుజింపుచుండిరి. తథా=అట్లు; శ్రమణాః= సన్న్యాసులు; భుంజతే= భుజింపుచుండిరి.

ఆయాగమునందు, ఎల్లప్పుడును బ్రాహ్మణులును, శూద్రులును, దపస్వులును, సన్న్యాసులును, భుజింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధాశ్చ వ్యాధితా శ్చైవ స్త్రియో బాలా స్తథైవచ
అనిశం భుంజమానానాం న తృప్తి రుపలభ్యతే. ౧౧

టీక॥ వృద్ధాశ్చ=ముసలివాండ్రును; వ్యాధితాశ్చైవ= వ్యాధిగలవారును; స్త్రియః=స్త్రీలును; తథైవ=ఆలాగే; బాలాశ్చ=పిన్నవాండ్రును; ఏతేషాం(అధ్యాహృతము) వీరలు; అనిశం=ఎల్లప్పుడును; భుంజమానానాం= భుజింపుచున్నను; తృప్తిః=తనివి; నోపలభ్యతే=పొందఁబడలేదు.

ముసలివాండ్రును, వ్యాధిగ్రస్తులును, స్త్రీలును, బాలురును, ఎల్లప్పుడును భుజింపుచున్న వారైనను, పదార్థముల యందలి రుచ్యతిశయమువలనఁ దనివినొందలేరైరి, అని, గాని; లేక ముసలివాండ్రును వ్యాధిగ్రస్తులును, స్త్రీలును, బాలురును, ఎ

ల్లప్పుడును భుజింపుచున్నను. మహాదాతయగు దశరథమహారాజు దనివినొందక, "యింకను భుజింపుదురు గాక" యనియే, కోరుచుండెను, అని, గాని, తాత్పర్యము.

దీయతాం దీయతా మన్నం వాసాంసి వివిధానిచ
ఇతి సంచోదితా స్తత్ర తథా చక్రు రనేకశః. ౧౨

టీక॥ తత్ర=ఆయాగమునందు; అన్నం=అన్నము; దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక! దీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక! వివిధాని = నానావిధములైన; వాసాంసిచ=వస్త్రములును; దీయంతాం (అధ్యాహృతము)=ఇవ్వఁబడుఁగాక! ఇతి = ఇట్లు; సంచోదితాః=ప్రేరేపింపఁబడినవారలై; తథా=ఆప్రకారము; అనేకశః = అనేకవిధములుగా, చక్రుః=చేసిరి.

"అన్నం, బివ్వఁబడుఁగాక! యివ్వఁబడుఁగాక! నానావిధంబులగు వస్త్రంబులునివ్వంబడుఁగాక!" అని, దశరథునిచే, నాదరాతిశయంబునఁబలుమఱుఁ, బ్రేరేపింపఁబడినవారలై, రాజపురుషు, లాప్రకారమనేకవిధములుగా, నిచ్చిరి.

అని తాత్పర్యము.

అన్నకూటాశ్చ బహవో దృశ్యంతే పర్వతోపమాః
దివసే దివసే తత్ర సిద్ధస్య విధివ త్తదా. ౧౩

ఇచ్చట, "అన్నస్యకూటాః" అని చెప్పవలసియుండఁగా, ఆర్షంబగుటచే, "స్య" అనునదిలుప్తముగా, "అన్నకూటాః" అని చెప్పఁబడినది.

టీక॥ తత్ర ఆయాగశాలయందు; తదా=ఆయాగకాలమందు; దివసేదివసే=ప్రతిదినమందును; విధివత్=పాకశాస్త్రప్రకారముగ; సిద్ధస్య=ఈ డేఱిన; అన్నస్య = అన్నముయొక్క; బహవః=అనేకములును; పర్వతోపమాః=కొండలతోసరియైనవియునగు; కూటాశ్చ =

రాసులును; దృశ్యంతే=(భూతార్థమందులట్)కనుపడుచుండినవి.

ఆయాగశాలలో,నప్పుడు,ప్రతిదినమందును, పాకశాస్త్రపద్ధతిగసిద్ధముచేయఁబడినకొండలంతేశియన్నరాసులనేకములు,కనుపడినవి.

అనితాత్పర్యము.

నానాదేశా దనుప్రాప్తాః పురుషా స్త్రీగణా స్తథా
అన్నపానై స్సువిహితా స్తస్మి న్యజ్ఞే మహాత్మనః. ౧౪

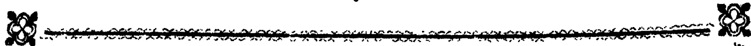
టీక॥ మహాత్మనః =పూజ్యమైనస్వభావముగలదశరథునియొక్క; తస్మిన్=ఆ;యజ్ఞే=అశ్వమేధయాగమందు; నానాదేశాత్=పలుదేశములనుండి;అనుప్రాప్తాః = వచ్చిన;పురుషాః = మగవాండ్రును; తథా=అట్లు;స్త్రీగణాః=ఆడువారల సమూహములును; అన్నపానైః= అన్నములచేతనుపానీయములచేతను;సువిహితాః=చక్కగాఁదనివినొందింపఁబడిరి.

మహాత్ముండగుదశరథునియశ్వమేధయాగమునందు, నానాదేశంబులనుండివచ్చినపురుషులును స్త్రీలును,అన్నపానంబులచేఁజక్కగాఁదనివినొందునట్లు, చేయఁబడిరి.

అనితాత్పర్యము.

అన్నం హి విధివ త్స్వాదు ప్రశంసంతి ద్విజర్షభాః
అహో తృప్తాస్మ భద్రం తే ఇతి శుశ్రావ రాఘవః. ౧౫

టీక॥ "అన్నం = అన్నము;విధివత్ =ఉపచారముగలదిగాను;స్వాదు=రుచ్యముగాను;అస్తి=(అధ్యాహృతము) ఉన్నదిగదా.తృప్తాః=తనివినొందినవారము;స్మ=అగుచున్నారము. అహో = ఆశ్చర్యము; తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక" ఇతి=అని; ద్విజర్షభాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; ప్రశంసంతి=(భూతార్థమందులట్) కొనియాడిరి. తత్(అధ్యాహృతము)= ఆమాట

నః రాఘవః=రఘువంశమునందుఁ బుట్టినదశరథుఁడు; శుశ్రావ= వినెను.

"అన్నము, బహురుచిగానున్నది! మిక్కిలియుపచారముతోనివ్వఁబడుచున్నది ! మేమందఱమునుదనివినొందితిమి ! ఆశ్చర్యము ! నీకు మంగళమగుఁగాక!" అని, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, నానావిధంబులం గొనియాడిరి; దానిదశరథుండు వినియెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్వలంకృతాశ్చ పురుషా బ్రాహ్మణాన్ పర్యవేషయన్
ఉపాసతే చ తానన్యే సుమృష్టమణికుండలాః. ౧౯

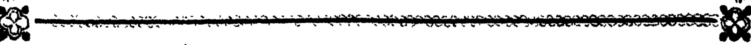
టీక॥ స్వలంకృతాః=చక్కఁగానలంకరింపఁబడిన; పురుషాశ్చ=పురుషులును; బ్రాహ్మణాన్=(చతుర్థ్యర్థమందుద్వితీయ) బ్రాహ్మణులకొఱకు; పర్యవేషయన్= వడ్డించిరి. తాంశ్చ=ఆపురుషులను; సుమృష్టమణికుండలాః, సుమృష్ట= మంచికాంతిగల,మణికుండలాః=రత్నమయములగు కుండలములుగల; అన్యే=ఇతరులు;ఉపాసతే=(భూతార్థమందులట్)సేవించిరి.

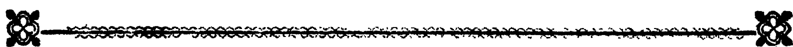
మంచియలంకారములతోఁ గూడినపురుషులు, బ్రాహ్మణులకు, వడ్డింపుచుండిరి;ఆపురుషులను, మణికుండలములం దాల్చియున్న మఱికొందఱు,సహాయార్థము, సేవించిరి.

అని,తాత్పర్యము.

కర్మాంతరే తదా విప్రా హేతువాదాన్ బహూనపి
ప్రాహుశ్చ వాగ్మినో ధీరాః పరస్పర జిగీషయా. ౨౦

టీక॥తదా=అప్పుడు;కర్మాంతరే=ఆయాకర్మముల మధ్యకాలమందు;ధీరాః=పండితులును; వాగ్మినః=యుక్తియుక్తముగామాటలాడువారునగు; విప్రాశ్చ=బ్రాహ్మణులును; పరస్పరజిగీషయా=ఒండొరుల జయింపనిచ్ఛచేతః బహూన్= అనేకములైనః హేతు

వాదానపి = యుక్తివాదములను; ప్రాహుః=చెప్పిరి.

అప్పుడు,ఆయాకర్మములమధ్యకాలమందుఁ, బండితులునువావదూకులునగు బ్రాహ్మణులొండొరులజయింపఁదలంపుగొని, యుక్తివాదంబులఁజేసిరి.

అని,తాత్పర్యము.

దివసే దివసే తత్ర సంస్తరే కుశలా ద్విజాః
సర్వకర్మాణి చక్రుస్తే యథాశాస్త్రం ప్రచోదితాః. ౧౮

టీక॥తత్ర=ఆ;సంస్తరే= యాగమందు ("సంస్తరౌప్రస్తరాధ్వరౌ"అనియమరము) ; దివసేదివసే=ప్రతిదినమందును; తే=ఆ, ఋత్విజులైన;ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు; యథాశాస్త్రం=యథావిధిగ;ప్రచోదితాః= ప్రేరేపింపఁబడినవారలై;సర్వకర్మాణి=సమస్తకర్మములను;చక్రుః=చేసిరి.

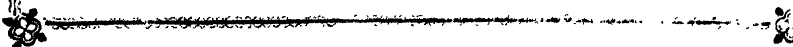
ఆయశ్వమేధమందుఁ,బ్రతిదినంబును,యథాశాస్త్రముగా వృద్ధులచేఁబ్రేరేపింపఁబడినవారలై,ఋత్విజులు,సమస్తకర్మంబులంజేసిరి.

అని,తాత్పర్యము.

నాషడంగవి దత్రాసీ న్నావ్రతో నా బహుశ్రుతః
సదస్యాస్తస్య వై రాజ్ఞో నావాదకుశలా ద్విజాః. ౧౯

టీక॥ అత్ర=ఈయశ్వమేధమునందు; అషడంగవిత్=ఆఱంగంబులందెలియనివాఁడు; నాసీత్=ఉండలేదు. అవ్రతః=బ్రహ్మచర్యాదివ్రతములు లేనివాఁడు;న(ఆసీత్)=ఉండలేదు. అబహుశ్రుతః= అధికమైనశాస్త్రాభ్యాసములేనివాఁడు; న (ఆసీత్) =ఉండలేదు. తస్య=ఆ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; సదస్యాః=సభికులైన; ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు; అవాదకుశలాః=వాదమునందు సమర్థులు కానివారలు;న(ఆసన్) = ఉండలేదు.

ఆయశ్వమేధ యాగమందు,

బ్రాహ్మణులందఱును, శిక్షావ్యాకరణచ్ఛందోనిరుక్తజ్యోతిష కల్పంబులనియెడు నాఱు వేదాంగంబులనెఱింగినవారుగాను, బ్రహ్మచర్యాదివ్రతాచరణశీలురుగాను, అధికంబగుశాస్త్రాభ్యాసముం గలవారుగాను, నుండిరి; ఆదశరథమహారాజసదస్యు లందఱును, వాదము నందు, సమర్థులుగా, నుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తే యూపోచ్ఛ్రయే తస్మిన్ షడ్బైల్వాః ఖాదిరా స్తథా
తావంతో బిల్వ సహితాః పర్ణినశ్చ తథాపరే. ౨౦
శ్లేష్మాతక మయ స్త్వేకో దేవదారు మయ స్తథా
ద్వావేవ విహితౌ తత్ర బాహువ్యస్త పరిగ్రహౌ. ౨౧

టీక ॥ తస్మిన్=ఆయాగమందు; యూపోచ్ఛ్రయే=యూపస్తంభముల యొక్క నిలుపుట; ప్రాప్తే=రాఁగా; షట్= ఆఱు; బైల్వాః= బిల్వయూపంబులును; తథా=అట్లు; తావంతః=అన్ని; బిల్వసహితాః = బిల్వయూపంబులసమీపంబు [illegible] =చండ్రవియును; [illegible] అపరే=ఇతరము [illegible] మోదుగవియును; ఏకః=ఒకటి; శ్లేష్మాతకమయస్తు= శ్లేష్మాతకవృక్షసంబంధమైనదియును; దేవదారుమయః=దేవదారు వృక్షసంబంధమైనదియొకటియును; తథా=అట్లు, దేవదారువృక్షసంబంధమైనది మఱియొకటియును; ఉచ్ఛ్రితాః = (అధ్యాహృతము) నిలుపఁబడినవి; తత్ర=అందు; ద్వౌ = రెండేసియూపములు; బాహువ్యస్తపరిగ్రహౌ ఏవ, బాహువ్యస్త=చాఁచఁబడినచేతులచే (విశేషణోత్తరపదము), పరిగ్రహౌ ఏవ=తాఁకదగినవిగానే; విహితౌ=చేయఁబడినవి.

ఆయశ్వమేధమందు, యూపస్తంభంబులనిలుపునప్పుడు, ఆఱుబిల్వయూపంబులను, వానిదగ్గఱ నాఱు ఖాదిరయూపంబులను, ఆఱుపలాశయూపంబులను, ఒకశ్లేష్మాతకయూపంబును, రెండు దేవదారు

యూపంబులను,నిలిపిరి;ఆయూపంబులలో రెండేసి యూపంబులు గాఁ జాఁచినబాహువంత వ్యవధానము గల్గునట్లు,నిలిపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కారితా స్సర్వ ఏవైతే శాస్త్రజ్ఞై ర్యజ్ఞ కోవిదైః
శోభార్థం తస్య యజ్ఞస్య కాంచనాలంకృతా భవన్. ౨౨

టీక॥ ఏతే=ఈయూప స్తంభములు;సర్వఏవ=అన్నియును; శాస్త్రజ్ఞైః = శాస్త్రంబుల నెఱింగిన వారును; యజ్ఞకోవిదైః=యాగంబుల నెఱింగిన వారునగు వారిచేతను;కారితాః=చేయింపఁబడినవై; తస్య=ఆ; యజ్ఞస్య=యాగమునకు; శోభార్థం=అలంకారముకొఱకు;కాంచనాలంకృతాః=బంగారుచే నలంకరింపఁ బడినవిగా; భవన్(ఆసన్ము)=అయినవి.

ఈయూపములన్నియు, శాస్త్రవేత్తలును యాగంబులం దెలిసినవారునగు బ్రాహ్మణులచేఁ, జేయింపంబడినవై, యాయాగశాలకలంకారంబుగల్గుటకై, బంగారముచేనలంకరింపఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకవింశతి యూపాస్తే ఏకవింశత్యరత్నయః
వాసోభి రేకవింశద్భి రేకైకం సమలంకృతాః. ౨౩

టీక॥ తే=ఆ; ఏకవింశతియూపాః=ఇరువదియొక్కయూపంబులును;ఏకవింశత్యరత్నయః=చాఁచబడిన చిటికెనవ్రేలుగలపిడికిటితోఁ గూడిన యిరువదియొక్కమూరలు గలిగినవిగాను; ఏకవింశద్భిః=ఇరువదియొక్క; వాసోభిః=వస్త్రములచేత;ఏకైకం=ఒకవస్త్రముచేనొకయూపము వంతున; సమలంకృతాః=చక్కగానలంకరింపఁ బడినవిగాను; ఆసన్= (అధ్యాహృతము)ఉండినవి.

ఆ యిరువదియొక్కయూపస్తంభంబులు, చాఁచఁబడినచిటకెనవ్రేలుగల పిడికిళ్లతోనుండునిర్వదియొక్క మూరలపొడవుగలవై, ప్రతి

యూపమును, ఒక్కొక్క వస్త్రముచేనలంకరింపఁబడినవై, యుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విన్యస్తా విధివ త్సర్వే శిల్పిభి స్సుకృతా దృఢాః
అష్టాశ్రయ స్సర్వఏవ శ్లక్ష్ణరూప సమన్వితాః. ౨౪

టీక॥ సర్వే = అన్నియూపములును; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; విన్యస్తాః = ఉంచఁబడినవిగాను; శిల్పిభిః = శిల్పులచేత; సుకృతాః = చక్కఁగాఁజేయఁబడినవిగాను; దృఢాః = గట్టివిగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము) = ఉండినవి. సర్వఏవ = అన్నియూపములునే; అష్టాశ్రయః = ఎనిమిదంచులు గలవిగాను ("స్త్రియః పాళ్యశ్రికోటయః" అని యమరము) ; శ్లక్ష్ణరూపసమన్వితాః = నునుపైనరూపముతోఁగూడినవిగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము) = ఉండినవి.

యూప స్తంభంబు లన్నియు, యథా శాస్త్రంబుగ స్థాపితంబులై, శిల్పులచేఁజక్కఁగాఁజేయఁబడినవై, దృఢంబులై, యెనిమిదంచులు గల్గి, నున్నగా, నుండినవి.

అని తాత్పర్యము.

ఆచ్ఛాదితా స్తే వాసోభిః పుష్పై ర్గంధైశ్చ భూషితాః
సప్త ర్షయో దీప్తిమంతో విరాజంతే యథా దివి. ౨౫

టీక॥ వాసోభిః = వస్త్రములచేత; ఆచ్ఛాదితాః = కప్పఁబడినవియును; పుష్పైః = పువ్వులచేతను; గంధైశ్చ = గంధములచేతను; భూషితాః = అలంకరింపఁ బడినవియునగు; తే = ఆయూప స్తంభంబులు; దివి = ఆకాశమునందు; దీప్తిమంతః = కాంతిగల; సప్తర్షయో యథా = సప్తర్షులువలె; విరాజంతే = (భూతార్థమందులట్) ప్రకాశింపుచుండినవి.

ఆయూప స్తంభంబులు, వస్త్రంబులచేఁగప్పఁబడి, పుష్పగంధంబులనలంకృతంబులై, యాకాశమందుఁ

దేజరిల్లెడు సప్తర్షులుంబోలెఁ బ్రకాశింపుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

ఇష్టకాశ్చ యథాన్యాయం కారితాశ్చ ప్రమాణతః
చితోఽగ్ని ర్బ్రాహ్మణై స్తత్ర కుశలై శ్శుల్బకర్మణి. ౨౮

టీక॥ ఇష్టకాశ్చ=ఇటికఱాళ్లును; యథాన్యాయం = యథాశాస్త్రముగను; ప్రమాణతశ్చ=కొలతప్రకారముగను; కారితాః = చేయింపఁబడినవి. శుల్బకర్మణి=శుల్బమనెడుయాగకార్యమందు; కుశలైః = నేర్పరులగు; బ్రాహ్మణైః=బ్రాహ్మణులచేత; తత్ర=ఆయాగమందు; అగ్నిః=వేది(ఇచ్చట, అగ్నిశబ్దముచేత, అగ్నికాధారమైన, వేది, లక్షితమగుచున్నది); చితః=కట్టఁబడినది.

విశేషార్థము.— "శుల్బం" అనఁగా, ఒంటిపేటత్రాడు; అదిసాధనముగాఁగల కార్యము "శుల్బం" అని వ్యవహరింపఁబడుచున్నది.

శాస్త్రమునందుఁ జెప్పఁబడిన కొలఁదినిబట్టి, యిటికఱాళ్లు, చేయింపఁబడినవి; శుల్బకార్యమందు నేర్పరులగు బ్రాహ్మణులు, ఆయిటికఱాళ్లతో, నగ్నివేదిఁగట్టిరి. అని తాత్పర్యము.

స చిత్యో రాజసింహస్య సంచితః కుశలై ర్ద్విజైః
గరుడో రుక్మపక్షో వై త్రిగుణోఽష్టాదశాత్మకః. ౨౯

టీక॥ సః=ఆ; చిత్యః=కట్టఁదగిన ప్రదేశము; రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుఁడగుదశరథునియొక్క; కుశలైః=నేర్పరులగు; ద్విజైః=ఋత్విజులచేత; రుక్మపక్షః= బంగారముతోఁగూడిన ఱెక్కలుగలదియు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) త్రిగుణః=ప్రతిప్రస్తారమందును, మూఁడుగుణములుగలదియును (మూఁడు ఇటికఱాళ్లుగలదియు ననుట) గనుకనే; అష్టాదశాత్మకః= పదునెనిమిదియిటికఱాళ్లేస్వరూపముగాఁగలదియునగు; గరుడః=గరుడాకారముగా; సంచితః= చ

కక్కాఁగట్టఁబడినది.

సమర్థులగుదశరథునిఋత్విజులు, ఆకట్టవలసినప్రదేశమును, బంగారముతోఁగూడినతెక్కలుగలిగి ప్రతి ప్రస్తారమందును మూఁడేసియిటికతాళ్లుండుటంజేసి, యాలుగుప్రస్తారములకును,బదునెనిమిదియిటికతాళ్లుగలదియైయుండు,గరుడపక్షిరూపమునఁ, జక్కాఁగట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తా స్తత్ర పశవ స్తత్త దుద్దిశ్య దైవతమ్
ఉరగాః పక్షిణశ్చైవ యథాశాస్త్రం ప్రచోదితాః. ౩౦

టీక॥ తత్ర= ఆయూపస్తంభంబులందు;యథాశాస్త్రం=యథావిధిగ;ప్రచోదితాః = శాస్త్రములందు,విధింపఁబడిన; పశవః=పశువులును; ఉరగాః=సర్పంబులును; పక్షిణశ్చైవ= పక్షులును; తత్తత్=ఆయా;దైవతం=దేవతను; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి;నియుక్తాః=కట్టఁబడినవి.

శాస్త్రంబులవిధింపఁబడిన, పశువులను,సర్పంబులను, బక్షులను, ఆయాదేవతలనుద్దేశించి, యథావిధిగ, నాయూపస్తంభంబులంగట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

శామిత్రేతు హయ స్తత్ర తథా జలచరాశ్చ యే
ఋత్విగ్భి స్సర్వ మేవైత న్నియుక్తం శాస్త్రత స్తదా. ౩౧

టీక॥ శామిత్రేతు=పశుబంధము సేయుటయందుమాత్రము; తదా= ఆపశుబంధకాలమందు; తత్ర = ఆయాగములందు; ఋత్విగ్భిః=ఋత్విజులచేత,హయః= గుఱ్ఱమును;తథా=అట్లు;జలచరాః= నీళ్లలోఁదిరుగునవి; యే(సంతి)= ఏవిగలవో; తే(అధ్యాహృతము) చ=అవియును; ఏతత్=ఇది ; సర్వమేవ = అంతయునే; శాస్త్రతః = శాస్త్రప్రకారము; నియుక్తం=కట్టఁబడినది.

పశుబంధము సేయుట యందు మాత్రమాకాలమందు,ఋత్విజులు,

శాస్త్రోక్తంబులగు, గుఱ్ఱము, జలచరములు మొదలగు గ్రామజమ్యగంబులనుమాత్రము; ఆయూపంబులం గట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

పశూనాం త్రిశతం తత్ర యూపేషు నియుతం తదా
అశ్వరత్నోత్తమం తస్య రాజ్ఞో దశరథస్యచ. ౩౦

టీక॥ తత్ర = ఆయశ్వమేధమందు; తదా = ఆపశుబంధకాలమందు; యూపేషు = యూపస్తంభంబులందు; పశూనాం = (ప్రథమార్థమందు షష్ఠి) పశువులు; త్రిశతం = మున్నూఱును; రాజ్ఞః = రాజైన; తస్య = ఆ దశరథస్య = దశరథునియొక్క; అశ్వరత్నోత్తమంచ = అశ్వశ్రేష్ఠంబులలోనుత్తమంబయినదియును; నియుతం = కట్టఁబడినవి.

ఆ యశ్వమేధమందు, పశుబంధకాలంబున, మున్నూఱుపశువులును, దశరథమహారాజునుత్తమాశ్వంబును, యూపస్తంభంబులందు, గట్టఁబడినవి.

అని తాత్పర్యము.

కౌసల్యా తం హయం తత్ర పరిచర్య సమంతతః
కృపాణై ర్విశశాసైనం త్రిభిః పరమయా ముదా. ౩౧

టీక॥ తత్ర = ఆపశుబంధప్రదేశమందు; కౌసల్యా = కౌసల్యాదేవి; తం = ఆ; హయం = గుఱ్ఱమును; సమంతతః = అంతటను; పరిచర్య = ప్రదక్షిణముచేసి; త్రిభిః = మూఁడైన; కృపాణైః = బంగారపుసూదులచేత; ఏనం = ఈగుఱ్ఱమును; పరమయా = మిక్కిలియధికమైన; ముదా = సంతోషముతో; విశశాస = గీఱెను.

విశేషార్థము.—ఇచ్చట "సౌవర్ణీభిస్సూచీభిఃపత్న్యోశ్వస్యాసిపథాన్ కల్పయంతి" (బంగారపుసూదులచే, భార్యలు, గుఱ్ఱమునకుఁ, గత్తివాట్లువేయవలయును) అనుకల్పసూత్రమునుబట్టి, "కృపాణైః" అనుటకు "బంగారపుసూదులచేత" అని యర్థమువ్రాయఁబడినది. మఱియు

నీకల్ప సూత్రమందు "పత్న్యః" (భార్యలు) అనిబహువచనముగాను న్నది, కావున "కౌసల్యా" అనుశబ్దము కైకయీసుమిత్రల కుపలక్షణ మగుననియెఱుంగునది.

దశరథునిభార్యలు, ఆగుఱ్ఱమున కుఁ, బ్రిదక్షిణముచేసి, మిక్కిలిసంతోషంబున, బంగారపు సూదుల చేఁ, గత్తివాట్లువేసిరి.

అని తాత్పర్యము.

పతత్రిణా తదా సార్ధం సుస్థితేనచ చేతసా
అవసద్రజనీ మేకాం కౌసల్యా ధర్మకామ్యయా. ౩౭

టీక॥ కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి; తదా=అప్పుడు; పతత్రిణా సార్ధం= గుఱ్ఱముతోఁగూడ; సుస్థితేన = మిక్కిలిస్థిరమైన; చేతసా = మనస్సుతోను; ధర్మకామ్యయా = ధర్మము నందలియిచ్ఛచే; ఏకాం=ఒకటైన; రజనీం = రాత్రియంతయు; అవసత్=ఉండెను.

అప్పుడు, కౌసల్యాదేవి, ధర్మమునందలియిచ్ఛచే, సుస్థిరంబగుమనంబుఁ గలిగి, యాగుఱ్ఱముతోఁగూడ, నొకరాత్రియంతయు, నివసించెను.

అని తాత్పర్యము.

హోతా ధ్వర్యు స్తథోద్గాతా హస్తేన సమయోజయన్
మహిష్యా పరివృత్త్యా చ వావాతాంచ తథాపరామ్. ౩౮

టీక॥ హోతా= హోతయును; అధ్వర్యుః = అధ్వర్యువును; ఉద్గాతా=ఉద్గాతయును; తథా= (ఇది, అనుక్తసముచ్చాయకము) బ్రహ్మయును; మహిష్యా=మహిషితోను; పరివృత్త్యాచ=పరివృత్తితోనుంగూడ; వావాతాం=వావాతను; తథా=అట్లు; అపరాం=ఇప్పుడుచెప్పఁబడినవారికన్ననితరయగు పాలాకలిని; హస్తేన=తమహస్తముతో; సమయోజయన్=గ్రహించిరి. "కృతాభిషేకా మహిషీ పరివృత్తి రుపేక్షితా, వావాతా భోగినీపాత్ర ప్రదా పాలాకలీమ

తా" అనివైజయంతి.

విశేషార్థము.— అశ్వమేధమునందు, యజమానుడు, హోతకును, అధ్వర్యునకును, ఉద్గాతకును, బ్రహ్మకును, (పెరలుబుత్విజులు) మహిషిని, పరివృత్తిని, వావాతను, బాలాకలిని, గ్రమముగా, నివ్వవలయును. ఆవెనుక, బ్రతినిధిదానంబున, మరల, బుచ్చుకొనుట సంప్రదాయము.

దశరథుడివ్వగా, హోతయును, అధ్వర్యుఫను, ఉద్గాతయును, బ్రహ్మయును, ఈనలుగురుబుత్విజులును, మహిషిని, బరివృత్తిని, వావాతను, బాలాకలినిం, గ్రమముగ, బరిగ్రహించిరి. అని తాత్పర్యము.

పతత్రిణ స్తస్య వపా ముద్ధృత్య నియతేంద్రియః
బుత్విక్పరమసంపన్న శ్శ్రపయామాసశాస్త్రతః. ౩౪

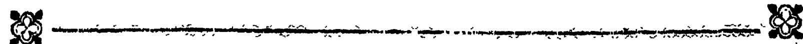
టీక॥ నియతేంద్రియః=నిగ్రహింపబడిన యింద్రియములు గలవాడును; పరమసంపన్నః=అధికమైన శాస్త్రజ్ఞానసంపత్తిగలవాడునగు; బుత్విక్=అధ్వర్యువు; తస్య=ఆ; పతత్రిణః=గఱ్ఱముయొక్క; వపాం=మెదడును; ఉద్ధృత్య=ఎత్తి; శాస్త్రతః = శాస్త్రప్రకారముగ; శ్రపయామాస= పక్వముచేసెను.

ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాడును, సమస్తశాస్త్రంబుల నెఱింగినవాడునగు, నధ్వర్యువు, ఆయశ్వమునందలి మెదడునెత్తి, యథాశాస్త్రంబుగ, బక్వముచేసెను.

అని తాత్పర్యము.

ధూమగంధం వపాయాస్తు జిఘ్రతిస్మ నరాధిపః
యథాకాలం యథాన్యాయం నిర్ణుదన్ పాపమాత్మనః. ౩౫

టీక॥ నరాధిపస్తు=మనుష్యులకుబ్రభువైనదశరథుడును; ఆత్మనః=తనయొక్క; పాపం=పాపమును; నిర్ణుదన్=పోగొట్టుకొనుచు; యథాకాలం=కాలమునతిక్రమింపక; యథాన్యాయం = శాస్త్రము నతిక్ర

మింపక; వపాయాః = మెదడుయొక్క; ధూమగంధం = పొగవాసనను; జిఘ్రతిస్మ = ఆఘ్రాణించెను.

దశరథమహారాజును, దనపాపమునుబోఁగొట్టుకొనుటకై, యావపయగ్ని హోత్రమందు వేల్వఁబడుచుండఁగా, దానిపొగవాసనను, శాస్త్రోక్తకాలంబున శాస్త్రోక్తరీతి, నాఘ్రాణించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హయస్య యాని చాంగాని తాని సర్వాణి బ్రాహ్మణాః
అగ్నౌ ప్రాస్యంతి విధివ త్సమంత్రా ష్షోడశ ర్త్విజః. ౩౬

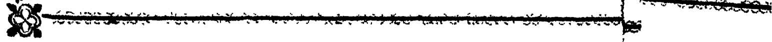
టీక॥ హయస్య=గుఱ్ఱముయొక్క; అంగాని = అవయవములు ; యాని (సంతి)=ఏవిగలవో; తాని=వాటని; సర్వాణిచ = అన్నింటిని; సమంత్రాః = మంత్రములతోఁగూడిన; ఋత్విజః=ఋత్విజులైన; బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు; షోడశ=పదునాఱుగురు; విధివత్ =యథాశాస్త్రముగ; అగ్నౌ=అగ్నిహోత్రమందు; ప్రాస్యంతి (భూతార్థమందులట్)=హోమముచేసిరి.

మంత్రవేత్తలగుఋత్విజులుపదియాఱుగురు, ఆగుఱ్ఱమునంగంబులన్నియు, యథాశాస్త్రంబుగ, నగ్నిహోత్రంబునందు, హోమముచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్లక్షశాఖాసు యజ్ఞానా మన్యేషాం క్రియతే హవిః
అశ్వమేధస్య యజ్ఞస్య వైతసోభాగ ఇష్యతే. ౩౭

టీక॥ అన్యేషాం=ఇతరములైన; యజ్ఞానాం = యాగములకు; హవిః=హవిస్సు; ప్లక్షశాఖాసు= జువ్వికొమ్మలయందు; క్రియతే= సంస్కరింపఁబడుచున్నది. అశ్వమేధస్య= అశ్వమేధమనెడు; యజ్ఞస్య = యాగమునకు; వైతసః= ప్పలితీఁగెయందు సర్పిన; స్కరింపఁబ న;భాగః=హవిర్భాగము; ఇష్యతే=విధింపఁబడుచున్నది.

ఇతరయాగంబులకు, హవిస్సు జువ్వికొమ్మలయందు సంస్కరి

పడబడుచున్నది; అశ్వమేధంబునకు, హావిర్భాగము, ప్రబ్బలి తీగెల యందు, సంస్కరింపఁబడుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

త్ర్యహోఽశ్వమేధ స్సంఖ్యాతః కల్పసూత్రేణ బ్రాహ్మణైః

టీక ॥ కల్పసూత్రేణ=యాగ క్రమమును జెప్పెడికల్పసూత్రముచే తను; బ్రాహ్మణైః=వేదంబులయం దలివిధివాక్యంబులచేతను; అశ్వమేధః = అశ్వమేధయాగము; త్ర్యహః= మూఁడుదినములుగలదిగా; సంఖ్యాతః=లెక్కింపఁబడినది.

కల్పసూత్రముచేతను, వేదవాక్యంబుల చేతను, అశ్వమేధము, మూఁడుదినములయాగమని, చెప్పఁబడుచున్నది.

అని తాత్పర్యము.

చతుష్టోమ మహ స్తస్య ప్రథమం పరికల్పితమ్. ౩౯
ఉక్థ్యం ద్వితీయం సంఖ్యాత మతిరాత్రం తథోత్తరమ్

టీక ॥ తస్య=ఆయశ్వమేధము యొక్క; ప్రథమం=మొదటిదైన; అహః=దినము; చతుష్టోమం=చతుష్టోమమని; పరికల్పితం=ఏర్పఱుపఁబడినది. ద్వితీయం=రెండవదినము; ఉక్థ్యం=ఉక్థ్యమని; సంఖ్యాతం=లెక్కింపఁబడినది. తథా=అట్లు; ఉత్తరం= ఆపైదియగుమూఁడవదినము; అతిరాత్రం=అతిరాత్రమని; సంఖ్యాతం(అఖ్యాఖ్యాతము)= లెక్కింపఁబడినది.

ఆయశ్వమేధముమొదటిదినము చతుష్టోమమనియు, రెండవదినంబు క్థ్యమనియు; మూఁడవదినంబతిరాత్రమనియుఁ, జెప్పఁబడుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

కారితా స్తత్ర బహవో విహితా శ్శాస్త్ర దర్శనాత్. ౪౦

టీక॥తత్ర=ఆయశ్వమేధమునం దు; శాస్త్రదర్శనాత్=ప్రమాణ ముయొక్క అగుపడుటవలన; విహితాః=విధింపఁబడిన; బహవః=అ

నేకము లైన యాగములు; కారితాః=చేయింపఁబడినవి.

అంచుఁబ్రమాణాంతరమునుంబట్టి,

శాస్త్రవిహితంబులగు, బహుయాగంబులు, చేయింపఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

జ్యోతిష్టోమాయుషీ చైవ మతిరాత్రౌ వినిర్మితౌ
అభిజి ద్విశ్వజి చ్చైవ మప్తోర్యామో మహాక్రతుః. ౪౦

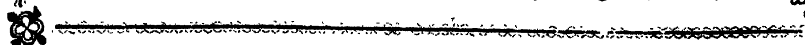
టీక॥ జ్యోతిష్టోమాయుషీ=జ్యోతిష్టోమమును ఆయుర్యాగమును; వినిర్మితౌ=చేయఁబడినవి. ఏవం=ఇట్లు; అతిరాత్రౌచ=రెండతిరాత్రములును; వినిర్మితౌ (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి. అభిజిత్=అభిజిత్తను యాగమొకటియును; విశ్వజిత్=విశ్వజిద్యాగమొకటియును; ఏవం=ఇట్లు; అప్తోర్యామః=అప్తోర్యామంబనెడు; మహాక్రతుః=గొప్పయాగమొకటియును; వినిర్మితాః (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి.

జ్యోతిష్టోమం బొకటియును, ఆయుర్యాగంబొకటియును, రెండతిరాత్రింబులును, అభిజిద్యాగంబొకటియును, విశ్వజిద్యాగంబొకటియును, అప్తోర్యామంబొకటియునుం, జేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచీం హోత్రే దదౌ రాజా దిశం స్వకులవర్ధనః
అధ్వర్యవే ప్రతీచీంతు బ్రహ్మణే దక్షిణాం దిశమ్. ౪౧
ఉద్గాత్రేచ తథోదీచీం దక్షిణైషా వినిర్మితా
అశ్వమేధే మహాయజ్ఞే స్వయంభువిహితే పురా. ౪౨

టీక॥ స్వకులవర్ధనః=తనవంశమును వృద్ధిఁ బొందించునట్టి; రాజా=దశరథమహారాజు; హోత్రే=హోతకొఱకు; ప్రాచీం=తూర్పు; దిశం=దిక్కును; దదౌ=ఇచ్చెను. అధ్వర్యవేతు=అధ్వర్యునకొఱకును; ప్రతీచీం=పడమటిదిక్కును; దదౌ(అధ్యాహృతము)=ఇచ్చె

ను. బ్రహ్మణే=బ్రహ్మకొఱకు; దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును; దదౌ (అధ్యాహృతము)=ఇచ్చెను; తథా=అట్లు; ఉద్గాత్రేచ=ఉద్గాతకొఱకును; ఉదీచీం= ఉత్తరపుదిక్కును; దదౌ (అధ్యాహృతము)=ఇచ్చెను. పురా=మునుపు; స్వయంభువిహితే= బ్రహ్మచేసృజింపఁబడిన; అశ్వమేధే=అశ్వమేధమనెడు; మహాయజ్ఞే=గొప్పయాగమందు; ఏషా=ఈ; దక్షిణా=దక్షిణ; వినిర్మితా=ఏర్పఱుపఁబడినది.

దానమహిమచేఁ దనకులంబును వృద్ధిఁబొందించునట్టి దశరథమహారాజు, హోతకుఁదూర్పుదిక్కునందలి దేశమునిచ్చెను; అధ్వర్యువునకుఁ, బడమటిదిక్కునందలి దేశంబు నొసంగెను; బ్రహ్మకు దక్షిణపుదిక్కునందలి దేశంబుసమర్పించెను; ఉద్గాతకుత్తరదిక్కునందలి దేశంబునిచ్చెను; మునుపు, బ్రహ్మచేసృజింపఁబడిన యశ్వమేధమహాయాగమం, దీదక్షిణ యేర్పఱుపఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

క్రతుం సమాప్యతు తదా న్యాయతః పురుషర్షభః
ఋత్విగ్భ్యో హి దదౌ రాజా తాం ధరాం క్రతువర్ధనః. ४३

టీక॥ పురుషర్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుండును; క్రతువర్ధనః=యాగమునువృద్ధిఁబొందించువాఁడునగు; రాజా=దశరథమహారాజు; క్రతుం=యాగమును; సమాప్యతు=ముగించినంతనే; న్యాయతః = యథాశాస్త్రముగ; తాం=ఆ; ధరాం=భూమిని; ఋత్విగ్భ్యః=ఋత్విజులకొఱకు; దదౌ హి=ఇచ్చెనుగదా!

అశ్వమేధంబు ముగియఁగానే, పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథమహారాజు, క్రతుఫలంబభివృద్ధినొందుటకై, భూమండలం బంతయు, ఋత్విజులకిచ్చెను.

అని తాత్పర్యము.

ఋత్విజ స్త్వబ్రువన్ సర్వే రాజానం గతకల్మషమ్

(మూల్యముకొంచెముగానే యిత్తువుగాక" అని చెప్పుటచే", ఇప్పుడుమీకునాచేనివ్వఁబడినసమస్తభూమండలమునకును, ఏమిమూల్యంబివ్వఁగలననిశంకింపవలదు , ఇష్టమువచ్చినంతయిచ్చినంజాలును" అని తెల్పఁబడినది.

దశరథ మహారాజా! మాకు భూమిచేనేమియుంబ్రయోజనంబు లేదు; మేముదానిం బాలించుటకుసమర్థుముకామనియు, నెల్లప్పుడు వేదాధ్యయనమునే చేసికొనుచుండువారమనియు, నీకునుం దెలిసియున్నందున, మాకు వానం గలుగుసంకటంబుల నెచ్చ్చాఁ జెప్పనక్కఱలేదు; కావునఁ, గొంచెముగనే దానికి బదులుగా మూల్యం బిత్తువుగాక.

అని తాత్పర్యము.

మణిరత్నం సువర్ణం వా గావో యద్వా సముద్యతమ్. ౪౬
తత్ప్రయచ్ఛ నరశ్రేష్ఠ ధరణ్యా న ప్రయోజనమ్

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగుదశరథుండా! మణిరత్నం = మణిశ్రేష్ఠముగాని; సువర్ణం వా = బంగారముగాని; యద్వా = ఏదిగాని; సముద్యతం=సిద్ధమైనదిగా; భవతి (అధ్యాహృతము)= అగుచున్నదో; తత్ =దాని; ప్రయచ్ఛ= ఇమ్ము; ధరణ్యా=భూమిచే; ప్రయోజనం=ఫలము; న=లేదు.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు దశరథుఁడా; మంచిరత్నముగాని , బంగారముగాని , ఏదిసిద్ధముగా నున్నదో; దానిమాకిమ్ము; ఈభూమిచే మాకెంతయుఁ బ్రయోజనంబు లేదు. అనిదశరథునితోఁజెప్పిరి.

అని తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో నరపతి ర్బ్రాహ్మణై ర్వేదపారగైః. ౪౭
గవాం శతసహస్రాణి దశ తేభ్యో దదౌ నృపః
శతకోటీ స్సువర్ణస్య రజతస్య చతుర్గుణమ్. ౪౮

టీక॥ నరపతిః=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన; నృపః=దశరథమహారా

జు ("నరపతిశబ్ద ముయౌగికము, నృపశబ్దమురూఢము, కాఁబట్టిపౌనరుక్త్యము లేదు" అనిమహేశ్వరతీర్థులు, వ్రాసియుండుటంబట్టి, నరపతిశబ్దమునకుమాత్రంబవయవార్థము వ్రాయఁ బడినది); వేదపారగైః=వేదంబులయంతము నెఱింగిన; బ్రాహ్మణైః= ఋత్విజులచేత; ఏవం=ఈప్రకారము; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తేభ్యః= ఆఋత్విజులకొఱకు; గవాం = (ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి) ఆవులను; దశ=పది; శతసహస్రాణి= నూఱువేలును(పదిలక్షలను); సువర్ణస్య = (ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి) బంగారమును; శతకోటీః=నూఱుకోట్లను; రజతస్య=(ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి) వెండిని; చతుర్గుణం=బంగారమునకు, నాల్గంతలను (నన్నూఱుకోట్లను); దదౌ=ఇచ్చెను.

సమస్తవేదంబులనుసాంతంబుగ నెఱింగినఋత్విజులీరీతిం జెప్పఁగా, నాదశరథమహారాజు, పదిలక్షలగోవులను, నూఱుకోట్లబంగారమునునన్నూఱుకోట్లవెండిని, వారల,కిచ్చెను.

అని తాత్పర్యము.

ఋత్విజశ్చ తత స్సర్వే ప్రదదు స్సహితా వసు
ఋశ్యశృంగాయ మునయే వసిష్ఠాయచ ధీమతే. ౪౯

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; ఋత్విజః= ఋత్విజులు; సర్వేచ=అందఱును; సహితాః = కూడికొనినవారలై; మునయే=మననముచేయునట్టి; ఋశ్యశృంగాయ= ఋశ్యశృంగునికొఱకును; ధీమతే= బుద్ధిమంతుఁడగు; వసిష్ఠాయచ= వసిష్ఠుని కొఱకును; వసు=ధనమును; ప్రదదుః=ఇచ్చిరి.

అంత, నాఋత్విజులందఱుం జేరి, దశరథుండు తమకందఱకును, మొత్తముగాదక్షిణయిచ్చినధనమును, దమకుఁ బంచిపెట్టుటకై, ఋశ్యశృంగ మహామునికిని, బుద్ధిమంతుండగు వసిష్ఠమహర్షికిని, సమర్పించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతస్తే న్యాయతః కృత్వా ప్రవిభాగం ద్విజోత్తమాః

సుప్రీతమనస స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్ముదితా భృశమ్. ౫౧

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట ; తే=ఆ=ద్విజోత్తమాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; సుప్రీతమనసః=మిక్కిలిసంతసించిన హృదయముగలవారలై ; న్యాయతః=న్యాయముగా; ప్రవిభాగం = పంచుకొనుటను; కృత్వా=చేసికొని; భృశం=మిక్కిలి; ముదితాః= సంతసించినవారలై ; ప్రత్యూచుః=పరస్పరము, చెప్పుకొనిరి.

అంత నాబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱును, న్యాయముగా, ధనమునంతయును, బంచికొని, సంతసమునొంది, పరస్పరము స్తోత్రవాక్యములఁ జెప్పుకొనిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రసర్పకేభ్యస్తు హిరణ్యం సుసమాహితః

జాంబూనదం కోటిసంఖ్యం బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ తదా. ౫౨

టీక ॥ తతః=అటుపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; సః (అధ్యాహృతము)=ఆదశరథమహారాజు ; సుసమాహితః = శ్రద్ధతోఁ గూడినవాఁడై; ప్రసర్పకేభ్యః= అభ్యాగతులగు; బ్రాహ్మణేభ్యస్తు = బ్రాహ్మణుల కొఱకును ; జాంబూనదం=జంబూనదియందుఁ బుట్టినదియును; కోటిసంఖ్యం=కోటికొలఁదిగలదియగు ; హిరణ్యం= బంగారమును; దదౌ=ఇచ్చెను.

అంత, నప్పుడా దశరథ మహారాజు శ్రద్ధగలవాఁడై , యభ్యాగతులగు బ్రాహ్మణులకు , జంబూనదీసంభవమైనబంగారమును గోటికొలంది నిచ్చెను.

అని తాత్పర్యము.

దరిద్రాయ ద్విజాయాథ హస్తాభరణ ముత్తమమ్

కస్మైచి ద్యాచమానాయ దదౌ రాఘవనందనః. ౫౩

టీక ॥ అథ=పిమ్మట; రాఘవనందనః=రఘువంశమునందుఁబుట్టిన యజమహారాజు కొడుకైన దశరథుఁడు; యాచమానాయ=యాచించునట్టి; కస్మైచిత్ = ఒకానొక; దరిద్రాయ=దరిద్రుఁడైన; ద్విజాయ=బ్రాహ్మణుని కొఱకు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; హస్తాభరణం=కడియమును; దదౌ=ఇచ్చెను

అంత, రాఘవుండగు నజమహారాజుకొడుకైన దశరథుండు, ఒకానొక దరిద్ర బ్రాహ్మణుండు యాచింపఁగా, నతనికి, శ్రేష్ఠంబగు తనచేతి కడియము నిచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతేషు నృపతిః ద్విజేషు ద్విజవత్సలః
ప్రణామ మకరో త్తేషాం హర్షపర్యాకులేక్షణః. ౫౩

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట; ద్విజవత్సలః=బ్రాహ్మణులయందు వాత్సల్యము గలవాఁడైన; నృపతిః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన దశరథుఁడు; ద్విజేషు=బ్రాహ్మణులు; ప్రీతేషు=తృప్తినొందినవారలగుచుండఁగా; హర్షపర్యాకులేక్షణః, హర్ష= సంతోషముచే, పర్యాకుల = కలతనొందిన, ఈక్షణః=కండ్లు గలవాఁడై; తేషాం = ఆబ్రాహ్మణులకు; ప్రణామం=నమస్కారంబును; అకరోత్=చేసెను.

అంత, బ్రాహ్మణులయందుఁ జాలం బ్రేమగల దశరథ మహారాజు, బ్రాహ్మణులు తృప్తి నొందగాఁనే, సంతోషవిశేషంబునం గలతవడినకండ్లుకలిగినవాఁడై, వారలకు నమస్కారము చేసెను. అని, తా.

తస్యా శిషో థ విధివ ద్బ్రాహ్మణై స్సముదీరితాః
ఉదారస్య నృవీరస్య ధరణ్యాం ప్రణతస్యచ. ౫౪

టీక ॥ అథ=ఆపిమ్మట; ఉదారస్య=మిక్కిలిదాతయును; నృవీరస్య = మనుష్యులలోఁ బరాక్రమ శాలియును; ధరణ్యాం =

భూమియందు; ప్రణతస్య = పడి యున్నవాఁడు నగు; తస్య = ఆదశరథమహారాజునకు; బ్రాహ్మణైశ్చ=బ్రాహ్మణులచేతను ; విధివత్ =యథాశాస్త్రముగ;ఆశిషః= ఆశీర్వచనములు; సముదీరితాః=చెప్పఁ బడినవి.

అంత , నాబ్రాహ్మణులును , మహాదాతయును మనుష్యుల నందఱిలోనుం బరాక్రమశాలియనందగి యుండువాఁడును, దమముంగలనేలంబడియున్నవాఁడునగు , నాదశరథమహారాజునకు, వేదోక్తాశీర్వాదంబులు చేసిరి.అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతమనా రాజా ప్రాప్య యజ్ఞ మనుత్తమమ్
పాపాపహం స్వర్ణయనం దుష్కరం పార్థివర్షభైః.౫౫

టీక ॥ తతః=అపిమ్మట ; రాజా=దశరథమహారాజు ; అనుత్తమం= తనకన్న శ్రేష్ఠంబగు నితరములేనిదియును ; పాపాపహం= పాపంబులఁ బోఁగొట్టునదియును; స్వర్ణయనం=స్వర్గమును బొందించునదియును ; పార్థివర్షభైః= రాజశ్రేష్ఠులచేతను ; దుష్కరం= చేయఁగూడనిదియునగు; యజ్ఞం= అశ్వమేధయాగమును ; ప్రాప్య= పొంది; ప్రీతమనాః= సంతసించిన మనస్సుగలవాఁడుగా;బభూవ (అధ్యాహృతము) ఆయెను.

అంతదశరథమహారాజు , సర్వోత్తమంబును , సకల పాపంబులఁబోఁగొట్టునదియును, స్వర్గప్రదంబునై, రాజశ్రేష్ఠులచేతనుం జేయనశక్యంబై యుండు , నశ్వమేధం,బొంది సంతుష్టుం డయ్యెను . అనితాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ దృశ్యశృంగం రాజా దశరథస్తదా
కులస్య వర్ధనం త్వంతు కర్తు మర్హసి సువ్రత.౫౬

టీక ॥ తతః= అపిమ్మట ; తదా= అప్పుడు;రాజా=రాజైన, దశరథః=దశరథుఁడు ; ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగునిఁ గూర్చి; సు

వ్రత = మంచివ్రతముగల ఋశ్య శృంగుఁడా! త్వంతు=నీవుమాత్రి ము; కులస్య=వంశముయొక్క; వ ర్ధనం=వృద్ధిని గలుగఁ జేయున ట్టి కర్మమును ; కర్తుం=చేయు టకు;అర్హసి=తగుదువు; ఇతి (అ ధ్యాహృతము)=అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత దశరథమహారాజు, ఋ శ్యశృంగునిం జూచి,దృఢ వ్రతుఁడ వైన ఋశ్యశృంగుఁడా! నీవుమాత్రి ము,నాకు, వంశవృద్ధికరంబగుకర్మ మును జేయవలయునని చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

తథేతి చ స రాజాన మువాచ ద్విజసత్తమః

భవిష్యంతి సుతా రాజం శ్చత్వార స్తే కులోద్వహాః. ౫౭

టీక॥ ద్విజసత్తమః=బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుండగు;సః=ఆఋశ్యశృంగుఁ డు; రాజానం= దశరథమహారా జునుగూర్చి; రాజన్ = దశరథమ హారాజా! తథా=ఆలాగే; తే= నీకు; కులోద్వహాః=కులమునుద్ధరిం చునట్టి; సుతాః = కుమారులు; చ త్వారః=నలుగురు; భవిష్యంతి= క లుగుదురు. ఇతి=అని; ఉవాచ = చెప్పెను.

బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుండగు నాఋ శ్యశృంగుఁడు. "దశరథ మహారా జా! ఆలాగే చేసెదను, నీకువంశో ద్ధారకులగు నలుగురుకొడుకులు , గల్గుదురు" అని, దశరథ మహారా జుతోఁ, జెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, చతుర్దశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండచతుర్దశసర్గ టీక, ముగిసినది.

౩౭

పంచదశసర్గప్రారంభః.

మేధావీ తు తతో ధ్యాత్వా స కించి దిద ముత్తరమ్
లబ్ధసంజ్ఞ స్తత స్తంతు వేదజ్ఞో నృప మబ్రవీత్. ౧

టీక ॥ తతః=అంతట; మేధావీ=ధారణసమర్థంబగు బుద్ధిగలవాఁడును; వేదజ్ఞః= వేదంబులనెఱింగిన వాఁడునగు ; సతు=ఆఋశ్యశృంగుఁడును; కించిత్=కొంచెము; ధ్యాత్వా = ఆలోచించి; తతః=ఆపిమ్మట; లబ్ధసంజ్ఞః= పొందఁబడినస్మృతిగలవాఁడై;తం=ఆ, (తుకారంబుపాదపూరణార్థము) నృపం= దశరథమహారాజును గూర్చి; ఇదం=ఈ; ఉత్తరం=మాఱుమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత వేదంబులనెఱింగిన యాఋశ్యశృంగుఁడు , "ఈ దశరథునకుఁబుత్రోత్పత్తి యే క్రమంబునం గల్గు" ననికొంచె మాలోచించి , ధారణ సామర్థ్యంబు గలవాఁడు కావుననంతలోస్మృతినొంది, యాదశరథున కిట్లు ప్రత్యుత్తరంబు చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇష్టిం తేఽహం కరిష్యామి పుత్రీయాం పుత్రకారణాత్
అథర్వశిరసి ప్రోక్తై ర్మంత్రైః స్సిద్ధాం విధానతః. ౨

టీక॥ అహం=నేను; తే=నీకొఱకు; పుత్రకారణాత్=కొడుకుల నిమిత్తము;పుత్రీయాం=కొడుకులఁ గల్గించునదియు; విధానతః= శాస్త్రమువలన; సిద్ధాం= ఏర్పడినదియునగు; ఇష్టిం=యాగమును;అథర్వశిరసి=అథర్వశిరస్సు అనెడు వేదమునందు;ప్రోక్తైః=చెప్పఁబడిన, మంత్రైః=మంత్రములచే;కరిష్యామి=చేసెదను.

నేనునీకుఁగొడుకులుగలుగుటకై, శాస్త్రసిద్ధంబైపుత్రోత్పత్తినిమిత్తంబైయున్న,యొక యాగమును,అథర్వశిరస్సునందుజెప్పఁబడినమంత్రం

బులచేఁ, జేసెదను. అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

తతః ప్రాక్రమ్య తామిష్టిం పుత్రీయాం పుత్రకారణాత్
జుహావ చాగ్నౌ తేజస్వీ మంత్రదృష్టేన కర్మణా. ౩

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; పుత్రకారణాత్=కొడుకులనిమిత్తము; పుత్రీయాం = కొడుకులఁగల్గించునట్టి; తాం=ఆ; ఇష్టిం= యాగమును, ప్రాక్రమ్య=ఆరంభించి, తేజస్వీ= బ్రహ్మతేజముగల ఋశ్యశృంగుఁడు; మంత్రదృష్టేన = వేదమంత్రంబులందుఁ జూడఁబడిన; కర్మణా=కర్మముచేత, అగ్నౌ=అగ్నిహోత్రమునందు ; జుహావ చ=హోమమునుం జేసెను.

అంతఁ, బుత్రనిమిత్తము,పుత్రులఁగల్గించునట్టి యాయాగము, నారంభించి, వేదమునందుఁజెప్పంబడినట్లు హోమమునుంజేసెను.

అని తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్స గంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః
భాగప్రతిగ్రహార్థం వై సమవేతా యథావిధి. ౪

టీక॥తతః=అంతట;సగంధర్వాః=గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలును;పరమర్షయః=శ్రేష్ఠులగు ఋషులును;సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును(చకారంబుచే)బ్రహ్మయును; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగ; భాగప్రతిగ్రహార్థం = హవిర్భాగముయొక్క (హవిర్భాగమును)బుచ్చుకొనుటకొఱకు; సమవేతాః=చేరిరి.

అంత, దేవతలును, గంధర్వులును,సిద్ధులును, బ్రహ్మదేవుండును, బరమర్షులును ,ఆ యాగంబునందు హవి ర్భాగమును బుచ్చుకొనుటకై,యొకటిగాఁజేరిరి. అనితాత్పర్యము.

తా స్సమేత్య యథాన్యాయం తస్మిన్ సదసి దేవతాః
అబ్రువన్ లోకకర్తారం బ్రహ్మాణం వచనం మహత్. ౫

టీక ॥ తాః= ఆ ; దేవతాః= దేవతలు; తస్మిన్=ఆ;సదసి=యాగసభయందు; యథాన్యాయం = యథాశాస్త్రముగ; సమేత్య= చేరి; లోకకర్తారం= లోకంబులఁ జేయునట్టి; బ్రహ్మాణం= బ్రహ్మదేవునిగూర్చి; మహత్=గొప్పదైన; వచనం=వాక్యమును; అబ్రువన్= చెప్పిరి.

ఆదేవతలందఱు , యథాశాస్త్రంబుగ , నాయాగసదస్సునందుఁ జేరి,లోకంబులంజేయునట్టిబ్రహ్మదేవునితో,నిట్లని, యొకగొప్ప మాటను, జెప్పిరి.

అని తాత్పర్యము.

భగవన్ త్వత్ప్రసాదేన రావణో నామ రాక్షసః
సర్వాన్నో బాధతే వీర్యా చ్ఛాసితుం త న్న శక్నుమః. ౬

టీక ॥ భగవన్ = భగవంతుఁడా! రావణోనామ= రావణుండనియెడు; రాక్షసః= రాక్షసుఁడు; త్వత్ప్రసాదేన= నీయనుగ్రహము చేత; వీర్యాత్ =పరాక్రమమువలన; నః=మమ్ము; బాధతే= కాఱియ పెట్టుచున్నాఁడు; తం=వాని ; శాసితుం= శిక్షించుటకు; నశక్నుమః=సమర్థులము కాము.

భగవంతుఁడా! రావణుండను నొకరక్కసుండు,నీయనుగ్రహము నొంది, పరాక్రమంబుచే, మమ్ము లం గాఱియ పెట్టుచున్నాఁడు; అతని శాసింపమాకు శక్తిలేదు.

అని తాత్పర్యము.

త్వయా తస్మై వరో దత్తః ప్రీతేన భగవన్ పురా
మానయంత శ్చ త న్నిత్యం సర్వం తస్య క్షమామహే. ౭

టీక ॥ భగవన్= భగవంతుఁడా!పురా=మునుపు; ప్రీతేన=సంతసించినట్టి; త్వయా= నీచేత; తస్మై =ఆరావణునికొఱకు; వరః= వరము; దత్తః = ఇవ్వఁబడినది.వయం(అధ్యాహృతము)చ= మేమును; తం=ఆవరమును ; మానయంతః=పూజింపుచు ; తస్య=ఆరావ

ణునియొక్క ; సర్వం=అంతకార్యమును ; క్షమామహే = ఓర్చుచున్నాము.

భగవంతుఁడా! నీవుపూర్వము, సంతోషవిశేషంబున, నతనికి , వరంబొసంగితివి; మేము, నావరముం బూజింపుచు, వాఁడుచేసిన యపకారంబుల నంతయు, నోర్చు చున్నాము.

అని తాత్పర్యము.

ఉద్వేజయతి లోకాం స్త్రీ నుచ్ఛ్రితాన్ ద్వేష్టి దుర్మతిః
శక్రం త్రిదశరాజానం ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి. ౮

టీక ॥ దుర్మతిః=దుర్బుద్ధియగురావణుండు; లోకాన్=లోకంబుల ; త్రీన్=మూఁటిని ; ఉద్వేజయతి = భీతిలఁ జేయుచున్నాఁడు. ఉచ్ఛ్రితాన్=గొప్పవారగులోకపాలురను; ద్వేష్టి = ద్వేషించుచున్నాఁడు. త్రిదశరాజానం=దేవతలకుఁ బ్రభువైన ; శక్రం=ఇంద్రునిః ప్రధర్షయితుం=అవమానించుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.

ఆరావణుఁడు , దుర్బుద్ధియై , లోకంబుల భయ పడఁ జేయుచున్నాఁడు; ఉన్నతపదస్థులగు లోకపాలురద్వేషించుచున్నాఁడు; దేవతలందఱకును బ్రభుండగు నింద్రునవమానింపఁ గోరుచున్నాఁడు.

అని తాత్పర్యము.

ఋషీన్ యక్షాన్ సగంధర్వా నసురాన్బ్రాహ్మణాం స్తథా
అతిక్రామతి దుర్ధర్షో వరదానేన మోహితః. ౯

టీక ॥ దుర్ధర్షః= ఎదిరింపఁగూడనియారావణుఁడు; వరదానేన=వరప్రదానముచేత; మోహితః=ఒడలెఱుంగనివాఁడై ; ఋషీన్ = ఋషులను; సగంధర్వాన్=గంధర్వులతోఁగూడిన; యక్షాన్= యక్షులను;అసురాన్=శౌర్యవంతులైన దలగునసురులను; తథా=అట్లు ; బ్రాహ్మణాన్=బ్రాహ్మణులను;అతిక్రామతి;అవమానించుచున్నాఁడు.

ఆరావణుఁడు, నీవరముచే నొడలెఱుంగక, యెదిరింపనలవిగాక,

ఋషులను, యక్షులను, గంధర్వులను, అసురులను, బ్రాహ్మణులను, నవమానించు చున్నాఁడు.

అని తాత్పర్యము.

నైనం సూర్యః ప్రతపతి పార్శ్వే వాతి న మారుతః
చలోర్మిమాలీ తం దృష్ట్వా సముద్రోఽపి న కంపతే. ౧౦

టీక ॥ ఏనం=ఈరావణునిగూర్చి; సూర్యః= సూర్యుఁడు; నప్రతపతి=చక్కఁగానెండ కాయఁడు అస్య (అధ్యాహృతము)= ఈరావణునియొక్క; పార్శ్వే= ప్రక్కయందు; మారుతః = వాయువు; నవాతి = వీవఁడు. చలోర్మిమాలీ=చంచలములగు నలలపఙ్క్తి గల; సముద్రోఽపి=సముద్రుఁడును; తం=ఆరావణుని; దృష్ట్వా= చూచి; నకంపతే= కదలఁడు.

ఈరావణుని మీఁద సూర్యుం డెండగాయఁడు; వానిప్రక్కనైన వాయువువీవనోడు ; ఎల్లప్పుడును జంచలంబులగు తరంగంబులు గల సముద్రుండును, వానింజూచి, కదలకుండు.

అని తాత్పర్యము.

తన్మహన్నో భయం తస్మా ద్రాక్షసా ద్ఘోరదర్శనాత్ .
వధార్థం తస్య భగవ న్నుపాయం కర్తుమర్హసి. ౧౧

టీక ॥ తత్=అందువలన; ఘోరదర్శనాత్= భయంకరమగుచూడఁబడుటగల; తస్మాత్=ఆ; రాక్షసాత్= రాక్షసునివలన; నః= మాకు; మహత్= గొప్పదగు; భయం=వెఱపు; అస్తి(అధ్యాహృతము)= కలదు. భగవన్=భగవంతుఁడా! తస్య = ఆరావణునియొక్క; వధార్థం=వధముకొఱకు; ఉపాయం=వెరవును; కర్తుం= చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

కాఁబట్టి, భయంకరాకారుండగు నారాక్షసునివలన, మాకుగొప్పభయంబుగలిగియున్నది.అతనివధంబగునట్లు వెరవేదైనం జేయవలయును.

అని తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్సురై స్సర్వై శ్చింతయిత్వా తతో బ్రవీత్

టీక ॥ బ్రహ్మ (అధ్యాహృతము)= బ్రహ్మదేవుఁడు ; ఏవం= ఈప్రకారముః సర్వైః=సమస్తులైనః సురైః= దేవతలచే; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; చింతయిత్వా= ఆలోచించిః తతః=ఆపిమ్మట ; అబ్రవీత్ = దేవతలనుగూర్చి, చెప్పెను.

దేవతలీప్రకారముచెప్పఁగా, బ్రహ్మదేవుం, డాలోచించి, యాపిమ్మట, దేవతలకిట్లనిచెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

హంతా యం విదిత స్తస్య వధోపాయో దురాత్మనః. ౧౨

టీక ॥ దురాత్మనః= దుష్టస్వభావముగల; తస్య = ఆరావణుని యొక్క; అయం=ఈ ; వధోపాయః=వధమునకు వెరవుః విదితః= ఎఱుంగఁబడినది . హంత=సంతోషము.

సంతోషము! దుష్టస్వభావుండగు నారావణుని వధంబునకీయుపాయంబు దోఁచినది.

అని తాత్పర్యము.

తేన గంధర్వయక్షాణాం దేవదానవరక్షసామ్
అవధ్యోస్మీతి వాగుక్తా తథే త్యుక్తంచ తన్మయా. ౧౩

టీక ॥ తేన=ఆరావణునిచేత; గంధర్వయక్షాణాం = గంధర్వులకునుయక్షులకును; దేవదానవరక్షసాం= దేవతలకును దానవులకును రాక్షసులకునుః అహం (అధ్యాహృతము)= నేనుః అవధ్యః=చంపఁగూడనివాఁడుగాః అస్మి=అగుదును. ఇతి=అనిః వాక్=మాట ః ఉక్తా=చెప్పఁబడినది.తత్ =ఆమాటః మయాచ=నాచేతనుః తథేతి= అలాగేయనిః ఉక్తం=చెప్పఁబడినది

ఆరావణుఁడు, తాను, గంధర్వులకును, యక్షులకును, దేవతలకును, దానవులకును, రాక్షసులకును, అవధ్యుఁడుకావలయునని, వరంబుకోరెనుః నేనాలాగే యగుఁగాకయనిచెప్పితిని.

అని తాత్పర్యము.

నాకీర్తయ దవజ్ఞానా త్త ద్రక్షో మానుషాం స్తదా
తస్మాత్స మానుషాద్వధ్యో మృత్యునా న్యోస్యవిద్యతే. ౧౪

టీక ॥ తదా = ఆవరమడుగు కాలమందు; తత్ = ఆ; రక్షః = రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు; అవజ్ఞానాత్ = అవమానంబు వలన; మానుషాన్ = మనుష్యులను ; నాకీర్తయత్ = చెప్పలేదు . తస్మాత్ = అందువలన; సః = ఆ రావణుఁడు; మానుషాత్ = మనుష్యునివలన ; వధ్యః = చంపఁదగినవాఁడు; అస్య = వీనికి ; అన్యః = మనుష్యునికన్ననితరుఁడయిన; మృత్యుః = చంపువాఁడు; నవిద్యతే = లేఁడు.

ఆ రావణుఁడు, వరమడుగు కాలమందు, అవమానమగునని యెంచి, మనుష్యులవలనఁ దనకుఁ జావు లేకుండునట్లడుగ లేదు ; కాఁబట్టి, వాఁడు మనుష్యునిచేఁ జంపఁబడు;మఱియెవ్వఁడును,వానింజంపలేఁడు.అనిబ్రహ్మదేవుఁడుచెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

ఏత చ్ఛ్రుత్వా ప్రియం వాక్యం బ్రహ్మణా సముదాహృతమ్
దేవా మహర్షయ స్సర్వే ప్రహృష్టా స్తేఽభవం స్తదా. ౧౫

టీక ॥ బ్రహ్మణా = బ్రహ్మదేవునిచే; సముదాహృతం = చెప్పఁబడిన; ప్రియం = సంతోషముగలిగించునట్టి ; ఏతత్ = ఈ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తదా = అప్పుడు; తే = ఆ; దేవాః = దేవతలును; మహర్షయః = గొప్పఋషులును; సర్వే = అందఱును ; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలిసంతసించినవారలు; అభవన్ = అయిరి.

ఇట్లు బ్రహ్మదేవుఁడు చెప్పఁగా, సంతోష జనకంబగు బ్రహ్మదేవుని మాటను విని, దేవతలును, మహర్షులు నందఱును, మిక్కిలి సంతోషము గలవారైరి.

అని తాత్పర్యము.

ఏ తస్మి న్నంతరే విష్ణు రుపయాతో మహాద్యుతిః
శంఖ చక్ర గదా పాణిః పీతవాసా జగత్పతిః. ౧౬

టీక ॥ ఏతస్మిౝ=ఈ ; అంతరే=మధ్యమందు; మహాద్యుతిః=ఎచ్చైనకాంతిగలవాఁడును; శంఖచక్రగదాపాణిః=శంఖము , చక్రము, గద,ఇవి, హస్తములందుఁ గలవాఁడును; పీతవాసాః= పసపువన్నె వస్త్రముగలవాఁడును; జగత్పతిః= ప్రపంచమునకుఁ బ్రభువైనవిష్ణుః=విష్ణువు;ఉపయాతః= వచ్చెను.

ఇంతలో, నాపన్న రక్షణంబు దొరకొనుటం గల్గిన సంతోషవిశేషంబున నినుమడించిన కాంతిగలిగి, నిజ భక్తులం బ్రోరిగోన నెడఁబాయకకరంబుల శంఖచక్రగదలధరించుచు, పీతాంబరుండును జగన్నాథుండునగు, విష్ణుదేవుండరుగుదెంచెను. అని తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణాచ సమాగమ్య తత్ర తస్థౌ సమాహితః
త మబ్రువౝ సురా స్సర్వే సమభిష్టూయ సన్నతాః. ౧౭

టీక ॥ (సః=ఆవిష్ణువు) తత్ర=ఆయాగశాలయందు;బ్రహ్మణాచ=బ్రహ్మదేవునితోను; సమాగమ్య=కూడుకొని; సమాహితః=సమా

ధిగలవాఁడై; తస్థౌ=ఉండెను. సురాః=దేవతలు; సర్వే=అందఱును; తం = ఆవిష్ణుదేవుని ; సమభిష్టూయ=చక్కఁగాఁ బ్రస్తుతించి; సన్నతాః = మిక్కిలినమ్రులై; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

విష్ణుదేవెందు, వచ్చి , బ్రహ్మతోఁగూడనచ్చట సమాహితుండై యుండెను: దేవతలందఱును, ఆవిష్ణుదేవునింబ్రస్తుతించినమ్రులై, యిట్లని, పలికిరి.

అని తాత్పర్యము.

త్వాన్నియోక్ష్యామహేవిష్ణో లోకానాం హిత కామ్యయా

టీక॥విష్ణో=విష్ణుదేవుఁడా! లోకానాం; లోకములకు ; హితకామ్యయా = మేలునందిచ్చ చేత ; త్వాం= నిన్ను = నియోక్ష్యామహే=ప్రేరేపించెదము.

విష్ణుదేవుఁడా!సమస్తలోకంబులకును, మేలుగలుగుటకై, నిన్నొకకార్యమునందుఁ బ్రేరేపించెదము.

అని తాత్పర్యము.

రాజ్ఞో దశరథస్య త్వ మయోధ్యాధిపతేః ప్రభోః. ౧౮
ధర్మజ్ఞస్య వదాన్యస్య మహర్షిసమతేజసః
తస్య భార్యాసు తిసృషు హ్రీశ్రీకీర్త్యుపమాసుచ. ౧౯
విష్ణో పుత్రత్వ మాగచ్ఛ కృత్వాత్మానం చతుర్విధమ్

టీక ॥ విష్ణో=విష్ణుదేవుఁడా! అయోధ్యాధిపతేః= అయోధ్యానగరంబునకుఁ బ్రభువును; ప్రభోః=రాజ్యపాలన సమర్థుండును;ధర్మజ్ఞస్య=ధర్మంబుల నెఱింగినవాఁడును; వదాన్యస్య = మహాదాతయును; మహర్షిసమతేజసః=గొప్పఋషితోసరియగుతేజస్సు గలవాఁడును; రాజ్ఞః=రాజునగు ; దశరథస్య=దశరథునకు;తస్య =: ఆదశరథునియొక్క; హ్రీశ్రీకీర్త్యుపమాసు=హ్రీ, శ్రీ, కీర్తి,యను దత్తు కూతులతో. సరివచ్చునట్టి; తిసృషు=ముగ్వురైన; భార్యాసుచ=భార్యలందును;త్వం=నీవు;ఆత్మానం=స్వరూపమును; చతుర్విధం= నా

లుగు భాగములు గలవానిఁగా; కృత్వా=చేసికొని ; పుత్రత్వం=కొడుకగుటను; ఆగచ్ఛ=పొందుము .

విష్ణుదేవుఁడా! సమస్త ధర్మజ్ఞుంబుల నెఱింగి, మహోదాత్తులై , మహర్షితుల్యులైన , రాజ్యమును యథాన్యాయంబుగఁ బాలింపసమర్థుండై, యయోధ్యానగరంబున కుఁ బ్రభుఁడై, యున్న , దశరథమహారాజునకు, హ్రీశ్రీ కీర్తులతో సరివచ్చు, నతని, ముగ్గురి భార్యలందును, నీవు, స్వరూపమును, నాలుగుభాగంబులుగావించికొని, నలువురుకొడుకులుగా, జనింపుము.

అని తాత్పర్యము.

తత్ర త్వం మానుషో భూత్వా ప్రవృద్ధం లోకకంటకమ్. ౨౦
అవధ్యం దైవతై ర్విష్ణో సమరే జహి రావణమ్

టీక ॥ విష్ణో= విష్ణుదేవుఁడా; త్వం=నీవు; తత్ర = ఆదశరథభార్యలందు; మానుషః= మనుష్యుఁడుగా; భూత్వా=అయి; ప్రవృద్ధం=వరబలంబున, మిక్కిలివృద్ధిఁ బొందిన వాఁడును ; లోక కంటకం=లోకంబులకు శత్రువును, దైవతైః=దేవతలచేతః అవధ్యం=చంపఁగూడని వాఁడునగు; రావణం=రావణుని; సమరే= యుద్ధమునందు; జహి= చంపుము.

విష్ణుదేవుఁడా! నీవాదశరథ భార్యలందు, మనుష్యుఁడై పుట్టి , వరబలంబున నభివృద్ధి నొందినవాఁడును, లోకకంటకుండును, దేవతలకవధ్యుండునగు, రావణుని, యుద్ధంబునం జంపుము.

అని తాత్పర్యము.

సహి దేవాంశ్చ గంధర్వాన్ సిద్ధాంశ్చ మునిసత్తమాన్. ౨౧
రాక్షసో రావణో మూర్ఖో వీర్యోత్సేకేన బాధతే

టీక ॥ రాక్షసః = రాక్షసుండును ; మూర్ఖః=జ్ఞానహీనుండునగు; సః=ఆ; రావణః = రావణుఁడు; వీర్యోత్సేకేన= పరాక్రమాతిశయముచే ; దేవాన్=దేవతలను; గంధర్వాన్=

లను; సిద్ధాంశ్చ=సిద్ధులను; మునిస త్తమాన్=మునిశ్రేష్ఠులను ; బాధతేహి= కాఁజియపెట్టుచున్నాఁడు గదా!

రాక్షసుండును మూఁఖుఁడును గు నారావణుండు, పరాక్రమాతిశయంబున, దేవతలను, గంధర్వులను, సిద్ధులను, మునిశ్రేష్ఠులనుం, గాఁజియపెట్టుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషయశ్చ తత స్తేన గంధర్వాప్సరస స్తథా. ౨౨
క్రీడంతో నందనవనే క్రూరేణ కిల హింసితాః

టీక॥ తతః=ఆపరాక్రమాతిశయమువలన;క్రూరేణ=క్రూరుఁడైన; తేన=ఆరావణునిచేత; ఋషయశ్చ=ఋషులును;తథా=అట్లు; నందనవనే = నందనవనంబనును ద్యానవనమునందు;క్రీడంతః (లింగ వ్యత్యయమార్షము)=క్రీడించుచున్నట్టి;గంధర్వాప్సరసః=గంధర్వులతోఁగూడినయప్సరసలును;హింసితాఃకిల=బాధింపఁబడిరిగదా!

ఆరావణుండు, క్రూరస్వభావుండగుటంజేసి,ఋషులను, నందనవనమందు, గంధర్వులంగూడివిహరింపుచున్న,యప్సరసలనుం గాఁజియపెట్టెను; కావున, నీవవశ్యంబు వానింజంపవలయు.

అని,తాత్పర్యము.

వధార్థం వయ మాయాతా స్తస్య వైమునిభిస్సహ. ౨౩
సిద్ధగంధర్వయక్షాశ్చ తత స్త్వాం శరణం గతాః

టీక॥ తస్య= ఆరావణునియొక్క ("వై"అనునది,పాదపూరణార్థము); వధార్థం=వధముకొఱకు; సిద్ధగంధర్వయక్షాశ్చ=సిద్ధులునుగంధర్వులునుయక్షులును; వయంచ=మేమును; మునిభిస్సహ=మునులతోఁగూడ; ఆయాతాః=వచ్చినాము. తతః=అందుకై; శరణం=రక్షకుఁడవగు; త్వాం=నిన్ను; గతాః=పొందితిమి.

ఆ రావణునివధముకొఱకు, యక్షగంధర్వసిద్ధులును, మునులును, మేము, మీకడకు, వచ్చితిమి; అందుకై యే, రక్షకుండగునిన్నుం బొందితిమి.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం గతిః పరమా దేవ సర్వేషాం నః పరంతప. ౨౪
వధాయ దేవశత్రూణాం నృణాం లోకే మనః కురు

టీక॥ పరంతప = శత్రువులం దపింపం జేయునట్టి; దేవ = విష్ణుదేవుండా! నః = మాకు; సర్వేషాం = అందఱకు; త్వం = నీవు; పరమా = ముఖ్యమైన; గతిః = ఉపాయమవు; దేవశత్రూణాం = రాక్షసులయొక్క; వధాయ = వధముకొఱకు; నృణాం = మనుష్యులయొక్క; లోకే = లోకమందు; మనః = మనస్సును; కురు = చేయుము.

శత్రుంజయుండవగువిష్ణుదేవుండా! నీవు, మాకందఱకును, బరమగతివి. రాక్షసులవధంబుకొఱకు, మనుష్య లోకంబున నవతరింప, నిచ్చగొనుము. అని, దేవతలు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తస్తు దేవేశో విష్ణుస్త్రిదశపుంగవః. ౨౫
పితామహపురోగాం స్తాన్ సర్వలోకనమస్కృతః
అబ్రవీ త్త్రిదశాన్ సర్వాన్ సమేతాన్ ధర్మసంహితాన్. ౨౬

టీక॥ దేవేశః = దేవతలకుం బ్రభువును; త్రిదశపుంగవః = దేవతలలో శ్రేష్ఠుండును; సర్వలోకనమస్కృతః = సమస్తలోకంబులచేన మస్కరింపంబడినవాండునగు; విష్ణుస్తు = విష్ణుదేవుండును; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పంబడినవాండై; సమేతాన్ = చేరినవారును; ధర్మసంహితాన్ = ధర్మముతోంగూడినవారునగు; తాన్ = ఆ; పితామహపురోగాన్ = బ్రహ్మ మొదలుగాంగల; త్రిదశాన్ = దేవతలను; సర్వాన్ = అందఱనుంగూర్చి; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

దేవతల ప్రకారము దన్నుఁబ్రార్థింపఁగా, దేవతావిభుండును, దేవశ్రేష్ఠుండును, సమస్తలోకంబులచే నమస్కరింపఁబడిన వాఁడున గు, విష్ణుదేవుండు, ఆసదస్సునందుఁ జేరియున్న, ధర్మిష్ఠులగు, బ్రహ్మ మొదలైన, దేవతల నందఱం బూచి, యిట్లని చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

భయం త్యజత భద్రం వో హితార్థం యుధి రావణమ్
సపుత్రపౌత్రం సామాత్యం సమిత్రజ్ఞాతిబాంధవమ్. ౨౭
హత్వా క్రూరం దురాత్మానం దేవర్షీణాం భయావహమ్
దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతానిచ. ౨౮
వత్స్యామి మానుషే లోకే పాలయన్ పృథివీమిమామ్

టీక ॥ యూయం(అధ్యాహృతము)=మీరలు; భయం=వెఱపును; త్యజత=విడువుఁడు. భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. వః=మీయొక్క; హితార్థం= మేలుకొఱకు; సపుత్రపౌత్రం= కొడుకులుమనుమలతోఁగూడినవాఁడును; సామాత్యం=మంత్రులతోఁగూడినవాఁడును; సమిత్రజ్ఞాతిబాంధవం= స్నేహితులతోను జ్ఞాతులతోను బంధువులతోనుంగూడినవాఁడును; క్రూరం=క్రూరుఁడును; దురాత్మానం= దుష్టస్వభావముగలవాఁడును; దేవర్షీణాం= దేవతలకును ఋషులకును; భయావహం = వెఱపుఁబుట్టించువాఁడునగు; రావణం=రావణుని; యుధి= యుద్ధమునందు; హత్వా=చంపి; దశ=పది; వర్షసహస్రాణి= వేల సంవత్సరంబులను; దశ=పది; వర్షశతానిచ= నూఱుసంవత్సరంబులను (పదునొకండువేలసంవత్సరంబులనుట); ఇమాం=ఈ; పృథివీం=భూమిని; పాలయన్=పాలించుచు; మానుషే=మనుష్యసంబంధియగు; లోకే=భూలోకమందు; వత్స్యామి=వాసముచేసెదను.

దేవతలారా! మీరలుభయంబు విడువుఁడు; మీకుమంగళంబగుఁగాక; మీమేలుకొఱకు, క్రూరుఁడై, దు

ష్టస్వభావుఁడై, దేవతల ఋషుల వెఱపించుచున్న, రావణుని, వాని కొడుకులను,మనుమలను,మంత్రుల ను,మిత్రులను,జ్ఞాతులను, బంధువులనుం,జంపి,మనుష్యలోకంబున, నీ భూమిఁబాలింపుచుఁ,బదునొకండు వేలవత్సరంబు,లుండెదను. అని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం దత్వా వరం దేవో దేవానాం విష్ణు రాత్మవాన్. శ్రీ
మానుషే చింతయామాస జన్మభూమి మథాత్మనః

టీక॥ దేవః=సృష్టిస్థితి లయంబులచేఁ,గ్రీడించునట్టి ("దేవృ దేవనే"అనుధాతువునంబుట్టినది); ఆత్మవాన్=జీవాత్మలుగల (జీవాత్మలకాధారభూతుఁడైనయనుట; దేనినెది గలిగి యున్నదో, దానికది యాధారమనుటస్పష్టము.) ; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; దేవానాం=దేవతలకు;ఏవం=ఈప్రకారము;వరం=వరమును; దత్వా=ఇచ్చి; అథ = అటుపిమ్మట; మానుషే=మనుష్యలోకంబునందు; ఆత్మనః=తనకు; జన్మభూమిం=పుట్టుటకుఁదగుస్థానమును;చింతయామాస=ఆలోచించెను.

సృష్టిస్థితిలయంబులం గ్రీడించుచు, సమస్తజీవాత్మలకు నాధారభూతుఁడైయున్న,విష్ణుదేవుం,డీప్రకారము దేవతలకు వరంబొసంగి, యంత, మనుష్యలోకంబునందుఁ, దానుబుట్టుటకుందగు నిరవునాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పద్మపలాశాక్షః కృత్వాత్మానం చతుర్విధమ్. ౩౦
పితరం రోచయామాస తదా దశరథ న్నృపమ్

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; పద్మపలాశాక్షః=తమ్మిఱేకులవంటి కండ్లుగల విష్ణుదేవుఁడు; ఆత్మానం=తన్ను; చతుర్విధం=నాలుగుభాగములు గలవానిఁగా; కృత్వా=చేసికొని;నృపం=రాజైన;దశరథం=దశరథుని; పితరం= తండ్రినిగా; రోచయామా

స—ఇచ్చించెను.

అంత, నపుడు, తమ్మితేకులం బోలునయనంబులు గలవిష్ణుదేవుఁడు, తన్నునాలుగుభాగములుగాఁ జేసికొని, దశరథమహారాజుం దనకుఁదండ్రిగా, నిచ్చించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సరుద్రా స్సాప్సరోగణాః
స్తుతిభి ర్దివ్య రూపాభి స్తుష్టువు ర్మధుసూదనమ్. ౩౧

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; సగంధర్వాః=గంధర్వులతోఁగూడినవారును; సరుద్రాః=రుద్రులతోఁగూడినవారును; సాప్సరోగణాః=అప్సరసలసమూహముతోఁ గూడినవారునగు; దేవాః = దేవతలు; దివ్యరూపాభిః=దివ్యంబగునాత్మస్వరూపంబుగుఱించిన; స్తుతిభిః=స్తోత్రములచేత; మధుసూదనం="మధు"అను రాక్షసునింజంపిన విష్ణుదేవుని; తుష్టువుః=స్తుతియించిరి.

అంత, గంధర్వులును, ఏకాదశరుద్రులును, దేవతలును, అప్సరసలును, దివ్యాత్మవిషయకంబులగు స్తోత్రంబుల, విష్ణుదేవునిం, బ్రస్తుతించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త ముద్ధతం రావణ ముగ్రతేజసం
ప్రవృద్ధదర్పం త్రిదశేశ్వరద్విషమ్
విరావణం సాధు తపస్వికంటకం
తపస్వినా ముద్ధర తంభయావహమ్. ౩౨

టీక॥ తం = ప్రసిద్ధుఁడును; ఉద్ధతం=గర్వించినవాఁడును; ఉగ్రతేజసం= భయంకరమగుపరాక్రమము గలవాఁడును; ప్రవృద్ధదర్పం=వరబలంబున, వృద్ధినొందిన గర్వముగలవాఁడును; త్రిదశేశ్వరద్విషం = దేవేంద్రునకుశత్రువును; విరావణం= లోకంబుల, మొఱలిడునట్లుసేయువాఁడును; తపస్వికంటకం=తపస్సుసేయువారికి శత్రువును; (గనుకనే) తపస్వినాం= తపస్సుసేయువారలకు; భయావహం= వెఱపుగల్గించు

వాఁడునగు; తం = ఆ; రావణం= రావణుని; సాధు = చక్కఁగా; ఉద్ధర = ఉన్మూలనము సేయుము.

విష్ణుదేవుఁడా! సమస్తలోకంబులం బ్రసిద్ధుఁడై, వరబలంబున, నినుమడించినగర్వంబుగలిగి, భయంకరంబగుపరాక్రమంబున లోకంబులనన్నియు మొదలిడం జేయుచు, తపస్సు సేయువారలకు శత్రువై, భయంబుఁబుట్టింపుచు, దేవేంద్రుని ద్వేషించి యుండు, నా రావణునిం, బుత్రపౌత్రాదిసహితంబుగాఁ జంపుము.

అని తాత్పర్యము.

త మేవ హత్వా సబలం సబాంధవం
వి రావణం రావణ మగ్ర్యపౌరుషమ్
స్వర్లోక మాగచ్ఛ గతజ్వర శ్చిరం
సురేంద్రగుప్తం గతదోషకల్మషమ్. ౩౩

టీక॥ సురేంద్ర=దేవశ్రేష్ఠుఁడా! సబలం = సైన్యముతోఁగూడినవాఁడును; సబాంధవం=బంధువులతోఁగూడినవాఁడును; విరావణం = లోకంబుల, మొఱలిడునట్లు సేయువాఁడును; అగ్ర్యపౌరుషం = శ్రేష్ఠమైన మగఁటిమిగలవాఁడును; తం=ఆ; రావణమేవ=రావణునిమాత్రము(విభీషణునింజంపకయనుట); హత్వా= చంపి; గతజ్వరః=పోయినవ్యథగలవాఁడవై; చిరం = పురాతనమును; గుప్తం=రహస్యమును; గతదోషకల్మషం=పోయినదోషంబులనుకల్మషముగలదియునగు; స్వర్లోకం= వైకుంఠమును; ఆగచ్ఛ=పొందుము.

దేవశ్రేష్ఠుండవగువిష్ణుదేవుఁడా! శ్రేష్ఠంబగుమగఁటిమిగలిగి, లోకంబులన్నియు మొఱలిడం జేయుచున్న, యా రావణునిమాత్రము, వాని సైన్యములతోను బాంధవులతోనుం జంపి, గతవ్యథుండవై, పురాతనంబును, రహస్యంబును, నిర్దోషంబునగు, వైకుంఠమునకురమ్ము. అని, ఆ దేవతలువిష్ణుదేవుని, స్తుతియించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, పంచదశ స్సర్గః.
ఇది, స్వస్త్యక్షరము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండపంచదశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ.

షోడశ సర్గ ప్రారంభః.

తతో నారాయణో దేవో నియుక్త స్సురసత్తమైః
జానన్నపి సురానేవం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ తతః=ఆ; దేవః=సృష్టిస్థితిలయములచేఁ గ్రీడించునట్టి; నారాయణః=సృష్టికిఁబూర్వము, జలములే స్థానముగాఁగల (సమస్తకారణభూతుండగుననుట) విష్ణుదేవుఁడు; సురసత్తమైః=దేవశ్రేష్ఠులచే; నియుక్తః = ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడై; జానన్నపి=ఎఱింగినవాఁడయ్యును; సురాన్=దేవతలనుగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; శ్లక్ష్ణం=మధురంబైన; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంత, సృష్టిస్థితిలయంబులం గ్రీడించువాఁడును, సృష్టికిఁబూర్వము జలంబులశయనించియుండువాఁడు నగువిష్ణుదేవుండు, దేవతలచేఁ బ్రార్థితుండై, తనకు రావణవధోపాయంబు దెలిసియున్నను, దేవతలం గూర్చి, యిట్లని, మధురంబగు మాటం జెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ఉపాయః కో వధే తస్య రావణస్య దురాత్మనః
య మహం తం సమాస్థాయ నిహన్యా మృషికంటకమ్. ౨

టీక॥ అహం=నేను; యం=ఏయుపాయమును;సమాస్థాయ=ఆశ్రయించి; ఋషికంటకం=ఋషులశత్రువగు; తం=ఆరావణుని; నిహన్యాం=చంపుదునో; దురాత్మనః=దుష్టస్వభావుండగు; తస్య=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; వధే=వధమునందు;సః=ఆ;ఉపాయః=ఉపాయము;కః=ఏది?

ఏయుపాయంబునాశ్రయించి, ఋషులకుశత్రుండగు నారావణునిం,జంపఁగలనో,దుష్టస్వభావుండగు రావణునివధంబునకై, యట్టియుపాయంబునాకుఁజెప్పవలయును.అనిపలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా స్సురా స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్విష్ణ మవ్యయమ్

టీక ॥ సురాః=దేవతలు; సర్వే=అందఱు; ఏవం= ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; అవ్యయం= నాశములేని; విష్ణుం=విష్ణుదేవునిఁగూర్చి; ప్రత్యూచుః= బదులుసెప్పిరి.

ఈప్రకారము విష్ణుదేవుండడుగఁగా, దేవతలందఱు, నాశరహితుండగునావిష్ణుదేవున, కిట్లని,బదులుపల్కిరి.అని, తాత్పర్యము.

మానుషీం తను మాస్థాయ రావణం జహి సంయుగే. ౩

టీక॥ మానుషీం= మనుష్యసంబంధియగు; తనుం=దేహమును;ఆస్థాయ=పొంది;సంయుగే=యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని; జహి=చంపుము.

మనుష్యదేహంబునొంది,యుద్ధమునందు,రావణునిం,జంపుము.

అని, తాత్పర్యము.

స హి తేపే తప స్తీవ్రం దీర్ఘకాల మరిందమ
యేన తుష్టో భవ ద్బ్రహ్మా లోకకృ ల్లోకపూర్వజః. ౪

టీక॥ అరిందమ = శత్రువులంజంపునట్టివిష్ణుదేవుఁడా!సః=ఆరావ

ణుఁడు; యేన=ఏతపస్సుచేతను; లోకకృత్=లోకంబులఁజేయువాఁడును; లోకపూర్వజః=లోకంబులకన్నముందు పుట్టినవాఁడునగు; బ్రహ్మ=బ్రహ్మదేవుఁడు; తుష్టః=సంతసించినవాఁడు; అభవత్=ఆయెనో; తీవ్రం=తీక్ష్ణమగు; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; తపః=తపస్సును; దీర్ఘకాలం=బహుకాలము; తేపే హి=తపించెనుగదా!

ఆరావణుఁడు, బహుకాలము, తీక్ష్ణంబగుతపస్సుచేసెను; దానంజేసి, లోకంబులకన్నముందుపుట్టిసమస్తలోకంబులఁ బుట్టించునట్టిబ్రహ్మదేవుఁడుసంతసించినవాఁడయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంతుష్టః ప్రదదౌ తస్మై రాక్షసాయ వరం ప్రభుః
నానావిధేభ్యో భూతేభ్యో భయన్నాన్యత్ర మానుషాత్. ౫

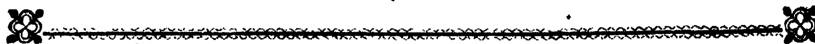
టీక॥ ప్రభుః=వరంబులనిచ్చుటయందు సమర్థుండైన, బ్రహ్మదేవుఁడు; సంతుష్టః=సంతసించినవాఁడై; తస్మై=ఆ; రాక్షసాయ=రాక్షసుండగు రావణునికొఱకు; మానుషాత్=మనుష్యునికన్న; అన్యత్ర=ఇతరస్థలములందు; నానావిధేభ్యః=పలువిధంగులుగల; భూతేభ్యః=ప్రాణులవలన; భయం=వెఅపు; న=లేదు; ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; వరం=వరంబును; ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.

వరదానంబుల సమర్థుండగు బ్రహ్మదేవుండు, సంతసించి, ఆరావణాసురునకు, మనుష్యుఁడుతక్కఁ దక్కినసమస్తభూతంబుల వలనను భయంబులేదని, వరంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవజ్ఞాతాః పురా తేన వరదానే హి మానవాః

టీక॥ పురా=మునుపు; వరదానే=వరముయొక్క (వరమును) యిచ్చుటయందు; తేన=ఆరావణునిచేత; మానవాః=మనుష్యులు; అవజ్ఞా

తాహి = అవమానింపఁబడిరిగదా!

మనువు, బ్రహ్మ వరమిచ్చునట్టి కాలమునందు,నతండు,మనుష్యుల, "వీరలెంతమాత్రము". అని, యవమానబుద్ధితోఁ,జూచెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఏవం పితామహా త్తస్మా ద్వరం ప్రాప్య స దర్పితః. ౬
ఉత్సాదయతి లోకాంస్త్రీన్ స్త్రియశ్చాప్యప కర్షతి

టీక॥ఏవం=ఇట్లు; తస్మాత్=ఆ; పితామహాత్=బ్రహ్మదేవునివలన; వరం=వరమును; ప్రాప్య=పొంది;సః=ఆరావణుఁడు; దర్పితః=గర్వించినవాఁడై; లోకాన్=లోకములను; త్రీన్=మూఁడింటిని; ఉత్సాదయతి = నశింపఁజేయుచున్నాఁడు.స్త్రియశ్చాపి=స్త్రీలను; అపకర్షతి=అపహరింపుచున్నాఁడు.

ఇట్లారావణుండు,బ్రహ్మదేవునివలనవరంబునొంది,గర్వించి, ముల్లోకంబులనశింపఁజేయుచున్నాఁడు; స్త్రీలనందఱనుంజెఱగొనుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

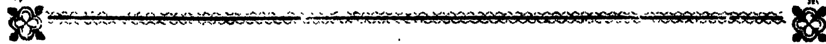
తస్మా త్తస్య వధో దృష్టో మానుషేభ్యః పరంతప. ౭

టీక॥తస్మాత్ = అందువలన; మానుషేభ్యః=మనుష్యులవలన;తస్య=ఆరావణునకు; వధః=చావు; దృష్టః=చూడఁబడినది (నిశ్చయింపఁబడినదనుట).

అందువలన, నారావణునకు, మనుష్యులవలనం, జావు, సిద్ధము. అని,దేవతలుచెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేత ద్వచనం శ్రుత్వా సురాణాం విష్ణు రాత్మవాన్
పితరం రోచయామాస తదా దశ రథం నృపమ్. ౮

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; ఆత్మవాన్=జీవులకాధారభూతుండైన; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; సురాణాం=దేవతలయొక్క; ఏతత్=ఈ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; నృపం=రాజైన; దశరథం=దశరథుని; పితరం=తండ్రినిగా; రోచయామాస=ఇచ్ఛించెను.

ఈప్రకారము, సమస్తజీవులకు నాధారభూతుండగు విష్ణుదేవుండు, దేవతలమాటలంతయువిని, యప్పుడు, మనుష్యరూపంబుననవతరించుటకు, దశరథమహారాజునుం, దనకుఁదండ్రిగాఁ, గోరెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చాప్యపుత్రో నృపతి స్తస్మిన్ కాలే మహాద్యుతిః
అయజత్పుత్రియా మిష్టిం పుత్రేప్సు రరిసూదనః. ౯

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కాలే=కాలమందు; అపుత్రః = కొడుకులులేనివాఁడును; మహాద్యుతిః = గొప్పకాంతిగలవాఁడును; అరిసూదనః=శత్రువులంజంపువాఁడునగు; సః=ఆ; నృపతిశ్చాపి=దశరథమహారాజును; పుత్రేప్సుః=కొడుకులయందిచ్ఛగలవాఁడై; పుత్రియాం=కొడుకులఁగల్గించునట్టి; ఇష్టిం=యాగమును; అయజత్=యజించెను.

ఆకాలమునందే, గొప్పకాంతిగలిగిసమస్తశత్రువులంజంపునట్టియాదశరథమహారాజును, దనకుఁగొడుకులులేకుండుటంజేసి, కొడుకులంబడయఁగోరి, పుత్రప్రదంబగుయాగముఁజేసెను.

అని తాత్పర్యము.

స కృత్వా నిశ్చయం విష్ణు రామన్త్ర్యచ పితామహమ్
అన్తర్ధానం గతో దేవైః పూజ్యమానో మహర్షిభిః. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; నిశ్చయం= ఏర్పాటును; కృత్వా=చేసి; పితామహంచ= బ్రహ్మదేవుని (చకారముచే) దేవతలను; ఆ

మంత్ర్య=వీడ్కొని; దేవైః=దేవతలచేతను; మహర్షిభిః=పూజ్యులగు ఋషులచేతను; పూజ్యమానః=పూజింపఁ బడుచున్నవాఁడై; అంతర్ధానం = మఱుఁగుపాటును; గతః=పొందెను.

ఆవిష్ణుదేవుండు "మనుష్యలయందేయవతరించెదను" అనినిశ్చయించి, బ్రహ్మదేవునివీడుకొని, దేవతలచేతనుమహర్షులచేతనుంబూజింపఁబడుచు,నంతర్ధానంబు, నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వై యజమానస్య పావకా దతులప్రభమ్
ప్రాదుర్భూతం మహద్భూతం మహావీర్యం మహాబలమ్. ౧౧
కృష్ణరక్తాంబరధరం రక్తాస్యం దుందుభిస్వనమ్
స్నిగ్ధహర్యక్షతనుజ శ్మశ్రుప్రవరమూర్ధజమ్. ౧౨
శుభలక్షణ సంపన్నం దివ్యాభరణ భూషితమ్
శైలశృంగ సముత్సేధం దృప్తశార్దూల విక్రమమ్. ౧౩
దివాకర సమాకారం దీప్తానల శిఖోపమమ్
తప్తజాంబూనదమయీం రాజతాంత పరిచ్ఛదామ్. ౧౪

దివ్యపాయససంపూర్ణాం పాత్రీం పత్నీ మివ ప్రియామ్
ప్రగృహ్యావిపులాందోర్భ్యాం స్వయంమాయామయీమివ. ౧౫

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; అతుల ప్రభం=సరిలేనికాంతిగలదియును; మహావీర్యం=గొప్పపరాక్రమముగలదియును; మహాబలం=గొప్పబలము గలదియును; కృష్ణరక్తాంబరధరం = నలుపు నెఱుపునుంగలసినవస్త్రము ధరించినదియును; రక్తాస్యం =ఎఱ్ఱనిముఖముగలదియును; దుందుభిస్వనం= భేరియొక్క-ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియును; స్నిగ్ధహర్యక్షతనుజశ్మశ్రుప్రవరమూర్ధజం , స్నిగ్ధ=సుందరములైన, హర్యక్ష=సింహముయొక్క, తనుజ=వెండ్రుకలవంటివెండ్రుకలును, శ్మశ్రుప్రవర=శ్రేష్ఠములైన మీసములవంటిమీసములును, మూర్ధజం=తలవెండ్రుకలవంటితలవెండ్రుకలునుంగలదియును; శుభలక్షణసంపన్నం=మంగళకరంబులగు సాముద్రికలక్షణంబులతోఁ గూడినదియును; దివ్యాభరణభూషితం = స్వర్గమునందుఁబుట్టినయాభరణంబులచేనలంకరింపఁబడినదియును; శైలశృంగసముత్సేధం=పర్వతశృంగముయొక్క పొడవువంటిపొడవుగలదియును; దృప్తశార్దూలవిక్రమం= గర్వించినపెద్దపులియొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగలదియును; దివాకరసమాకారం=సూర్యునితోసమానంబగురూపముగలదియును; దీప్తానలశిఖోపమం= మండుచున్ననిప్పుమంటతోసమానమగునదియును; మహత్ = గొప్పదైన; భూతం = పురుషరూపంబగుభూతము; తప్తజాంబూనదమయీం= కరఁగఁబెట్టినబంగారమువికారమైనదియును; రాజతాంతపరిచ్ఛదాం= వెండిచేఁజేయఁబడినపైమూఁత గలిగినదియును; దివ్యపాయససంపూర్ణాం= స్వర్గమునందుఁబుట్టిన పాయసముచే నిండినదియును; మాయా మయీమివ (స్థితాం) = మాయామయ మనునట్లున్నదియును;విపులాం=పెద్దదియు నగు; పాత్రీం = కలశమును;ప్రియాం = ప్రియురాలగు; పత్నీమివ= భార్యనుంబోలెఁ స్వ

యం=తానే; దోర్భ్యాం = బాహువులచేత; పరిగృహ్యా=ఎత్తికొని; యజమానస్య = యాగముసేయుచున్నదశరథునియొక్క-("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) ; పావకాత్ = అగ్నిహోత్రమువలన; ప్రాదుర్భూతం=బయలువెడలెను.

అంత, సరిలేనికాంతియుఁబరాక్రమంబును బలంబునుం గలిగి,ఎఱుపు నలుపునుం గలసినవస్త్రంబుగట్టి, ఘొట్టిముఖంబును భేరీధ్వనిసమానంబగు కంఠధ్వనియునుంగల్గి, సింహకేశంబులం బోలినరోమంబులునుమీసంబులునుదలవెంట్రుకలును మనోహరంబులై ప్రకాశింప,శుభలక్షణసహితంబై,స్వర్ణంబునందుఁబట్టినయాభరణంబులధరించి,పర్వతశృంగంబుంబోలెసమున్నతంబై,మదించిన పెద్దపులికి సాటియగుచు, సూర్యునితోను మండుచున్న నిప్పుమంటతోనుసరివచ్చునాకారమునం దేజరిల్లు నొకగొప్పభూతము, పురుషరూపంబుతో, యాగముసేయుచునాదశరథుని యగ్నిహోత్రంబునుండి, తప్తంబగు బంగారముతోఁజేయఁబడిన, వెండిమూఁతగలిగి,దివ్యపాయసపూర్ణంబై, మాయామయంబో యన్నట్లున్నఁదగియున్నయొక్కపాత్రమును,ప్రియభార్యంబోలె,బాహువులఁగదియంబట్టి,బయలువెడలెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమవేక్ష్యాబ్రవీ ద్వాక్య మిదం దశరథం నృపమ్
ప్రాజాపత్యం నరం విద్ధి మా మిహాభ్యాగతం నృప. ౧౬

టీక॥తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆభూతము;నృపం=రాజైన; దశరథం=దశరథుని; సమవేక్ష్య=చూచి;"నృప=రాజా! ఇహ=ఇచ్చటికి;అభ్యాగతం=వచ్చిన; మాం=నన్ను; ప్రాజాపత్యం=ప్రజాపతియొద్దనుండివచ్చిన; నరం=పురుషునిఁగా;విద్ధి=తెలిసికోనుము" ఇదం=ఈ;వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆభూతము, దశరథమహారాజుంజూచి, "రాజా ! ఇచ్చటికి వచ్చిననన్ను బ్రజాపతియొద్దనుండి వచ్చినపురుషునిఁగా నెఱుంగుము" అని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరం తదా రాజా ప్రత్యువాచ కృతాంజలిః
భగవన్ స్వాగతం తే౽స్తు కిమహం కరవాణి తే. ౧౪

టీక॥ తతః పరం=ఆపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; రాజా=దశరథమహారాజు; కృతాంజలిః=చేయఁబడిన చేమోడ్పు గలవాఁడై; "భగవన్= భగవంతుఁడా ! తే=నీకు; స్వాగతం = సుఖముతోడిరాక; అస్తు=అగుఁగాక ! తే = నీకు; అహం= నేను; కిం=ఏమి? కరవాణి= చేయుదును. ఇతి=(అధ్యాహృతము)అని; ప్రత్యువాచ=బదులుపలికెను.

అంత, నప్పుడు, దశరథమహారాజు చేమోడ్పుగీలించి, "భగవంతుఁడా ! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక! నీకు నేనేమిసేయుదు, నానతిమ్ము" అని, బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథో పున రిదం వాక్యం ప్రాజాపత్యో నరో౽బ్రవీత్

టీక॥ అథో=ఆపిమ్మట; ప్రాజాపత్యః=ప్రజాపతియొద్దనుండి వచ్చిన; నరః=పురుషుఁడు; పునః=మఱల; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = దశరథునిగూర్చి, చెప్పెను.

ఆపిమ్మటఁ, బ్రజాపతియొద్దనుండివచ్చినపురుషుఁడు, మఱల, నిట్లని, దశరథునకుఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాజ న్నర్చ యతా దేవా నద్య ప్రాప్త మిదం త్వయా. ౧౫

టీక॥ రాజన్ = దశరథమహారాజా! దేవాన్=దేవతలను; అర్చయతా = పూజించుచున్న; త్వయా=నీచే; అద్య=ఇప్పుడు; ఇదం=

ఈపాయసము; ప్రాప్తం=పొందఁబడినది.

దశరథమహారాజా! నీవు,యాగంబులచే దేవతలందృప్తినొందించితివి, కావున, నీపాయసం, బిప్పుడు,నీకుఁబ్రాప్తించినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు నృపశార్దూల పాయసం దేవనిర్మితమ్
ప్రజాకరం గృహాణ త్వం ధన్య మారోగ్య వర్ధనమ్. ౧౯

టీక॥ నృపశార్దూల= రాజశ్రేష్ఠుఁడా ! దేవనిర్మితం=దేవతలచేనిర్మింపఁబడినదియును; ప్రజాకరం=సంతానమును గల్గించునదియును; ధన్యం=ధనమునిచ్చునదియును; ఆరోగ్య వర్ధనం=ఆరోగ్యమునువృద్ధిఁబొందించునదియునగు;ఇదం=ఈ; పాయసంతు=పాయసమును మాత్రము; త్వం=నీవు; గృహాణ=స్వీకరింపుము.

రాజశ్రేష్ఠుఁడా ! దేవతలచేనిర్మింపఁబడి,సంతానప్రదంబై, ధన్యంబై,యారోగ్యమునువృద్ధిఁబొందించునదియై, యుండు, నీపాయసంబునుమాత్రము,నీవు,తప్పక,స్వీకరింపుము. అని తాత్పర్యము.

భార్యాణా మనురూపాణా మశ్నీతేతి ప్రయచ్ఛవై
తాసు త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్రాన్ యదర్థం యజసేనృప. ౨౦

టీక॥ నృప=రాజా; అనురూపాణాం=సజాతీయలగు; భార్యాణాం=భార్యలకు;అశ్నీత=భోజనము సేయుఁడు;ఇతి=అని; ఉక్త్వా=(అధ్యాహృతము) చెప్పి; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); త్వం=నీవు;యదర్థం=ఎవరికొఱకు; యజసే=యాగము సేయుచున్నావో; తాన్(అధ్యాహృతము)=ఆ;పుత్రాన్=కొడుకులను; తాసు= =ఆభార్యదు;ప్రాప్స్యసే=పొందఁగలవు.

రాజా! ఈ పాయసంబును జాతీయలగు క్షత్రియ జాతీయభార్యలకు"భుజింపుఁడు"అని,చెప్పిమ్ము;(విజాతీయలగు వైశ్యాదిభా

లకివ్వకుము;) దీనింగుడుచుటవలన ఆభార్యలందు, నీవిప్పు, డెవరికొఱకుయాగము సేసెదవో, అట్టిపుత్రులంబడ సెదవు. అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథేతి నృపతిః ప్రీత శ్శిరసా ప్రతిగృహ్య తామ్
పాత్రీందేవాన్నసంపూర్ణాం దేవదత్తాం హిరణ్మయీమ్. ౨౧

టీక॥ నృపతిః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు; తథేతి=అలాగేయని; దేవాన్నసంపూర్ణాం= దేవతలయొక్క యన్నముచే నిండియున్నదియును; దేవదత్తాం=దేవతలచేనివ్వఁబడినదియును; హిరణ్మయీం= బంగారువికారమైనదియునగు; తాం=ఆ; పాత్రీం=కలశమును; శిరసా = శిరస్సుచేత; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడు; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

దశరథమహారాజు, అలాగేయని చెప్పి, దేవాన్నముతో నిండియున్నదియు, దేవతలచేనివ్వఁబడినదియు, బంగారుతోఁ జేయంబడినదియునగు, నాకలశమునుశిరస్సుచే,నమ్రుఁడై, పుచ్చుకొని, సంతసించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్య చ త ద్భూత మద్భుతం ప్రియదర్శనమ్
ముదా పరమయా యుక్త శ్చకారా భిప్రదక్షిణమ్. ౨౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆ[illegible]థుఁడు; పరమయా=మిక్కిలి [illegible]మైన; ముదా= సంతోషము [illegible]; యుక్తః = కూడినవాఁడై; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమును; ప్రియదర్శనం=సంతోషముగలిగించునట్టిదర్శనము గలదియునగు; తత్=ఆ; భూతం=భూతమును; అభివాద్య చ=నమస్కరించియు; అభిప్రదక్షిణం=చుట్టుంబ్రదక్షిణము; చకార= చేసెను.

ఆదశరథుఁడు, పరమసంతోష

లకివ్వకుము;) దీనింగుడుచుటవలన ఆభార్యలందు, నీవిప్పు, డెవరికొఱకుయాగము సేసెదవో, అట్టిపుత్రు లంబడసెదవు. అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథేతి నృపతిః ప్రీత శ్శిరసా ప్రతిగృహ్య తామ్
పాత్రీం దేవాన్నసంపూర్ణాం దేవదత్తాం హిరణ్మయీమ్. ౨౧

టీక॥ నృపతిః = మనుష్యులకుఁ ప్రభువైనదశరథుఁడు; తథేతి=అలాగేయని; దేవాన్నసంపూర్ణాం= దేవతలయొక్క యన్నముచే నిండియున్నదియును; దేవదత్తాం=దేవతలచేనివ్వఁబడినదియును; హిరణ్మయీం= బంగారువికారమైనదియునగు; తాం=ఆ; పాత్రీం=కలశమును; శిరసా = శిరస్సుచేత; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడు; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

దశరథమహారాజు, అలాగేయని చెప్పి, దేవాన్నముతో నిండియున్నదియు, దేవతలచేనివ్వఁబడినదియు, బంగారుతోఁ జేయంబడినదియునగు, నాకలశమునుశిరస్సుచే,నమ్రుఁడై, పుచ్చుకొని, సంతసించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్య చ త ద్భూత మద్భుతం ప్రియదర్శనమ్
ముదా పరమయా యుక్త శ్చకారా భిప్రదక్షిణమ్. ౨౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు; పరమయా=మిక్కిలి యధికమైన; ముదా= సంతోషముతో; యుక్తః = కూడినవాఁడై; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమును; ప్రియదర్శనం=సంతోషముగలిగించునట్టిదర్శనము గలదియునగు; తత్=ఆ; భూతం=భూతమును; అభివాద్య చ=నమస్కరించియు; అభిప్రదక్షిణం=చుట్టుంబ్రదక్షిణము; చకార= చేసెను.

ఆదశరథుఁడు, పరమసంతోష

మునొంది, ఆశ్చర్యకరుండును, ప్రియదర్శనుండు నగునాప్రాజాపత్య పురుషునమస్కరించి, చుట్టునుంబ్రదక్షిణముచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దశరథః ప్రాప్య పాయసం దేవనిర్మితమ్
బభూవ పరమప్రీతః ప్రాప్య విత్త మివాధనః. ౨౩

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; దశరథః = దశరథుఁడు; దేవనిర్మితం = దేవతలచే నిర్మింపఁబడిన ; పాయసం = పాయసమును; ప్రాప్య = పొంది; విత్తం = ధనమును; ప్రాప్య = పొంది; అధనఇవ = ధనములేనివాఁడువలె; పరమప్రీతః = మిక్కిలియధికముగాసంతసించినవాఁడు; బభూవ = ఆయెను.

అంత, దశరథుండు, దేవనిర్మితంబగుపాయసంబునొంది, ధనమునొందినదరిద్రుండుంబోలె, మిక్కిలియధికముగాసంతసించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్త దద్భుతప్రఖ్యం భూతం పరమ భాస్వరమ్
సంవర్తయిత్వా తత్కర్మ తత్రైవాం తరధీయత. ౨౪

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; అద్భుతప్రఖ్యం = ఆశ్చర్యకరంబగునాకారము గలదియును; పరమభాస్వరం = మిక్కిలి యధికముగాఁ బ్రకాశించునదియునగు; తత్ = ఆ; భూతం = భూతము; తత్ = ఆ; కర్మ = కార్యమును; సంవర్తయిత్వా = ముగించి; తత్రైవ = అచ్చటనే; అంతరధీయత = మఱుఁగుపాటునొందెను.

అంత, నద్భుతంబగునాకారంబునుంబరమంబగు కాంతియునుంగల, ఆ ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు, పాయసమునిచ్చుటముగియఁగానే, అచ్చటనే, యంతర్ధానంబునొందెను.

అని తాత్పర్యము.

హర్షరశ్మిభి రుద్ద్యోతం తస్యాంతఃపుర మాబభౌ
శారదస్యా భిరామస్య చంద్రస్యేవ నభోంశుభిః. ౨౫

టీక॥ హర్షరశ్మిభిః= సంతోషముచేతఁ గలుగుకాంతులచేత; ఉద్ద్యోతం = వ్యాపించుచున్న ప్రకాశముగల; తస్య=ఆదశరథమహారాజు యొక్క; అంతఃపురం = అంతిపురము; శారదస్య=శరదృతువునందుఁ బుట్టినవాఁడును; అభిరామస్య=ప్రకాశించు చున్నవాఁడునగు; చంద్రస్య=చంద్రునియొక్క; అంశుభిః=కిరణములచేత; ఉద్ద్యోతం (అధ్యాహృతము)=వ్యాపించుచున్న ప్రకాశముగల; నభ ఇవ=ఆకాశమువలె; ఆబభౌ=మిక్కిలిప్రకాశించెను.

సంతోషంబునం గల్గుకాంతులచే వెలుంగుచున్న యాదశరథునంతిపురము, శరత్కాలము నందలిచంద్రుని కాంతులచే వెలుంగునాకాశముంబోలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంతోషము "తెల్లనిది" అని, కవిసంకేతము, పుత్రప్రదంబగుపాయసము దొరకొనుటంజేసి, యాదశరథునియంతఃపురస్త్రీలు, మిగుల, సంతసించిరి.

అని, భావము.

సోఽంతఃపురం ప్రవిశ్యైవ కౌసల్యా మిద మబ్రవీత్
పాయసం ప్రతిగృహ్ణీష్వ పుత్రీయం త్విద మాత్మనః. ౨౬

టీక॥ సః=ఆదశరథుఁడు; అంతఃపురం = అంతిపురమును; ప్రవిశ్యైవ= ప్రవేశించినంతనే; కౌసల్యాం=కౌసల్యనుగూర్చి; ఆత్మనః= నాకు; పుత్రీయం = కొడుకులనుగల్గించునట్టి; ఇదం= ఈ; పాయసం తు=పాయసమునుమాత్రము; ప్రతిగృహ్ణీష్వ=పుచ్చుకొనుము. ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్ =పలికెను.

ఆదశరథుండంతిపురముప్రవేశించి, "నాకుఁబుత్రప్రదంబగు, నీపాయసమును దప్పకపుచ్చుకొనుము" అని, కౌసల్యకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యాయై నరపతిః పాయసార్ధం దదౌ తదా
అర్ధా దర్ధం దదౌచాపి సుమిత్రాయై నరాధిపః. ౨౭
కైకేయ్యై చావశిష్టార్ధం దదౌ పుత్రార్థ కారణాత్
ప్రదదౌ చావశిష్టార్ధం పాయసస్యా మృతోపమమ్. ౨౮
అనుచింత్య సుమిత్రాయై పునరేవ మహీపతిః
ఏవంతాసాం దదౌరాజా భార్యాణాంపాయసంపృథక్. ౨౯

టీక॥ తదా=అప్పుడు; పుత్రార్థకారణాత్ = పుత్రుఁడనుప్రయోజనముయొక్క నిమిత్తము; నరపతిః = మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథుఁడు; కౌసల్యాయై=కౌసల్యకొఱకు; పాయసార్ధం= పాయసముయొక్క సగమును ; దదౌ = ఇచ్చెను. నరాధిపః=మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథుఁడు;సుమిత్రాయై చాపి = సుమిత్రకొఱకును;అర్ధాత్=మిగిలినసగమునుండి;అర్ధం=సగమును(నాలవభాగముననుట); దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యైచ=కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్ధం=మిగిలిననాలవభాగముయొక్క సగమును (ఎనిమిదవభాగముననుట); దదౌ= ఇచ్చెను. మహీపతిః=భూమికిఁబ్రభువగుదశరథుఁడు;అనుచింత్య=ఆలోచించి;పునరేవ=మఱలనే;సుమిత్రాయై=సుమిత్రకొఱకు; పాయసస్య=పాయసముయొక్క; అమృతోపమం=అమృతముతోసమానమగు; అవశిష్టార్ధంచ=కైకేయికివ్వఁగామిగిలిననాలవభాగములోనిసగమును(రెండవదియగునెనిమిదవభాగముననుట) ప్రదదౌ=ఇచ్చెను. రాజా=దశరథమహారాజు;ఏవం=ఈప్రకారము; తాసాం=ఆ; భార్యాణాం=భార్యలకు; పాయసం=పాయసమును; పృథక్ =వేఱువేఱుగా; దదౌ=ఇచ్చెను.

అప్పుడు, దశరథమహారాజు, సంతానముగలుగుటకై, యాపాయసంబులో, సగము, కౌసల్యకిచ్చెను; యామిగిలినసగములోసగమును మిత్రకొసంగెను; సుమిత్రకివ్వఁగా మిగిలినదానిలోసగముకైకేయికిఁజెను;ఆవెనుక, సుమిత్ర కైకేయికన్న

నెచ్చుగా భుజింప నర్హురాలని యాలోచించి, మఱలనా కైకేయి కివ్వఁగామిగిలినపాయసమును, సుమిత్రకొసంగెను;ఈప్రకారము, దశరథమహారాజు, భార్యలకుఁ బాయసమునుబంచిపెట్టెను.

అనఁగా,పాయసములో, సగముకౌసల్యకును,నాలవపాలుసుమిత్రకును,ఎనిమిదవపాలుకైకేయికిని మఱలనా మిగతయైనెనిమిదవపాలునుసుమిత్రకిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇట్లు,మహేశ్వరతీర్థగోవిందరాజులువ్యాఖ్యానముసేసిరి. మునిభావప్రకాశికాకారులుమాత్రము, మఱియొక విధంబునను వ్యాఖ్యానముచేసిరి.

విశేషార్థములు.— తదా=అప్పుడు; పుత్రార్థకారణాత్=పుత్రప్రయోజననిమిత్తము;నరపతిః=దశరథమహారాజు;కౌసల్యాయై=కౌసల్యకొఱకు; పాయసార్థం=పాయసముయొక్క సగమును; దదౌ=ఇచ్చెను.నరాధిపః=దశరథమహారాజు;సుమిత్రాయైచాపి=సుమిత్రకొఱకును; శేషస్య(అధ్యాహృతము)=కౌసల్యకివ్వఁగా మిగిలినసగముయొక్క;అర్ధాత్ = సగమునుండి (నాలవభాగమునుండియనుట);అర్ధం=సగమును (ఎనిమిదవభాగమును);దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యైచ=కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్ధం=కౌసల్యకివ్వఁగామిగిలిన సగములో సుమిత్రకిచ్చుటకు రెండు భాగములుచేసినసగముపోఁగా, మిగిలినసగమును(నాలవభాగమనను ట);దదౌ=ఇచ్చెను; మహీపతిః=దశరథుఁడు;అనుచింత్య = ఆలోచించి;పునరేవ = మఱలనే;సుమిత్రాయై=సుమిత్రకొఱకు; అమృతోపమం= అమృతముతోసమానమగు; పాయసస్య=పాయసముయొక్క; అవశిష్టార్ధంచ=పూర్వము,సుమిత్రకిచ్చుటకుఁగా రెండుభాగములుచేసిననాలవభాగములో, నపుడుసుమిత్రకివ్వఁగా మిగిలినసగమును(రెండవదియగు నెనిమిదవ భాగ మనను ట);ప్రదదౌ=ఇచ్చెను. రాజా=దశరథుఁడు;ఏవం=ఇట్లు; తాసాం=ఆ;భార్యాణాం=భార్యలకు; పాయసం=పాయసమును; పృథక్=వేఱువేఱుగ;దదౌ=ఇచ్చెను.

అప్పుడు,దశరథమహారాజు,సంతానము గలుగుటకై,కౌసల్యకుఁ, బాయసములోసగమునిచ్చెను;సుమిత్రకుమిగిలినసగములోనిసగములోసగము(ఎనిమిదవభాగమును) నిచ్చెను; సుమిత్రకుఁ గావిభజింపఁబడిననాలవపాలు గాక మిగిలిన నాలవపాలును,కైకేయికిచ్చెను; పూర్వమొకనాలవపాలు విభజించియందుసగముసుమిత్రకివ్వఁగా మిగిలినసగమును(రెండవదియగునెనిమిదవభాగమును)మఱల,సుమిత్రకేయిచ్చెను.

అనఁగా; కౌసల్యకుఁ బాయసములో సగమునిచ్చెను; సుమిత్రకెనిమిదవపాలిచ్చెను; కైకేయికినాలవపాలిచ్చెను; మిగిలినయెనిమిదవభాగమునుమఱల సుమిత్రకేయిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

వీరే, పురాణాంతరవిరోధంబు పరిహరించుటకై, మఱియొకవిధంబునను,వ్రాసిరి. —తదా; పుత్రార్థకారణాత్; నరపతిః; కౌసల్యాయై; పాయసార్థం=;దదౌ. (ఇది సమానార్థకము)నరాధిపః= దశరథుఁడు; సుమిత్రాయైచాపి=సుమిత్రకొఱకును; అర్థాత్ =కౌసల్యకివ్వఁబడినసగమునసురడి; అర్థం=సగమును;దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యైచ= కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్థం=పూర్వముకౌసల్యాసుమిత్రలకివ్వఁగా మిగిలిన సగములోసగమును;దదౌ=ఇచ్చెను;మహీపతిః=దశరథుఁడు;అనుచింత్య=ఆలోచించి; పునరేవ=మఱలనే;సుమిత్రాయై=సుమిత్రకును; అవశిష్టార్థంచ=సగములోసగముకైకేయికివ్వఁగామిగిలినసగమును;ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.

అప్పుడు, దశరథుఁడుమొదటఁ, గౌసల్యకుఁ, బాయసంబులో సగము,నిచ్చెను;కౌసల్యకిచ్చిన సగములోసగముదీసిసుమిత్రకిచ్చెను; మిగిలినసగములోసగమునుకైకేయికిచ్చెను. అంతనవశిష్టంబగు నాలవపాలును,సుమిత్రకేయిచ్చెను.అనఁగా, కౌసల్యకునాలవపాలును, సుమిత్రకునాలవపాలును, కైకేయికినాలవపాలును, మిగిలిననాలవపాలునుమఱల,సుమిత్రకునిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

విచారము.—"ఋశ్యశృంగవసిష్ఠాభ్యామనుజ్ఞాతో దదౌహతిః, కైకేయ్యైఅర్ధమర్ధం కౌసల్యాయైస

ప్రయత్నతః. తతస్సుమిత్రా సంప్రాప్తా జిహ్మవృష్టిః పాత్రికీంచరుం, కౌసల్యాతుస్వభాగార్ధకం దదాత స్వైవ ముదాన్వితా. కైకేయీచ స్వభాగార్ధందదౌ ప్రీతిసమన్వితా." (ఆదశరథుఁడు, ఋశ్యశృంగవసిష్ఠులవలననునుజ్ఞ నొంది పాయసమును, కౌసల్యకును గై కేయికిని సగముసగముగాఁబంచిపెట్టెను; అప్పుడు, పుత్రప్రదంబగు పాయసంబుగ్రహింపనిచ్ఛగొని, సుమిత్రయువచ్చెను; కౌసల్య, సంతోషముతోఁ, దనభాగములోసగము సుమిత్రకొసంగెను; కైకేయియును, బ్రీతితోఁగూడినదై, తనభాగములోసగము, సుమిత్రకిడెను.) అనునధ్యాత్మరామాయణమందలిపాయసవిభాగఘట్టమందు, పాయసమంతయుసరిగా రెండుభాగములుచేసి, దశరథుండు, కౌసల్యా కైకేయులకొసంగినట్లును, అంతనా కౌసల్యాకైకేయులు, తమతమభాగములలోసగముసగముదీసి, సుమిత్రకిచ్చినట్లును, జెప్పఁబడియున్నది. ఇచ్చట, ఈయధ్యాత్మరామాయణమునకును, మహేశ్వరతీర్థగోవిందరాజులవారుచేసిన, వ్యాఖ్యానమునకునువిరోధముస్పష్టముగానగుపడుచున్నది. గోవిందరాజులవారుమాత్రము, పురాణాంతర విరోధము, కల్పభేదముకల్పించి, పరిహరింపఁదగినదనివచించిరి. మునిభావ ప్రకాశికాకారు, లీయధ్యాత్మరామాయణవచన విరోధ పరిహారంబునకై యే, రెండవయర్థము, వ్రాసినట్లగుపడుచున్నది. అయినను, అందు, కౌసల్యాదులుభుజించిన పాయసభాగనిర్ణయవిషయమునందుమాత్రము విరోధము లేదుగాని, యధ్యాత్మరామాయణంబునందు సుమిత్రకుఁ గౌసల్యాకైకేయులు పాయసమునిచ్చినట్లు చెప్పఁబడియున్నందునను, వీరివ్యాఖ్యానంబునదశరథుఁడేసుమిత్రకునుంబాయసమునిచ్చెనని యేర్పడినందువలనను, బాయసప్రదాతృభేదవిరోధముమాత్రముజాగరూకమగుచున్నది. ఐనను, భిన్నగ్రంథములకుస్వల్పవిరోధంబున నేమియుదోషంబు లేదు. వక్ష్యమాణప్రకారంబున వ్యాఖ్యానంబుచేసిన నావిరోధంబునుం బరిహరింపంబడు.

తదా=అప్పుడు; పుత్రార్థకారణాత్=పుత్రప్రయోజననిమిత్తముః

నరపతిః= దశరథుఁడు; కౌసల్యాయై= కౌసల్యకొఱకు; పాయసార్ధం=పాయసములో సగపాలును;దదౌ=ఇచ్చెను. నరాధిపః=దశరథుఁడు; అర్ధాత్=కౌసల్యకిచ్చినసగమునుండి; అర్ధం= సగమును; సుమిత్రాయైచాపి=సుమిత్రకొఱకును;దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యైచ=కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్ధం=కౌసల్యాసుమిత్రలకివ్వఁగామిగిలిన సగపాలును; దదౌ=ఇచ్చెను. మహీపతిః=దశరథుఁడు; అనుచింత్య (అధ్యాత్మరామాయణములో,"ఋశ్యశృంగ వసిష్ఠులవలన ననుజ్ఞ నొంది" యని యుండుటవలన)= ఋశ్యశృంగవసిష్ఠులతోనాలోచించి;పునరేవ=మఱలనే;సుమిత్రాయై=సుమిత్రకొఱకు; అవశిష్టార్ధం= పూర్వముకౌసల్యాసుమిత్రులకివ్వఁగామిగిలి యావెనుకఁగైకేయికివ్వఁబడిన సగములోసగము;ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.

దశరథుఁడు,మొదటఁ, గౌసల్యకుఁబాయసములో సగముదీసియిచ్చెను; మఱలఁ గౌసల్యకిచ్చినసగములో సగము దీసి, సుమిత్రకిచ్చెను;అందుమిగిలినదానిగౌసల్యకొసంగెను;అంతఁగౌసల్యాసుమిత్రలకివ్వఁగామిగిలినసగమునుగైకేయికిచ్చెను;సుమిత్ర కిద్దఱుకొడుకులుపుట్టదగి యుండుట నెఱింగిన ఋశ్యశృంగవసిష్ఠుల ప్రేరణచే,కైకేయికిచ్చినసగములో,సగముదీసి, మఱల సుమిత్రకొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అధ్యాత్మ రామాయణమునందు, ఋశ్యశృంగవసిష్ఠులుచెప్పినరీతింబట్టి, దశరథుఁడు, పాయసమునంతయుఁ బంచిపెట్టినట్లును, వారలుసుమిత్రకిచ్చినట్లును, జెప్పఁబడియున్నదిగదా ! కౌసల్యా కైకేయులు, దీర్ఘదర్శులగు ఋశ్యశృంగవసిష్ఠుల యాజ్ఞాప్రకారము తమభర్తయగుదశరథుండు తమకిడిన,దివ్యపాయసంబులోఁబతియాజ్ఞలేకయే,కొంత భాగమ్మును,సుమిత్రకొసంగుటకు, సాహసింపలేరు; కావున,దశరథునియాజ్ఞంబట్టియే, వారలట్లుచేసియుందురు.దశరథుండును,ఋశ్యశృంగ వసిష్ఠాజ్ఞానువర్తి కావున, వారి యనుమతింబట్టియే, భార్యల కట్లాజ్ఞాపించి

యుండును. కాఁబట్టి; "దశరథుఁడు, మొదటఁ, గౌసల్యాకైకేయులకుఁ బాయసం బంతయుఁ బంచిపెట్టి, ఋశ్యశృంగవసిష్ఠులు, దీర్ఘదర్శులు కావున, సుమిత్రయందిద్దఱుకొడుకులుగల్గు టెఱింగి, తన్మూఁ బ్రేరేపింపఁగా, సుమిత్రకు క్తరీతినిచ్చినట్లు, కౌసల్యాకైకేయులకాజ్ఞాపించిన, వారలట్లుచేసిరి." అని, యధ్యాత్మరామాయణవచనంబునకభిప్రాయము.

సుమిత్రకుఁ, గౌసల్యాకైకేయులు, పాయసంబునిచ్చినప్పటికిని, వారలు, దశరథుని యాజ్ఞచొప్పుననే యిచ్చుటంబట్టి, దశరథుండిచ్చినట్లే, యగుచున్నది. కావున, ఈ రామాయణంబునకును, అధ్యాత్మరామాయణంబునకు, విరోధం, బేమియు, లేదనుట, స్పష్టము.

ఇంక, నీ రామాయణంబుననే, యుక్తార్థంబునకు, విరుద్ధంబులగునట్లు కనుపడుచున్నవచనంబులయభిప్రాయమువివరింపఁబడుచున్నది.

అష్టాదశసర్గమందు, "కౌసల్యా జనయ ద్రామం సర్వ లక్షణ సంయుతం, విష్ణోరర్ధం మహాభాగం పుత్ర మైక్ష్వాకవర్ధనం. భరతో నామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః, సాక్షాద్విష్ణో శ్చతుర్భాగస్సర్వైస్సముదితో గుణైః. అథ లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ సుమిత్రా జన యత్సుతౌ, వీరౌ సర్వాస్త్రకుశలౌ విష్ణోరర్ధసమన్వితౌ." అని, రాముఁడు, విష్ణువులో నర్ధభాగమనియు, భరతుఁడు చతుర్భాగమనియు, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు అర్ధభాగమనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది, పాయసమును భార్యలందఱు సమముగా భుజించి యున్నట్లైన, రామాదులయందు, విష్ణ్వంశంబును, సమముగా నేయుండును; "చతుర్భాగః" అనుటకు, అష్టమాంశంబని, మహేశ్వర తీర్థ గోవింద రాజులు వ్యాఖ్యానము సేసియుండుటంబట్టి, భరతుఁడు మాత్రమష్టమాంశమని, యేర్పడుచున్నది; మఱియు, రాముఁడు అర్ధభాగమును, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు, క్రమంబున (ఇచ్చట యర్ధశబ్దమునకు అంశపర్యాయముగా వ్యాఖ్యానము సేయఁబడియుండుట వలన) చతుర్థాష్టమాంశంబులనియు, నిశ్చితమగుచున్నది. పాయసవిభాగము సమముగానున్నప్పు, డిచ్చటమాత్రము వి

టీక॥ ఉత్తమాః=గుణములచే నుత్తమలయిన ; నరేంద్రస్య= మనుబాయొక్క ప్రభువైన దశరథునియొక్క ; తాః=ఆ ; స్త్రియః=భార్యలు ; సర్వాస్తు=అందఱును ; ఏతత్ = ఈ ; పాయసం = పాయసమును ; ప్రాప్య=పొంది ; ప్రహర్షోదితచేతసః, ప్రహర్షోదిత=పుట్టినసంతోషముగల (పూర్వపద విశేషణము) ; చేతసః= మనస్సుగలవారలై ; సమ్మానం = బహుమానముగా ; మేనిరే=తలంచిరి.

దశరథునిభార్యలందఱును, శ్రేష్ఠములైన గుణములుగలవారు గావున, నాపాయసంబునొంది, సంతసించినవారలై, దశరథుండుచేసిన పాయసప్రదానక్రమమును, జాల, బహుమానముగా, నెంచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు తాః ప్రాశ్య త ముత్తమ స్త్రియో
మహీపతే రుత్తమపాయసం పృథక్
హుతాశనాదిత్యసమానతేజస
శ్చిరేణగర్భాన్ ప్రతిపేదిరే తదా. ౩౧

టీక॥తతః=అపిమ్మట ; మహీపతేః=భూమికిప్రభువైన దశరథునియొక్క ; ఉత్తమస్త్రియః=ఉత్తమభార్యలు ; తత్=ఆ ; ఉత్తమపాయసం = శ్రేష్ఠమైనపాయసమును ; ప్రాశ్య=భుజించి ; తదా= అప్పుడు ; హుతాశనాదిత్యసమానతేజసః=వహ్నితోను సూర్యునితోనుసరివచ్చుకాంతిగలవారలై ; చిరేణ= కొంత కాలమునకు వెనుక ; గర్భాన్=గర్భములను ; ప్రతిపేదిరే=పొందిరి.

అంత, నాదశరథుని యుత్తమ భార్యలు, ఆయుత్తమ పాయసం బుభుజించి, అగ్నిహోత్రునితోను, సూర్యునితోను సరివచ్చుకాంతిగలవారలై, కొంతకాలమునకు వెనుక, గర్భంబులఁబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తు రాజా ప్రసమీక్ష్య తాః స్త్రియః
ప్రరూఢగర్భాః ప్రతిలబ్ధమానసః
బభూవ హృష్ట స్త్రిదివే యథా హరిః
సురేంద్రసిద్ధర్షి గణాభిపూజితః. ౩౨

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; రాజా తు = దశరథమహారాజును; ప్రరూఢగర్భాః= మొలిచిన గర్భములు గల; తాః = ఆ; స్త్రియః = భార్యలను; ప్రసమీక్ష్య=చూచి; ప్రతిలబ్ధమానసః=మఱలఁబొందఁబడినమనస్సుగలవాఁడై (స్వస్థచిత్తుఁడై యనుట); త్రిదివే=స్వర్గమునందు; సురేంద్రసిద్ధర్షిగణాభిపూజితః= దేవతాశ్రేష్ఠుల చేతను సిద్ధుల చేతను ఋషుల చేతనుం బూజింపఁబడినట్టి; హరిర్యథా =ఇంద్రుఁడువలె; హృష్టః= సంతసించినవాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

అంత, దశరథుండును, గర్భిణులైనతన భార్యలంజూచి, స్వస్థచిత్తుఁడై, స్వర్గమునందు దేవశ్రేష్ఠుల చేతను సిద్ధుల చేతను ఋషుల చేతనుం బూజింపఁబడుచుండు దేవేంద్రుఁడుంబోలె, సంతసించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, షోడశ స్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ షోడశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

సప్తదశసర్గప్రారంభః.

పుత్రత్వంతు గతే విష్ణౌ రాజ్ఞ స్తస్య మహాత్మనః
ఉవాచ దేవతా స్సర్వా స్స్వయంభూ ర్భగవా నిదమ్. ౧

టీక॥ విష్ణౌ=విష్ణుదేవుఁడు; మహాత్మనః = పూజ్యంబగుస్వభావముగల; తస్య=ఆ; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజునకు; పుత్రత్వం=కొడుకగుటను; గతే=పొందఁగానే; భగవాన్=భగవంతుఁడగు; స్వయంభూః=బ్రహ్మ; దేవతాః=దేవతలను; సర్వాః=అందఱనుఁగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=పలికెను.

విష్ణుదేవుఁడు, మహాత్ముఁడగు నాదశరథమహారాజునకుఁ, గొడుకుగాఁ బుట్టుటకుద్యుక్తుఁడుకాఁగానే, భగవంతుండగుబ్రహ్మదేవుండు, దేవతలనందఱిఁగూర్చియిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సత్యసంధస్య వీరస్య సర్వేషా న్నో హితైషిణః
విష్ణో స్సహాయా న్బలిన స్సృజధ్వం కామరూపిణః. ౨

టీ॥ సత్యసంధస్య=సత్యమైనప్రతిజ్ఞగలవాఁడును; వీరస్య=పరాక్రమముగలవాఁడును; నః=మనకు; సర్వేషాం = అందఱకును; హితైషిణః = మేలుఁగోరువాఁడునగు; విష్ణోః=విష్ణుదేవునకు; బలినః = బలముగలవారును; కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారునగు; సహాయాన్=తోడైనవాండ్రను; సృజధ్వం=సృజింపుఁడు.

సత్యంబగు ప్రతిజ్ఞగలిగి, పరాక్రమశాలియై, మనకందఱకును మేలుఁగోరునట్టివిష్ణుదేవునకు, బలముగలవారును గామరూపులునగుసహాయుల, సృజింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

మాయావిద శ్చ శూరాంశ్చ వాయువేగసమాన్ జవే

నయజ్ఞాన్ బుద్ధిసంపన్నాన్ విష్ణుతుల్య పరాక్రమాన్. ౩
అసంహార్యా నుపాయజ్ఞాన్ దివ్యసంహననాన్వితాన్
సర్వాస్త్రగుణ సంపన్నా నమృత ప్రాశనా నివ. ౪
అప్సరస్సు చ ముఖ్యాసు గంధర్వీణాం తనూషు చ
సృజధ్వం హరిరూపేణ పుత్రాం స్తుల్యపరాక్రమాన్. ౫

టీక॥ మాయావిదశ్చ=మాయలనె
ఱింగినవారును; శూరాంశ్చ=యు
ద్ధమునందు భయములేనివారలును;
జవే=వేగవిషయమందు; వాయువే
గసమాన్=వాయువుయొక్క వేగ
ముతో సమానులైనవారును; నయ
జ్ఞాన్=నీతులనెఱింగినవారును; బు
ద్ధిసంపన్నాన్=శ్రేష్ఠమైనబుద్ధితోఁ
గూడినవారును; విష్ణుతుల్యపరాక్ర
మాన్= విష్ణుదేవునితో సమానమ
యిన పరాక్రమముగలవారును; అ
సంహార్యాన్=సంహరింపఁగూడని
వారును; ఉపాయజ్ఞాన్= ఉపా
యంబులనెఱింగినవారును; దివ్యసం
హననాన్వితాన్=శ్రేష్ఠమైన శరీర
ముతోఁగూడిన వారును(ఇది మహే
శ్వరతీర్థ పాఠము); సింహసంహన
నాన్వితాన్=సింహముయొక్క శరీ
రమువంటిశరీరముతోఁగూడినవారు
ను (ఇది గోవిందరాజపాఠము); స
ర్వాస్త్రగుణసంపన్నాన్=సమస్త
మైన యస్త్రములయొక్క శక్తి
తోఁగూడినవారును; అమృతప్రాశ
నానివ(స్థితాన్) = అమృతముభు
జించినవారలో యనునట్లున్నవా
రును; తుల్యపరాక్రమాన్= మీతో
సమానమైనపరాక్రమముగలవారు
నగు; హరిరూపేణ=వానరరూప
ముతో; ఉపలక్షితాన్(అధ్యాహృ
తము)=కూడిన; పుత్రాన్=కొడు
కులను; ముఖ్యాసు=శ్రేష్ఠలగు; అ
ప్సరస్సుచ= అప్సరసలయందును;
గంధర్వీణాం = గంధర్వస్త్రీలయొ
క్క; తనూషుచ=దేహములయం
దును; సృజధ్వం=సృజింపుఁడు.

దేవతలారా ! సమస్తమాయ
లనెఱింగి, శూరులై, వాయువేగ
ముంబోలినవేగంబు గలిగి, నయజ్ఞు
లై, బుద్ధిశాలులై, విష్ణుదేవుఁడుం
బోలెఁ బరాక్రమశాలులై, పరుల

కెదిరింప నలవిగానివారలై, సమస్తోపాయంబులు నేర్చిన, శ్రేష్ఠంబగు సింహశరీరంబుంబోలు శరీరంబును సర్వాస్త్రంబులకుంగలశక్తియునుంగలిగి, యమృతముంగుడిచినవారువోలె తృష్ణాపానాదిరహితులై, మీయొక్క పరాక్రమమువంటి పరాక్రమముతోఁగూడిన, వానరరూపధరులగుకొడుకులను, శ్రేష్ఠలగు నప్సరస్త్రీలందును గంధర్వయువతులందునుం, బుట్టింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — పార్వతీశాపంబువలన దేవతలకుఁ దమభార్యలయందుఁ బుత్రోత్పత్తి గలుగనేరదు, కావున, "నప్సరసలందును, గంధర్వస్త్రీలందును సృజింపుఁడు" అని, చెప్పఁబడినది. నందికేశ్వరుఁడు రావణునకు వానరులవలనభయముగలుగునట్లు శాపమిచ్చుటను, దలంచి "వానరరూపులగు పుత్రులసృజింపుఁడు" అని, చెప్పఁబడినది.

పూర్వమేవ మయా సృష్టో జాంబవా నృక్షపుంగవః
జృంభమాణస్య సహసా మమ వక్త్రా దజాయత. ౬

టీక॥ పూర్వమేవ=మునుపే; మయా = నాచేత; ఋక్షపుంగవః= ఎలుఁగుగొడ్డులలో శ్రేష్ఠుండగు; జాంబవాన్=జాంబవంతుఁడనువాఁడు; సృష్టః=సృజింపఁబడెను. సః(అధ్యాహృతము)=ఆజాంబవంతుఁడు; జృంభమాణస్య=ఆవులించుచున్న; మమ=నాయొక్క; వక్త్రాత్=ముఖమువలన; సహసా=తటాలున; అజాయత=పుట్టెను.

మునుపే, నేను, ఎలుఁగుగొడ్డులలో శ్రేష్ఠుండగు జాంబవంతుఁడను వానింబుట్టించితి; అతండు; నేనావులించుచుండఁగా, నాముఖంబుననుండి, తటాలునం, బుట్టెను. అని, బ్రహ్మదేవుఁడు, దేవతలతోఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

తే తథోక్తా భగవతా తత్ప్రతిశ్రుత్య శాసనమ్
జనయామాసు రేవం తే పుత్రా న్వానరరూపిణః. ౭

టీక॥ తే = ఆదేవతలు; భగవతా = భగవంతుఁడగు బ్రహ్మదేవుని చేత; తథా = అట్లు; ఉక్తాః = చెప్పఁబడినవారై; తత్ = ఆ; శాసనం = ఆజ్ఞను; ప్రతిశ్రుత్య = అంగీకరించి; తే = ఆదేవతలు; ఏవం = ఈ(వక్ష్యమాణ) ప్రకారము; వానరరూపిణః = కోఁతిరూపుగల; పుత్రాన్ = కొడుకులను; జనయామాసుః = పుట్టించిరి.

బ్రహ్మదేవుండట్లు చెప్పఁగానే, యాయాజ్ఞనంగీకరించి, యాదేవతలు, ఈప్రకారమువానరరూపులగు పుత్రులంబుట్టించిరి.

అని తాత్పర్యము.

ఋషయశ్చ మహాత్మాన స్సిద్ధవిద్యాధరోరగాః
చారణాశ్చ సుతా న్వీరాన్ ససృజు ర్వనచారిణః. ౮

టీక॥ మహాత్మానః = గొప్పవీర్యముగల; ఋషయశ్చ = ఋషులును; సిద్ధవిద్యాధరోరగాః = సిద్ధులునువిద్యాధరులునుఉరగులును; చారణాశ్చ = చారణులును; వీరాన్ = పరాక్రమముగల; వనచారిణః = కోఁతులగు; సుతాన్ = కొడుకులను; ససృజుః = సృజించిరి.

మహావీర్యులగు, ఋషులును, సిద్ధులును, విద్యాధరులును, ఉరగులును, చారణులును, పరాక్రమశాలులగుకోఁతి రూపుగలకొడుకుల సృజియించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రం మహేంద్రాభ మింద్రో వాలిన మూర్జితమ్
సుగ్రీవం జనయామాస తపన స్తపతాం వరః. ౯

టీక॥ ఇంద్రః = దేవేంద్రుఁడు; మహేంద్రాభం = మహేంద్రపర్వతముతో సమానుఁడైనవాఁడును; ఊర్జితం = దృఢదేహముగలవాఁడునగు; వానరేంద్రం = వానరులకుఁబ్రభువైన; వాలినం = వాలిని; జనయామాస = పుట్టించెను. తపతాం = తపించువారిలోపల; వరః = శ్రేష్ఠుఁడగు;

తపనః=సూర్యుఁడు;సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; జనయామాస(అధ్యాహృతము)పుట్టించెను.

దేవేంద్రుఁడు, మహేంద్రపర్వతముతో సరివచ్చు దృఢంబైనశరీరముగలవానరరాజుండగువాలియును వానిం బుట్టించెను; ప్రతాపముగలవారిలో శ్రేష్ఠుండగు సూర్యుండు సుగ్రీవునింబుట్టించెను.

అని, తాత్పర్యము.

బృహస్పతి స్త్వజనయ త్తారం నామ మహాహరిమ్
సర్వవానరముఖ్యానాం బుద్ధిమంత మనుత్తమమ్. ౧౦

టీక॥ బృహస్పతిస్తు=బృహస్పతియును;సర్వవానరముఖ్యానాం=సమస్తవానరశ్రేష్ఠులలోపల; బుద్ధిమంతం = ప్రశస్తమైనబుద్ధిగలవాఁడును;అనుత్తమం=తనకన్న శ్రేష్ఠుఁడైనయితరుఁడు లేనివాఁడునగు; తారంనామ = తారుఁడనిప్రసిద్ధుఁడైనః;మహాహరిం=గొప్పకోఁతిని;అజనయత్ =పుట్టించెను.

బృహస్పతియు. వానరశ్రేష్ఠులనందఱిలో శ్రేష్ఠుండును బుద్ధిమంతుఁడునగు తారుఁడనుగొప్పవానరునింబుట్టించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధనదస్య సుత శ్శ్రీమాన్ వానరో గంధమాదనః
విశ్వకర్మా త్వ జనయ న్నళం నామ మహాహరిమ్. ౧౧

టీక॥ధనస్య = కుబేరునకు; శ్రీమాన్=కాంతిగల;గంధమాదనః=గంధమాదనుఁడను; వానరః=కోఁతి;సుతః = కొడుకు;అభవత్ (అధ్యాహృతము)= ఆయెను. విశ్వకర్మాతు=విశ్వకర్మయును;నళంనామ=నళుఁడనిప్రసిద్ధుఁడైనః మహాహరిం = గొప్పకోఁతిని; అజనయత్ =పుట్టించెను.

కుబేరునకుమంచికాంతిగలగంధమాదనుఁడను వానరుఁడు కొ[illegible] [illegible]; విశ్వకర్మ, న[illegible] కో[illegible]

అని, తాత్పర్యము.

పావకస్య సుత శ్శ్రీమాన్ నీలో౽గ్ని సదృశప్రభః
తేజసా యశసా వీర్యా దత్యరిచ్యత వానరాన్. ౧౨

టీక॥ పావకస్య = అగ్నిహోత్రునియొక్క; సుతః=కొడుకును; శ్రీమాన్=సంపత్తుగలవాఁడును; అగ్నిసదృశప్రభః=అగ్నితోసరివచ్చు కాంతిగలవాఁడునగు; నీలః = నీలుఁడు; తేజసా = కాంతిచేతను; యశసా=కీర్తిచేతను; వీర్యాత్ =పరాక్రమమువలనను; వానరాన్= కోఁతులను; అత్యరిచ్యత=అతిశయించెను.

అగ్నిహోత్రుని పుత్రుండగు నీలుండు, శ్రీమంతుండై, యగ్నిదేవునికాంతితో సరియగు కాంతిగలిగి, కాంతిచేతను, కీర్తిచేతను, బరాక్రమముచేతనుం, గోఁతులనందఱ, నతిశయించెను. అని, తాత్పర్యము.

రూపద్రవిణసంపన్నా వశ్వినౌ రూపసమ్మతౌ
మైందంచ ద్వివిదంచైవ జనయామాసతు స్స్వయమ్. ౧౩

టీక॥ రూపద్రవిణసంపన్నౌ = సౌందర్యమనెడు ధనముతోఁగూడినః; అశ్వినౌ = అశ్వినీదేవతలు; స్వయం=తామె; రూపసమ్మతౌ = సౌందర్యముచేత బహుమానింపఁబడినః; మైందంచ=మైందునిః; ద్వివిదంచైవ=ద్వివిదునిః; జనయామాసతుః=పుట్టించిరి.

రూపధనంబుతోఁగూడినయశ్వినీదేవతలు, రూపమున, గారవింపఁబడిన, మైందద్వివిదులం, బుట్టించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వరుణో జనయామాస సుషేణం వానరర్షభమ్
శరభం జనయామాస పర్జన్యస్తు మహాబలమ్. ౧౪

టీక॥ వరుణః = వరుణదేవుఁడు; సుషేణం=సుషేణుండను; వానరర్షభం= వానరశ్రేష్ఠుని; జనయామాస=పుట్టించెను. పర్జన్యస్తు=వర్షంబునకధిదేవతయగు పర్జన్యుఁడును; మహాబలం=గొప్ప

బలముగల; శరభం=శరభుని; జనయామాస=పుట్టించెను.

వరుణునకు, సుషేణుండను వానరశ్రేష్ఠుఁడుపుట్టెను; పర్జన్యునకుమహాబలుండగు శరభుండుపుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

మారుతస్యాత్మజ శ్శ్రీమాన్ హనుమాన్నామ వీర్యవాన్.
వజ్రసంహననో పేతో వైనతేయసమో జవే. ౧౫

టీక॥ మారుతస్య=వాయుదేవునకు; శ్రీమాన్= కాంతిగలవాఁడును; వీర్యవాన్=పరాక్రమముగలవాఁడును; వజ్రసంహననో పేతః= వజ్రమువంటి దేహముతోఁగూడిన వాఁడును; జవే=వేగమునందు; వైనతేయసమః = గరుత్మంతునితో సమానుఁడైనవాఁడును; హనుమాన్ నామ= హనుమంతుఁడనువాఁడు; ఆత్మజః = కొడుకు; అభవత్ = (అధ్యాహృతము) ఆయెను.

వాయుదేవునకు, శ్రీమంతుండై, పరాక్రమశాలియై, వజ్రమునుంబోలె నభేద్యమగు దేహముగలిగి, వేగమునందు, గరుత్మంతునకు సాటియై, యున్న హనుమంతుఁడు, పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సృష్టా బహుసాహస్రా దశగ్రీవవధే రతాః
అప్రమేయబలా వీరా విక్రాంతాః కామరూపిణః. ౧౬

టీక ॥ బహుసాహస్రాః=పెక్కువేలసంఖ్యగలవారును; దశగ్రీవవధే =రావణునివధమునందు; రతాః = ఆసక్తులైనవారును; అప్రమేయబలాః=ఎఱుంగనలవిగాని బలముగలవారును; వీరాః=పరాక్రమముగలవారును; విక్రాంతాః=విక్రమించియుండు వారును; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగురూపము గలవారునగు; తే=ఆవానరులు; సృష్టాః=సృజింపఁబడిరి.

మఱియుఁ, బెక్కు సహస్రములసంఖ్యగలవారు, రావణవధమందాసక్తులై, కొలందిలేనిబలంబుగలి

గ,వీరులై పరాక్రమించిన వారలై, కామరూపులైయుండు,వానరులు, సృజింపఁబడిరి.

అని తాత్పర్యము.

మేరుమందరసంకాశా వపుష్మంతో మహాబలాః
ఋక్షవానరగోపుచ్ఛాః క్షిప్రమేవాభిజజ్ఞిరే. ౧౭

టీక॥ మేరుమందరసంకాశాః= మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానులైనవారును; వపుష్మంతః = మంచిదేహముగలవారును; మహాబలాః=అధికంబగుబలముగలవారునగు;ఋక్షవానరగోపుచ్ఛాః=ఎలుఁగుగొడ్డులునుగోఁతులునుగొండముచ్చులును; క్షిప్రమేవ= శీఘ్రముగనే;అభిజజ్ఞిరే=పుట్టినవి.

మేరుపర్వతముతో మందరనగంబుతోనుసరివచ్చుచు, దృఢంబగుశరీరంబుగలిగి, యధికబలములై,యుండు, నెలుఁగుగొడ్డులును, గోఁతులును, గొండముచ్చులును, శీఘ్రంబుగఁ,బుట్టినవి.

అని, తాత్పర్యము.

యస్య దేవస్య యద్రూపం వేషో యశ్చ పరాక్రమః
అజాయత సమస్తేన తస్య తస్య సుతః పృథక్. ౧౮

టీక॥ యస్య=ఏ;దేవస్య=దేవునకు;యత్ =ఏదు; రూపం=సౌందర్యమో; యః=ఏది;వేషః=ఆకారమో;యః=ఏది; పరాక్రమశ్చ=పరాక్రమమునో;తస్యతస్య= ఆయా దేవునియొక్క;సుతః=కొడుకు;పృథక్ = వెలువెలుగా; తేన=ఆరూపముచేతను,ఆవేషముచేతను,పరాక్రమముచేతను; సమః=ఆయాదేవునితో,సమానుఁడై;అజాయత=పుట్టెను.

ఏదేవునకేరూపము,ఏవేషము,ఏపరాక్రమము, గలిగియుండునో, ఆదేవునికొడుకు,ఆరూపము, ఆవేషము, ఆపరాక్రమమునే, గలిగియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలీషు చోత్పన్నాః కేచిత్సమ్మత విక్రమాః

ఋక్షీషుచ తథా జాతా వానరాః కిన్నరీషుచ. ౧౯

టీక॥ సమ్మతవిక్రమాః=బహుమానింపఁబడినపరాక్రమముగల; కేచిత్=కొందఱు; వానరాః=వానరులు; గోలాంగూలీషుచ=ఆఁడుకొండముచ్చులయందును; ఉత్పన్నాః=పుట్టిరి. కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱువానరులు; ఋక్షీషుచ = ఆఁడుఎలుఁగుగొడ్డులయందును; జాతాః= పుట్టిరి. తథా = అట్లు; కేచిత్(అధ్యాహృతము)=కొందఱు వానరులు; కిన్నరీషుచ=కిన్నరస్త్రీలయందును; జాతాః(అధ్యాహృతము)=పుట్టిరి.

అధికపరాక్రమశాలులగుకొందఱువానరులు, కొండముచ్చులందును, కొందఱు ఎలుఁగు గొడ్డులందును, గొందఱు కిన్నరస్త్రీలందునుం, జిత్రవిచిత్రము గాఁ, బుట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దేవా మహర్షి గంధర్వా స్తార్క్ష్యా యక్షా యశస్వినః
నాగాః కింపురుషాశ్చైవ సిద్ధవిద్యా ధరోరగాః. ౨౦
బహవో జనయామాసు హృష్టా స్తత్ర సహస్రశః
వానరా న్సుమహాకాయా న్సర్వా న్వై వనచారిణః. ౨౧
అప్సరస్సుచ ముఖ్యాసు తథా విద్యాధరీషుచ
నాగకన్యాసు చ తథా గంధర్వీణాం తనూషుచ. ౨౨

టీక॥ యశస్వినః= కీర్తిగలవారును; బహవః=అనేకులునైన; దేవాః = దేవతలును; మహర్షిగంధర్వాః=మహర్షులునుగంధర్వులును; తార్క్ష్యాః=గరుడులును; యక్షాః=యక్షులును; నాగాః = దిగ్గజంబులును; కింపురుషాశ్చైవ=కింపురుషులును; సిద్ధవిద్యాధరోరగాః=సిద్ధులునువిద్యాధరులును సర్పములును; హృష్టాః=సంతసించినవారలై; తత్ర = ఆవిష్ణుదేవునియవతారకాలమందు; ముఖ్యాసు=శ్రేష్ఠలయిన; అ

ప్సరస్సుచ=అప్సరసలయందును;తథా=అట్లు;విద్యాధరీషుచ=విద్యాధరస్త్రీలయందును; నాగకన్యాసుచ=నాగకన్యలయందును;తథా= అట్లు; గంధర్వీణాం= గంధర్వస్త్రీలయొక్క; తనూషుచ=దేహంబులందును; సుమహాకాయాః=మిక్కిలియధికమైనదేహముగలవారును; వనచారిణః=వనములందుఁదిరుగువారునగు;వానరాః=వానరులను;సర్వాః=అందఱను("వై") అనునది పాదపూరణార్థము);సహస్రశః=వేనవేలుగా;జనయామాస=పుట్టించిరి.కీర్తిమంతులగు, దేవతలును,మహర్షులును, గంధర్వులును, గరుడులును,యక్షులును, దిగ్గజంబులును, గింపురుషులును,సిద్ధులును,విద్యాధరులును, ఉరగులును, సంతోషముతో,నప్సరసలందునువిద్యాధరస్త్రీలయందును, నాగకన్యలందును,గంధర్వ స్త్రీల యందును, వనంబులందుఁదిరుగు వారును మహాకాయులునగు, వానరులనందఱు, వేనవేలుగఁ,బుట్టించిరి. అని తాత్పర్యము.

కామరూపబలోపేతా యథాకామం విచారిణః
సింహశార్దూలసదృశా దర్పేణచ బలేనచ. ౨౩

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)=ఆ వానరులు; కామ రూప బలోపేతాః=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముతోనుబలముతోనుంగూడిన వారలుగానుయథాకామం= యథేచ్ఛముగను;విచారిణః = సంచరించు వారుగాను;దర్పేణచ=గర్వముచేతను;బలేనచ = బలముచేతను;సింహశార్దూలసదృశాః= సింహముతోనుబెద్దపులితోనుసమానులుగాను; అభవన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆవానరులు, ఇచ్ఛకువచ్చినట్లు రూపంబునుబలంబునుంగలిగి, యిచ్ఛకువచ్చినట్లుసంచరించుచు, దర్పబలంబులచేసింహవ్యాఘ్రంబులతో సరివచ్చుచు,నుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శిలాప్రహరణా స్సర్వే సర్వే పాదపయోధినః

నఖదంష్ట్రాయుధాస్సర్వే సర్వే సర్వాస్త్రకోవిదాః. ౨౪

టీక॥ సర్వే=అందఱును; శిలాప్రహరణాః = ఱాళ్లే యాయుధము గాఁగలవారలుగా; అభవన్ = (అధ్యాహృతము, ఇట్లే యుత్తరస్థలంబులందును) అయిరి. సర్వే=అందఱును; పాదపయోధినః= చెట్లతో యుద్ధముచేయువారుగా; అభవన్=అయిరి; సర్వే = అందఱును; నఖదంష్ట్రాయుధాః= గోళ్లును గోఱలు నాయుధములుగాఁగలవారలుగా; అభవన్=అయిరి. సర్వే=అందఱును; సర్వాస్త్రకోవిదః=సమస్తాస్త్రములనెఱింగినవారుగా; అభవన్=అయిరి.

ఆవానరులందఱు, ఱాళ్లే యాయుధముగాఁ గలిగి, పెద్దపెద్దవృక్షంబులతో యుద్ధముసేయుచు, గోళ్లను గోఱలతో నుంబ్రహరింపుచు, సమస్తాస్త్రంబులనెఱింగియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

విచాలయేయుశ్శైలేంద్రాన్భేదయేయుస్స్థిరాన్ద్రుమాన్
క్షోభయేయుశ్చవేగేన సముద్రం సరితాంపతిమ్. ౨౫

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆవానరులు; శైలేంద్రాన్=పర్వతశ్రేష్ఠములను; విచాలయేయుః=కదిలింతురు. స్థిరాన్=కదిలింపఁగూడని; ద్రుమాన్=వృక్షములను; భేదయేయుః=పెఱికివైతురు. వేగేన= వేగముచేత; సరితాం= నదులకు; పతిం= పెనిమిటియైనః సముద్రంచ=సముద్రునిః క్షోభయేయుః= కలఁతపడఁజేయుదురు.

ఆవానరులు, గొప్పపర్వతంబులఁ గదిలింపఁగలరు; గొప్పవృక్షంబులఁ బెఱికివైవఁగలరు; నదులకుఁ బెనిమిటియైనసముద్రునింగూడఁ గలంతపడఁజేయంగలరు. అని, తాత్పర్యము.

దారయేయుః క్షితిం పద్భ్యామాప్లవేయుర్మహార్ణవమ్
నభస్స్థలం విశేయుశ్చ గృహ్ణీయురపి తోయదాన్. ౨౬

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; పద్భ్యాం = పాదములచేత; క్షితిం = భూమిని; దారయేయుః= పగులఁగొట్టుదురు; మహార్ణవం = గొప్ప సముద్రమును; అప్లవేయుః= దాఁటుదురు. నభస్స్థలంచ = ఆకాశమును గూడ; విశేయుః= చొత్తురు. తోయదానపి= మేఘములనుంగూడ; గృహ్ణీయుః= పట్టుకొనుదురు.

ఆవానరులు, పాదములతో భూమినింబగులఁ గొట్టఁగలరు; ఎగిరిసముద్రముగ దాఁటఁగలరు; ఆకాశమునుం[బ]్ర[వేశిం]పఁగలరు; మేఘములనుంగో [ల]ట్టుకొనఁగలరు.

అ[ని], తాత్పర్యము.

గృహ్ణీయు రపి మాతంగా న్మత్తాన్ ప్రవ్రజతో వనే
నర్దమానాశ్చ నాదేన పాతయేయు ర్విహంగమాన్. ౨౭

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆవానరులు; మత్తాన్=మదించినవియును; వనే=అరణ్యమందు; ప్రవ్రజతః = పరుగులెత్తుచున్నవియునగు; మాతంగానపి= ఏనుఁగులను; గృహ్ణీయుః = పట్టుకొనుదురు; నర్దమానాః= అఱచుచున్నవారలై; నాదేన=ధ్వనిచేత; విహంగమాంశ్చ=పక్షులను; పాతయేయుః=పడఁద్రోయుదురు.

ఆవానరులు, అరణ్యంబునమదించిపరు లెత్తుచున్న యేనుంగులంబట్టుకొనంగలరు; వారఱచినట్టియినధ్వనికిఁ, బక్షులుసైతముక్రిందం బడును.

అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశానాం ప్రసూతాని హరీణాం కామరూపిణామ్
శతం శతసహస్రాణి యూథపానాం మహాత్మనామ్. ౨౮

టీక॥ ఈదృశానాం = ఇట్టివారును; కామరూపిణాం = ఇచ్ఛాధీనమగురూపము గలవారును; యూథపానాం= సేనానాయకులును; మహాత్మనాం=అధికమైనధైర్యముగలవారునగు; హరీణాం = వానరులు (ప్రథమార్థమందుషష్ఠి) శతం=నూఱు; శతసహస్రాణి = నూఱువేలు

(నూఱులక్షలనుట); ప్రసూతాని= పుట్టిరి.

ఇట్టిశక్తిగలిగినవారును, ఇచ్ఛకు వచ్చినరూపును గైకొనసమర్థులు ను, గొప్పధైర్యముగలవారునగు, సేనానాయకులైనవానరులు, నూఱులక్షలు, పుట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే ప్రధానేషు యూథేషు హరీణాం హరియూథపాః
బభూవు ర్యూథపశ్రేష్ఠా వీరాంశ్చా జనయన్ హరీన్. ౨౯

టీక॥ తే=ఆ, ముందుచెప్పఁబడిన; హరియూథపాః=వానరసేనానాయకులగు వాలిమొదలగు వారలు; ప్రధానేషు=ప్రధానములైన; హరీణాం = వానరులయొక్క; యూథేషు = సమూహములందు; యూథపశ్రేష్ఠాః= సేనానాయకులలోముఖ్యులుగా; బభూవుః = అయిరి. వీరాన్=పరాక్రమముగల; హరీంశ్చ = వానరులను; అజనయన్=పుట్టించిరి.

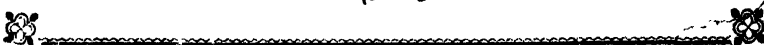
ఆవాలిమొదలగు వానరసేనానాయకులు ప్రధానంబులగువానరసమూహంబులందు సేనానాయకులలోముఖ్యులుగానుండిరి; వారుపరాక్రమశాలులగువానరులఁబుట్టించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యే ఋక్షవతః ప్రస్థా నవతస్థుః సహస్రశః
అన్యే నానా విధాన్ శైలాన్ భేజిరే కాననానిచ. ౩౦

టీక॥ అన్యే=ఇతరవానరులు; ఋక్షవతః=ఋక్షవంతమనెడుపర్వతముయొక్క; ప్రస్థాన్=కొండనెత్తములను; సహస్రశః=వేనవేలుగా; అవతస్థుః=అధిష్ఠించిరి. అన్యే = ఇతరవానరులు; నానావిధాన్ = పలుతెఱంగులైన; శైలాన్=పర్వతములను; కాననానిచ = అడవులను; భేజిరే=ఆశ్రయించిరి.

మఱి, కొందఱువానరులు, ఋక్షవత్పర్వతముకొండనెత్తములందు నివసించిరి; మఱికొందఱు, నానావి

ధంబులగు పర్వతంబుల నరణ్యంబులనాశ్రయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సూర్యపుత్రంచ సుగ్రీవం శక్రపుత్రంచ వాలినమ్
భ్రాతరా వుపతస్థు స్తే సర్వఏవ హరీశ్వరాః. ౩౧
నళం నీలం హనూమంత మన్యాంశ్చ హరియూథపాన్

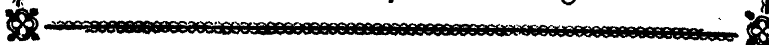
టీక॥ తే=ఆ; హరీశ్వరాః=వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వఏవ=అందఱునేఁ; భ్రాతరా=తోడంబుట్టువులైన; సూర్యపుత్రం=సూర్యునికొడుకగు; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; శక్రపుత్రం=ఇంద్రునికొడుకగు; వాలినంచ=వాలిని; నళం=నళుని; నీలం=నీలుని; హనూమంతం= హనుమంతుని; అన్యాన్ = ఇతరులైన; హరియూథపాంశ్చ = వానరసేనానాయకులను; ఉపతస్థుః=కొలుచుచుండిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులందఱును, సుగ్రీవుని, వాలిని, నళుని, నీలుని, హనుమంతుని, మఱియు, నితరులగు వానరసేనానాయకులనుం గొలుచుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తార్క్ష్య బల సంపన్నా స్సర్వే యుద్ధ విశారదాః. ౩౨
విచరంతోఽ ర్దయన్ దర్పా త్సింహవ్యాఘ్ర మహోరగాన్

టీక॥ తే=ఆవానరులు; సర్వే=అందఱును; తార్క్ష్య బల సంపన్నాః=గరుడునిబలమువంటిబలముగల వారలు గాను; యుద్ధవిశారదాః=యుద్ధమునందు నేర్పరులుగాను; దర్పాత్ =గర్వమువలన; సింహవ్యాఘ్రమహోరగాన్ = సింహములను బెబ్బులులనుగొప్పసర్పములను; అర్దయన్= నొప్పించుచు; విచరంతః = తిరుగుచున్నవారుగాను; అభవన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆవానరు లందఱు, గరుడునకున్నబలముగలిగి, యుద్ధమునందు నేర్పరులై, దర్పంబున, సింహంబులను బెబ్బులులనుగొప్ప సర్పంబులను నొప్పించుచుఁ, దిరుగుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాంశ్చ సర్వాన్ మహాబాహు ర్వాలీ విపులవిక్రమః. 33
జుగోప భుజవీర్యేణ ఋక్షగోపుచ్ఛ వానరాన్

టీక॥ మహాబాహుః=గొప్పబాహువులుగలవాఁడును; విపులవిక్రమః = అధికమైనపరాక్రమముగల వాఁడునగు; వాలీ=వాలి; తాన్= ఆ; ఋక్షగోపుచ్ఛవానరాన్= ఎలుఁగొడ్డులును గొండముచ్చులనుం గోఁతులను;సర్వాంశ్చ=అందఱను; భుజవీర్యేణ= చేతులయొక్కపరాక్రమముచేత; జుగోప = రక్షించుచుండెను.

గొప్పచేతులును గొప్పపరాక్రమమునుంగలవాలి, యామెలుంగుగొడ్డులఁగొండముచ్చులఁ గోఁతుల నందఱు, బాహుపరాక్రమముచేఁ, బాలించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తై రియం పృథివీ శూరై స్సపర్వతవనార్ణవా. 34
కీర్ణా వివిధ సంస్థానై ర్నానావ్యంజనలక్షణైః

టీక॥ శూరైః=యుద్ధమునందు భయములేనివారును; వివిధసంస్థానైః=నానావిధములైన యాకృతులుగలిగినవారును; నానావ్యంజనలక్షణైః=నానావిధములైన దేహమునకుఁగలగుఱుతులునుజాతికిఁగలగుఱుతులునుంగలిగినవారునగు; తైః= వారిచేతను; సపర్వతవనార్ణవా (అర్ణవ (సముద్ర) శబ్దముచేతసముద్రములోనుండు ద్వీపములక్షితమగుచున్నది)=పర్వతములతోను వనములతోను ద్వీపములతోనుఁగూడిన; ఇయం=ఈ; పృథివీ=భూమి; కీర్ణా=వ్యాపింపఁబడినది.

వారలందఱు, నానావిధంబులైన యాకారంబులును, నానావిధములుగానుండు, నాయాదేహమునకును ఆయాజాతికినింగలగుఱుతులునుం, గలిగి, శూరులై, భూమండలంబులోనిపర్వతంబులయందునువనంబులందునుద్వీపంబులందంతటను, వ్యాపించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తై ర్మేఘబృందాచల కూటకల్పైః
మహాబలై ర్వానరయూధపాలైః
బభూవ భూ ర్భీమ శరీరరూపై
స్సమావృతా రామ సహాయహేతోః. ౩౫

టీక॥ మేఘబృందాచలకూటకల్పైః, మేఘబృంద=మబ్బులసమూహములతోను, అచలకూట=కొండకొమ్ములతోను, కల్పైః=సమానులైనవారును; మహాబలైః = అధికమైనబలము గలవారును, భీమశరీరరూపైః, భీమ = భయముగలిగించునట్టి, శరీర=దేహముయొక్క, రూపైః = ఆకారముగలవారునగు; తైః=ఆ; వానరయూధపాలైః=వానరసేనానాయకులచేత; రామసహాయహేతోః=రామునకుసహాయనిమిత్తము; భూః=భూమి; సమావృతా = కప్పఁబడినది; బభూవ=అయినది.

మేఘసమూహంబులను గొండకొమ్ములనుంబోలినవారును, అధికంబగుబలముగలవారును, వెఱపుపుట్టించు శరీరాకృతులు గలవారునగు, నావానరసేనానాయకులు, రామునకు, సహాయము సేయునిమిత్తము, భూమండలంబుంతయు, వ్యాపించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సప్తదశ స్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ సప్తదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టాదశసర్గప్రారంభః.

నివృత్తే తు క్రతౌ తస్మిన్ హయమేధే మహాత్మనః
ప్రతిగృహ్య సురా భాగాన్ ప్రతిజగ్ముర్యథాగతమ్. ౧

టీక॥ మహాత్మనః= పూజ్యస్వభావుండగు దశరథునియొక్క; తస్మిన్=ఆ; హయమేధే=అశ్వమేధమను; క్రతౌ తు = యాగమును; (తుకారంబు చకారార్థకంబు; అందువలన) పుత్రకామేష్టియును; నివృత్తే=కడవఁగా; సురాః=దేవతలు; భాగాన్ = హవిర్భాగంబులను; ప్రతిగృహ్య=పుచ్చుకొని; యథాగతం=వచ్చినవిధంబున అతిక్రమింపక; ప్రతిజగ్ముః=మఱలి వెళ్లిరి.

మహాత్ముండగు, నా దశరథుని యశ్వమేధంబును బుత్రకామేష్టియు నింగాఁగానే, దేవతలు, హవిర్భాగంబులం బుచ్చుకొని, వచ్చినరీతి, మఱల, వెళ్లిరి. అని, తాత్పర్యము.

సమాప్తదీక్షానియమః పత్నీగణసమన్వితః
ప్రవివేశ పురీం రాజా సభృత్యబలవాహనః. ౨

టీక॥ పత్నీగణసమన్వితః=భార్యలసమూహముతోఁ గూడినవాఁడును; సభృత్యబలవాహనః = భృత్యులతోను సైన్యములతోను వాహనములతోనుం గూడిన వాఁడునగు; రాజా=దశరథమహారాజు; సమాప్తదీక్షానియమః=ముగిసినయాగదీక్షకొఱకైన నియమముగలవాఁడై; పురీం=పట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

దశరథమహారాజు, యాగదీక్షానియమము ముగిసిన పిమ్మట, భార్యలతోను భృత్యులతోను సైన్యములతోను వాహనములతోనుం గూడి, పట్టణమును బ్రవేశింప నుద్యుక్తుఁడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

యథార్హం పూజితా స్తేన రాజ్ఞా వై పృథివీశ్వరాః
ముదితాః ప్రయయు ర్దేశాన్ ప్రణమ్య మునిపుంగవమ్. ౩

టీక॥ పృథివీశ్వరాః=భూమికిఁ బ్రభువులగు రాజులు; తేన = ఆ; రాజ్ఞా= దశరథమహారాజుచేత("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); యథార్హం=యథాయోగ్యముగ ; పూజితాః = పూజింపఁబడినవారలై; ముదితాః=సంతసించినవారలై; మునిపుంగవం=మునిశ్రేష్ఠుఁడగువసిష్ఠుని; ప్రణమ్య=నమస్కరించి; దేశాన్ = (తమతమ)దేశములనుగూర్చి;ప్రయయుః=పోయిరి.

యాగమునకువచ్చినరాజులందఱును,దశరథునిచేఁదమతమయోగ్యతకుఁదగునట్లుపూజింపఁబడిసంతసమునొంది, మునిశ్రేష్ఠుండగువసిష్ఠుని నమస్కరించి, తమతమ దేశంబులకుఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమతాం గచ్ఛతాం తేషాం స్వపురాణి పురా త్తతః
బలాని రాజ్ఞాం శుభ్రాణి ప్రహృష్టాని చకాశిరే. ౪

టీక॥తతః = ఆ;పురాత్=అయోధ్యాపట్టణమునుండి; స్వపురాణి=తమపట్టణములనుగూర్చి; గచ్ఛతాం = పోవుచున్న; శ్రీమతాం= కాంతిగల; తేషాం=ఆ;రాజ్ఞాం= రాజులయొక్క; బలాని=సైన్యములు;శుభ్రాణి=దశరథునిచేనివ్వఁబడినవస్త్రాదులచేత, తెల్లవిగాను;ప్రహృష్టాని= మిక్కిలిసంతసించినవిగాను;చకాశిరే=ప్రకాశించినవి.

ఆయయోధ్యాపురంబు నుండితమతమపట్టణంబులకుఁ బోవుచున్న శ్రీమంతులగు నారాజులసైన్యంబులు దశరథునిచే నీఁబడినవస్త్రాదులచేఁ దెల్లనివిగా,సంతసంబుగలవై, ప్రకాశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

గతేషు పృథివీశేషు రాజా దశరథ స్తదా

ప్రవివేశ పురీం శ్రీమాన్ పురస్కృత్య ద్విజోత్తమాన్. ౫

టీక॥ పృథివీశేషు= రాజులు; గ తేషు=పోఁగా; తదా=అప్పుడు; శ్రీమాన్=సంపదగలవాఁడును; రాజా=రాజునగు; దశరథః=దశరథుఁడు; ద్విజోత్తమాన్=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; పురస్కృత్య=మున్నిడుకొని; పురం=పట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

రాజులందఱుఁబోయినపిమ్మట, శ్రీమంతుఁడగు దశరథమహారాజు, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులమున్నిడుకొని, యయోధ్యాపట్టణమును బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

శాంతయా ప్రయయౌ సార్ధం ఋశ్యశృంగ స్సుపూజితః
అన్వీయమానో రాజ్ఞాథ సానుయాత్రేణ ధీమతా. ౬

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; ఋశ్యశృంగః=ఋశ్యశృంగుఁడు; శాంతయా సార్ధం=శాంతతోఁగూడ; సుపూజితః=చక్కగాఁబూజింపఁబడినవాఁడై; ధీమతా=బుద్ధిమంతుఁడును; సానుయాత్రేణ = భృత్యులతోఁగూడినవాఁడునగు; రాజ్ఞా = రోమపాద మహారాజుచేత; అన్వీయమానః= వెంబడింపఁబడుచున్నవాఁడై; ప్రయయౌ=పోయెను.

అంత, ఋశ్యశృంగుఁడు, శాంతాదేవితోఁగూడఁ, జక్కగాఁబూజింపఁబడి, బుద్ధిమంతుండగురోమపాదమహారాజు, భృత్యులతోఁగూడఁ, దన్ను వెంబడింపఁగాఁ, బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విసృజ్య తాన్ సర్వా న్రాజా సంపూర్ణ మానసః
ఉవాచ సుఖిత స్తత్ర పుత్రోత్పత్తిం విచింతయన్. ౭

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; తాన్ = ఆబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్=అందఱను; విసృజ్య=విడిచిపెట్టి; రాజా=దశరథమహారాజు;

స ౧౮

సంపూర్ణమానసః= నిండినకోర్కిగలవాఁడై; సుఖితః = సుఖముగలవాఁడై; పుత్రోత్పత్తిం=కొడుకులయొక్క-పుట్టుటను; విచింతయన్= తలఁచుకొనుచు; తత్ర = ఆయయోధ్యయందు; ఉవాస=ఉండెను.

ఈప్రకారము, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులనందఱు వారివారివాసస్థానములకంపి, దశరథమహారాజు, సంపూర్ణమనోరథుఁడై, కొడుకులెప్పుడుపుట్టుదురోయనియాలోచించుచు, సుఖముగా, నుండెననితాత్పర్యము.

తతో యజ్ఞే సమాప్తేతు ఋతూనాం షట్సమత్యయుః

టీక॥ యజ్ఞే= అశ్వమేధయాగము; సమాప్తేతు=ముగియఁగానే; తతః=ఆపిమ్మట; ఋతూనాం=(ప్రథమార్థమందుషష్ఠి)ఋతువులు; షట్=ఆఱు; సమత్యయుః=కడచినవి

అశ్వమేధ యాగము ముగిసినపిమ్మట, నొకసంవత్సరము, కడచినది. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్య. కైకేయి. సుమిత్ర.

తతశ్చ ద్వాదశే మాసే చైత్రే నావమికే తిథౌ. ౮
నక్షత్రేஉదితిదైవత్యే స్వోచ్చసంస్థేషు పంచసు
గ్రహేషు కర్కటే లగ్నే వాక్పతా విందునా సహ. ౯
ప్రోద్యమానే జగన్నాథం సర్వలోక నమస్కృతమ్
కౌసల్యాజనయద్రామం సర్వలక్షణసంయుతమ్. ౧౦

విష్ణో రర్ధం మహాభాగం పుత్ర మైక్ష్వాకవర్ధనమ్

టీక॥తతశ్చ=అపిమ్మటను; ద్వాదశే= పండ్రెండవదియగు; చైత్రే= చైత్రమనెడు; మాసే = మాసమందు; నావమికే = నవమియనెడు; తిథౌ=తిథియందు; అదితిదైవత్యే=అదితియే దేవతగాఁగల; నక్షత్రే=పునర్వసూత్రమందు; పంచసు = ఐదైన; గ్రహేషు=గ్రహములు; స్వోచ్చసంస్థేషు= తమతమయుచ్చస్థానంబులందుండఁగా; కర్కటే = కర్కటకమనెడు; లగ్నే=లగ్నమందు; వాక్పతౌ = బృహస్పతి; ఇందునా సహ=చంద్రునితోఁగూడ; ప్రోద్యమానే= ఉదయించుచుండఁగా; కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి; జగన్నాథం = లోకంబులకుఁబ్రభువును; సర్వలోకనమస్కృతం = సమస్తలోకంబులచేతనమస్కరింపఁబడినవాఁడును; సర్వలక్షణసంయుతం=సమస్తశుభలక్షణంబులతోనుం గూడినవాఁడును; విష్ణోః= విష్ణుదేవునిలో; అర్ధం=సగమైనవాఁడును; మహాభాగం = అధికమైనభాగ్యముగలవాఁడును; ఐక్ష్వాకవర్ధనం = ఇక్ష్వాకువంశంబునం బుట్టిన వారి వృద్ధిఁ బొందించువాఁడునగు; రామం = రాముఁడను; పుత్రం=కొడుకును; అజనయత్ =కనెను.

అంతఁ, గౌసల్యాదేవి, పండ్రెండవదియగుచైత్రమాసమునందు, నవమీతిథియందుఁ, బునర్వసూనక్షత్రమందు, సూర్యాంగారకశనిబృహస్పతి శుక్రులైదుగురునుం దమతమయుచ్చస్థానంబులగు మేషమకరతులాకర్కటక మీనంబు లందుండఁగా, నందుబృహస్పతిచంద్రునితోఁ జేరియుండగాఁ, గర్కటకలగ్నమందు, సమస్తలోకనాయకుండును, సమస్తలోకంబులచే నమస్కరింపఁబడువాఁడును, సమస్తశుభలక్షణంబులతోనుంగూడియుండువాఁడును, ఇక్ష్వాకువంశంబునందుఁబుట్టినవారినభివృద్ధిఁబొందించువాఁడును, మహాభాగ్యశాలియును, విష్ణుదేవునిలోనిసగంబునైన, రాముండను, కొడుకును, బ్రసవించెను. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణా మితతేజసా. ౧౧

యథా వరేణ దేవానా మదితి ర్వజ్రపాణినా

టీక॥ కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి; అమిత తేజసా = కొలందిలేనికాంతి గల; తేన=ఆః పుత్రేణ=కొడుకుచేత; దేవానాం = దేవతలలోపల;వరేణ=శ్రేష్ఠుండైన; వజ్రపాణినా= ఇంద్రునిచేతను; అదితిర్యథా=అదితివలె;శుశుభే=ప్రకాశించెను.

కౌసల్యాదేవి, కొలందిలేనికాంతితోఁగూడినయాకొడుకుంబొంది, దేవశ్రేష్ఠుండగు నింద్రునింబొందిన యదితియట్లు,ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

భరతో నామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః. ౧౨

సాక్షా ద్విష్ణో శ్చతుర్భాగ స్సర్వై స్సముదితో గుణైః

టీక॥ కైకేయ్యాం= కైకేయీదేవియందు;సత్యపరాక్రమః = సత్యమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును;సాక్షాద్విష్ణోః = ప్రత్యక్షుండగువిష్ణువుయొక్క; చతుర్భాగః;చతుః=నాలవభాగములో, భాగః= అంశమును(ఎనిమిదవభాగమనుట); సర్వైః=సమస్తములైన; గుణైః= గుణములతో; సముదితః = కూడినవాఁడునగు;భరతో నామ=భరతుఁడనువాఁడు;జజ్ఞే=పుట్టెను.

సాక్షాద్విష్ణుదేవునిలో నెనిమిదవయంశంబైనవాఁడును, సమస్తగుణంబులతోనుంగూడినవాఁడును, సత్య పరాక్రముండునగు, భరతుండనువాఁడు, కైకేయియందుఁ,బుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ లక్ష్మణ శత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాఽజనయ త్సుతౌ. ౧౩

వీరౌ సర్వాస్త్ర కుశలౌ విష్ణో రర్ధ సమన్వితౌ

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; సుమిత్రా=సుమిత్రాదేవి; వీరౌ=పరాక్రమముగలవారును;సర్వాస్త్రకుశలౌ=సమస్తంబులయినయస్త్రంబు

లందునుసమర్థులును; విష్ణోః=విష్ణు దేవునియొక్క; అర్ధసమన్వితౌ=అంశంబులతోఁ గూడినవారునగు ("ఛిత్తంశకలఖం దేవా పుంస్యర్థోర్థంస మేంశకే" అనియమరము); లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ= లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను; సుతౌ=ఇద్దఱుఁగొడుకులను; అజనయత్=కనెను.

అంతట, బరాక్రమశాలులును, సమస్తాస్త్రంబుల నెఱింగినవారును, విష్ణుదేవుని యంశంబులంబుట్టినవారునునగు, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను, కొడుకు, లిద్దఱు, సుమిత్రకుఁజన్మించిరి అని, తాత్పర్యము.

పుష్యే జాతస్తు భరతో మీనలగ్నే ప్రసన్నధీః. ౧౪
సార్పే జాతౌ తు సౌమిత్రీ కుళీరేఽభ్యుదితే రవౌ

టీక॥ భరతస్తు=భరతుఁడుమాత్రము; పుష్యే=పుష్యమీనక్షత్రమందు; మీనలగ్నే=మీనలగ్నమందు; ప్రసన్నధీః= నిర్మలమైనబుద్ధిగలవాఁడై; జాతః=పుట్టెను. సౌమిత్రీతు= సుమిత్రకొడుకులగు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులును; సార్పే=ఆశ్లేషానక్షత్రమందు; కుళీరే=కర్కాటకలగ్నమందు; రవౌ=సూర్యుఁడు; అభ్యుదితే= ఉదయించినవాఁడు కాఁగా (మధ్యాహ్నమందనుట); జాతౌ= పుట్టిరి.

నిర్మలంబగు బుద్ధిగలభరతుండు, పుష్యమీ నక్షత్రమందు మీనలగ్నమందుఁబుట్టెను; లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు, ఆశ్లేషానక్షత్రమందుఁ, గర్కాటకలగ్నమందు, మధ్యాహ్నంబునఁ, బుట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞః పుత్రా మహాత్మాన శ్చత్వారో జజ్ఞిరే పృథక్. ౧౫
గుణవంతో నురూపాశ్చ రుచ్యా ప్రోష్ఠ పదోపమాః

టీక॥ రాజ్ఞః=దశరథమహారాజునకు; మహాత్మానః = పూజ్యస్వభావముగలవారును; గుణవంతః= మంచిగుణములుగలవారును; అనురూపాశ్చ=తనకు, సమానులైనవారును; రుచ్యా=కాంతిచేత; ప్రోష్ఠ

పద్మోపమాః=పూర్వాభాద్రోత్తరాభాద్రానక్షత్ర రూపంబులైన నాలుగునక్షత్రంబులతోసమానులైనవారునగు; పుత్రాః=కొడుకులు; చత్వారః=నలువురు; పృథక్=వేఱువేఱుగా; జజ్ఞిరే=పుట్టిరి.

దశరథమహారాజునకుఁ, దనతో సమానులైనవ్వారును, మహాత్ములును, గుణవంతులును, గాంతిచేఁ, బూర్వాభాద్రోత్తరాభాద్రారూపంబులైననాలుగునక్షత్రంబులతో సరివచ్చువారునగు, నలువురుకొడుకులు, పుట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జగుః కళంచ గంధర్వా ననృతు శ్చాప్సరో గణాః. ౧౬
దేవదుందుభయో నేదుః పుష్పవృష్టిశ్చ ఖా చ్చ్యుతా
ఉత్సవశ్చ మహా నాసీ దయోధ్యాయాం జనాకులః. ౧౭

టీక॥గంధర్వాశ్చ = గంధర్వులును; కళం=మధురముగా; జగుః=పాడిరి. అప్సరోగణాశ్చ = అప్సరసలయొక్క-సమూహంబులును; ననృతుః = ఆడినవి. దేవదుందుభయః=దేవతలయొక్క-భేరులు; నేదుః=ధ్వనించినవి. ఖాత్= ఆకాశమునుండి; పుష్పవృష్టిశ్చ=పువ్వులవానయును; చ్యుతా=పడినది. అయోధ్యాయాం= అయోధ్యాపట్టణమందు; జనాకులః=జనులచేతఇఱుకటమైన; మహాన్=గొప్పదగు; ఉత్సవశ్చ=వేడుకయును; ఆసీత్= అయినది.

గంధర్వులు, మధురముగాఁ, బాడిరి; అప్సరసలాడిరి; దేవతలుభేరులువాయించిరి; ఆకాశంబునుండి పుష్ప వృష్టి గురిసినది; అయోధ్యయందు, జనసమూహముచే, నిఱుకటమై, గొప్పవేడుక, జరిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

రథ్యాశ్చ జనసంబాధా నటనర్తక సంకులాః
గాయనైశ్చ విరావిణ్యో వాదనై శ్చ తథాపరైః. ౧౮

స ౧౮

టీక॥ రథ్యాశ్చ=రాజమార్గంబులును; జనసంబాధాః=జనులచే నిఱుకటములైనవిగాను; నటనర్తకసంకులాః = రసభావంబులనభినయించునట్టినటనర్తకులచేనిండినవియును; గాయనైశ్చ = పాడువాండ్రచేతను; వాదనైశ్చ=వాయించువాండ్రచేతను; తథా=అట్లు; అపరైః= ఇతరులగువందిమాగధాదులచేతను; విరావిణ్యః= ధ్వనిగలవిగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= అయినవి.

రాజమార్గంబులన్నియు, జనసమూహముచేనిఱుకటములై, రసభావంబులనభినయించునటనర్తకులచేనిండి, పాటలచేతను, వాద్యములచేతను, మఱియునితరములగు, వంధిమాగధులుచేయు, స్తుతి వాక్యములచేతను, శబ్దాయమానములుగా, నయినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదేయాంశ్చ దదౌ రాజా సూతమాగధ వందినామ్
బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ విత్తం గోధనాని సహస్రశః. ౧౯

టీక॥ రాజా= దశరథమహారాజు; సూతమాగధవందినాం, సూత=పౌరాణికులకును, మాగధ=వంశావళిం గీర్తించువారికిని, వందినాం =స్తుతిసేయువారికిని; ప్రదేయాంశ్చ = పారితోషికంబులను; దదౌ=ఇచ్చెను. బ్రాహ్మణేభ్యః= బ్రాహ్మణులకొఱకు; విత్తం= ధనమును; గోధనాని=ఆవులనెడుధనములను; సహస్రశః=వేనవేలు గా; దదౌ=ఇచ్చెను.

దశరథమహారాజు, పౌరాణికులకును వంశావళింగీర్తించువారలకును, స్తుతిపాఠకులకును, పారితోషికంబుల, నిచ్చెను; బ్రాహ్మణులకు, ధనంబును, గోవులను, వేనవేలుగా, నిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

అతీత్యైకాదశాహం తు నామకర్మ తథాఽకరోత్

టీక॥ రాజా(అధ్యాహృతము)=దశరథమహారాజు; ఏకాదశాహం= లక్ష్మణునిజన్మదినము మొదలుపదునొకండవదినమును; అతీత్యతు=అ

తిక్రమించినంతనే; నామకర్మ= నామకరణమును;తథా=అట్లు; అకరోత్=చేసెను.

విశేషార్థము.— "క్షత్రియులకుఁబన్నెండుదినములాశౌచ" మని, శ్రుతియందును, "బదుమూఁడవదినంబునక్షత్రియులకునామకరణంబు సేయవలయు"నని, స్మృతియందునుం, జెప్పఁబడియున్నందున, వాటికి, విరోధముగలుగకుండునట్లు, ఇచ్చట"ఏకాదశాహం"అనుదానికి "లక్ష్మణుఁడుపుట్టినదినము మొదలు గాఁబదునొకండవదినమును" అని, అర్థముచెప్పవలయును. అట్లుచెప్పినచో,రాముఁడుపుట్టినమఱునటిదినమునలక్ష్మణుఁడుపుట్టెను గావున,విరోధముకలుగదు.

రాముఁడుపుట్టిన దినముమొదలు,పన్రెండవదినముగడవఁగానే, దశరథమహారాజు, కొడుకులకునామకరణము,చేసెను.

అని,తాత్పర్యము.

జ్యేష్ఠం రామం మహాత్మానం భరతం కైకయీసుతమ్. ౨౦
సౌమిత్రిం లక్ష్మణ మితి శత్రుఘ్న మపరం తథా
వసిష్ఠః పరమప్రీతో నామాని కురుతే తదా. ౨౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు;వసిష్ఠః= వసిష్ఠుఁడు;పరమప్రీతః = మిక్కిలియధికముగాసంతసించినవాఁడై ; మహాత్మానం= పూజ్యమైనస్వభావముగల; జ్యేష్ఠం=పెద్దకొడుకును; రామం = రాముఁడనుపేరుగలవానిఁగాను; కైకయీసుతం=కైకయియొక్క కొడుకును; భరతః=భరతుఁడనుపేరుగలవానిఁగాను; సౌమిత్రిం=సుమిత్రయొక్కకొడుకును;లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడనుపేరుగలవానిఁగాను;తథా=అట్లు; అపరం= సుమిత్రయొక్క రెండవకొడుకును; శత్రుఘ్నం=శత్రుఘ్నుఁడనుపేరుగలవానిఁగాను;ఇతి=ఈప్రకారము; నామాని=పేళ్లను; కురుతే=(భూతార్థమందులట్)చేసెను.

విశేషార్థము. — "రమంతేసర్వేజనాగుణైరస్మిన్, ఇతి,రామః" జనులందఱు, గుణంబులచే,వీనియందు, రమింతురుకావున, రాముఁడనంబడును;అని,రామశబ్దార్థము."ల

ల్క్ష్మీః అస్యా స్తీతిఃలక్ష్మణః" సంపదగ లవాఁడు కావున, లక్ష్మణుఁడనంబ డును; అనిలక్ష్మణశబ్దార్థము. "బిభ ర్తీతిభరతః" రాజ్యమును, భరించు వాఁడు కావున, భరతుఁడనంబడును; అని, భరతశబ్దార్థము. "శత్రూన్ హ న్తీతిశత్రుఘ్నః" శత్రువులంజంపు వాఁడు కావున, శత్రుఘ్నుఁడనంబ డును; అని, శత్రుఘ్నశబ్దార్థము.

వసిష్ఠుం, డప్పుడు, సంతోషంబున, జ్యేష్ఠునకు రాముండనియుఁ, గైకయికొడుకునకు భరతుండనియు, సుమిత్ర కొడుకులలో, నొకనికిలక్ష్మణుండనియు, మఱియొకనికి శత్రుఘ్నుఁడనియుఁ, బేర్లు పెట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణాన్ భోజయామాస పౌరాన్ జాన పదానపి
అదదా ద్బ్రాహ్మణానాంచ రత్నౌఘ మమితం బహు. ౨౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు; పౌరాన్=పట్టణము లందుండునట్టివారును; జానపదానపి=గ్రామంబులనుండునట్టివారున గు; బ్రాహ్మణాన్=బ్రాహ్మణులను; భోజయామాస=భుజింపఁజేసెను. బ్రాహ్మణానాం= బ్రాహ్మణులకు; అమితం=కొలందిలేని; రత్నౌఘం చ=మణిసమూహమును; బహు=అధికముగా; అదదాత్=ఇచ్చెను.

అంత, నాదశరథుండు, పట్టణంబుల, గ్రామంబుల, నుండునట్టి, బ్రాహ్మణులకు, భోజనం, బిడెను; బ్రాహ్మణులకుఁ, గొలందిలేని రత్నసమూహంబు, నధికముగా నిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం జన్మక్రియాదీని సర్వకర్మా ణ్యకారయత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు; తేషాం=ఆకొడుకులకు; జన్మక్రియాదీని=జాతకర్మ మొదలు గాఁగల; సర్వకర్మాణి=సమస్తకర్మంబులను; అకారయత్=చేయించెను.

దశరథుఁడు, కొడుకులకు, జాతకర్మ మొదలగుసమస్తకర్మంబులనుం

(అన్నప్రాశనచౌళోపనయనంబులను)జేయించెను. అని,తాత్పర్యము.

తేషాం కేతు రివ జ్యేష్ఠో రామో రతికరః పితుః. ౨౩
బభూవ భూయో భూతానాం స్వయంభూ రివ సమ్మతః

టీక॥ తేషాం=ఆకొడుకులలోప ల; జ్యేష్ఠః = వయస్సుచే; పెద్దవాఁడును; కేతురివ(స్థితః) ధ్వజమువలె నున్నవాఁడునగు; రామః=రాముఁడు; పితుః=తండ్రికి; భూయః=అధికముగా; రతికరః=సంతోషము సేయువాఁడుగాను; భూతానాం=ప్రాణులకు; స్వయంభూరివ=బ్రహ్మదేవుఁడువలె; సమ్మతః=మిక్కిలియిష్టుఁడుగాను; బభూవ = ఆయెను.

ఆకొడుకులలోఁ బెద్దవాఁడును, గుణంబులచేనధికుఁడు కావున, ధ్వజమువలెఁ బ్రకాశించు చున్నవాఁడునగు, రాముఁడు, తండ్రికి, ఇతరులకన్న నధికముగా, సంతోషము సేయుచు, బ్రహ్మదేవుఁడుంబోలె, సమస్తప్రాణులకు, మిక్కిలియిష్టుఁడుగానుండెను. అనితాత్పర్యము.

సర్వే వేదవిద శ్శూరా స్సర్వే లోకహితే రతాః. ౨౪
సర్వే జ్ఞానోపసంపన్నా స్సర్వే సముదితా గుణైః

టీక॥ సర్వే=కొడుకులందఱును; వేదవిదః = వేదంబుల నెఱింగినవారుగాను; శూరాః=యుద్ధంబులందుభయముపడనివారును; సర్వే= అందఱును; లోకహితే = లోకముయొక్కమేలునందు; రతాః = ఆసక్తులు గాను; సర్వే=అందఱును; జ్ఞానోపసంపన్నాః= వేదార్థజ్ఞానముతోఁగూడినవారు గాను; సర్వే=అందఱును; గుణైః=గుణంబులతో; సముదితాః=కూడినవారుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

దశరథుని కొడుకులందఱు, వేదంబుల నెఱింగినవారుగాను, యుద్ధములందు భయములేనివారుగాను, లోకమునకు మేలు గోరు వారలు

గాను, వేదార్థంబు దెలిసినవారుగాను, దయ మొదలగు సద్గుణంబులతోఁగూడినవారుగాను, ఉండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషామపి మహాతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౨౫
ఇష్ట స్సర్వస్య లోకస్య శశాంక ఇవ నిర్మలః

టీక ॥ తేషామపి=వారిలోపలను; రామః=రాముఁడు; మహాతేజాః = అధికమైనప్రతాపముగలవాఁడుగాను; సత్యపరాక్రమః=ఎచ్చటనైననువ్యర్థముగానిపరాక్రమముగలవాఁడుగాను; నిర్మలః=కలంకములేని; శశాంక ఇవ=చంద్రుఁడువలె; సర్వస్య = సమస్తమైన; లోకస్య = ప్రపంచమునకును; ఇష్టః = ప్రియుఁడుగాను; ఆసీత్= (అధ్యాహృతము)ఆయెను.

వారిలోను, రాముఁడు, అధికమయినప్రతాపమును, ఎచ్చటనైనను వ్యర్థముకానిపరాక్రమమునుంగలిగి, కళంకములేనిచంద్రుఁడుంబోలె, సమస్త లోకంబులకుం బ్రియుఁడై యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

గజస్కంధేఽ శ్వపృష్ఠేచ రథచర్యాసు సమ్మతః. ౨౬
ధనుర్వేదేచ నిరతః పితృశుశ్రూషణే రతః

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; గజస్కంధే=ఏనుఁగుయొక్కమూఁపునందును; అశ్వపృష్ఠే = గుఱ్ఱముయొక్కవీఁపునందును; రథచర్యాసుచ=రథముచేఁదిరుగుటలయందును; సమ్మతః= సమర్థుఁడని, యొప్పుకొనఁబడినవాఁడుగాను; ధనుర్వేదేచ=విలువిద్యయందును(చకారముచే)నితరవిద్యలందును; నిరతః=మిక్కిలియాసక్తుఁడుగాను; పితృశుశ్రూషణే = తండ్రియొక్కసేవయందు; రతః= ఆసక్తుఁడుగాను; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

రాముఁడు, ఏనుఁగుమూఁపునందును, గుఱ్ఱమువీఁపునందును, రథం

బులందులందును, ఎక్కుడుయుద్ధంబు సేయసమర్థుండని, యందఱు, నొప్పుకొనిరి; మఱియు, రాముఁడు, విలువిద్యమొదలగువిద్యలందుమిక్కిలి సమర్థుండై పితృసేవయందు దాసక్తుఁడుగా, నుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

బాల్యాత్ప్రభృతి సుస్నిగ్ధో లక్ష్మణో లక్ష్మివర్ధనః. ౨౭
రామస్య లోకరామస్య భ్రాతు ర్జ్యేష్ఠస్య నిత్యశః

టీక ॥ లక్ష్మివర్ధనః=సంపదనువృద్ధిబొందించునట్టి; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; లోకరామస్య=లోకంబులనంతయు రమింపఁజేయునట్టివాఁడును; జ్యేష్ఠస్య=తనకన్నఁ బెద్దయగు; భ్రాతుః=తోఁడబుట్టువైనవాఁడునగు; రామస్య=రామునకు; బాల్యాత్ప్రభృతి=బాల్యముమొదలుకొని; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; సుస్నిగ్ధః=మిక్కిలిస్నేహితుఁడుగా; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఆయెను.

అనంతావతారముకావున, భక్తులకు, సంపద్వృద్ధిఁ జేయునట్టి లక్ష్మణుండు, తనకు జ్యేష్ఠభ్రాతయు, లోకంబులనంతయురమింపఁ జేయువాఁడునగు, రామునియందు, బాల్యము మొదలుగా, నెల్లప్పుడును, మిక్కిలి, స్నేహము గలవాఁడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వప్రియకర స్తస్య రామస్యాపి శరీరతః. ౨౮
లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్నో బహిఃప్రాణ ఇవా పరః

టీక॥ లక్ష్మిసంపన్నః= సంపదతోఁగూడిన; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; తస్య=ఆ; రామస్య=రామునకు; శరీరతోఽపి=దేహమునకన్నను; సర్వప్రియకరః, సర్వ=సమస్తకాలములందును, ప్రియకరః = సంతోషమును జేయువాఁడై; అపరః=మఱియొకటైన; బహిఃప్రాణఇవ=బయటనుండుప్రాణమువలె; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఉండెను.

సంపదతోఁగూడియుండులక్ష్మణుం, డా రామునకు, అతని దేహమునకన్నను, సంతోషముగల్గించుచు, దేహమునకు వెలుపల నుండు మఱియొక ప్రాణంబనఁదగి, యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

నచ తేన వినా నిద్రాం లభతే పురుషోత్తమః. ౨౯
మృష్ట మన్న ముపానీత మశ్నాతి నచ తం వినా

టీక॥ పురుషోత్తమః; పురుష=పురుషులలో, ఉత్తమః=శ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు; తేనవినా=ఆలక్ష్మణుని విడిచి; నిద్రాంచ = నిద్రను; నలభతే=పొందఁడు. తంవినా=ఆలక్ష్మణునివిడిచి; ఉపానీతం=తేఁబడిన; మృష్టం=శ్రేష్ఠమైన; అన్నంచ=ఆహారమును; నాశ్నాతి=తినఁడు.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు నారామునకు, ఆలక్ష్మణుఁడులేనట్టైన, నిద్రమైనను రాదు; మఱియు, నాలక్ష్మణునివిడిచి, శ్రేష్ఠమైనయాహారంబును, భుజింప,నిచ్ఛపుట్టదు.

అని, తాత్పర్యము.

యదా హి హయమారూఢో మృగయాం యాతిరాఘవః. ३०
తదైనం పృష్ఠతోఽన్వేతి సధనుః పరిపాలయన్

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; రాఘవః = రఘువంశంబునందుఁబుట్టిన రాముఁడు; హయం=గుఱ్ఱమును; ఆరూఢః = ఎక్కినవాఁడై; మృగయాం=వేఁటనుగూర్చి; యాతి=పోవునో; తదా=అప్పుడు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆలక్ష్మణుఁడు; ఏనం=ఈరామునిః సధనుః=వింటితోఁగూడినవాఁడై; పరిపాలయన్=కాపాడుచు; పృష్ఠతః=వెనుకనుండి; అన్వేతిహి=వెంబడించునుగదా!

రాముం, డెప్పుడు, గుఱ్ఱమునెక్కి, వేఁటకుఁబోవునో, అప్పుడే, యాలక్ష్మణుఁడు, విల్లుచేతంబూని, యాతనిరక్షింపుచు, వెంటనే వెంబడించును. అని, తాత్పర్యము.

భరతస్యాపి శత్రుఘ్నో లక్ష్మణావరజో హి సః. ३१

ప్రాణైః ప్రియ తరో నిత్యం తస్య చాసీ త్తథా ప్రియః

టీక॥ భరతస్యాపి=భరతునకును; శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుఁడును; హి = ఏకారణమువలన; సః=ఆశత్రుఘ్నుఁడు; లక్ష్మణావరజః, లక్ష్మణ=లక్ష్మణునియొక్క, అవరజః=తమ్ముఁడో; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆకారణంబువలన; ప్రాణైః= (పంచమ్యర్థమందుఁదృతీయ) ప్రాణములకన్న; ప్రియతరః=అధికముగాసంతోషము గల్గించు వాఁడుగా; నిత్యం = ఎల్లప్పుడు; ఆసీత్ =ఆయెను. తస్యచ = ఆశత్రుఘ్నునకును; సః(అధ్యాహృతము)=ఆతుఁడు; తథా=అట్లు; ప్రియః తోషముగల్గించువాఁడుగా; ((అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

శత్రుఘ్నుఁడు, లక్ష్మణునితమ్ముఁడగుటంజేసి, యతనికింగలగుణసంపత్తిగలవాఁడుకావున, భరతునకుఁ, బ్రాణంబులకన్న, నధికప్రియుండయ్యెను; ఆప్రకారముగనే, భరతుండును, శత్రుఘ్నునకు, అధికప్రియుఁడుగా, నుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చతుర్భి ర్మహాభాగైః పుత్రై ర్దశ రథః ప్రియైః. ౩౭
బభూవ పరమప్రీతో దేవైరివ పితామహః

టీక॥ సః=ఆ; దశరథః=దశరథుఁడు; మహాభాగైః = అధికమైన భాగ్యముగలవారును; ప్రియైః=తనకుసంతోషముగల్గించువారునగు; చతుర్భిః=నలుగురైన; పుత్రైః=కొడుకులచేత; దేవైః=దిక్పాలకులచేత; పితామహఇవ=బ్రహ్మదేవుఁడువలె; పరమప్రీతః=మిక్కిలియధికముగ సంతోషించినవాఁడుగా; బభూవ=ఆయెను.

ఆదశరథుఁడు, మహాభాగ్యశాలులును, బ్రియులునగునలువురికొడుకులచేత, నలువ్వురి దిక్పాలకులచేత బ్రహ్మదేవుఁడుంబోలె, మిక్కిలిసంతసించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే యదా జ్ఞానసంపన్నా స్సర్వే స్సముదితా గుణైః. ౩౩
హ్రీమంతః కీర్తిమంతశ్చ సర్వజ్ఞా దీర్ఘదర్శినః
తేషా మేవం ప్రభావానాం సర్వేషాం దీప్తతేజసామ్. ౩౪
పితా దశరథో హృష్టో బ్రహ్మాలోకాధిపో యథా

టీక॥ తే= ఆరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు; యదా=ఎప్పుడు; జ్ఞానసంపన్నాః= శాస్త్రజ్ఞానముతోఁగూడినవారుగాను;సర్వైః=సమస్తములైన;గుణైః=గుణములతోను;సముదితాః = కూడినవారుగాను;హ్రీమంతః = లజ్జగలవారుగాను; కీర్తిమంతశ్చ=కీర్తిగలవారుగాను;సర్వజ్ఞాః = అన్నింటినెఱింగినవారుగాను;దీర్ఘదర్శినః=దూరముగాఆలోచించువారుగాను; ఆసన్(అధ్యాహృతము) = అయిరో; తదా=అప్పుడు; ఏవంప్రభావానాం= ఇట్టిప్రభావముగలవారును; దీప్తతేజసాం=ప్రకాశించుచున్న కాంతిగలవారు నగు; సర్వేషాం=సమస్తులైన; తేషాం=వారలయొక్క;పితా=తండ్రియగు; దశరథః=దశరథుఁడు; బ్రహ్మాలోకాధిపోయథా, బ్రహ్మాలోక= బ్రహ్మాలోకముయొక్క, అధిపోయథా= ప్రభువైనబ్రహ్మదేవుఁడువలె; హృష్టః=సంతసించినవాఁడు; ఆసీత్ = (అధ్యాహృతము)ఆయెను.

ఆరామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు,ఎప్పుడు, శాస్త్రంబులనెఱింగి,సమస్తసద్గుణంబులుం గలిగి, తప్పుకార్యంబులవలన లజ్జించుచు, "మంచిగుణంబులుగలవారు;చక్కఁగాశాస్త్రంబుల నెఱింగినవారు" అనెడుకీర్తినొంది, సర్వజ్ఞులు గాను, దీర్ఘాలోచనగలవారుగాను, ఐరో,అప్పుడు, ఇంతటిప్రభావంబుతోఁగూడి తేజరిల్లుచున్న యారామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులతండ్రి దశరథుండు, బ్రహ్మా లోకాధిపతియుంబోలె,సంతసించియుండెను.

అని,తాత్పర్యము.

తేచాపి మనుజవ్యాఘ్రా వైదికాధ్యయనే రతాః. ౩౫

పితృశుశ్రూషణరతా ధనుర్వేదేచ నిష్ఠితాః

టీక॥మనుజవ్యాఘ్రాః=పురుషశ్రేష్ఠులయిన; తేచాపి=ఆరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులును; వైదికాధ్యయనే, వైదిక=వేదసంబంధులగుస్మృతులు మొదలయినవానియొక్క, అధ్యయనే= చదువుటయందు;రతాః=ఆసక్తులుగాను; పితృశుశ్రూషణరతాః, పితృ=తండ్రియొక్క,శుశ్రూషణ = సేవయందు;రతాః=ఆసక్తులుగాను;ధనుర్వేదే=విలువిద్యయందు;నిష్ఠితాశ్చ=ఆసక్తులుగాను;ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులును, పురుషశ్రేష్ఠులుకావునఁ,దండ్రిమెచ్చుటచే విఱ్ఱవీఁగి సోమరులుగాక,మఱియు, నినుమడిగా, స్మృతులుమొదలగువానింజదువుటయందును, దండ్రికి శుశ్రూష సేయుటయందును,విలువిద్యయందును, ఆసక్తులై,యుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అథ రాజా దశరథ స్తేషాం దారక్రియాం ప్రతి. ౩౬

చింతయామాస ధర్మాత్మా సోపాధ్యాయ స్సబాంధవః

టీక॥అథ=ఆపిమ్మట; ధర్మాత్మా=ధర్మమందు బుద్ధిగలః రాజా=రాజైన; దశరథః=దశరథుఁడు; తేషాం = ఆకొడుకులయొక్క; దారక్రియాంప్రతి=వివాహమునుగూర్చి; సోపాధ్యాయః=పురోహితునితోఁగూడినవాఁడును; సబాంధవః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడునై ;చింతయామాస = ఆలోచించెను.

అంత,ధర్మబుద్ధియగు నాదశరథమహారాజు, కొడుకులవివాహమునుగుఱించి, పురోహితునింబంధువులనుంగూడి, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య చింతయమానస్య మంత్రిమధ్యే మహాత్మనః .౩౭

అభ్యగచ్ఛ న్మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః

టీక॥ మహాత్మనః=ధర్మమందు బుద్ధిగల; తస్య=ఆదశరథుఁడు;మంత్రిమధ్యే=మంత్రులనడుమ; చింతయమానస్య = ఆలోచింపుచుండఁగా;మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావముగలవాఁడును; మహామునిః=పూజ్యుఁడైనఋషియునగు; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; అభ్యగచ్ఛత్=వచ్చెను.

ధర్మంబునం దాసక్తిగలయాదశరథమహారాజు, మంత్రులతోఁగొడుకుల వివాహమునుగుఱించి యాలోచింపుచుండఁగా, తపోవిశేషంనంగల్గిన ప్రభావంబధికముగాఁగల విశ్వామిత్రమహాముని,వచ్చెను అని, తాత్పర్యము.

స రాజ్ఞో దర్శనాకాంక్షీ ద్వారాధ్యక్షా నువాచ హ. ౩౮
శీఘ్ర మాఖ్యాత మాం ప్రాప్తం కౌశికం గాధిన స్సుతమ్

టీక॥ సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; రాజ్ఞః = దశరథమహారాజుయొక్క; దర్శనాకాంక్షీ=దర్శనమును గోరువాఁడై; ద్వారాధ్యక్షాన్ = ద్వారపాలకులనుంగూర్చి; గాధినః= గాధియనువానియొక్క; సుతం = కొడుకును; కౌశికం = కుశికవంశమునందుఁబుట్టినవాఁడునగు; మాం=నన్ను; ప్రాప్తం=వచ్చినవానిఁగా; శీఘ్రం=వేగముగా;ఆఖ్యాత=చెప్పుఁడు; ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని;ఉవాచ=చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆవిశ్వామిత్రుఁడు, రాజునుజూడఁగోరి, "మీరలు,కుశికవంశంబునఁబుట్టిన వాఁడును గాధి పుత్రుండనగు నేనువచ్చియున్నానని,రాజుతోఁజెప్పుఁడు" అని,ద్వారపాలకులతోఁజెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

త చ్ఛ్రుత్వా వచనం త్రాసా ద్రాజ్ఞో వేశ్మ ప్రదుద్రువుః. ౩౯
సంభ్రాంతమనస స్సర్వే తేన వాక్యేన చోదితాః

టీక॥ సర్వే=ద్వారపాలకులందఱును;తత్=ఆ;వచనం = మాటను;శ్రుత్వా=విని; తేన=ఆ;వాక్యేన=మాటచేత; చోదితాః=ప్రేరేపింపఁబడినవారలై;త్రాసాత్=భయంబువలన; సంభ్రాంత మనసః, సంభ్రాంత=కలఁతపడిన,మనసః=మనస్సుగలవారలై; రాజ్ఞః=రాజుయొక్క; వేశ్మ=గృహమునుగూర్చి; ప్రదుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

ద్వారపాలకులందఱు విశ్వామిత్రునిమాటవిని,భయంబునఁ,గలఁతపడినమనస్సుతో,రాజగృహముగూర్చిపరుగులిడిరి.అని,తాత్పర్యము.

తే గత్వా రాజభవనం విశ్వామిత్ర మృషిం తదా. ౪౦
ప్రాప్త మావేదయామాసు నృపాయైక్ష్వాకవే తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ ద్వారపాలకులు ; రాజభవనం=రాజుయొక్క గృహమును ; గత్వా=పొంది; తదా=అప్పుడు;విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడనెడు; ఋషిం=ఋషిని;ప్రాప్తం=వచ్చినవానిఁగా;ఐక్ష్వాకవే=ఐక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టిన; నృపాయ=రాజైన దశరథునికొఱకు; ఆవేదయామాసుః=తెల్పిరి.

ఆద్వారపాలకులు, రాజగృహంబునకుఁబోయి,"విశ్వామిత్రుఁడను ఋషి, యిప్పుడు వచ్చియున్నాఁడు." అని, యిక్ష్వాకువంశంబునం బుట్టిన, దశరథమహారాజునకుఁ దెల్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం త ద్వచనం శ్రుత్వా సపురోధా స్సమాహితః. ౪౧
ప్రత్యుజ్జగామ తం హృష్టో బ్రహ్మాణ మివ వాసవః

టీక॥ తేషాం= ఆద్వారపాలకులయొక్క;తత్ = ఆ;వచనం=మాటను;శ్రుత్వా=విని;సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథుఁడు;సపురోధాః = పురోహితునితోఁగూడినవాఁడై; సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁడై; హృష్టః=సంతసించినవాఁడై; తం=ఆవిశ్వామిత్రుని;బ్రహ్మా

ణం=బ్రహ్మదేవునిః వాసవఇవ= ఇంద్రుఁడువలెః ప్రత్యుజ్జగామ=ఎదుర్కొనెను.

ఆద్వారపాలకులమాటనువిని, దశరథుఁడు, పురోహితునింగూడి, ఎచ్చరికగలిగినవాఁడై, సంతసించి, బ్రహ్మదేవుని దేవేంద్రుండుంబోలె, నావిశ్వామిత్రు, నెదుర్కొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా జ్వలితం దీప్తతపసం సంశిత వ్రతమ్. ౪౨
ప్రహృష్టవదనో రాజా తతోర్ఘ్య ముపహారయత్

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; జ్వలితం=ప్రకాశించుచున్నవాఁడును; దీప్తతపసం, దీప్త = ప్రకాశించుచున్న, తపసం=తపస్సుగలవాఁడును; సంశితవ్రతం, సంశిత=మిక్కిలితీక్ష్ణమయిన, వ్రతం=నియమముగలవాఁడునగు; తం = ఆవిశ్వామిత్రుని; దృష్ట్వా = చూచి; రాజా=దశరథమహారాజు; ప్రహృష్టవదనః=ప్రహృష్ట=మిక్కిలిసంతసించిన (సంతోషచిహ్నములుగలయనుట), వదనః=ముఖముగలవాఁడై; అర్ఘ్యం=అర్ఘ్యమును; ఉపహారయత్=ఇప్పించెను.

అంత, శరీరకాంతిచేజ్వలించుచు, నధికంబగుతపస్సునుదీక్ష్ణంబగు వ్రతమునుం గలిగియున్న, యావిశ్వామిత్రునిం,జూచి,సంతుష్టుండై, యాయనకుఁ, బురోహితునిచేనర్ఘ్య,మిప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సరాజ్ఞః ప్రతిగృహ్యార్ఘ్యం శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా. ౪౩
కుశలం చావ్యయం చైవ పర్యపృచ్ఛ న్నరాధిపమ్

టీక॥ సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; శాస్త్రదృష్టేన=శాస్త్రమునందుఁజూడఁబడిన; కర్మణా=విధిచేతః రాజ్ఞః=రాజువలనః అర్ఘ్యం=అర్ఘ్యమును; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి; కుశలం=క్షేమమును; అవ్యయంచైవ=

అపాయములేకుండుటను; నరాధిపం=మనుష్యులకు ప్రభువైనదశరథ మహారాజును; పర్యపృచ్ఛత్=అడిగెను.

ఆవిశ్వామిత్రుఁడు, యథాశాస్త్రంబుగ, దశరథమహారాజిచ్చిన యర్ఘ్యాదులనుస్వీకరించి, యాదశరథమహారాజును, "నీకు క్షేమమా! అపాయములేకయున్నదా" అని,యడిగెను. అని,తాత్పర్యము.

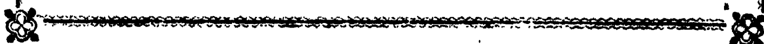
పురే కోశే జనపదే బాంధవేషు సుహృత్సుచ. ౪౪
కుశలం కౌశికో రాజ్ఞః పర్యపృచ్ఛ త్సుధార్మికః

టీక॥ సుధార్మికః= చక్కఁగా ధర్మమునాచరించునట్టి; కౌశికః= కుశికవంశమునందుఁబుట్టినవిశ్వామిత్రుఁడు; రాజ్ఞః=దశరథ మహారాజుయొక్క; పురే=పట్టణమందును; కోశే= బొక్కసమందును; జనపదే=దేశమునందును;బాంధవేషు= బంధువులందును; సుహృత్సుచ = స్నేహితులందును; కుశలం=క్షేమమును; పర్యపృచ్ఛత్= చక్కఁగానడిగెను.

మిక్కిలి ధార్మికుండగు నావిశ్వామిత్రుండు, "నీపట్టణమును,బొక్కసమును,దేశమును,ఉపద్రవము,లేకయున్నదా? నీబంధువులును స్నేహితులును, క్షేమముగనున్నారా? అని,చక్కఁగా,దశరథమహారాజునడిగెను. అని,తాత్పర్యము.

అపితే సన్నతా స్సర్వే సామంతా రిపవో జితాః. ౪౫
దైవం చ మానుషం చాపి కర్మ తే సాధ్వనుష్ఠితమ్

టీక॥ సామంతాః=పొరుగురాజులు; సర్వే=అందఱును; తే=నీకు; అపిసన్నతాః=మిక్కిలినమ్రులైనారా? రిపవః = శత్రువులు; (అపి)జితాః=జయింపఁబడిరా? తే=నీయొక్క; దైవంచ=దేవతాసంబంధిమైనదియును; మానుషంచ=మనుష్యసంబంధిమైనదియునగు;కర్మ=కార్యము;సాధు=చక్కఁగా; అపిఅనుష్ఠితం=చేయఁబడినదా?

స ౧౮

నీకుఁ, బొరుగు రాజులందఱు, లొంగియున్నారా? శత్రువులు జయింపఁబడిరా? దేవతాసంబంధియైన యజ్ఞము మొదలయిన కర్మమును, మనుష్య సంబంధియగు సామదానభేద దండాదులును, నీకు, సరిగాఁ, జేయఁబడుచున్నవా? అని, విశ్వామిత్రుఁడు, దశరథుని, అడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసిష్ఠంచ సమాగమ్య కుశలం మునిపుంగవః. ౭౬

ఋషీంశ్చ తాన్ యథాన్యాయం మహాభాగా నువాచహ

[టీక॥ మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుఁడగు విశ్వామిత్రుఁడు; వసిష్ఠంచ=వసిష్ఠుని; మహాభాగాన్=మహాత్ములయిన; తాన్=ఆ; ఋషీంశ్చ=ఋషులను; సమాగమ్య=పొంది; యథాన్యాయం=క్రమమునతిక్రమింపక; కుశలం=క్షేమమును; ఉవాచ=పలికెను (అడిగెననుట); "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుఁడు, వసిష్ఠుని, మఱియు, మహాత్ములగు నితరమునులనుం, జేరి, యథాన్యాయంబుగ, వారివారి క్షేమంబు, నడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సర్వే హృష్టమనస స్తస్య రాజ్ఞో నివేశనమ్. ౪౭
వివిశుః పూజితా స్తత్ర నిషేదుశ్చ యథార్హతః

టీక॥ తే=ఆఋషులు; సర్వే=అందఱును; హృష్టమనసః, హృష్ట=సంతసించిన, మనసః=మనస్సుగలవారలై; తస్య=ఆ; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; నివేశనం=సభను; వివిశుః=ప్రవేశించిరి. తత్ర=అచ్చట; పూజితాః=పూజింపఁబడినవారలై; యథార్హతః=యోగ్యతనతిక్రమింపక; నిషేదుశ్చ = కూర్చుండిరియు.

ఆఋషులందఱు, సంతసించి, యాదశరథమహారాజుసభను బ్రవేశించిరి; అచ్చట, నారాజుచే, బూజింపఁబడి, వారివారియోగ్యతకుఁ దగినట్లు, కూర్చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అథ హృష్టమనా రాజా విశ్వామిత్రం మహామునిమ్. ౪౮
ఉవాచ పరమోదారో హృష్ట స్త మభిపూజయన్

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; పరమోదారః= మిక్కిలియధికముగా దానముసేయునట్టి; రాజా=దశరథమహారాజు; హృష్టమనాః=సంతసించిన మనస్సు గలవాఁడై; హృష్టః=గగుర్పాటుగలవాఁడై; మహామునిం= పూజ్యుఁడగుఋషియైన; తం=ఆ; విశ్వామిత్రం= విశ్వామిత్రుని; అభిపూజయన్= స్తుతించుచు; ఉవాచ=పలికెను.

అంతఁ, బరమదాతయగుదశరథుఁడు, సంతోషవిశేషంబున గగుర్పాటునొందినవాఁడై, యావిశ్వామిత్రమహామునిని బ్రస్తుతింపుచు, నిట్లని, పలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

యథాఽమృతస్య సంప్రాప్తి ర్యథావర్ష మనూదకే. ౪౯
యథాసదృశ దారేషు పుత్రజన్మాఽప్రజస్య చ
ప్రణష్టస్య యథాలాభో యథాహర్షో మహోదయే. ౫౦

తథైవాగమనం మన్యే స్వాగతంతే మహామునే

టీక ॥ అమృతస్య=అమృతము యొక్క; సంప్రాప్తిః=పొందుట; యథా=ఎట్లో; అనూదకే=నీళ్లులేని ప్రదేశమునందు; వర్షణం=వాన; యథా=ఎట్లో; అప్రజస్య=సంతానములేనివానికి; సదృశదారేషు=సజాతీయభార్యలందు; పుత్రజన్మచ=కొడుకులయొక్క పుట్టుటయును; యథా=ఎట్లో; ప్రణష్టస్య=అగుపడకపోయిన నిధిమొదలగుదాని యొక్క; లాభః=దొరకుట; యథా=ఎట్లో; మహోదయే, మహా=ఉత్సవముయొక్క, ఉదయే=ప్రారంభమందు; హర్షః=సంతోషము; యథా=ఎట్లో; తథైవ=ఆ ప్రకారముగనే; తే=నీయొక్క; ఆగమనం=రాకను; మన్యే=తలఁచెదను మహామునే=పూజ్యుఁడైన మునియగు విశ్వామిత్రుఁడా! తే(అధ్యాహృతము)=నీకు; స్వాగతం=సుఖముతోడిరాక; అస్తు=(అధ్యాహృతము)అగుఁగాక.

విశ్వామిత్రుఁడా ! అమృతము లబ్ధమగుటయెట్టిదో, నిర్జలప్రదేశమందు వానగురియుట యేలాటిదో, సంతానములేనివానికి సజాతీయమైనభార్యయందుఁ గొడుకుపుట్టుటయెటువంటిదో, అగుపడకపోయిననిక్షేపము మఱలదొరకుటయే రీతిదో, ఉత్సవారంభమందు సంతోషముగల్గుటయెట్లో, నేనుగొడుకుల వివాహమునుగుఱించి యాలోచించుచుండఁగా, నీవువచ్చుట, యాలాటిదేయని, తలంచెద; నీకుస్వాగతం బగుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

కం చ తే పరమం కామం కరోమి కిము హర్షితః. ४०
పాత్రభూతోఽసి మేబ్రహ్మన్ దిష్ట్యాప్రాప్తోఽసి కౌశిక

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; హర్షితః=సంతసించినవాఁడనై; తే=నీయొక్క; పరమం=శ్రేష్ఠమైన; కం=ఏ; కామం=కోర్కెను; కిముచ=ఏప్రకారముగాను; కరో

మి=చేయుదును; కౌశిక=విశ్వామిత్రుఁడా! మే=నాకు; పాత్రభూతః = దానమునకుయోగ్యుఁడైన వాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు;దిష్ట్యా= భాగ్యముచేత;ప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడవు;అసి=అగుచున్నావు.

బ్రాహ్మణుఁడవైన విశ్వామిత్రుఁడా! నీముఖ్యమైనకోరిక యెద్ది? దానినే నేవిధంబునఁ జేయవలయును? ఆనతిమ్ము;నీవునాకుదానయోగ్యుండవు;నాభాగ్యంబుననీవిచ్చోటికి విచ్చేసితివి. అని, తాత్పర్యము.

అద్య మే సఫలం జన్మ జీవితంచ సుజీవితమ్. ౫౨

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాయొక్క;జన్మ=పుట్టుక; సఫలం=ఫలముతోఁగూడినది; అభవత్= (అధ్యాహృతము) అయినది. జీవితం=బ్రతుకును;సుజీవితం=మంచిబ్రతుకు; అభవత్=(అధ్యాహృతము)అయినది.

ఇప్పుడు, నాపుట్టుకసఫలంబైనది,నాబ్రతుకుమంచిబ్రతుకైనది.

అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం రాజర్షిశబ్దేన తపసా ద్యోతితప్రభః
బ్రహ్మర్షిత్వ మనుప్రాప్తః పూజ్యోఽసి బహుధా మయా. ౫౩

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు; పూర్వం=మొదట; రాజర్షిశబ్దేన = రాజఋషియనుశబ్దముతో; సహితః(అధ్యాహృతము)= కూడుకొనినవాఁడవై; అను=అటు వెనుక;తపసా=తపస్సుచేత; ద్యోతితప్రభః,ద్యోతిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, ప్రభః= కాంతులుగల వాఁడవై;బ్రహ్మర్షిత్వం=బ్రహ్మర్షియగుటను; ప్రాప్తః=పొందినవాఁడవైతివి.అతః(అధ్యాహృతము)= ఇందువలన;బహుధా=అనేకవిధంబుల; మయా=నాచేత; పూజ్యః= పూజింపఁదగినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు.

నీవు, మొదటరాజర్షివై, యటు వెనుకసూర్యాదికాంతులకునుం బ్రకాశముగల్గించు తపస్సునొందుటం

శేసి, బ్రహ్మర్షిత్వముఁ బొందితివి; కావున, బహువిధంబుల, నీవు, నాకుఁ బూజ్యుండవు.

అని, తాత్పర్యము.

తదద్భుత మిదం బ్రహ్మన్ పవిత్రం పరమం మమ
శుభక్షేత్ర గతశ్చాహం తవ సందర్శనాత్ప్రభో. ౫౪

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈనీయాగమనము అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరమును; మమ=నాకు; పరమం=మిక్కిలియధికమైన; పవిత్రం=పరిశుద్ధి సేయునదియును; భవతి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నది. ప్రభో=ఏలికా! తవ=నీయొక్క; సందర్శనాత్=చూచుటవలన; అహంచ=నేనును; శుభక్షేత్రగతః, శుభ=మంగళకరమైన, క్షేత్ర=పుణ్యస్థలమును, గతః=పొందినవాఁడను; భవామి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నాను.

విశ్వామిత్రుఁడా! అట్టినీవు, వచ్చుట, మిక్కిలియాశ్చర్యకరము; నాకుఁ, జాలఁ, బరిశుద్ధినిగల్గించునది; నిన్నుఁ జూచుటవలన, నేను, బుణ్యస్థలంబునందుండు వాఁడనైతిని. (నీవిచ్చటికి వచ్చుటవలన, నేనుండునట్టి యీప్రదేశము, పుణ్యస్థలంబైనదనుట) అని, తాత్పర్యము.

బ్రూహి యత్ప్రార్థితం తుభ్యం కార్య మాగమనం ప్రతి
ఇచ్ఛా మ్యనుగృహీతోఽహం త్వదర్థపరివృద్ధయే. ౫౫

టీక॥ ఆగమనంప్రతి= వచ్చుటనుగూర్చి; తుభ్యం = (తృతీయార్థమందుఁ జతుర్థి) నీచేత; యత్ = ఏ; కార్యం = ప్రయోజనము; ప్రార్థితం=కోరఁబడినదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆప్రయోజనమును, బ్రూహి=చెప్పుము. అహం = నేను; అనుగృహీతః=నీచేత, అనుగ్రహింపఁబడినవాఁడనై; త్వదర్థపరివృద్ధయే, త్వత్=నీయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనము యొక్క, పరివృద్ధయే=అభివృద్ధికొఱకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

నీవిచ్చటి కేమిప్రయోజనముగో